
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 99

(ЧАСТИНА II)

КИЇВ – 2011

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 99. Частина II (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2011. – 302 с.

У збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин,
міжнародного права, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Копійка В.В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р.екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен влас-
них та інших відомостей.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Головченко В.І.**

ДИПЛОМАТИЧНА ІСТОРІЯ ЛИСТОПАДОВОЇ 1918 р. НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА БУКОВИНІ

У статті розкриваються міжнародно-дипломатичні обставини національно-демократичної революції 1918 р. на західноукраїнських землях; особливої уваги надано українсько-румунським відносинам у контексті боротьби за владу на Буковині.

Ключові слова: Перша світова війна, Західноукраїнська держава, міжнародно-політичні чинники.

В статье раскрываются международно-политические обстоятельства национально-демократической революции 1918 г. на западно-украинских землях; особое внимание уделяется украинско-румынским отношениям в контексте борьбы за власть на Буковине.

Ключевые слова: Первая мировая война, Западно-украинская держава, международно-политические факторы.

The article spotlights international-diplomatic circumstances of the national-democratic revolution 1918 on the West-Ukrainian lands; special attention is paid to the Ukrainian-Romanian relations in context of the struggle for power in Bukovina.

Key words: The First World War, West-Ukrainian state, international-political factors.

Аналізуючи міжнародно-політичне тло й дипломатичні обставини утворення Західноукраїнської Народної Республіки, варто наголосити, що її проголошення було тісно пов'язане з внутрішнім становищем Австро-Угорської імперії, передусім українсько-польським конфліктом у Галичині. Народження західноукраїнської державності, як можна судити з доступних архівних джерел, не готувалося національними силами протягом усієї «Великої війни» й не лобіювалося у високих кабінетах країн Антанти, як це було властиво для утворення Польщі («Другої Речі Посполитої»), Чехословацької Республіки та Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). Переважна більшість керівних східногалицьких політиків до останнього моменту намагалися вирішити саме у Відні проблему українського правління в зазначеній частині монархії Габсбургів, і не більше.

Л.Цегельський, що був тоді членом Палати депутатів австрійського рейхсрату й одночасно Бойової управи Українських січових стрільців, згадував пізніше, ніби віденські

* доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

депутати й лідери українства Дунайської монархії М.Василько, К.Левицький, Є.Петрушевич, Ю.Романчук та уродженець Тернопільщини, член Палати панів парламенту й міністр здоров'я імперії І.Горбачевський радили імператору Карлу I «зробити державний замах згори – тобто розпустити парламент і ввести цісарським едиктом нову державну конституцію, за якою окремі, автономні національні краї-держави увійдуть у федерацію під одним монархом і в одному федеральному парламенті для закордонних і воєнних справ. Українців підтримували словінці, християнсько-національні чехи, хорвати та альпійські християнсько-соціальні німці».

У червні 1918 р. «змовники» навіть розробили на осінь щось на кшталт плану дій, за яким у визначений день у Львові, Празі, Загребі й Любляні мали бути проголошені (у порозумінні з цісарем) національні установчі зібрання, а Карл I попередньо повинен був змінити в національних столицях комендантів і військові залоги, щоб ті придушили можливий опір з боку поляків, угорців або імперського чиновництва [1].

Але далі депутатських конспіративних розмов справа, з різних причин, не пішла, на томість 14 вересня 1918 р. австрійський уряд М.Гуссарека звернувся нотою до всіх учасників світової війни з пропозицією розпочати мирні переговори на засадах відомих «Чотирнадцяти пунктів Вільсона» про гармонійний повоєнний світовий устрій. Австро-Угорщини стосувалися 9, 10 і 13-й пункти, де, зокрема, йшлося про те, що «народом Австро-Угорщини, яких місце в Зборі народів (Лізі націй. – Авт.) бажаємо бачити під охороною і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку», а також «треба утворити незалежну Польську державу, яка мусить містити в собі області, заселені без сумніву польським населенням» [2].

Загалом у документі робився наголос на федералізації Східної Європи, тому важко погодитися з твердженням активного учасника й відомого емігрантського дослідника історії української революції – М.Стахіва, ніби «політична позиція американського уряду» робила його «міцним союзником» українців у їхній боротьбі за суверенітет і незалежність власної держави й робила «політичні шанси України дуже добрими» [3]. Насправді ж київська Центральна Рада була дискредитована в очах держдепартаменту США іще взимку 1917-1918 рр., коли консул Д.Дженкінс, що прибув до Києва після появи там військових місій Британії й Франції, від яких переважно й отримував свою інформацію, майже в кожному листі відверто звинувачував голову Центральної Ради М.Грушевського й голову Генерального секретаріату УНР В.Винниченка в зв'язках із австрійською розвідкою та наголошував на німецьких впливах у Наддніпрянщині [4]. Не дивно, що перед оприлюдненням «Чотирнадцяти пунктів» держсекретар Р.Лансінг і його перший заступник Ф.Полк наголосили на збереженні державно-територіальної єдності Росії.

А в квітні 1918 р., за тиждень до гетьманського перевороту в Києві, головний американський експерт-полоніст - професор Гарварду Р.Лорд (він очолював Східноєвропейське відділення спеціальної групи «The Inquiry», створеної ще на початку вересня 1917 р. з півтори сотні науковців для підготовки аналітичних матеріалів урядові США, які стали б у нагоді на повоєнній мирній конференції) у меморандумі на 110-ти (!) сторінках «Проблема Східної Галичини» дійшов висновку, що з погляду «абстрактної справедливості» край із 58 % етнічного українського населення, звичайно, слід приєднати до України.

Проте з урахуванням «доцільності й практичних міркувань», оскільки «інтелектуально, економічно й культурно» поляки стоять вище, а в господарському сенсі територія більше тяжіє до Польщі, її бажано віддати останній. На авторитетну думку Р.Лорда, УНР не надто потребувала галицької провінції, бо й без неї «досить велика». Та й проблематичною американському експертові тоді видавалася сама можливість тривалого існування

незалежної Української держави, яку нібито знову буде включено до складу Росії, а поширювати російський кордон до Карпат «навіть чи бажано».

Сильна Польща, переконував високопосадовців Р.Лорд, «потрібна Європі», а найкраща можливість зробити Польщу такою – віддати їй Східну Галичину, такий варіант буде «найкращим розв'язанням проблеми». Однак, у разі, якщо все ж буде вирішено об'єднати Східну Галичину з Україною, професор пропонував включити до Польщі щонайменше чотири райони, які забезпечать Варшаві відносно вигідний стратегічний кордон по Сяну. В іншій доповіді щодо північно-східних меж майбутньої Польщі Р.Лорд безапеляційно стверджував, ніби серед білорусів і українців не спостерігається «жодної форми національного руху». А в листопаді 1918 р. він наполягав, що «немає причини для створення незалежної України», оскільки «ні раніше, ні тепер там не було й немає великого бажання до відокремлення» від Росії, й навіть що обидва народи «пов'язані економічно, мають єдину церкву, літературу та ідеали».

Водночас наявність у США плюралістичного громадянського суспільства, народженого Американською революцією 1775-1783 рр., означала, що в українській справі за океаном об'єктивно мали з'явитися симпатії. Так, ще в травні-липні 1917 р., тобто відразу після вступу США у світову війну, експерт держдепартаменту А.Путні в підготовлених ним трьох меморандумах з польського питання критично поставився до великопольського націоналізму щодо українців і євреїв. Східну ж Галичину він пропонував приєднати до автономної України, що, в свою чергу, мала стати частиною реформованої на кшталт США Російської федерації [5].

Більш прихильними до визнання незалежності щойно проголошеної УНР виявилися й посол США у Росії Д.Френсіс та військовий аташе у Румунії Ятс, що мали змогу на власні очі спостерігати бурхливе розгортання державотворчих процесів у Наддніпрянщині. Ятс ще в січні 1918 р. навіть вбачав у встановленні дипломатичних відносин з УНР єдину можливість запобігти її мирові з Центральними державами. Реальна ж перспектива появи українського питання на порядку денному американської дипломатії в повоєнному урегулюванні в Європі окреслилася, коли наприкінці жовтня 1918 р. видавець впливової «New York World» Ф.Кобб і секретар «Inquiry» - журналіст В.Ліпман на прохання радника президента – полковника Е.Гауза підготували коментар-пояснення до «Чотирнадцяти пунктів».

Документ складався з урахуванням тих міжнародно-політичних чинників, які набули ваги після оприлюднення «Чотирнадцяти пунктів», і тому містив пропозицію визнання де-факто урядів, які утворилися на території колишньої Російської імперії. «Основне питання полягає в тому, - наголошувалося в коментарях, - чи варто вважати російську територію рівнозначною території, що раніше належала Російській імперії. Ясно, що це не так, оскільки пункт 13-й передбачає створення незалежної Польщі, - умову, яка виключає відновлення території імперії. Те, що визнано правильним для поляків, зрозуміло, має бути так само визнано й для фінів, литовців, латишів, а, можливо, також для українців».

Пункт 10-й пояснювався таким чином, що «Західна Галичина, без сумніву, польська, Східна Галичина великою мірою українська (русинська) і в жодному разі не належить до Польщі». Тому, застерігалось в коментарі до п.13, «на сході Польща не повинна отримати території, де переважають литовці чи українці» [6].

Щоправда, автори документу в звичному для американської політичної науки дусі радили заохочувати федеративні зв'язки між «рандштатами» («окраїнними державами»), включно з можливістю їхньої федерації з Росією (без уточнення – якою). За свідченнями сучасників, президент В.Вільсон загалом погодився з таким аналізом, але подальша конк-

ретизація політики США в Центрально-Східній Європі відкладалася до мирної конференції, що залишало Білому домові певний політичний простір у вирішенні конкретних питань.

За таких обставин чи не головної ваги набували «доконані факти», тобто здатність національних лідерів вдало скористатися «вакуумом влади», що неминуче мав виникнути на короткий час унаслідок поразки Центральних держав (і передусім Австро-Угорщини), для конституювання нових незалежних держав і здобуття їхнього міжнародно-правового визнання. Проте керівники українства монархії Габсбургів виявилися неготовими до такого повороту подій, що переконливо засвідчили сесійні дебати в австрійському парламенті, які почалися 1 жовтня 1918 р.

На Буковині не вдалося досягти цілковитого успіху, як це сталося через місяць у східногалицькій столиці – Львові, оскільки, попри перші успіхи, українці так і не змогли там забезпечити воєнно-політичну перевагу. Ще 25 жовтня 1918 р. у Чернівцях був створений Український крайовий комітет на чолі з депутатом місцевого сейму, першим крайовим інспектором українських народних шкіл О.Поповичем, що водночас керував буковинською делегацією Української Національної Ради у Львові.

З ініціативи крайового комітету 3 листопада в Чернівцях відбулося 10-тис. віче, що, на відміну від стереотипного твердження, аж ніяк не висловилося за приєднання української частини Буковини до Західноукраїнської держави [7]. Насправді вічове рішення мало шість пунктів, які зводилися до визначення території, що мала перейти під українське правління (цілком повіти Вашковецький, Вижницький, Заставнівський і Кіцманський, українськомовні частини Серетського й Чернівецького, національні громади Кимполунгського, Радівцівського й Сторожинецького повітів); найвищою владою визнавалася Українська Національна Рада, а представникам інших етносів краю пропонувалося відрядити до неї депутатів, пропорційно їхній чисельності на Буковині; вимагалось якнайшвидше ухвалити конституцію Української держави на території Австро-Угорщини; висловлювався протест проти намагання інших народів захопити українську територію краю й містився заклик до буковинської делегації Української Національної Ради якомога швидше перебрати владу в українській частині Буковини. Але оскільки під час зібрання під впливом агітації соціал-демократів частина учасників висловлювалася за негайне об'єднання всіх українських земель, у газеті «Буковина» було вміщено додатковий пункт: «Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України» [8].

Але успішна реалізація вічового рішення багато в чому залежала від налагодження порозуміння з румунською громадою «Герцогства Буковини», тим паче, що в розпал світової війни, аби утримати Румунію від виступу на боці Центральних держав, Росія погодилася на передачу Бухарестові майже всієї території Буковини (до Пруту, включно з Чернівцями) після перемоги над Австро-Угорщиною. І це при тому, що за даними імперського перепису 1900 р. українців в усьому краї налічувалося 41,16 % (297798 чол.), румунів і молдаван – 31,36 % (229018 чол.), решта – австрійці, поляки, євреї, угорці та ін.

З іншого боку, зовнішньополітична стратегія правлячих кіл королівської Румунії спиралася тоді на концепцію об'єднання всіх «румунських історичних провінцій» в «унітарну національну румунську державу», причому українські землі належної Австрії Північної Буковини й Росії - Південної Бессарабії розглядались як частини «Великої Румунії». До розробки концепції «Великої Румунії» залучалися відомі й кваліфіковані румунські історики – співзасновник Національно-демократичної партії, академік і голова парламенту країни в 1918-1920 рр. Н.Йорга, професор і майбутній ректор Чернівецького університету І.Ністор, академік і професор Яського університету А.Ксенопол та ін. Їхні зусилля були

спрямовані на пошук етноісторичних, дипломатичних і географічних аргументів, які б і підтверджували «право» Румунії на всю територію Буковини, Бессарабії й Покуття.

Найавторитетнішим офіційним ідеологом у питанні «східної політики» королівської Румунії вважався професор І.Ністор, у працях якого вперше в історіографії країни були сформульовані претензії на так звану Трансністрію (землі між Дністром і Південним Бугом). Ще в 1910 р. у Відні вийшла з друку праця І.Ністора «Молдовські претензії на Покуття», у 1915 р. в Бухаресті була надрукована його книга «Румуни і русини на Буковині: історичні й статистичні дослідження», а в 1918 р. - поширений варіант цієї праці німецькою мовою «Національна боротьба на Буковині». «Етнографічна карта, додана до німецького видання, на мирних переговорах у Парижі і наступних, а потім при визначенні кордону з Польською Республікою була основою переговорів і головним джерелом інформації для обґрунтування наших прав на всю Буковину» [9].

Не дивно, що Румунія вступила в Першу світову війну 27 серпня 1916 р. на боці Антанти з метою приєднання нових територій і створення «Великої Румунії», а чи не найголовнішим об'єктом зазіхань були етнічні українські землі. Засоби масової інформації Румунії того часу чимало зусиль доклали для формування відповідної громадської думки й привертання на свій бік тієї частини громадсько-політичних діячів та інтелігенції Буковини, що в роки Першої світової війни орієнтувалась на Габсбурзьку монархію. Адже ще в листопаді 1914 р. румунські політики Буковини вимагали від короля Фердинанда I не вступати у війну проти Австро-Угорщини, бо для румунського народу Росія становить «найбільшу небезпеку», «від якої може захистити тільки сильна Австрія» [10].

Вони були вірні Дунайській імперії навіть тоді, коли вона вже розповзалася під тиском військових поразок і національно-визвольних рухів. Так, К.Ісopesку-Грекул, оголошуючи 22 липня 1918 р. заяву «румунського парламентського клубу» буковинських депутатів з проханням до віденського уряду захистити «життєві інтереси румунів Австрії», недвозначно наголосив, що відмова від захисту могла б привести до катастрофи, бо «пан Вільсон і Антанта приєднали б нас, всупереч нашій волі, до Румунського королівства» [11].

Таким чином, на осінь 1918 р. серед румунських за етнічним походженням політиків Буковини не припускалася й гадка про об'єднання краю з королівською Румунією, а навпаки - висловлювалися побоювання перед можливістю такої небажаної перспективи. Це, безсумнівно, давало чималі шанси місцевим українцям в разі здійснення ними права на державно-національне самовизначення. Ще в другій половині жовтня у виступах в австрійському парламенті депутата від Буковини Г.Григоровича підкреслювалося, що «в буковинських румунів немає абсолютно ніякого сумніву в тому, що українська частина (Буковини. - Авт.) повинна належати Україні, а румунська – Румунії» [12]. В усякому разі тоді ніхто з політичних діячів румунської громади Буковини не висував претензій на північну частину краю, заселену переважно українцями.

В створеній членами віденського парламентського осередку 27 жовтня 1918 р. у Чернівцях Румунській національній раді прибічники приєднання краю до «Великої Румунії», очолювані головою виконкому - багатим землевласником Я.Флондором, все ж опинилися в меншості. Зате опорним осередком прибічників гасла «Великої Румунії» став заснований у Яссах 19 жовтня «Комітет буковинських емігрантів» під керівництвом І.Ністора. З огляду на відсутність в імператорському маніфесті від 16 жовтня 1918 р. навіть згадки про державне самовизначення румунів Буковини й Трансильванії (там йшлося, нагадаємо, про формування шести автономних держав – австрійської, угорської, чеської, південнослов'янської, польської й української), цей комітет відкинув ідею федералізації Австро-Угорщини й кваліфікував її як «розпачливу спробу засудженої до розпаду імперії».

Через кілька днів у першому числі газети «Голос Буковини» була оприлюднена стаття С.Пушкаріу «Чого ми бажаємо» з викладом програми боротьби румунів Буковини й Трансільванії. У ній, зокрема, стверджувалося: «Ми не визнаємо ніякого права українців на жодну частину Буковини як української землі і закликаємо всіх румунів... чинити опір... відчуженню нашої стародавньої землі» [13]. Але, зрештою, 6 листопада 1918 р. в Чернівцях було досягнуто компромісної угоди між Українським комітетом О.Поповича і демократичною частиною Румунської національної ради на чолі з А.Ончулом. Вона передбачала, що компетенція українців поширюватиметься на північну частину, а Румунської ради – на Південну Буковину, Чернівці тимчасово залишаться під спільним контролем.

Вже о 16-й годині відбулася офіційна церемонія передачі влади від імперського крайового президента графа О.Ецдорфа, що наполягав на участі в ній як українських, так і румунських представників. Відповідний протокол від Крайового комітету Української Національної Ради підписали О.Попович, а також депутати австрійського парламенту й буковинського сейму правник І.Семака й інспектор народних шкіл, майбутній консул ЗУНР у Відні М.Спинул, а від Румунської національної ради – А.Ончул.

Проте хоча вже 7 листопада О.Попович і А.Ончул прийняли присягу від урядовців на вірність українській та румунській владі, прибічники Я.Флондора вирішили вдатися до інспірування інтервенції регулярних румунських військ під приводом «охорони життя, майна та свободи всіх її мешканців без різниці національності та віри». Щоправда, офіційний Бухарест певний час вагався щодо реакції Антанти на відверту агресію, тому делегація Румунської національної ради, очолювана Я.Флондором, негайно рушила до Ясс (тимчасової столиці Румунії після взяття німцями Бухареста напр. 1916 р.). А.Ончул також через Сучаву відбув до королівського уряду, щоб добитися від нього схвалення власного компромісного плану поділу Буковини, але був інтернований і вже до Чернівців не повернувся [14].

За таких критичних умов українська влада виявилася неефективною: на вечірньому засіданні 8 листопада ухвалила оголосити загальну мобілізацію населення й не зробила цього, навіть не привела в бойову готовність наявних 450 вояків і не висунула їх на оборонний рубіж вздовж р. Сирет. У ніч на 10 листопада більшість із цих «захисників» залишила Чернівці разом із значною частиною українських урядовців, тому коли в обід наступного дня, як згадував очевидець І.Пігуляк, «з'явилося голе й босе румунське військо, не було на місці навіть і сотні доброго українського війська» [15]. До 2 грудня 1918 р., коли румуни увійшли у Вижницю й Путилу, окупація Буковини була завершена майже без опору з боку українців.

Румунському уряду й флондорівському оточенню залишилося потурбуватися лише про мінімальне юридичне оформлення акта «об'єднання». Задля цього 23 листопада 1918 р. «Комітет буковинських емігрантів» був передислокований урядом К.Коанди з Ясс у Чернівці й через два дні на терміновому засіданні, цілком у складі 54-х чол. на чолі з І.Ністором, кооптований до складу Румунської національної ради. Після цього остання ухвалила рішення скликати 28 листопада «Конгрес буковинського народу», на якому «об'єднання» Буковини з Румунією було б проголошено на «правових засадах».

Того дня до палацу Буковинської митрополії прибули 74 делегати від Румунської національної ради, 13 – від Української Національної Ради, семеро представників від німецького й шестеро – від польського населення. Присутні були також бессарабська (І.Бездуган, Г.Казакліу, І.Пеліван та П.Халіппа) й трансільванська (В.Делеу, Г.Крашан і В.Осваде) делегації. В одноголосно ухваленій Конгресом Декларації про об'єднання Бу-

ковини з Румунією, текст якої зачитав Я.Флондор, наголошувалося, що «Буковина в своїх кордонах між Черемошом, Колачином і Дністром беззастережно й навіки об'єднується з Королівством Румунія» [16].

Відповідного змісту телеграми були відправлені урядам країн Антанти, а делегація на чолі з Я.Флондором виїхала до Ясс для вручення тексту рішення про об'єднання румунському королю Фердинанду I. На урочистому прийомі з цього приводу глава делегації заявив: «Вручаємо Вашій Величності, Королю всіх румун, Декларацію про об'єднання всього Буковинського краю... Цей успіх є не військовим завоюванням, а поверненням до отчого дому відчужених братів, що в лиці Вашої Величності знаходять давно втраченого й так бажаного батька». Вже 18 грудня 1918 р. король і прем'єр-міністр І.Братіану підписали Декрет-закон про визнання об'єднання Буковини з Румунією; іншим декретом Я.Флондор та І.Ністор призначалися державними міністрами від Буковини в уряді Румунії.

Таким чином, українська національно-демократична революція в Буковині закінчилася, навіть не набувши міжнародного розголосу. За Сен-Жерменським мирним договором від 10 вересня 1919 р., що був укладений у м. Сен-Жермен-ан-Ле поблизу Парижа між т.зв. «головними союзними державами» (США, Британія, Франція, Італія, Японія), державами, що утворилися внаслідок світової війни на руїнах Австро-Угорщини (Австрія, Чехословаччина), тими країнами, до складу яких перейшли частини Габсбурзької імперії (Польща, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців), та іншими учасниками війни (Бельгія, Греція, Китай, Куба, Нікарагуа, Панама, Португалія, Сіам) Буковина передавалася до складу Румунії.

Правда, з огляду на той факт, що майже третина мешканців Румунії в нових кордонах (з Буковиною, Бессарабією й Трансільванією) не була етнічними румунами, Антанта вимагала від офіційного Бухареста підписання спеціальної угоди про захист прав національних меншин. На знак протесту керівник румунської делегації на Паризькій мирній конференції - прем'єр І.Братіану ще в червні 1919 р. залишив столицю Франції. Це спричинило серйозну напруженість у відносинах Румунії з Антантою, що було небажаним для обох сторін з огляду на потребу завершення боротьби з Радянською Угорщиною. Тому коли І.Братіану вдруге у вересні відмовився підписувати зобов'язання щодо національних меншин, він був звільнений у відставку. Новий прем'єр – уродженець Трансільванії А.Вайда-Воевод підписав 9 грудня 1919 р. Сен-Жерменський та Нейський мирні договори й додаткову угоду щодо національних меншин, Це відкрило шлях до ратифікації парламентом Румунії 29 грудня 1919 р. вищезгаданого Декрету-закону про включення Буковини до складу Румунії.

Література

1. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Передмова Я.Дашкевича. – Львів: Свічадо, 2003. – С. 26-27.
2. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / Укр. соціологічний ін-т; Сер. «Укр. революція. Розвідки і матеріали». Кн.5. – Відень, 1922. – С. 25.
3. Matthew Stachiw, Peter George Stercho, Nicholas L. Chirovsky. Ukraine and the European Turmoil 1917-1919. – Vol. II. – N.Y.: Shevchenko Scientific Society, 1973. – P. 351.
4. Див.: Документи // Павлюк О.В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1996. – С. 160-180.
5. Wandycz Piotr S. The United States and Poland. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980. – P. 122.

6. The Intimate Papers of Colonel House. Vol. IV. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1928. – P. 202-204.
7. Див. напр.: Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 363.
8. Буковина. – 1918, 11 листопада.
9. Grecu V. Ion I. Nistor ca istoric // Omagiu lui Ion I. Nistor: 1919-1937. - P. 30.
10. Nistor I. Unirea Bucovinei cu România. 28 Noiembrie 1918. Studiu și documente. - București, 1928. - P. 15.
11. Цит. за: Неспроможність буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Радянської Буковини / Романець О.С., Михайлина П.В., Григоришин С.І. та ін. - К., 1987. - С. 84.
12. Viata noua. – 1918, 3 noiem.
13. Glasul Bucovinei. – 1918, 25 oct.
14. Кордуба М. Переворот на Буковині. З особистих споминів // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Т.LXXXI. – Кн. XII. – С. 326.
15. Цит. за: Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне. – Х., 1928. – С. 101.
16. Balan T. Bucovina in razboiul mondial 1914-1918. – Cernautsi, 1919. – P. 100.

Grzegorz Tokarz*

AKTYWNOŚĆ KULTURALNA POLSKI W GRUZJI PO 1989 r.

Poland and Georgia after the collapse of the Soviet Union should strengthen mutual political, economic and cultural. Article is devoted to the activity of the Polish state in the cultural field. Culture can be the basis on which to build other relationships will be. The author characterizes the most important documents that regulate the cultural relations between the Polish and Georgia. In the second part the author of the text lists the most important cultural events, which organized the Polish side of the territory of the Georgian state.

Key words: Culture, the contract, the program executive, cinema, theater, literature, Poland, Georgia

Upadek Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich doprowadził do powstania na jego gruzach wielu samodzielnych, niezależnych państw, które uzyskały możliwość w samodzielny sposób decydować o swojej teraźniejszości i przyszłości. Pełnię niepodległości odzyskały kraje, które wprawdzie formalnie były po II wojnie światowej niezależne, jednak w rzeczywistości posiadały status satelity politycznego Rosji Radzieckiej. Gruzja należała do pierwszej kategorii państw, Polska zaś do drugiej. Oczywiście być musiało, że zarówno przeszłość, położenie geopolityczne jak i podobieństwa kulturowe powinny zbliżyć do siebie oba narody. Wydaje się, że kluczową sprawą w nawiązaniu jak najściślejszych relacji między obu państwami powinno być zrozumienie mentalności, charakteru narodowego, całokształtu kultury, jakie dominują w obu państwach. To właśnie może być podstawą, na której tworzyć się będą silniejsze więzy o charakterze politycznym czy gospodarczym.

Celem poniższego tekstu jest próba opisu w jaki sposób III Rzeczpospolita ukazuje mieszkańcom Gruzji własną kulturę, co może być tą wartością, który wzbudzi w mieszkańcach tego zakaukaskiego kraju sympatię dla Polski.

Pierwszym, ważnym dokumentem, który regulował współpracę w dziedzinie kulturalnej między Polską a Gruzją była Umowa o współpracy kulturalnej i naukowej, sporządzono ją w stolicy Gruzji Tbilisi w kwietniu 1993 r. Podpisali ją, ze strony polskiej Andrzej Ananicz, gruzińskiej zaś Dawid Magradze. Obowiązywać miała przez pięć lat, przy czym zapisano, iż jeśli nie zostanie wypowiedziana na pół roku przed jej wygaśnięciem, wtedy w sposób automatyczny zostaje przedłużona na następne pięć lat. W powyższej Umowie oba państwa zobowiązały się, że będą wspierać inicjatywy zmierzające do nauczania języka gruzińskiego w Polsce i języka polskiego w Gruzji. Podobne działania miały dotyczyć literatury każdej z umawiających się stron. Ważne miejsce w tym porozumieniu odgrywała kwestia wymiany osiągnięć kulturalnych Polski i Gruzji. W tym kontekście wspomina się potrzebę popierania nie tylko inicjatyw rządowych, ale również działań różnych organizacji społecznych, a także osób indywidualnych, które służą takiej wymianie. Szczegółowo formułuje się kolejne punkty dotyczące wzajemnej współpracy kulturalnej. Piszemy o potrzebie wymiany wystaw, a także różnych prezentacji, które przybliżyłyby społeczeństwu obu państw kulturę Polski czy Gruzji. Wiąże się z tym wymiana ar-

* doktor, Adiunkt w Instytucie Studiów Międzynarodowych na Uniwersytecie Wrocławskim

tystów oraz grup artystycznych. Szczególnie ważne wydają się zapisy dotyczące wydawania w III Rzeczypospolitej utworów pisarzy gruzińskich, a w państwie gruzińskim dzieł literatów polskich (oczywiście wcześniej je tłumacząc na właściwy język) oraz popularyzowanie dzieł artystycznych związanych z takimi dziedzinami jak teatr, kino, muzyka, telewizja. Z powyższym wiąże się, co strony umawiające się gwarantują, ochrona praw autorskich. Interesującym punktem jest zapis, iż strona polska zapewni ochronę zabytków gruzińskich oraz wartości kulturalnych na terenie Rzeczypospolitej, do analogicznej aktywności zobowiązała się strona gruzińska. Ważnym aspektem współpracy kulturalnej miały być wzajemne relacje w takich dziedzinach jak radio, telewizja i kinematografia. W powyższej Umowie zapisano, iż Gruzja i III Rzeczpospolita, chcąc zintensyfikować działalność kulturalną, będą współtworzyć odpowiednie programy wykonawcze [1].

Odpowiednie Oświadczenie Rządowe w sprawie wejścia w życie Umowy ukazało się w październiku 1993 r., sama Umowa weszła zaś w życie 5 lipca 1993 r. [2].

Interesujący wydaje się Program Wykonawczy, jaki został podpisany w Warszawie w grudniu 2004 r., a który regulował współpracę obu krajów w takich dziedzinach jak sport, nauka, młodzież, a także kultura. Podkreśla się w nim, istniejące między Polakami i Gruziniami ścisłe związki historyczne. Z tego też względu, jak również mając na celu pogłębienie wzajemnej współpracy, uznano, iż należy uszczegółowić wzajemne relacje. Stwierdzono w powyższym dokumencie, iż strona gruzińska sprzyjać będzie popularyzacji w swoim kraju filmów polskich, analogicznie, podobne zobowiązanie złożył partner polski. Ważnym elementem tego zapisu było to, iż filmy takie będą udostępniane zarówno na zasadach komercyjnych jak i niekomercyjnych. Innym aspektem współpracy w dziedzinie kinematografii było to, iż obydwaj partnerzy uznali za konieczne wspieranie udziału dzieł filmowych umawiających się krajów na różnego rodzaju festiwalach. Oprócz kinematografii w Porozumieniu tym uznano za konieczne umieścić zapis, że właściwe instytucje będą wspierać współpracę w dziedzinie teatru. Gruzja i III Rzeczpospolita uznały także za konieczne podjęcie działań, aby różnego rodzaju zespoły, jak również soliści gruzińscy byli zapraszani na występy do Polski i polscy do Gruzji. Inny ważny punkt dotyczył współpracy na szeroko rozumianej płaszczyźnie księgarsko-bibliotecznej. W tym kontekście wymieniano relacje między bibliotekami polskimi i gruzińskimi, wzajemne przekładanie i wydawanie książek (autorów gruzińskich w Polsce i polskich w Gruzji). Za równie ważne uznano popieranie kontaktów między księgarzami i wydawcami, aby wspólnie, w sposób aktywny uczestniczyli w różnego rodzaju przedsięwzięciach związanych z rynkiem książki. Uznano za istotną współpracę w ramach archiwistyki, między innymi możliwość korzystania ze zbiorów obu państw. Ważną rolę odgrywać miała również współpraca polegająca na ochronie i konserwacji zabytków, wymienianie się doświadczeniami z zakresu muzealnictwa oraz archeologii. Obydwa kraje, zdając sobie sprawę z istnienia dużej przestępczości związanej z handlem zabytkami ustaliły, iż będą ze sobą współdziałać w walce z nielegalnym wywozem czy przywozem dzieł sztuki, zabytków, będących ważnym elementem spuścizny obu krajów. Ostatnim, ważnym zapisem w powyższym porozumieniu było uznanie za konieczne zorganizowanie Dni Kultury Polskiej w Gruzji i Dni Kultury Gruzjińskiej w Polsce [3].

Odpowiednie Oświadczenie Rządowe w sprawie tegoż Programu Wykonawczego zostało podane 28 stycznia 2005 r., przy czym wejście w życie miało miejsce 15 grudnia 2004 r., obowiązywać miał przez dwa lata [4].

Wiele kwestii podejmowanych w Programie Wykonawczym z 2004 r. zostało powtórzonych w Programie Wykonawczym który został podpisany w Batumi w lipcu 2011 r. i obejmuje okres 2011-2013. Piszemy zatem o potrzebie współpracy w organizowaniu festiwali, popieraniu i wymianie artystów, urządzaniu wystaw sztuki, współdziałaniu w publikowaniu książek,

działalności w dziedzinie teatru, kinematografii, archiwistyki, książki, archeologii czy ochrony dziedzictwa narodowego. Pojawiło się jednak kilka nowych punktów, należy do nich zapis, iż obie strony wspólnie przyczynią się do konserwacji dzieł malarstwa polskiego w Gruzji oraz zorganizują wystawę części tych dzieł w III Rzeczypospolitej. Inny fragment dotyczył problemu udokumentowania i renowacji polskich grobów znajdujących się na terenie państwa gruzińskiego. Interesującym, a jednocześnie bardzo szczegółowym zapisem było zobowiązanie, że obie strony upamiętnią postać polskiego biologa Ludwika Młokosiewicza, w tym celu powinno w Lagodechi powstać muzeum poświęcone jego osobie [5].

Odpowiednie Oświadczenie Rządowe wydano w dniu 9 sierpnia 2011 r., Porozumienie to weszło w życie 26 lipca 2011 r. [6].

Zauważyć należy, że strona polska podejmuje w Gruzji szereg inicjatyw, które uczyniłyby polską kulturę bliższą gruzińskiemu społeczeństwu. W 2003 r. na rynku księgarskim w tym kraju pojawił się wybór poezji polskiej poetki, laureatki literackiej nagrody Nobla, Wisławy Szymborskiej. Osobą, która w głównej mierze przyczyniła się do wydania tego tomiku, była Maria Filina, piastująca funkcję przewodniczącej Związku Kulturalno-Oświatowego Polaków w Gruzji. Interesujące były inicjatywy prezentujące polską kinematografię. W październiku tego samego roku odbył się w Tbilisi kilkudniowy przegląd polskich filmów dokumentalnych. W sumie pokazano 8 filmów, które powstały po 1989 r. i podejmowały kwestie, które w okresie trwania Polski Ludowej były przemilczane. Oprócz projekcji miały miejsce warsztaty dla tamtejszej młodzieży studiującej w szkole filmowej, prowadził je polski twórca Maciej Drygas. Wspomnieć należy o IV Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Tbilisi (październik), drugie miejsce (Srebrny Prometeusz) zdobył polski film «Edi», (reżyser-Piotr Trzaskalski). W czasie tej imprezy pokazano inny polski obraz «Głośniej od bomb» (reż. Przemysław Wojcieszek). We wrześniu w Tbilisi miał miejsce tydzień filmu polskiego, w dużej mierze do odbycia tej imprezy przyczynili się Polacy mieszkający w Gruzji, to oni przetłumaczyli dialogi polskie na język gruziński. Wyświetlono takie filmy jak «Cześć Tereska», «Daleko od okna», «Żółty Szalik», «Daleko od siebie» i «Belissima». W lipcu z wizytą w państwie gruzińskim przebywał Krzysztof Zanussi, odbył on kilka spotkań z mieszkańcami, prezentowano również jego dzieła. Oprócz prezentacji sztuki filmowej w tym roku miały miejsce również imprezy poświęcone polskiej muzyce, chociażby «Wieczór Szpilmanowski», który odbył się w kwietniu oraz majowy koncert w Tbilisi lutnisty Mariusza Myszkiwicza. Jeśli chodzi o działalność malarską, to wspomnieć należy o wystawie z kwietnia, na której prezentowano obrazy artystów polskiego pochodzenia (5 twórców), czy wystawę w czerwcu w Tbilisi Szkoły Polskiego Plakatu (102 prace) [7].

Równie obfity w wydarzenia polskie w Gruzji był rok 2004. W marcu w Tbilisi miał miejsce wieczór poświęcony pamięci polskiego pianisty Ignacego Jana Paderewskiego, w czasie którego odbyła się projekcja filmu o tym artyście oraz wysłuchano jego archiwalnych nagrań. W maju w stolicy Gruzji odbył się koncert Marcina Dylli (gitara klasyczna), podkreślić należy, że występ ten był częścią obchodów dnia Niepodległości Gruzji. Rok ten obfitował w szereg prezentacji teatru polskiego w państwie gruzińskim. W marcu miał miejsce w stolicy Gruzji VII Międzynarodowy Festiwal Teatralny, sporo miejsca poświęcono na nim polskiemu artyście Tadeuszowi Kantorowi, między innymi publiczność mogła obejrzeć dwie jego sztuki (zarejestrowane na video), w maju wydano w języku gruzińskim Manifest Teatru Śmierci, w projekcie tym finansowo partycypował Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego. Na przełomie kwietnia i maja w Tbilisi przebywał dyrektor tegoż Instytutu Maciej Nowak, spotkał się między innymi z gruzińskim ministrem kultury. Celem podróży było zaproszenie teatrów gruzińskich na mający się odbyć w Polsce festiwal teatralny. W maju tego roku w Tbilisi miał miejsce IV

Studencki Festiwal Filmowy, zaprezentowano również filmy polskich artystów. W listopadzie w Gruzji przebywał polski artysta Rafał Olbiński, pracował tam w ramach polsko-amerykańskiego projektu zatytułowanego «Rafał Olbiński w Tbilisi». Oprócz warsztatów z gruzińskimi studentami, polski plastyk wygłaszał wykłady, odbyła się również wystawa jego prac. Szczególnie interesujące wydaje się wykonanie przez niego «Plakatu dla Gruzji», dzieło to, zdaniem przedstawicieli polskiej ambasady może stać się znakiem firmowym tego kraju za granicą. W grudniu w stolicy Gruzji miało miejsce ważne wydarzenie związane z popularyzowaniem kultury polskiej w Gruzji. Odbyła się wystawa poświęcona Konstantemu Ildefonsowi Gałczyńskiemu, towarzyszyło temu wydanie tomiku poezji tego poety. Zauważyć przy tym należy, że było to pierwsze wydanie w języku gruzińskim, przyczyniła się do tego w dużym stopniu wspomniana już wyżej Maria Filina, która stała się na czele osób, które podjęły się tłumaczeń [8].

W 2005 r. w kwietniu uczczono w Kutaisi pamięć polskiego artysty, rzeźbiarza Stanisława Horno-Popławskiego, który urodził się w tym mieście. Uroczystość ta polegała na odsłonięciu tablicy pamiątkowej, oglądano zdjęcia prac tego rzeźbiarza, odbyło się również spotkanie naukowe, na którym omawiano jego życie i twórczość. W grudniu odbyła się także konferencja naukowa, poświęcona Henrykowi Hryniewskiemu, był to polski malarz i architekt, zakładał między innymi gruzińską Akademię Sztuk Pięknych, w której również został profesorem. W tym samym miesiącu odbyła się natomiast konferencja poświęcona twórczości Adama Mickiewicza. Spotkanie to odbyło się dzięki zaangażowaniu Uniwersytetu w Tbilisi, polskiej ambasady w tym mieście oraz aktywności Związku Kulturalno-Oświatowego Polaków w Gruzji. W październiku odbyła się konferencja poświęcona Konstantemu Ildefonsowi Gałczyńskiemu, również tę imprezę zorganizował Uniwersytet w Tbilisi, ambasada polska i wspomniany wyżej Związek Polaków. Interesującym wydarzeniem kulturalnym w październiku była wystawa fotografii Justyny Mielnikiewicz. Stara się ona w swoich zdjęciach ukazać zmiany, jakie mają miejsce w Gruzji, Armenii i Azerbejdżanie. Impreza ta była możliwa dzięki inicjatywie ambasady polskiej, Muzeum Historycznego w Tbilisi oraz Polskiej Sobotniej Szkoły im. Świętej Królowej Jadwigi. W końcu sierpnia i na początku września w stolicy Gruzji odbyła się wystawa zdjęć Erazma Ciołka, poświęcona działalności polskiej Solidarności. Organizatorami byli: ambasada polska i Muzeum Historyczne w Tbilisi. Nadal odbywały się imprezy kulturalne, których celem była prezentacja polskiej kinematografii w państwie gruzińskim. W maju na V Studenckim Festiwalu Filmowym w stolicy Gruzji pokazano kilka filmów autorstwa studentów ze szkoły filmowej w Łodzi. Jeden z nich, zatytułowany «Jesteś tam» został uhonorowany nagrodą za najlepszy film, inne dzieło «Koniec bajki» zdobyło wyróżnienie «Najlepszy operator» [9].

Próby ukazania Gruzinom polskiej kultury trwały nadal, wspomnieć w tym kontekście należy koncert z początku 2010 (marzec) r. w Tbilisi, utwory Fryderyka Chopina grała Orkiestra Symfoniczna im. E. Mikaladze, impreza miała uświetnić rocznicę (dwusetną) urodzin tego polskiego kompozytora. W listopadzie tego samego roku otwarto w Bibliotece Narodowej Parlamentu Gruzji wystawę zatytułowaną «Muzyka Chopina w malarstwie». Impreza ta mogła się odbyć dzięki inicjatywie dwóch osób, Polki zamieszkałej w Gruzji -(Henryka Justyńska) i Gruzinki – (Ia Eswaniadzia). W tym samym miesiącu w Konserwatorium w stolicy Gruzji miał miejsce koncert polskiego tria muzycznego, które starało się w sposób nowatorski interpretować utwory F. Chopina. W przypadku promowania polskiego teatru, wspomnieć należy o interesującym projekcie, jakim była wspólna, polsko - gruzińska reżyseria sztuki «Beniamin», jej premiera odbyła się w Teatrze Rustavelego. Było to możliwe dzięki zaangażowaniu sił polskiej

ambasady w Gruzji, Teatru Rustaveli a także Państwowego Uniwersytetu Ilia oraz Fundacji «Kaukaz». Jeśli chodzi o ukazanie polskiej działalności literackiej, to wspomnieć należy o październikowej wystawie w Tbilisi, którą poświęcono Ryszardowi Kapuścińskiemu.

Odnosnie roku 2011, wspomnieć można o lutowej wystawie, którą otwarto w Borjomi, a przedstawiała dokonania artystyczne Tatiany Tumaniszwili-Tarnowskiej (gruzińska artystka pochodzenia polskiego).

Interesującym wydarzeniem, tym razem w Polsce, mającym dokumentować, zachować w pamięci wspólną historię polsko-gruzińską było otwarcie w lutym w Piasecznie (Zalesie Dolne) Domu-Muzeum Kontraktowych Oficerów Gruzinińskich Wojska Polskiego. Wśród osób, będących na jego otwarciu znaleźli się Minister Spraw Zagranicznych Gruzji, Zastępca Przewodniczącego Sejmowej Komisji Obrony Narodowej i Przewodniczący Polsko-Gruzinińskiej Grupy Przyjaźni Parlamentarnej [10].

Zauważyć należy, iż strona polska stara się w sposób całościowy ukazać Gruzinom osiągnięcia polskiej kultury, prezentuje osiągnięcia swojej kinematografii, teatru, muzyki, malarstwa. Powinno się coraz bardziej intensyfikować działania w tej dziedzinie. Polskę i Gruzję wiele łączy, należy zatem ten fakt wykorzystać.

Resume

Polska i Gruzja po upadku ZSRR zacieśniły wzajemne stosunki polityczne, gospodarcze i kulturalne. Artykuł poświęcony jest aktywności państwa polskiego w dziedzinie kulturalnej. Kultura może być podstawą, na której budować się będzie pozostałe relacje. Autor charakteryzuje najważniejsze dokumenty, które regulują relacje kulturalne między Polską i Gruzją. W drugiej części autor tekstu wymienia najważniejsze wydarzenia kulturalne, jakie organizowała strona polska z gruzińska na obszarze tego zakaukaskiego państwa.

Literatura

1. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Gruzji o współpracy kulturalnej i naukowej, sporządzona w Tbilisi dnia 20 kwietnia 1993 r., «Dziennik Ustaw», 1993, nr 117, poz. 525.
2. Oświadczenie Rządowe z dnia 22 października 1993 r. w sprawie wejścia w życie Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Gruzji o współpracy kulturalnej i naukowej, sporządzonej w Tbilisi dnia 20 kwietnia 1993, «Dziennik Ustaw», 1993, nr 117, poz. 526.
3. Program Wykonawczy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji w dziedzinie kultury, nauki, edukacji oraz młodzieży i sportu na lata 2004-2006, «Dziennik Ustaw», 2005, nr 66, poz. 578.
4. Oświadczenie Rządowe z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie związania Rzeczypospolitej Polskiej Programem wykonawczym między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji w dziedzinie kultury, nauki, edukacji oraz młodzieży i sportu na lata 2004-2006, podpisanym w Warszawie dnia 15 grudnia 2004 r., «Dziennik Ustaw», 2005, nr 66, poz. 579.
5. Program współpracy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji w dziedzinie nauki, edukacji, kultury, oraz młodzieży i sportu na lata 2011-2012 podpisany w Batumi dnia 26 lipca 2011, «Dziennik Ustaw», 2011, nr 200, poz. 1178.
6. Oświadczenie Rządowe z dnia 9 sierpnia 2011 w sprawie związania Rzeczypospolitej Polskiej Programem współpracy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji

w dziedzinie nauki, edukacji, kultury oraz młodzieży i sportu na lata 2011-2013, podpisanym w Batumi dnia 26 lipca 2011 r., «Dziennik Ustaw», 2011, nr 200, poz. 1179.

7. Wydarzenia 2003 rok, <http://www.tbilisi.polemb.net/?document=43>, 2011-11-03.
8. Wydarzenia 2004 rok, <http://www.tbilisi.polemb.net/?document=41>, 2011-11-06.
9. Wydarzenia 2005 rok, <http://www.tbilisi.polemb.net/?document=40>, 2011-11-03.
10. Wydarzenia, <http://www.tbilisi.polemb.net/index.php?documentName=events>, 2011-11-06.

УДК 327(477)

Гнатюк М.М.*

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ВИМІРУ ВНУТРІШНІХ ПОЛІТИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (НА ПРИКЛАДІ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ)

У статті розглянуто спроможність Європейського Союзу діяти на міжнародній арені з питань, що установчими угодами визначні як його внутрішні компетенції. Особливу увагу звернуто на розвиток доктрини імпліцитних повноважень та принципу паралелізму.

Ключові слова: міжнародна суб'єктність Європейського Союзу, зовнішньополітичні компетенції ЄС, інтеграція.

В статье рассмотрена способность Европейского Союза действовать на международной арене по вопросам, которые учредительными соглашениями определены как его внутренние компетенции. Особое внимание обращено на развитие доктрины имплицитных полномочий и принципа параллелизма.

Ключевые слова: международная субъектность Европейского Союза, внешнеполитические компетенции ЕС, интеграция.

The article describes the ability of the European Union to act on the international arena on issues that under the Treaties belong to its internal competences. Particular attention is drawn to the development of the doctrine of implied powers and the principle of parallelism.

Keywords: EU international actorness, external competences of the EU, integration

Більшість внутрішніх політик Європейського Союзу (ЄС) мають значний зовнішньополітичний вимір. Наприклад, транспортна політика передбачає взаємодію із сусідніми країнами з багатьох питань та укладання міжнародних угод стосовно транзиту, сполучення тощо; енергетична політика не можлива без взаємодії із країнами, що постачають і транспортують енергоносії та потребує врегулювання багатьох питань щодо поставок, взаємних прав і обов'язків, гарантій; політика захисту навколишнього середовища за своєю природою має обмежений ефект в рамках окремо взятої політичної одиниці з чітко окресленими географічними кордонами та вимагає міжнародної взаємодії з питань захисту довкілля, багатьох аспектів стану водних, повітряних ресурсів та проблем забруднення тощо. Ці та інші сфери внутрішньополітичної компетенції ЄС значно впливають на його міжнародну поведінку і потребують детального розгляду та аналізу.

Питання міжнародних компетенцій ЄС розглядається у працях українських дослідників В. Муравйова, І. Грицяка; зарубіжних науковців П. Еекгаута, Д. Гарета, Д. Даннена.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Н. Мусиса та ін. Варто також відзначити інтенсивний розвиток наукової літератури, що стосується висвітлення зовнішньополітичної поведінки ЄС, зокрема роботи М. Сміта, К. Сміта, Р. Вайта та інших. Збільшення міжнародної присутності ЄС та сфер його міжнародної активності зумовлюють потребу аналізу основ його зовнішньополітичної компетенції. Метою статті є з'ясування шляхів формування та особливостей зовнішньополітичних компетенції ЄС в питаннях, які з часу заснування належали до його внутрішніх компетенцій.

Римська угода про заснування Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС) наділила її значними внутрішніми повноваженнями щодо спільного ринку, транспорту, сільського господарства, конкуренції, однак не передбачила можливість укладання міжнародних угод з питань, які належать до цих політик. За відсутності прямо обумовлених повноважень в установчій угоді зовнішній вимір цих внутрішніх політик спочатку розвивався на основі статті 235 Римського договору про заснування ЄЕС (тепер зі змінами стаття 352 договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)), яка визначала процедуру дій для досягнення однієї з цілей Спільноти у випадку, як що в «Договорі не обумовлено потрібні повноваження» [10]. Із становленням спільного ринку зростала кількість конфліктних ситуацій між внутрішнім європейським законодавством та міжнародними угодами. У зв'язку з чим постало питання про компетенції Спільноти в зовнішніх зносинах, зокрема про те, чи вони обмежені сферами, які були прямо обумовлені Римською угодою, а саме спільною торгівельною політикою і укладанням угод про асоціацію, чи Спільнота може діяти на міжнародній арені і в питаннях, щодо яких вона має внутрішню компетенцію.

Доктрина імпліцитних повноважень ЄС в сфері зовнішніх зносин базується на рішенні Суду ЄС у справі 22/70 «Комісія проти Ради». Ця ключова справа з точки зору становлення доктрини імпліцитних повноважень стосувалась Європейської угоди про залізничний транспорт. Після відмови Ради надати Європейській Комісії мандат на ведення переговорів щодо укладання цієї угоди на підставі статті 235 Римської угоди Комісія звернулась до Суду ЄЕС з проханням дати тлумачення положень відповідної статті. Суд ЄЕС вирішив, що Спільнота має імпліцитні повноваження щодо політик, які належать до її внутрішньої компетенції та вказав, що повноваження Спільноти укладати угоди не обмежуються питаннями окресленими статтями 113¹ (тепер стаття 207 ДФЄС) та 228² (тепер стаття 218 ДФЄС). Суд постановив, що Спільнота має імпліцитні повноваження на укладання угод із третіми країнами, які «можуть постати в наслідок реалізації інших положень Договору або із реалізації політики на основі цих положень інституціями Спільноти» [4]. Крім того, у тих сферах, де наявні спільні правила регулювання ринку ЄС держави-члени не мають права укладати угоди із третіми країнами.

Це рішення Суду ЄЕС викликало низку суперечок між Комісією і державами-членами ЄС, які прагнули звужити визначення спільних правил регулювання до юридично обов'язкових та виключити акти, які прийнято відносити до так званого м'якого права: рішення, висновки та рекомендації. Загалом суперечки відносно сфери імпліцитних повноважень та умов їх застосування тривали впродовж наступних десятиріч, однак ключовий принцип «паралелізму», за яким набуття внутрішньої компетенції ЄС також означає набуття зовнішньої, зокрема можливості вести переговори та укладати угоди, було встановлено.

У сфері практичної реалізації зовнішні зносинах із питань, що належали до внутрішніх політик, ЄЕС діяла на основі статті 228 Римської угоди (тепер із змінами стаття 218 ДФЄС) яка вказувала, що «у випадку, коли цей Договір обумовлює укладання угод між

¹ Стаття 113 Римської угоди стосувалась спільної торгівельної політики.

² Стаття 228 Римської угоди стосувалась порядку укладання міжнародних угод Європейським економічним співтовариством.

Спільнотою та однією чи кількома державами чи міжнародними організаціями, переговори щодо них ведуться Комісією ... такі угоди укладаються Радою, після консультації із Асамблеєю, коли цього вимагає Договір»[10]. Стаття встановлювала загальну процедуру укладання угод, однак внутрішні процедури набуття чинності різнились в залежності від предмету угоди. Відносно прості угоди, які не мали інституційних чи бюджетних наслідків, укладались за прикладом угод в сфері спільної торгівельної політики, більш комплексні угоди вимагали дотримання процедур прийняття внутрішнього законодавства із одноставним голосуванням.

До цього складного поєднання різних процедур, які виникали в процесі реалізації зовнішньополітичного виміру її внутрішніх політик, також додається питання розподілу компетенції із державами-членами, оскільки ЄС не має виключної компетенції щодо всіх внутрішніх політик, отже і виключних прав на ведення переговорів і укладання міжнародних угод. Наприклад, до виключної компетенції за теперішнім договором про функціонування ЄС належать а) митний союз; (b) встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; (c) монетарна політика для держав-членів, чиєю валютою є Євро; (d) консервація морських біоресурсів у рамках спільної політики у сфері рибного господарства; (e) спільна комерційна політика [2, стаття 3]. Однак, в багатьох сферах внутрішніх політик наявна спільна компетенція, коли відповідальність за здійснення політики є спільною із державами-членами. Як наслідок, постало два основні шляхи, із варіаціями в середині кожного, того, як ЄС представлений і проводить міжнародні переговори у сферах, що належать до внутрішніх політик. Перший стосується тих сфер, де ЄС має виключну компетенцію, наприклад спільна політика рибальства. Тут Європейська Комісія є єдиним представником і переговорником ЄС. У питаннях спільної компетенції, наприклад у транспортній політиці, Комісія діє від імені ЄС спільно із представниками держав-членів ЄС.

Отже, за умов, коли Римська угода про заснування Європейської Економічної Спільноти прямо не обумовлювала зовнішні повноваження Спільноти з питань внутрішніх політик, спроможність Європейського Союзу діяти на міжнародній арені в цих сферах розвивалась на основі доктрини імпліцитних повноважень та принципу паралелізму. Подальші зміни до установчих договорів не могли не враховувати практику, що постала, крім того, починаючи від Єдиного Європейського акту (ЄЄА) в установчих угод за Спільнотою було закріплено ряд компетенцій, що розширило сферу зовнішніх повноважень Спільноти.

Так, ЄЄА доповнив установчу угоду розділом XVIII «Дослідження та технічний розвиток». Спільнота відповідно до статті 130m (тепер зі змінами стаття 186 ДФЄС) під час виконання багаторічної рамкової програми «може створювати положення про співпрацю з третіми країнами та міжнародними організаціями у сфері її досліджень, технічного розвитку та демонстрацій. Докладні умови такої співпраці можуть бути предметом угод між Спільнотою та зацікавленими третіми сторонами, переговори щодо яких та укладання яких належить провадити згідно зі статтею 300». Єдиний Європейський акт включив також в угоду про заснування ЄЕС політику щодо довкілля, передбачивши з самого початку можливість зовнішніх дій. Стаття 130r (5) (тепер стаття 191 (4) ДФЄС) вказувала, що «у межах своїх відповідних сфер компетенцій, Спільнота та держави-члени співпрацюють з третіми країнами та компетентними міжнародними організаціями. Умови співпраці Спільноти можуть бути предметом угод між Спільнотою та зацікавленими третіми сторонами. Попередній абзац не порушує компетенції держав-членів провадити переговори в міжнародних органах та укладати міжнародні угоди» [9].

Маастрихтський договір також вніс суттєві зміни в діяльність Спільноти на міжнародній арені. Однією із цілей Договору було запровадження економічного і монетарного союзу. У сфері монетарної політики стаття 109 (тепер зі змінами стаття 219 ДФЄС) уповноважувала Раду укласти міжнародні угоди «про систему курсів обміну еку на поза-спільнотні валюти». До договору про заснування Європейської спільноти були внесені також положення про зовнішню компетенцію Спільноти в сфері освіти (стаття 126 (3), тепер стаття 165 ДФЄС)); професійного навчання (стаття 127 (3), тепер стаття 166 ДФЄС)); культури (стаття 128 (3), тепер стаття 167 ДФЄС)) та у сфері охорони здоров'я (стаття 129 (3), тепер стаття 168 ДФЄС)). Угода вказує, що Спільнота та держави-члени заохочують співпрацю з третіми державами та компетентними міжнародними організаціями у відповідній сфері, однак прямо не вказує на укладання міжнародних угод. У такому випадку застосовується доктрина імпліцитних повноважень. Теж саме стосується і транс'європейських мереж транспортної, телекомунікаційної та енергетичної інфраструктури, зокрема стаття 129с (тепер стаття 171 ДФЄС) передбачає можливість співпраці Спільноти з третіми країнами, щоб сприяти проектам взаємного інтересу та забезпечувати взаємодію мереж [11].

Амстердамська угода не містила нових положень стосовно зовнішніх політик ЄС, однак доповнювала договір про заснування ЄС новим розділом IV «Візи, притулок, імміграція та інші питання, пов'язані з вільним рухом осіб» перенесеним із третьої опори. Після набуття чинності Лісабонської угоди положення третьої опори Договору про ЄС під назвою «Поліційна та судова співпраця в кримінальних справах» було об'єднано із розділом IV Договору про заснування Європейського Співтовариства в окремий Розділ V «Простір свободи, безпеки та правосуддя». Зовнішній вимір цієї політики є очевидним однак угода не містила жодних посилань на можливість укладання угод, тому цю прогалину заповнює доктрина імпліцитних повноважень³. Угода в Ніці додала розділ XXI «Економічна, фінансова та технічна співпраця з третіми країнами», який кодифікував багаторічну практику співпраці із третіми країнами із цих питань. Стаття 181а (тепер стаття 212 ДФЄС) вказувала, що «у межах відповідних сфер компетенції, Спільнота та держави-члени співпрацюють з третіми країнами та компетентними міжнародними організаціями. Положення про співпрацю Спільноти можуть бути предметом угод між Спільнотою та зацікавленими третіми сторонами, переговори щодо яких та укладання яких належить провадити згідно зі статтею 300. Попередній абзац не порушує компетенцію держав-членів провадити переговори в міжнародних органах та укласти міжнародні угоди» [12].

Лісабонська угода підтвердила принцип паралелізму у визначенні зовнішніх компетенцій Союзу. Зокрема, стаття 3 (2) Договору про функціонування Європейського Союзу вказує на виключну компетенцію ЄС в укладанні міжнародних угод у випадку коли це не передбачено законодавчим актом чи необхідно для реалізації його внутрішньої компетенції; стаття 352 визначає порядок міжнародних дій ЄС «для досягнення однієї цілей закріплених в угоді, коли в договорах не обумовлено потрібні повноваження». У такому випадку «на пропозицію Комісії та після отримання згоди Європейського Парламенту Рада одностайно вживає належних заходів» [2]. Крім того Лісабонська угода інтегрувала окремі процедури ведення переговорів і укладання міжнародних договорів, які існували раніше в рамках Європейського Союзу і Спільноти (стаття 218 ДФЄС), що дозволяє зняти

³ Потрібно також зауважити, що не всі держави-члени ЄС беруть участь у політиках, окреслених Розділом V. Як зазначено в протоколах до Лісабонської угоди положення Розділу V не поширюються на Великобританію, Ірландію та Данію [7; 8].

частину правових конфліктів стосовно міри і природи зовнішньої компетенції задля ефективності міжнародних дій Союзу.

Цей короткий перелік змін установчими договорами ЄС зовнішньополітичних компетенцій ЄС в сфері внутрішніх політик створює контекст для більш детального розгляду зовнішньої компетенції Союзу, що стосуються його внутрішнього ринку. Внутрішній ринок закладає фундамент діяльності ЄС та його міжнародної присутності та не може не створювати можливостей для зовнішніх дій Союзу. Створення внутрішнього ринку на основі програми 1992 р. мало надзвичайні наслідки для партнерів Європейського Союзу і навіть дало підстави назвати його «фортецею Європи» [1, с.57]. Внутрішній ринок має суттєві наслідки для присутності ЄС у світових справах та його суб'єктності, яка «поширювалась значно далі відносно простих питань спільної торгівельної політики» [1, с.58]. Разом з тим, в питаннях внутрішнього ринку виникає ряд питань стосовно зовнішніх компетенцій Союзу.

Перш за все, потрібно зазначити, що ключова сфера зовнішньополітичної компетенції - спільна торгівельна політика була наслідком створення митного союзу і є однією із складових внутрішнього ринку. Союз ґрунтується на митному союзі, що обіймає всю торгівлю товарами і спільна політика зовнішньої торгівлі необхідна перш за все для забезпечення вільного переміщення імпортованих товарів [3, с.121]. Це однак не означає, що всі заходи Союзу, що стосуються імпорту товарів реалізуються в рамках спільної торгівельної політики. Так, у сфері забезпечення внутрішнього ринку товарів ключову роль відіграє гармонізація національних технічних механізмів регулювання, визначена статтею 114 Договору про функціонування Європейського Союзу. На рівні внутрішнього регулювання різниці між технічними вимогами до імпортованих і не імпортованих товарів не має, однак виникає питання компетенції, коли йдеться про укладання угод стосовно технічних стандартів.

У висновку Суду ЄС 1/94 стосовно укладання угод СОТ щодо санітарних та фітосанітарних заходів та технічних бар'єрів торгівлі зазначалось, що ці угоди належать до повноважень Спільноти в рамках спільної торгівельної політики [6]. Однак рішення Суду стосувалось питань негативного ефекту торгівлі від технічних регулювань і стандартів, які не були направлені на гармонізацію таких регулювань і заходів. Як вказує П. Бекхаут, було б помилково припустити, що всі міжнародні угоди, що стосуються регулювання технічних стандартів, належать до сфери спільної торгівельної політики [3, с.121]. Тому міжнародні угоди, предметом яких є виключно гармонізація, повинні укладатись на основі положень статті 114 Договору про функціонування Європейського Союзу, тобто реалізовуватись на підставі принципу паралелізму.

Можливості зовнішніх дій Союзу стосовно торгівлі послугами різняться від торгівлі товарами. До вступу в силу Ніццького договору зовнішня торгівля послугами входила до компетенції спільної торгівельної політики в тій частині, що стосувалась торгівлі в транскордонному режимі. Договір про функціонування Європейського Союзу регулює цю сферу внутрішнього ринку статтею 207, що стосується повноважень Союзу в укладанні тарифних та торгівельних угод, що стосуються торгівлі послугами. В пункті 4 статті вказується, що для укладання угод в частині торгівлі послугами вимагає одностайного прийняття рішення Радою [2]. Однак, в частині де міжнародна діяльність Спільноти не стосується торгівлі послугами, Союз діє на основі положень договору, що регламентують внутрішній ринок, якщо положення угоди сприяють усуненню перепон на внутрішньому ринку [5].

Компетенція Союзу поширюється і на міжнародні питання переміщенні робочої сили. В цій сфері Союз має імпліцитні повноваження на укладання міжнародних угод стосовно

віз, притулку і імміграції. У частині переміщення капіталів Договір про функціонування ЄС забороняє обмежувати платежі між державами-членами та між державами-членами й третіми країнами (стаття 63 (2)) і передбачають виключну компетенцію ЄС [2].

Спільнота, як зазначалось, має спільні повноваження із державами членами в окремих політиках внутрішнього ринку, багато із яких мають зовнішній вимір. Одна з найважливіших і найбільш затратних сфер діяльності ЄС - спільна сільськогосподарська політика тісно пов'язана із спільною торгівельною політикою, оскільки потребує регулювання імпорту та експорту та залежить від світового продовольчого ринку. До компетенції Спільноти в рамках спільної торгівельної політик, як зазначено у висновку 1/94 Суду ЄС, належать угоди про торгівлю сільськогосподарськими продуктами [6]. Отже компетенції Союзу є виключними. Угоди, що не стосуються торгівлі, належать до повноважень Спільноти в рамках імпліцитних зовнішніх повноважень на основі положень Договору про функціонування ЄС щодо сільського господарства (статті 38-44 [2]). Ці статті не надають виключних повноважень Спільноті. Теж саме стосується регулювання зовнішньої діяльності Союзу в таких сферах, як транспорт, конкурентна політика, яке базується на доктрині імпліцитних повноважень. У цих сферах Союз має компетенцію укладати міжнародні угоди, але оскільки вона не є виключною, то зовнішні дії мають «змішаний» характер, тобто зміст міжнародних угод частково потрапляє до компетенції Союзу, а частково до компетенції держав членів.

У статті було розглянуто зовнішні компетенції Європейського Союзу з питань, що належать до його внутрішніх політик. Міжнародна діяльність ЄС в цих сферах не була чітко обумовлена Римською угодою про заснування Європейського економічного співтовариства і розвивались на основі доктрини імпліцитних повноважень. Загалом аналіз показує паралелізм між внутрішніми та зовнішніми компетенціями Європейського Союзу та можливість міжнародних дій на основі його внутрішніх компетенцій. Внутрішні політики закладають основу міжнародної суб'єктності ЄС, тому продовження дослідження внутрішнього потенціалу його міжнародних дій, зокрема у сфері захисту довкілля, економічного і монетарного союзу та просторі свободи, безпеки і справедливості, виглядає доволі перспективним.

Список використаних джерел

1. Bretherton, Ch. The European Union as a Global Actor / Ch. Bretherton, J. Vogler. – London : Routledge, 2002. – 316 p.
2. Consolidated version of the treaty on the functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. – 2008. – Volume 51 (C115). – P. 47–201.
3. Eeckhout P. External relations of the European Union : legal and constitutional foundations / Piet Eeckhout. - Oxford ; New York : Oxford University Press, 2005. - lxii, 490 p.
4. Judgment of the Court of 31 March 1971. Commission of the European Communities v Council of the European Communities. European Agreement on Road Transport. Case 22-70 // European Court reports. – 1971 – P. 00263.
5. Judgment of the Court of 5 October 2000. Federal Republic of Germany v European Parliament and Council of the European Union. Directive 98/43/EC - Advertising and sponsorship of tobacco products. Legal basis - Article 100a of the EC Treaty (now, after amendment, Article 95 EC). Case C-376/98 // European Court reports. — 2000. – P. I-08419.

6. Opinion of the Court of 15 November 1994. Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property - Article 228 (6) of the EC Treaty. Opinion 1/94 // European Court reports 1994 Page I-05267.
7. Protocol (no 21) on the position of the United Kingdom and Ireland in respect of the Area of Freedom, Security and Justice // Official Journal of the European Union. – 2008. – C115. – P. 295–299.
8. Protocol (no 22) on the position of Denmark // Official Journal of the European Union. – 2008. – C115. – P. 299–304.
9. Single European Act // Official Journal of the European Communities. – 1987. – L169 . – P. 1– 29.
10. Treaty establishing the European Economic Community // Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11957E/tif/TRAITES_1957_CEE_1_EN_0001.tif.
11. Treaty establishing the European Community (Consolidated version 1992) // Official Journal of the European Communities. – 1992. – № C224. – P. 1–130.
12. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts // Official Journal of the European Communities. – 2001. – № C80. – P. 1– 87.

УДК 327.82(540)

Ігнат'єв П.М.*

ІНДІЯ ТА ЯПОНІЯ: ВІД БАЙДУЖОСТІ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Досліджено передумови формування, основні етапи та сучасний стан індійсько-японських відносин. Проаналізовано особливості співпраці сторін у політичній та економічній сферах і вплив на цей процес ядерних випробувань Індії в 1998 р. та їх наслідків.

Ключові слова: зовнішня політика, ядерні випробування, партнерство.

В статье рассматриваются особенности политических и экономических отношений Индии и Японии, а также влияния на них ядерных испытаний, проведенных Индией в 1998 г.

Ключевые слова: внешняя политика, ядерные испытания, партнерство.

The article analyzes political and economic relations between India and Japan and the fallout of 1998 India's nuclear tests.

Key words: foreign policy, nuclear tests, partnership.

Японія ставить перед своєю південноазійською політикою низку завдань. Це: 1) створення регіональної протизагрози КНР за рахунок розвитку відносин із Індією; 2) гарантування безпеки судноплавства для власного торгового флоту, що має значну присутність у районі Перської затоки; 3) пошуки оптимального алгоритму взаємин із Індією та Пакистаном у контексті традиційної політики зі сприяння нерозповсюдженню ядерної зброї; 4) формування свого позитивного іміджу у світі завдяки допомозі великим перенаселеним країнам регіону, в яких помітні прояви глобальних проблем людства; 5) набуття у коордінації дій із Індією місця постійного члена Ради Безпеки ООН; 6) врегулювання наслідків громадянських конфліктів на Шрі-Ланці та в Афганістані, відбудова повоєнної економіки цих країн, утвердження присутності японських товаровиробників на їх ринках.

Попередні умови для започаткування індійсько-японського партнерства були сприятливими. На відміну від багатьох британських колоній у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Індія, розташована на значній географічній віддалі від країни Вранішнього сонця, не зазнала японської окупації в роки Другої світової війни, за винятком Андаманських і Нікобарських островів, захоплених у 1942 р. На Токійському трибуналі, організованому проти військових злочинців, індійський суддя Радхабінод Пал визнав усіх присутніх там японських державних діячів невинними. Вже 28 квітня 1952 р. сторони встановили дипломатичні відносини, а Японія згодом приєдналася до консорціуму країн-кредиторів, створеного під егідою Світового Банку для допомоги Індії. В 1958 р. Індія стала першим у світі отримувачем японських кредитів через програму Офіційної допомоги у розвитку і на-

* кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

віть сьогодні вона залишається для цієї країни одним із головних джерел пільгового фінансування проектів, яке відбувається під 0,75-1,3 відсотки річних. Японська політична еліта була зацікавлена у наданні допомоги Індії з гуманітарних міркувань, оскільки остання виступала своєрідною азіатською вітриною бідності, голоду та хвороб. У свою чергу, індійські підприємства завозили у великих обсягах на острів Хонсю залізну руду, сприяючи становленню місцевої металургії. Однак вже в 1970-х роках навіть такі обмежені відносини втрачають свій динамізм, оскільки Японія виступала традиційним американським союзником, а СРСР і Індія в 1971 р. уклали стратегічний пакт, спрямований проти США і Пакистану. У 70 та 80-х роках XX століття великі японські корпорації перенесли енергомістке виробництво до Китаю і членів АСЕАН, послуговуючись наявністю там стратегічної сировини, дешевою землею та робочою силою, щоб захистити себе від негативних проявів світових нафтових шоків. Саме у цей час Індія опиняється на периферії економічних інтересів для країни Вранішнього сонця [1].

Ще однією серйозною перешкодою для зближення сторін став індійський ядерний чинник. У 1995 р. індійська управлінська верхівка мала намір здійснити випробування цього виду зброї, але була змушений від нього відмовитися під тиском США. Вибухи 5 бомб на полігоні Поркхан у травні 1998 р. викликали негативну реакцію Японії, міста якої Хіросіма та Нагасакі стали об'єктами ядерного бомбардування США на завершальному етапі Другої світової війни. У відповідь ця країна запровадила проти Індії низку санкцій, зокрема, припинила перерахування коштів на проекти через програму Офіційна допомога у розвитку (біля 500 млн. доларів на рік); відмовилася від продажу технологій подвійного призначення; внесла індійські підприємства, що мали відношення до ядерних випробувань, до чорного переліку суб'єктів господарювання, яким заборонено працювати на японському ринку; вирішила більше не проводити у Токіо міжнародний форум (з допомоги) у розвитку Індії; почала висловлюватися проти виділення Індії коштів міжнародними фінансовими організаціями. Ці обмеження діяли майже два роки. З іншого боку, Японію в цілому задовольнило пояснення прем'єр-міністра Атали Біхарі Ваджаї та міністра оборони Джорджа Фернандеса, що ядерні випробування були викликані китайською загрозою і мають розглядатися як суто оборонний захід. Крім того, на правлячу Ліберально-демократичну партію (ЛДП) вчиняли тиск великі корпорації, транспортні та будівельні проекти яких в Індії простоювали увесь цей час. Як наслідок, у 2000 р. Йошіро Морі став першим за 10 років японським прем'єр-міністром, який відвідав Індію з офіційним візитом, щоб змусити цю країну підписати Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Під час переговорів індійська сторона зобов'язалася не здійснювати нові вибухи і не допускати торгівлі військовими технологіями, але відмовилася приєднатися до ДНЯЗу, аргументуючи це його дискримінаційним характером. У відповідь на запевнення японський високопосадовець такого рангу вперше назвав обидві країни «глобальними партнерами», хоча раніше подібний термін Японія використовувала переважно по відношенню до США. Зрештою її політична еліта погодилася відмовитися від санкцій у другій половині 2001 р., коли Індія підтримала глобальну антитерористичну кампанію США і між президентом Дж.Бушем-молодшим і прем'єр-міністром Аталом Біхарі Ваджаї нормалізувалися відносини [2].

Після паузи у відносинах на найвищому рівні, що тривала 5 років, Японія вирішила посилити співпрацю з Індією, враховуючи тенденції до успішного реформування економіки країни шляхом її лібералізації прем'єр-міністром Манмоханом Сінгхом і його однодумцями. Під час перебування в Індії голови кабінету міністрів Дзюїтіро Коїдзумі в 2005

р. було оголошено про започаткування програми з 8 пунктів, яка мала допомогти зміцнити відносини. Вона включала у себе: здійснення регулярних візитів на найвищому рівні й стратегічних консультацій між міністрами оборони та закордонних справ обох країн; всеохоплюючу економічну співпрацю; безпековий діалог; спільні науково-технічні проекти; культурні, академічні та туристичні обміни; взаємодію у практичній реалізації концепції нової азіатської ери процвітання; співробітництво у рамках інституцій ООН, зокрема у питанні реформування Ради Безпеки цієї організації; спільну боротьбу з глобальними проблемами людства [3].

У цей період стосунки сторін розвивалися не тільки у двосторонньому форматі. Зокрема, в 2004 р. Японія, Німеччина, Індія та Бразилія сформували групу G-4, яка лобювала розширення кількості членів у Раді Безпеки ООН. Перші дві країни є великими платниками до щорічного бюджету організації, а останні дві – десятиліттями беруть участь у миротворчих операціях і багато разів (Індія – 7, а Бразилія – 10) обиралися до складу непостійних членів Ради Безпеки. Претенденти аргументують, що ця інституція була сформована після завершення Другої світової війни і не враховує інтереси великих державних акторів, що не потрапили до неї, а також не у повній мірі представляє країни Азії, Африки та Латинської Америки. З іншого боку, на противагу їм з'явилися 40 країн, які утворили «Об'єднаний для досягнення консенсусу рух», покликаний протидіяти цій ініціативі. Серед його членів можна відзначити Італію, Південну Корею, Мексику, Аргентину та Пакистан, які періодично пригадують членам G-4 їх участь у Другій світовій війні чи територіальні суперечки з сусідами, а також підкреслюють, що розширення кількості постійних членів Ради Безпеки ООН зробить роботу цієї інституції неефективною, бо призведе до появи великої кількості непотрібних консультацій в її рамках. Процес узгодження позицій членів організації ще триває, але перешкодою до зближення між ними є актуальне питання щодо надання чи ненадання новим членам права вето на рішення Ради Безпеки [4].

Ще одним прикладом об'єднання індійсько-японських зусиль для досягнення спільної мети є військово-морські навчання «Малабар», які проводяться Індією та США з 1992 р. раз на рік протягом одного тижня чи десяти днів. Після подій 9/11 сторони вирішили запросити до участі у них традиційних американських союзників у АТР. Кораблі ВМС поліпшують координацію своїх дій, відпрацьовуючи заходи з протидії піратству (захоплення «материнських» суден піратів, обшуки підозрілих плавзасобів, звільнення взятих заручниками членів екіпажів), пошуково-рятувальні роботи, боротьбу з субмаринами, посадки і злету винищувачів на палуби кораблів союзної групи. У 2007 р. відбулися військово-морські навчання, в яких вперше взяли участь 20 тис. військовослужбовців зі США, Індії, Японії, Австралії та Сінгапуру. Їх учасники провели ці заходи у Бенгальській затоці, що викликало протести з боку КНР. У 2011 р. «Малабар» мають пройти у територіальних водах Японії недалеко від узбережжя Окінави. Посилення китайської присутності в Індійському океані відповідно до стратегії офіційного Пекіна під назвою «Намисто перлин» непокоїть індійську правлячу еліту, яка готова проводити спільні навчання частіше, ніж раз на рік, щоб демонструвати свою силу КНР. Із іншого боку, Японія посідає третє місце у світі за імпортом нафтопродуктів і зацікавлена у тому, щоб її кораблі постійно взаємодіяли з індійськими та американськими конвоями та патрулями на поживавлених судноплавних шляхах із безпекових міркувань [5].

Офіційний Токіо підтримав набуття Індією в 2005 р. членства у саміті Східної Азії (East Asia Meeting – EAM), до складу якого входять 10 країн АСЕАН, КНР, Японія та Південна Корея. Японія побоювалася зростання китайського впливу в цьому регіоні і у кон-

тексті планів учасників зібрання створити Східноазійське співтовариство з зоною вільної торгівлі між країнами Східної та Південно-Східної Азії зацікавлена мати на самотах свого союзника – Індію. Зі свого боку, через рік після цього Індія пролобіювала набуття Японією статусу спостерігача у Південноазійській асоціації регіонального співробітництва (СААРК), який допоміг країні Вранішнього сонця активніше залучатися до регіональних проектів із викорінення бідності, надавати членам організації допомогу в проведенні виборів і відбирати обдаровану молодь для навчальних обмінів [6].

Індія також цінує японський внесок у стабілізацію ситуації в Афганістані та на Шрі-Ланці, який ця країна робить для поліпшення свого міжнародного іміджу і зрештою для того, щоб отримати доступ до колосальних мінеральних ресурсів Афганістану чи стратегічно розташованих ланкійських портів. Отже, Японія – важливий однодумець Індії у питанні відбудови Шрі-Ланки. Серед індійської політичної еліти склався консенсус щодо необхідності заходів зі стабілізації ситуації в цій державі, у північних регіонах якої проживає велика тамільська меншина. З 1986 р. (тобто лише через три роки після початку громадянської війни на острові) країна Вранішнього сонця стала найбільшим донором Шрі-Ланки. Головні проекти, здійснені за допомогою японських коштів, стосуються розширення порту Коломбо, будівництва доріг у регіонах, де велися військові дії, відновлення інфраструктури аеропорту імені Бандаранайке, відкриття низки шпиталів із високотехнологічним медичним обладнанням, необхідним для надання допомоги людям, що втратили кінцівки під час громадянської війни. Влітку 2003 р. у місті Токіо було організовано конференцію донорів Шрі-Ланки, учасники якої погодилися виділити на відновлення економіки країни 4,5 млрд. доларів, у залежності від прогресу на мирних переговорах між тамілами і сингалами. Японія також другою після Індії надала допомогу жертвам азіатського цунамі 2004 р., що мешкали на півночі та сході острова, використавши для цього частину кораблів свого військового флоту, що проводили антипіратські патрулювання. Таким чином, японська присутність на Шрі-Ланці влаштовує офіційний Делі, оскільки доповнює, а не вступає у протиріччя з його політикою на острові [7].

Не меншу увагу Японія приділила Афганістану. Зокрема, вона виступила організатором конференції афганських донорів у Токіо в 2002 р. (а згодом провела ще два подібні заходи – в 2003 і в 2006 рр.) і погодилася надати уряду Хаміда Карзая 5 млрд. доларів допомоги протягом 5 років – з 2010 по 2015. До того, за перші вісім років присутності американських військ у цій країні Афганістан отримав від неї 1,8 млрд. доларів. Однак сили самооборони Японії не можуть бути присутніми на афганській території і навіть спрямування сюди місії військових лікарів потребуватиме дозволу парламенту. Індія, у свою чергу, тримає тут тільки кілька сотень військовослужбовців зі складу індійсько-тібетської прикордонної поліції, бо після поразки своїх миротворців на Шрі-Ланці в другій половині 80-х років ставиться обережно до спрямування великих військових контингентів у периферійні країни [8].

Цікаво, що на відміну від США і Китаю, Японія лише у незначній мірі виявляє зацікавленість до співпраці з головним південноазійським суперником Індії. Країна Вранішнього сонця зберігала нейтралітет під час громадянської війни у Пакистані в 1971 р., хоча звичайні японці організували низку фондів для збору приватних пожертв жителям його східної частини (згодом Бангладеш). Така політика згодом дала змогу зберегти зв'язки з обома антагоністами. Японія надавала обмежені обсяги допомоги для сприяння економічному розвитку Пакистану після введення радянських військ до Афганістану в 1979 р., оскільки перебувала під впливом політики США. Однак кінець 80-х років погіршив відносини з офіційним Ісламабадом, коли у західній пресі почали з'являтися повідомлення

про розробку пакистанськими вченими «ісламської» ядерної бомби. Недовіра до Пакистану тільки зросла після вражаючих успіхів цієї країни у проектуванні різноманітних видів балістичних ракет у 90-х роках, оскільки японські політики пов'язали це зі своєрідним обміном – технології створення ядерної зброї були надані Північній Кореї, а у відповідь Пакистан отримав все необхідне для розвитку балістичної програми. Хоча ця інформація не перевірена і цілком можливо, що подібну допомогу надав Китай, в Японії ставлення до Пакистану досі є недовірливим. Японські компанії створюють спільні підприємства для виробництва малолітражних автомобілів для місткого пакистанського ринку і сприяють електрифікації цієї країни, однак обсяги їх інвестицій залишаються незначними через внутрішньополітичну нестабільність. Навіть відносини з Бангладеш мали більше значення, оскільки країна Вранішнього сонця традиційно бере активну технологічну та фінансову участь у ліквідації наслідків циклонів і допомагає боротися з загрозою голоду. Загалом з моменту проголошення незалежності Бангладеш у 1971 р. Японія надала їй грантів і кредитів на загальну суму в 10 млрд. доларів [9].

У грудні 2006 р. Індія та Японія оприлюднили спільну заяву про стратегічне партнерство після візиту Манмохана Сінгха до Токіо. Індійський прем'єр-міністр заявив, що співпраця сторін є одним із кроків на шляху до створення азійської дуги процвітання, тому вони зацікавлені в укладанні угоди про всеохоплююче економічне партнерство протягом наступних чотирьох років. Було домовлено про низку заходів, що мали проводитися в 2007 р. у рамках року індійсько-японської дружби, а також про щорічні зустрічі на найвищому рівні та про організацію саміту представників ділових кіл. М.Сінгх підкреслив зацікавленість своєї країни в участі японських підприємств у здійсненні індійсько-американської угоди про співпрацю у сфері мирної ядерної енергетики, а також пообіцяв чинити тиск на Північну Корею, яка в 2006 р. оголосила про проведення вибуху атомної бомби. Подібний візит був потрібний, насамперед, самому індійському високопосадовцю у світлі постійної критики його ініціатив лівими партіями у парламенті. Зокрема, їх члени звинувачували М.Сінгха у погіршенні відносин із Іраном завдяки укладанню угоди з США у сфері атомної енергетики від 2005 р., потенціал якої не може бути використаним у повній мірі через те, що японські підприємства (наприклад металургійне об'єднання «Japans steel works») є провідними постачальниками високонадійних компонентів для американських реакторів та наділені правом вето у питанні передачі своїх виробів і технологій до Індії [10].

Таким чином, М.Сінгх дав зрозуміти, що він має два пріоритети у відносинах із країною Вранішнього сонця – будівництво АЕС і зону вільної торгівлі. Особливу роль може відігравати саме енергетична співпраця, бо у ній надзвичайно зацікавлена Індія. Бідна на природні ресурси Японія вже тривалий час покладається на атомну енергетику, об'єкти якої переважно збудовані великою трійкою корпорацій – «Мітсубіші», «Хітаччі» та «Тошібою». До серії жажливих підземних поштовхів у березні 2011 р. в цій країні не було зафіксовано аварій із серйозними наслідками на подібних об'єктах, хоча на її території постійно функціонує 55 реакторів, які забезпечують 30 відсотків енергетичних потреб усього народного господарства. У свою чергу, Індія, що змушена завозити вугілля з Індонезії та сиру нафту з монархій Перської затоки і Російської Федерації, зацікавлена у будівництві мережі власних АЕС. Тим більше, що у 2008 р. вона вперше за 30 років отримала дозвіл від групи ядерних постачальників у складі 45 країн замовляти об'єкти під ключ, купувати технології та паливе для АЕС. Незважаючи на це, поки тільки російська сторона здійснює будівництво в Індії атомної електростанції «Куданкулам» із двома енергоблоками, бо звернення офіційного Делі до західних партнерів не дає очікуваних ре-

зультатів через наявність на ринку спільних американсько-японських підприємств, що контролюють його значну частку. Зокрема, французька компанія «Арева» та американська «Дженерал Електрик» готові продавати свої вироби до Індії за умови отримання дозволів японських виробників деяких частин до ядерних реакторів. Із подібною проблемою зіштовхнулися корпорації «Вестінгаус електрик» та «Дженерел електрик», які виграли тендери на будівництво в АЕС у штатах Гуджарат і Мадх'я-Прадеш. Перша з них належить «Тошібі», а друга – створила спільне підприємство з «Хітаччі» для освоєння світового ринку. Проблема полягає в тому, що японські закони дозволяють експорт технологій у галузі атомної енергетики лише до країн, які приєдналися до ДНЯЗу, і допускають до своїх об'єктів інспекторів МАГАТЕ [11].

Значення співпраці з Японією зростає ще більше, якщо враховувати той факт, що індійське законодавство покладає відповідальність за аварії на ядерних об'єктах винятково на їх будівельників (що можна вважати певним синдромом Бхопала – трагічної аварії на індійському комбінаті американської компанії «Юніон Карбід» у 1994 р.), адже японські технології є порівняно надійними, враховуючи постійні землетруси в країні Вранішнього сонця. Але перед Японією, яка стала жертвою ядерних бомбардувань у Хіросімі та Нагасакі, стоїть моральна дилема: чи можна співробітничати у цій сфері з країною, що категорично відмовляється підписати договір про ДНЯЗ? Деякі експерти вважають, що японська спільнота погодиться на це, якщо Індія зможе довести за допомогою публічної піар-кампанії відсутність амбіцій зі здійснення нових ядерних випробувань і потребу в подібній допомозі для боротьби з феноменом глобального потепління (враховуючи Кіотський протокол, яким так пишається Японія). До того ж, на переговорах Індія може дати зрозуміти, що вона активізує зв'язки у цій сфері з Російською Федерацією та Південною Кореєю, внаслідок чого японські виробники втратять значні кошти, адже ринок атомної енергетики країни оцінюється в 150 млрд. доларів. З іншого боку, нині індійські політики стоять перед вибором: чи шукати інших партнерів у цій галузі після катастрофи на «Фукусімі-1» чи все-таки розраховувати на Японію, взявши до уваги, що зазначена АЕС була збудована 40 років тому (в 1971 р.) і не витримала сили землетрусу і високої хвилі цунамі [12].

Консультації з цього приводу постійно тривають, адже з 2008 р. сторони ще й щорічно зустрічаються у форматі «2 плюс 2», між міністрами закордонних справ і оборони, а також між радниками прем'єр-міністрів із питань національної безпеки. Це допомагає координувати політику в азіатському регіоні та робить візити на найвищому рівні більш результативними. У 2010 р. Махмохан Сінгх побував у Японії в рамках тижневого туру до Японії, В'єтнаму та Малайзії, щоб знову повернутися до питання співпраці у галузі ядерної енергетики. Високопосадовець зазначив, що не примушує японську сторону поспішати з відповіддю, але зацікавлений у тому, щоб вона була позитивною. Зі свого боку, офіційний Токіо вважає, що угода може бути підписана за умови, що в ній буде положення про розірвання співпраці чи навіть відкликання японських деталей з реакторів, якщо Індія здійснить випробування. Вигода для сторін очевидна: японські корпорації можуть заробити завдяки домовленості сторін десятки мільярдів доларів, а Індія й надалі підтримуватиме високі темпи зростання економіки, вирішивши таке складне питання, як нерегулярність постачання електроенергії для великих промислових підприємств. Друге питання, порушене прем'єр-міністром під час візиту, стосувалося інфраструктурних потреб Індії. М.Сінгх підкреслив, що у найближчій перспективі в його країні бурхливо зростатиме кількість міського населення, внаслідок чого вона має намір залучити біля 1 трлн. доларів інвестицій у міську та транспортну інфраструктуру. Японія, яка динамічно роз-

вивається в умовах перенаселення (відомо, що місто Токіо є найбільшим у світі) і приділяє значну увагу «зеленим» технологіям, може взяти участь у подібних проектах. Сторони також домовилися про спрощення візового режиму для певних категорій громадян і доповіли громадськості обох країн про успішне завершення чотирьохрічних переговорів про лібералізацію обміну товарами і послугами [13].

Угода про створення всеохоплюючої зони вільної торгівлі (СЕРА – Comprehensive economic partnership agreement) була ратифікована у лютому 2011 р. Згідно з її положеннями, Японія знизить ввізне мито на 95 відсотків індійських товарів, а Індія – на 85 відсотків японських виробів протягом наступних 10 років. Загалом йдеться про 9 тис. одиниць асортименту, серед них такі важливі товарні групи, як електроніка і запасні частини для автомобілів. Для Японії це вже 12-та угода про торговельну лібералізацію, але перша з того часу, як при владі знаходиться донедавна опозиційна Демократична партія. З іншого боку, в 2010 р. товарообіг між країнами, що мали одні з найбільших економік Азії, не перевищував 10,3 млрд. доларів, а сторони налаштовані збільшити його у два рази найближчим часом. Тим більше, що на Індію припадало тільки 0,6 відсотка японського імпорту. Інвестиційна частина СЕРА передбачає, що Індія надасть японським підприємствам національний режим, який дозволяє 100-відсоткову власність у переважній більшості секторів економіки [14].

Торгівля сторін розвивається доволі повільними темпами. У роки перебування Індії у складі Британської імперії Японія закуповувала бавовну, а під час холодної війни – переважно залізну руду. Нині асортимент товарообігу більш різноманітний, адже до складу індійського експорту входять коштовні прикраси, залізна руда, бавовна, морепродукти, килими, продовольство, шкіргалантерея, ІТ-продукція, а імпорту – капітальне обладнання, електроніка та транспортні засоби. В 2009-2010 р. її товарообіг із Японією оцінювалася в 11,3 млрд. доларів, причому у японської сторони було значне позитивне сальдо. Це можна пояснити тісними економічними зв'язками Японії з КНР і країнами АСЕАН, які певною мірою дублюють індійський сільськогосподарський експорт, а також і текстильні вироби. Крім того, Індія перебуває у процесі модернізації своєї виробничої інфраструктури, закуповуючи в Японії капітальне обладнання на доволі значні суми. Свою роль у збільшенні імпорту відіграє індійський середній клас, демонструючи ажіотажний попит на побутову техніку та автомобілі японського виробництва. Цікавою рисою товарообміну є те, що індійські споживачі охоче купують вироби, виготовлені японськими корпораціями на території КНР, а це спотворює офіційну статистику, яка насправді має показувати ще більше негативне сальдо для Індії [15].

Японія є шостим найбільшим інвестором у економіку Індії, але лише завдяки тенденції до поглинань індійських компаній, що спостерігається останнім часом. Причин цього явища дві. По-перше, величезний споживчий ринок Індії представляє значний інтерес для японських інвесторів в умовах рецесії в США та серйозних проблем із євро, спричинених появою країн ЄС з високим рівнем зовнішньої заборгованості. По-друге, високі ціни в Японії штовхають корпорації з країни Вранішнього сонця до придбання індійських виробників, що випускають дешеву продукцію. Інвестиції приходять у такі галузі як виробництво автомобілів, телекомунікації, медикаменти, об'єкти інфраструктури, енергетика. Станом на 2010 р. в Індії працювало 627 японських компаній [16].

Приклад успішного ризику продемонструвала корпорація «Сузукі», яка вклала інвестицію у Індію ще в 1981 р., створивши спільне підприємство з фірмою «Маруті». СП заробило доволі непогані дивіденди, продаючи недорогі мотоцикли та малолітражні автомобілі. Нині «Сузукі-Маруті» є найбільшим виробником легковиків у країні, на якого припадає половина збуту подібної продукції, а 4 із 6 найпопулярніших серед покупців

машин виготовлені на заводі цієї компанії. З 2009 р. вона стала єдиною компанією країни, яка щорічно продає більше одного мільйона автомобілів, і це притому, що в самій Японії ця корпорація мало відома [17]. Заохочена прикладом «Сузукі», «Тойота» має намір будувати заводи з випуску дешевих двигунів для малолітражних машин на півдні Індії у Бангалорі, а на перспективу – випустити для індійського ринку один із найменших автомобілів світу. Вона вже має досвід створення подібної продукції для споживачів Індонезії та Малайзії. В 2008 р. японська корпорація «Дайчі-Санкьо» викупила виробника ліків «Ранбаксі лабораторіз лімітед» за 4,6 млрд. доларів, а «Ніппон Телефон і Телеграф» придбала 26 відсотків акцій «Тата Телекому» за 2,7 млрд. доларів. «Ранбаксі» – це у недалекому минулому найбільша індійська фармацевтична фірма, яка має налагоджену систему збуту в 125 країнах і потужності, необхідні для досліджень і розробки нових ліків. Цей приклад свідчить про те, що Японія зацікавлена у поглинанні чи створенні спільних підприємств із індійськими виробниками медикаментів, особливо враховуючи наявність у країні великої кількості людей похилого віку, яких називають «срібним поколінням». Та й у самій Індії ринок для ліків колосальний, що спричинено демографічним вибухом і несприятливою екологічною обстановкою [18].

З іншого боку, у найближчій перспективі інвестиції в Китаї залишатимуться більш привабливими для японських ділових людей. Завдяки деяким авторитарним особливостям КНР має незаперечну перевагу над Індією, як осередок інвестування. Зокрема, індійські роботодавці не можуть безпроблемно утримувати зарплати робітників на низькому рівні, обмежувати діяльність профспілок і розганяти силою демонстрації селян, що протестують проти виділення землі інвесторам тощо. У КНР також наявна транспортна інфраструктура більш високої якості та не спостерігається постійної загрози природних катаклізмів, притаманної південним і східним регіонам Індії.

Найбільш амбітним проектом двосторонньої співпраці є участь Японії у 90-милрд. промисловому коридорі Делі-Мумбаї, створення якого розпочалося в 2006 р. Він простягнеться на 1483 км через шість штатів, поєднуючи столицю країни з її головним портовим мегаполісом вздовж вже існуючих автомобільних доріг і залізниць. Інвестори можуть побудувати у межах коридору заводи, що випускатимуть продукцію на експорт. Індія вирішила запропонувати участь у ньому, насамперед, Японії, підприємства якої мають досвід будівництва подібної інфраструктури у країнах АСЕАН і КНР. Японські компанії вже зобов'язалися створити 24 «зелених» міста для відпочинку робітників, зайнятих на місцевих підприємствах у промислових зонах, що прилягають до коридору. Зокрема, передбачається, що вони матимуть «дружні» для довкілля системи постачання енергії та очистки питної води, потужності з переробки будь-яких відходів, місця для прогулянок і велосипедних подорожей. Більше того, саму концепцію коридору було запозичено у промислового поясу Токіо-Осака, який пролягає через найбільш населені райони острова Хонсю. У рамках проекту планується не тільки розширення мумбайського порту, але й будівництво семи нових портових воріт на західному узбережжі, які будуть поєднані дорогами і залізницями. Індія також запрошує Японію взяти участь у прокладанні мережі нових залізничних коридорів, які повинні пронизати всю територію країни, а японські корпорації зацікавлені продати індійській стороні поїзди-кулі «шинкансени». Крім того, Японія може через ОДА будувати аеропорти в Індії, які важливі з огляду на залежність країни від постачання робочих ресурсів до Перської затоки [19].

Одночасно Японія продовжує фінансувати низку важливих проектів під егідою Офіційної допомоги розвитку, які можуть мати загальноіндійський резонанс і стосуються модернізації транспортної інфраструктури, боротьби з бідністю та сприяння розвитку галузі охорони здоров'я. Це продовження будівництва ліній метрополітену в Делі, великої кіль-

цевої дороги у Гайдерабаді, системи для очистки і постачання води у найбільшому місті Ассаму Гувахаті. Столиця Індії страждає через перенаселення і давно потребує нових видів транспорту, щоб розвантажити автобусний і автомобільний рух, а Гувахаті споживає водний ресурс із забрудненої річки Брахмапутри. Крім того, це єдиний мегаполіс у схильних до сепаратизму північно-східних штатах, тому він повинен мати доволі високі стандарти життя населення як взірць успіху індійської економічної політики в регіоні. Подібні «питні» проекти здійснюються також у штатах Тамілнад і Керала. Індія залишається найбільшим отримувачем японської економічної допомоги [20].

Висновки. Завдяки географічній віддаленості між країнами нема серйозних спірних питань, але їх політичні відносини почали розвиватися тільки у XXI столітті, незважаючи на те, що зв'язки типу донор-реципієнт структурувалися ще у 50-х роках XX століття. Японія – країна з помітним дефіцитом робочих рук, але із надлишком технологій та вільного капіталу для інвестування в Індію, що наділена молодого англомовною робочою силою з технічною освітою. З кінця 2001 р. країна Вранішнього сонця відмовилася від конфронтаційного курсу щодо Індії, який вона почала проводити після ядерних випробувань травня 1998 р., а з 2004 р. сторони дотримуються домовленості поперемінно проводити щорічні саміти у Делі та Токіо. Також відбуваються регулярні консультації за схемою «два плюс два», в яких беруть участь міністри оборони та закордонних справ. Прем'єр-міністр Індії Манмохан Сінгх чотири рази приїздив із офіційними візитами до Японії, і хоча у зворотному напрямку постійно прибував новий очільник кабінету міністрів, загалом японська політика залишалася незмінною і полягала у демонстрації інтересу до співпраці у всіх галузях, окрім мирного атому. У цьому питанні перед Японією стоїть складна дилема. З одного боку, виходить, що країна – жертва атомного бомбардування, може своїми діями дискредитувати режим нерозповсюдження, постачаючи свої технології його порушнику. З іншого боку, США і Франція через неофіційні канали вчиняють постійний тиск на Японію, щоб вона дозволила своїм компаніям продаж подібної продукції, але у японському суспільстві ще не склався консенсус стосовно цього питання.

Загалом для Японії допомога таким країнам, як Індія (значний відсоток населення за межею бідності; незадовільний рівень охорони здоров'я), Шрі-Ланка (економічна криза, викликана громадянською війною) та Бангладеш (найбільша серед країн із найменшим рівнем розвитку) дає можливість й надалі формувати свій позитивний імідж в Азії та засвідчити відданість цілям ООН із викоренення злиденності у світі, що важливо з огляду на її бажання країни Вранішнього сонця стати постійним членом Ради Безпеки ООН. Проявом цієї політики стало перетворення Японії на найбільшого донора країн Південної Азії та концентрація зусиль її підприємств на проектах, які мають чітко виражений «вітринний» характер – будівництві «мостів дружби», доріг, портів, шпиталів, електрифікації віддалених регіонів, фінансуванні масштабних проектів із реставрації об'єктів буддистської культурної спадщини.

Використана література

1. Confluence of the two seas//Asia times. – 2007. – August 25
2. Why the Japanese PM's visit is crucial//Rediff news. – 2007. – August 21. – Режим доступу до сайту: <http://www.rediff.com/news/2007/aug/21tarun.htm>
3. Eight-fold Initiative for Strengthening Japan-India Global Partnership//Ministry of foreign affairs of Japan, April of 2005. – Режим доступу до сайту: <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/partner0504.html#eight>

4. India for comprehensive UNSC reform//The Times of India. – 2010. – July 13
5. Five-nation naval exercise begins//BBC news. – 2007. – September 04. – Режим доступу до сайту: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6977376.stm
6. East Asia Community Building Needs Cooperation//China.or.cn. – Режим доступу до сайту: <http://www.china.org.cn/english/international/150059.htm>;
7. Japan provides US\$185m development loan to Sri Lanka//Tamil net. – Режим доступу до сайту: <http://www.tamilnet.com/art.html?catid=13&artid=17341>
8. Aghanistan: Japan's experiences revisited//Japan institute of international affairs. – 2008. – 54 p.; Japan preparing up to \$5 billion in Afghan aid: report//Reuters. – 2009. – October 31
9. Japan-Bangladesh relations: Way forward//The Daily star (Dhaka). – 2010. – November 4
10. Visit to Japan of His Excellency Dr. Manmohan Singh, Prime Minister of India//Ministry of foreign affairs of Japan, December 15 of 2006. – Режим доступу до сайту: <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/pmv0612.html>
11. General Electric, Hitachi go after nuclear contracts//Stockbriefings. – 2011. – January 03
12. India's elusive \$150 billion nuclear-energy market//Market Watch. – 2011. – March 25
13. India seeks Japan's nuclear help, but would not force the issue: Manmohan Singh//The Gaea times. – 2010. – October 25. – Режим доступу до сайту: <http://politics.gaeatimes.com/2010/10/25>
14. India, Japan sign free trade agreement//Tribune (Chandigarh). – 2011. – February 16
15. India-Japan relation 2011//Ministry of external affairs of India. – Режим доступу до сайту: <http://meaindia.nic.in/meaxpsite/foreignrelation/japan.pdf>
16. Також там
17. Maruti Suzuki sales crosses 1 million mark//New Kerala. – 2011. – February 1
18. Ranbaxy to bring in Daiichi Sankyo company limited as majority partner//Fiercebiotech. – 2008. – June 11
19. Japan to help India launch 24 green cities//WebIndia 123. – Режим доступу до сайту. – <http://news.webindia123.com/news/articles/Business/20101125/1638340.html>
20. Japan clears Rs7,158-crore ODA loan to India//B-Domain. – 2009. – March 27. – Режим доступу до сайту: http://www.domain-b.com/economy/general/20090327_oda_loan.html

Кучик О.С.*

МЕХАНІЗМИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ У ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Theoretical principles of functioning of the system open up in the article. Collective security and feature of mechanisms of activity of international organizations in a sphere without a pekovoy policy. Central attention is spared determination of role of international organizations in the system of multilateral collaboration in without to the security sphere.

Проблема ефективної реалізації миротворчої діяльності та посередництва у міжнародних відносинах взаємообумовлена рядом факторів геополітичного, військового та політичного характеру. Проблема вибору раціональних засобів для реалізації принципів системи колективної безпеки завжди цікавила вчених-міжнародників. Практична потреба подальшої розробки даної проблематики не викликає жодних сумнівів з огляду на нові виклики та загрози перед людством. Беручи до уваги зростаючу роль міжнародних організацій, важливим аспектом їхньої діяльності стають питання безпеки. Розглянемо механізми та моделі реалізації колективної безпеки у діяльності цих міжнародних інституцій.

Насамперед, слід звернути увагу на трактування міжнародних організацій як механізмів багатосторонніх відносин та засобів розв'язання колективних проблем. Серед цих спільних інтересів одне з визначальних місць має забезпечення колективної безпеки. В наукових та політичних колах склалося переконання, що Організація Об'єднаних Націй стала однією з центральних інституцій на яку покладено завдання реалізації безпекової політики у світі. Система ООН задіяна до вирішення широкого кола питань міжнародної політики. Розгляд гарантування колективної безпеки є спричинений тим, що вона забезпечує основу функціонування ООН та міжнародних організацій як стрижня сучасної системи міжнародних відносин, загалом, та системи багатостороннього співробітництва, зокрема. Це питання яке досить чітко висвітлюється в Статуті ООН і все ще залишається однією з ключових функцій організації, яка переважно асоціюється з ООН. З іншого боку досить скептично ставлення частини політиків та дослідників до ролі міжнародних організацій в забезпеченні системи колективної безпеки, та аналітиків які ставлять питання чи дійсно міжнародні організації так прагнуть зосередитись на питаннях безпеки, ставить перед нами доволі складне завдання з'ясувати роль міждержавних інституцій у цій сфері. Безпека, тим не менше, складає центральну функцію діяльності міжнародних організацій та трактується в нових умовах як багатокomпонентне явище, що поєднує в собі економічну, політичну, військову складову.

Колективна безпека є системою спільних дій держав світу або певного регіону для запобігання загроз загальному миру, придушення агресії чи інших порушень миру у світі

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

чи регіоні [2]. Сприймаючи систему колективної безпеки через призму ефективності, слід визнати, що:

1. Колективна безпека підвищує можливість того, що агресор зіштовхнеться з коаліцією держав, що мають переважаючу міць. Порівняно з цим без колективної безпеки агресори могли б очікувати у найгіршому випадку, приблизно рівне протистояння.

2. Колективна безпека створює організації, що самі по собі будуть сприяти створенню умов, сприятливих для збереження миру: шляхом надання інформації, корисної для скорочення занепокоєності стосовно експансіоністських намірів інших держав, а також шляхом створення міжнародних форумів з обміну ідеями та зміцнення спільних цінностей.

3. Колективна безпека сприяє регламентуванню дилем безпеки. Держави потребують меншого наступального потенціалу в зв'язку з тим, що всі учасники колективної безпеки роблять свій наступальний внесок у перемогу над агресором. Транспарентність, що надається організаціями колективної безпеки допомагає скорочувати непевність стосовно потенціалу окремих держав, тим самим зменшується невірне тлумачення намірів та відпадає необхідність у попереджувальних заходах з превентивного нарощування сили [2].

Основу механізму реалізації безпеки в системі міжнародних відносин складає система колективної безпеки. При цьому як показує досвід вона може мати досить широке трактування та різний вимір. Колективна безпека - це система в якій усі країни – члени відмовляються від застосування сили при вирішенні суперечок і спірних питань, та погоджуються діяти разом проти будь-якої країни, яка обрала шлях застосування сили проти них. Тобто ворожі дії проти однієї країни сприймаються країнами системи колективної безпеки як дії спрямовані проти усіх членів системи. Такі колективні дії мають бути уповноважені багатостороннім механізмом співробітництва, тобто, у даному випадку – міжнародною організацією, яка відповідає за сферу міжнародної безпеки. Водночас можна стверджувати, що форми реалізації безпеки можуть передбачати як створення універсальних безпекових організацій, так і створення союзів, діяльність яких спрямована на захист від явного чи потенційного ворога, як наприклад НАТО, ОВД, ОДКБ тощо Іншими словами, союзи зазвичай створюються проти ворогуючої сторони (справжньої чи потенційної), в той час як організації колективної безпеки націлені на включення усіх держав та забезпечення їх безпекою проти інших ворогуючих сторін

Міжнародними організаціями системи колективної безпеки можуть вважатися Організація Північно-Атлантичного договору, Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), ООН тощо. Як бачимо, це досить різні як за структурою, характером, так і за правилами гри організації. Тому обґрунтованими є твердження деяких дослідників про розходження теорії та практики діяльності таких організацій. Держави, які не мають значного військового потенціалу, такі як, наприклад, Швеція, Швейцарія зберегли свою територіальну цілісність і уникнути війни. Військові альянси як одна з форм багатостороннього співробітництва стримували напади на держав-членів, наглядно демонструючи, що напад на одного з членів розглядається як напад на всіх, як наприклад, НАТО, якому довірили збереження миру в Європі під час і після «холодної війни». НАТО відіграла важливу роль у зміцненні довіри між традиційними ворогами, ймовірно, що робить його одним з найуспішніших союзів в історії. Організація також виступає, незважаючи на триваючі дискусії, в якості консолідуючої ланки для ЄС, яскравим прикладом чого є його розширення на схід та ухвалення нової стратегії діяльності Організації. Скажімо, для інституціоналістів, НАТО є взірцем, типовим прикладом того, як держави можуть подолати найскладніші проблеми колективних дій – проблему спільної безпеки. Держави в таких союзах, як правило, намагаються зав'язати значні стратегічні, еконо-

мічні та соціальні контакти. Ці зв'язки нерозривно пов'язують держави-члени в тій мірі, що безпека однієї держави є невід'ємною частиною системи безпеки інших членів альянсу. У цьому контексті варто згадати ООН з Радою Безпеки як одну з глобальних універсальних міжнародних організацій, яка, будучи в тому числі й організацією колективної безпеки має певні відмінності. У даному випадку мова йде про пов'язаність питань колективної безпеки з універсальним членством в організації. При цьому мова йде про відсутність реально передбачуваного агресора [4]. Держави повинні бути готовими втрутитися в ситуації, де вони не мають переконливих стратегічних, політичних, військових чи економічних інтересів. Інакше вони ризикують виявитися менш дієвими, ніж союзи з підтримання миру. Члени організацій колективної безпеки різноманітні чи, так би мовити, різнорідні. Демократії, диктатури, ринок і командна економіка існують пліч-о-пліч, що утруднює інтеграцію. Виникнення потенційних агресорів повинно стримуватись реальною загрозою відповідних каральних дій збоку міжнародного співтовариства. Прикладом можуть слугувати кризові ситуації на Балканах, Близькому Сході, Грузії, на південь від Сахари у котрих інтереси різних держав не були яскраво вираженими. Можливо, саме тому ефективність реалізації системи колективної безпеки й була поставлена під сумнів. Врешті доволі активні дії міжнародної спільноти на Близькому Сході багатому на нафту та майже повна мовчанка міжнародної спільноти щодо подій у Грузії проти якої була вчинена агресія засвідчують слабкі сторони універсальної системи колективної безпеки на відміну від системи регіональної чи, можливо навіть, військових, чи військово-політичних союзів та блоків.

Розходження теорії й практики в діяльності міжнародних організацій спостерігалось й в 2003р., коли війська США окупували Ірак без отримання згоди Ради Безпеки ООН, хоча згодом РБ ООН таки узаконила тимчасову окупацію країни. Це призвело до активної політичної дискусії, яка зводилася до твердження, що такі дії могли послабити легітимність та дієвість Ради Безпеки (і навіть ООН) в довгостроковій перспективі, і те що це підриває підвалини системи колективної безпеки та авторитет міжнародного права. Частковою відповіддю на ці застереження, Генеральний Секретар доповів про роль ООН в колективній безпеці в ХХІ-му столітті, запропонувавши проведення реформування Організації [5; 6]. Щоправда говорити про ефективність реформування Організації досить складно з огляду на цілу низку обставин. Саме цим зумовлена актуальність знову повертатися до розгляду інституційних механізмів реалізації політики колективної безпеки в рамках, насамперед ООН, та регіональних міжнародних інституцій, таких до прикладу як ОБСЄ.

Колективна безпека є базовим елементом в діяльності ООН обґрунтована у Статуті ООН, преамбула якого починається зі слів: «ми народ об'єднаних націй обіцяємо захищати наступні покоління від лиха війни» [1]. У першій статті йдеться про те, що: «цілями ООН є: 1. Забезпечувати міжнародний мир та безпеку, вдаватись до ефективних колективних заходів щоб попередити та усунути загрозу миру та безпеці, а також ліквідувати прояви агресії та інші порушення миру» [1]. Статут визначає наявність двох механізмів забезпечення міжнародного миру та безпеки, обидва базуються на Раді Безпеки як інституційного механізму з розв'язання цих питань. Глава VI передбачає «Мирне вирішення суперечок» і допускає залучення Ради Безпеки до врегулювання будь-якої суперечки яка розглядається як загроза миру, і до розслідувань, арбітражу та вирішення проблем. Глава VII». «Дії як відповідь на загрози миру, чи порушення миру і Акти агресії» надає Раді повноваження визначати загрозу порушенню миру та визначати покарання за його порушення, чи то вживати дипломатичні заходи або економічні санкції чи застосування сили для його збереження [3].

Аналізуючи практичну діяльність Організації протягом існування спостерігається певна відмінність у застосуванні цих обох механізмів. Їхнє використання було обмежено під час холодної війни через конфронтацію США – СРСР. Вона проявлялась в тому, що Рада перетворювалася радше на консультативний або переговорний орган, оскільки будь-які її рішення могли набути чинності лише за згодою обох наддержав. Щоправда було кілька випадків після яких Радянський Союз та США могли нарешті погодитись із резолюціями РБ, тому цю або жодна із сторін не була задіяна у конфлікті, або ж конфлікт представляв собою загрозу людству. Одна з найвідоміших таких резолюцій, була резолюція Ради Безпеки № 242, що була затверджена після Арабо-Ізраїльської війни 1967р. Вона закликала до припинення вогню та вихід із окупованих протягом війни територій. Хоча ця резолюція мала незначний вплив на розвиток війни, вона все ж забезпечила коротко- та довготривалий ефект. У короткотривалій перспективі вона забезпечила основи для припинення вогню сторонами без безпосередніх переговорів. І в довгостроковій перспективі Резолюція забезпечила прозорість і законність, що також було передбачено Статутом ООН.

Перша широкомасштабна збройна інтервенція була уповноважена Радою Безпеки згідно із Главою VII в Бельгійському Конго у 1960 р. і перетворилась на справжню катастрофу для ООН – політичну та фінансову. Сили ООН провели чотири роки у Конго без чіткого мандату на діяльність, Більше того, ООН виявилася неспроможною зібрати кошти, щоб покрити витрати на операцію. Інтервенція виявилась настільки невдалою, що наступні 30 років Рада Безпеки не приймала рішень щодо проведення жодних інтервенцій. Наступна операція згідно із Главою VII була відповіддю на вступ Іракських військ до Кувейту в 1990р. Вона стала можливою наприкінці «холодної війни», і відрізнялась від операції в Конго тим, що існувала чітка та досяжна мета – вивести війська Іраку з Кувейту, а також були у наявності значні сили та кошти для цього.

Саме між поразкою у Конго та перемогою у Кувейті, Рада Безпеки створила новий механізм забезпечення міжнародного миру, а саме підтримка миру. Він здійснювався РБ протягом багатьох років і став уже показником її дієвості. Операції з підтримки миру здійснюються збройними силами ООН з метою створення буферної зони між воюючими сторонами для припинення вогню між ними. За допомогою цього механізму Рада Безпеки робить внесок в забезпечення міжнародного миру та безпеки не визначаючи яка сторона була порушником миру, що в свою чергу, нівелює моральний бік питання. Операція з підтримки миру як місія уперше була застосована під час Суецької кризи 1956р. Саме під час цієї кризи був застосований механізм, який уперше був запропонований канадським міністром закордонних справ Лестером Персоном, який за це отримав пізніше Нобелівську Премію. Його концепція дозволила Раді Безпеки відігравати менш амбіційну, але водночас корисну роль в розв'язанні міжнародних суперечок. Станом на 2004 рік ООН провела 16 таких операцій, одна з найкраще описаних була операції з відбудови державних установ. У цих місіях були задіяні приблизно 60 тис. чоловік, і на них витрачено 3 мільярди доларів щорічно. Найдовша із таких операцій була проведена на Кіпрі, яка тривала з 1964 року [9].

Ще одним ефективним механізмом забезпечення міжнародного миру є постконфліктне облаштування постраждалих територій та урядових приміщень. Цю нову місію РБ впровадила після завершення «холодної війни», сили ООН займаються облаштуванням постраждалих територій та місць розташування органів самоврядування. Це є здебільшого превентивний механізм, а ніж силовий. Такі місії ООН досягли значного успіху в стабілізації ситуації в багатьох країнах світу від Східного Тімору та Сьєра - Леоне до Гондурасу.

Секретаріат ООН прямо залучається до підтримання міжнародного миру і безпеки двома шляхами. Перший, забезпечує службами Секретаріату Раду Безпеки і особливі інституції, які є допоміжними в Раді. В загальному це реалізується за допомогою широкого кола повноважень. Вищий персонал при Генеральному Секретарі запропонував запровадити нову адміністративну посаду уповноваженого помічника Генерального Секретаря з питань миру і безпеки для того щоб допомогти координувати і створити більший інституційний зв'язок в цих видах діяльності.

Таким чином, лише в рамках самої ООН налічується декілька дієвих механізмів реалізації безпекової політики. Водночас з розвитком системи міжнародних відносин та її трансформації виникає потреба у розширенні як географії представництва, так і розробки більш ефективних механізмів як, наприклад, міжнародні регіональні організації.

Розділ 8 Статуту ООН регламентує створення «регіональних договорів (регіональних організацій з колективної безпеки), які мають займатися ефективними рішеннями питань безпеки і миру на регіональному рівні. Яскравими прикладами можуть бути такі організації як Організація Американських Держав (ОАД) на американському континенті. Союз Африканських Держав, на африканському, створений щоб частково займатися загрозами миру і безпеці в Африці в загальному, тоді як військові сили Південноафриканського Співтовариства з розвитку і Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав [12] створені для того, щоб займатися загрозами особливо в південній і західній Африці. Це зайвий раз засвідчує доволі широкий спектр та географію регіональних міждержавних утворень.

Специфічним регіоном є Європа, оскільки на її території діє декілька регіональних організацій (договорів) у сфері колективної безпеки. Це, насамперед ОБСЄ, Організація Північноатлантичного Договору (НАТО), а також Організація Договору про колективну безпеку, які носять міжрегіональний характер.

Тоді як ОБСЄ повністю відповідає вимогам глави 8 Статуту ООН, то НАТО традиційно ототожнюють з військово-політичним блоком, створеним для захисту своїх членів від потенційної загрози з боку Радянського Союзу та його союзників, а ніж від внутрішніх викликів та загроз. Але коли з закінченням «Холодної війни» засадничо цілі діяльності НАТО втратили сенс, організація трансформувалась в звичайний Альянс, організацію з колективної безпеки. Водночас склалася ситуація, коли до складу ОБСЄ входить більше членів, ніж в НАТО – 55 членів, враховуючи всі 15 колишніх республік СРСР. В НАТО входить 26 членів і організація уклала «угоди про партнерство» з іншими 20-ма країнами [11]. США і Канада є членами обох організацій. З іншого боку конкуруючі міжнародні регіональні структури виконують доволі специфічну роль.

ОБСЄ, як випливає з назви організації, є створена для надання можливості країнам-членам покращити співробітництво в Європі в сфері безпеки. Зі всіх багатосторонніх організацій з колективної безпеки, ОБСЄ займається мабуть безпекою в найширшому розумінні, включаючи безпеку людини, безпеку навколишнього середовища, сприяння демократизації і ефективному управлінню та самоврядуванню. Організація має численний секретаріат – сюди входить понад 400 працівників, що займаються різними питаннями в сфері безпеки, в тому числі меншинами і мовними проблемами. Цей секретаріат працює на основі консенсусу на відміну від Рада Безпеки або Генеральна Асамблея ООН.

Найпершим її органом був форум для консультацій країн-членів – спроба покращити зв'язок між Сходом і Заходом під час «Холодної війни». ОБСЄ скликала тільки в певних випадках і не мала постійно діючих органів. Із завершенням «Холодної війни», члени організації почали надавати їй функції, ресурси і постійно діючі органи для того щоб

збільшити її можливості. В 1994 р., внаслідок цих змін, суттєво збільшилась кількість членів організації, що і призвело до перетворення «наради» в «організацію». ОБСЄ перейняла повноваження НБСЄ, але додала ще постійний секретаріат, який регулює питання потенційної загрози безпеці Європи, також надає поради та інформацію стосовно створення різних інституцій і «побудови» демократії в тих країнах, які цього потребують.

НАТО, як вже зазначалося, на відміну від інших організацій має досить дієвий механізм реалізації рішень, маючи у своєму розпорядженні військові можливості і інфраструктуру. Окрім того члени організації зобов'язані дотримуватися встановлених спільних технічних стандартів на їхні військові сили. Зумовлюючи високий рівень взаємодії, Організація має у своєму розпорядженні військові ресурси, включаючи командний склад, засоби транспортування і збору інформації. Ці інституційні риси надають НАТО можливість координувати застосування сили країнами-членами більшою мірою, ніж деякі регіональним організаціям з колективної безпеки позбавлені таких механізмів. Даючи порівняльну оцінку в застосуванні механізмів підтримання миру в контексті діяльності глобальних та універсальних організацій, очевидним є розгляд з точки зору ефективності та функціональності.

Отже можна стверджувати, що регіональні міжнародні договори (організації відіграють ключову роль у системі миротворчої діяльності ООН як, свого роду координатора та гаранта діяльності у сфері міжнародного миру. Очевидною є ієрархічність побудови системи миро творчості у міжнародних відносинах, яка вибудовується завдяки специфіці форм та механізмів реалізації, загалом, спільних цінностей щодо миро будівництва.

Використана література

1. Статут Організації об'єднаних Націй.
2. Україна у системі міжнародної безпеки. Монографія. За ред. О.С. Власюка. – Київ, Фоліант; Стилос, 2009. – С. 94.
3. Charter of the United Nations. – New York; UN, 1965.
4. Goodby J. and O'Connor D. Collective Security: An Essay on Its Limits and Possibilities After the Cold War. – Washington, DC: United States Institute for Peace, 1993. – P. 29.
5. Jervis R. Security Regimes. – 1982. – P. 357-378;
6. Mearsheimer J. The False Promise of International Institutions. – 1994-1995. – P. 5-19.
7. NATO Office of Information and Press, NATO Handbook. Brussels: NATO, 2001.
8. Security Council Resolution 1031.
9. United Nations Peacekeeping Operations, United Nations Department of Public Information (DPI/1934/Rev. 39, August 2004).
10. United Nations Security Council S/RES/1031, December 15, 1995.
11. <http://www.nato.int/icons/map/b-worldmap.jpg>.
12. http://www.sadc.int/index.php?action=a1001&page_id=protocols_politics.

Литвиненко Н.П.*

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Досліджуються питання основних етапів формування нормативно-правової бази двосторонніх відносин в гуманітарній сфері, їх особливості. Особлива увага звертається на роль політичного контексту в процесі розвитку як самого гуманітарного співробітництва, так і розвитку його правової бази.

Ключові слова: Україна, РФ, гуманітарне співробітництво, меншина, договір.

Исследуются вопросы основных этапов формирования нормативно-правовой базы двусторонних отношений в гуманитарной сфере, их особенности. Особенное внимание обращается на роль политического контекста в процессе развития как самого гуманитарного сотрудничества, так и развития его правовой базы.

Ключевые слова: Украина, РФ, меньшинство, договор.

The main stages of the formation of the legal basis of bilateral relations in the humanitarian sphere are investigated. Special attention is paid to the role of the political context in the development of both the humanitarian cooperation and the development of its legal framework.

Key words: Ukraine, the Russian Federation, minority, treaty.

В історії новітніх українсько-російських відносин спостерігалися кризові періоди: газові, торговельні війни, територіальні суперечки тощо. Нинішнє партнерство Києва та Москви являє собою дивовижний конгломерат конфліктності, співпраці, суперництва. Проте поряд з такими контраверсійними сферами двостороннього співробітництва, як політична та економічна, куди кращою і, що в даному випадку найважливіше, стабільнішою є ситуація з гуманітарним співробітництвом держав.

Мета і завдання даного дослідження – дослідити історичний розвиток та сучасний стан нормативно-правової бази двосторонніх відносин в гуманітарній сфері, що фактично створює формальні основи для втілення та розширення співробітництва, про яке йшлося вище. Дотичні до нашого дослідження питання досліджували В. Акуленко, С. Беляєва, Н. Блажевич, В. Верстюк, С. Віднянський, С. Кот, В. Литвиненко, О. Стадніченко та ін.

З розпадом Радянського Союзу необхідність збереження тісних культурних зв'язків між Україною й Російською Федерацією значно актуалізувалося. Це було зумовлено не лише важливістю відносин між закладами культури обох країн, але й проживанням в Україні та Росії чисельних діаспор українців та росіян. Ураховуючи це, між урядами держав підписано ряд двосторонніх угод («Про подальший розвиток міждержавних відносин» 23

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

червня 1992 р.), у державах приймається відповідна законодавча база («Основи законодавства України про культуру» (від 14 січня 1992 р.), «Основи законодавства Російської Федерації про культуру» (від 9 жовтня 1992 р.) [1]. Проте в умовах важкої економічної кризи, яку переживали Україна й Росія на початку 90-х років XX століття, їхня реалізація ставала непростим завданням. Зменшувалось бюджетне фінансування закладів культури, скорочувалась їхня кількість, відбувались відчутні кадрові втрати. Усе це призводило до зниження ефективності роботи цих закладів, припинення ряду форм співробітництва. Розглядаючи розвиток українсько-російського гуманітарного діалогу, необхідно відзначити, що принципові зрушення в ньому намітилися лише в середині 90-х років XX століття.

Україна намагається розвивати стабільні партнерські відносини з Росією, які розглядає складниками свого інтегрування в Європу. Важливим чинником активізації двосторонніх взаємин в цьому напрямі стало створення міцної нормативно-правової бази, яка окреслила характер взаємодії держав, перевела їх під юрисдикцію закону, змусивши емоційний фактор відійти на другий план.

Зважаючи на такі труднощі у розв'язанні цього питання, поступово увага починає приділятися створенню установ, спільних комісій, що займались налагодженням міждержавного культурного співробітництва. Так, 26 липня 1995 року було підписано основний документ, який визначає головні лінії українсько-російської співпраці в гуманітарній сфері - міжурядову Угоду про співробітництво у галузі культури, науки й освіти [2]. Цей договір став важливим фактором подальшого цілеспрямованого структурування системи українсько-російських угод, що здійснили суттєвий вплив на гуманітарні зв'язки між двома країнами. Підписання вище наведеного документу заклало підґрунтя для створення Змішаної українсько-російської комісії зі співробітництва (16 січня 1996 року), в складі якої і була сформована Підкомісія з питань гуманітарного співробітництва [2]. Створення комісії значно підвищило ефективність виконання підписаних домовленостей, а також дало можливість не лише обговорити проблемні питання, але й розробити проекти угод, спільно погодити та відпрацювати механізм їхньої дії. Такі зміни сприяли активізації переговорів й підписанню 31 травня 1997 р. широкомасштабного договору «Про дружбу, співробітництво й партнерство» [3].

Завдяки роботі Підкомісії з питань гуманітарного співробітництва прискорився процес подальшого формування договірно-правової бази з гуманітарних питань. На сьогодні українсько-російські взаємини у цій сфері регламентують такі основні договори: Договір про співробітництво між Російською академією наук і Академією наук України (1 липня 1992 року) ; Угода між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Російської Федерації (25 березня 1994 року); Українсько-російська декларація (31 травня 1997 року); Угода про співробітництво між Державним комітетом України у справах національностей і міграції та Міністерством Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин (24 жовтня 1997 року); Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством загальної і професійної освіти Російської Федерації про співробітництво в галузі освіти (27 лютого 1998 року); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі інформації (27 лютого 1998 року); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заснування та умови діяльності інформаційно-культурних центрів (27 лютого 1998 року); Договір про співробітництво між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Уповноваженим з прав людини в Російській Федерації (22 березня 1999 року); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спів-

робітництво в галузі телебачення та радіомовлення (23 жовтня 2000 року); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємне визнання й еквівалентність документів про освіту і вчені ступені (26 травня 2000 року) і Протокол до неї (28 січня 2003 року) [4].

Внаслідок підписання договору про еквівалентність документів в освіті і вчені ступені на вищий рівень вийшло співробітництво Російської академії наук і Національної академії наук України. Прикладом цьому може бути укладання 22 червня 2000 року у Москві Угоди про науково-технічне співробітництво між Національною академією наук України та Урядом Москви [4]. Опрацьовано програму спільних робіт щодо впровадження розробок установ Національної академії наук України, які можуть бути використані для рішення актуальних проблем російської столиці.

У 2003 році було розроблено та укладено цілу низку документів з гуманітарної взаємодії країн. Протягом даного періоду підписано Угоди про створення й функціонування філій вищих навчальних закладів Росії на території України та філій учбових закладів України на території Російської Федерації; Угода про співробітництво між молоддю обох країн; документи в галузі контролю за міграцією [4].

Мовно-культурні права росіян як національної меншини регулюються в Україні статтями 6 і 8 Закону України «Про національні меншини в Україні». Зокрема, у статті 8 цього закону визначається можливість застосування мов меншин в усіх сферах суспільного життя, в тому числі в роботі державних органів, «у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина». Такими місцями в Україні є Автономна Республіка Крим, цілий ряд окремих населених пунктів (сіл, селищ, міст).

В усіх інших випадках, зокрема в місцях компактного проживання росіян, де вони однак не є більшістю, їм згідно з статтею 6 згаданого закону гарантується право на національно-культурну автономію, тобто на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в навчальних закладах або через національно-культурні товариства, задоволення духовних, інформаційних та інших потреб.

Вирішення культурно-освітніх проблем росіян здійснюється нині в рамках Державної програми відродження і розвитку освіти національних меншин в Україні на 2000-2012 рр., Державній програмі розвитку культур національних меншин України на період до 2011 р. [5].

Варто згадати й про нормативно-правові документи Російської Федерації спрямовані на підтримку «співвітчизників» за кордоном. 11 серпня 1994 р. Президентом Російської Федерації підписано Указ № 1681 «Про основні напрями державної політики РФ по відношенню до співвітчизників, які проживають за кордоном». У відповідності з цим Указом 31 серпня 1994 р. головою Уряду РФ підписано Постанову за № 1064 «Про заходи щодо підтримки співвітчизників за кордоном». Важливими кроками на шляху забезпечення прав російської національної меншини в Україні і української в Російській Федерації є Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (підписаний 31 травня 1997 р.), «Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки та освіти» (підписана 26 липня 1995 р.) та Угода про співробітництво між Державним комітетом України у справах національностей та міграції і Міністерством Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин (підписана 24 жовтня 1997 р.), а також інші міжвідомчі угоди [5].

Традиційно розвивається співробітництво в галузі науки і техніки, що спирається на Договір про співробітництво між Російською академією наук та Академією наук України

(липень 1992 р.) та Договір про наукове співробітництво між Сибірським відділенням Російської академії наук та Національною академією наук України (липень 1998 р.) [6]. Успіхи українських учених у таких важливих напрямках, як дослідження космічного простору, нанофізика та наноелектроніка, актуальні проблеми економіки та історії, тощо презентувалися на спільних засіданнях академій наук. Одними з перших про співробітництво домовились Уряд України і адміністрація Тюменської області (5 березня 1992 р.), уклавши відповідний Договір. З червня 1992 р. Уряд України і Уряд Москви уклали Угоду про науково-технічне і культурне співробітництво, а 13 травня 1994 р. Уряд Росії уклав з Урядом Республіки Крим Угоду про культурне співробітництво. 22 грудня 1997 р. Адміністрація Оренбурзької області Російської Федерації і Львівська обласна державна адміністрація України уклали Угоду про принципи науково-технічного співробітництва; у тому ж році Угоду про ефективне співробітництво уклали Управління освіти Івано-Франківської обласної державної адміністрації (Україна) і Комітет освіти Адміністрації Новгородської області та ректорат Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (Росія). Між суб'єктами федерації Росії та областями України укладено понад 250 угод про співробітництво. Найбільшу кількість угод про науково-технічне і культурне співробітництво уклали Брянська (22 угоди) і Оренбурзька (16 угод) області Росії; Дніпропетровська (14 угод), Вінницька і Луганська (по 8 угод) області України та Автономна Республіка Крим (22 угоди) [7]. Це яскраво свідчить про те, що формування нормативної бази гуманітарного співробітництва відбувається не тільки на міждержавному рівні, але й переноситься на діяльність регіональних адміністрацій, що безумовно є свідченням високої взаємної зацікавленості сторін в цій сфері.

Сприяючи розвитку двосторонніх контактів між ученими, урядами України й Російської Федерації відразу було взято курс на створення відповідної нормативно-правової бази співробітництва. Паралельно до цього значна увага приділялась виробленню конкретних механізмів реалізації запланованих заходів, головна роль у чому була покладена на створені міжнародні та міждержавні наукові організації (Міжнародна асоціація академій наук (1993 р.), Міждержавний комітет науково-технічного розвитку (1995 р.), Євразійська асоціація університетів (1992 р.), Рада зі співробітництва у сфері освіти країн учасниць СНД (1997 р.), Прикордонний російсько-український університетський консорціум (2002 р.)). Вони відразу залучились до процесу формування нової системи міжнародних наукових відносин та сприяли зростанню кількості контактів між академіями наук, академічними та галузевими НДІ, вищими навчальними закладами України й Російської Федерації.

У межах створених організацій постійно проходили конференції, семінари, виконувались спільні наукові дослідження та розробки. Це давало можливість використовувати науково-дослідні бази один одного, проводити обмін інформацією та досвідом. Завдяки цьому вченими було збережено організаційну структуру, дієздатність, кадровий потенціал академій наук та науково-дослідних інститутів. Це безумовно є підтвердженням високого взаємного інтересу сторін в цій галузі.

Якщо ж розглядати загальний контекст договірно-правової бази українсько-російських відносин в гуманітарній сфері, то попри всі перераховані вище досягнення варто звернути увагу і на те, що розпад СРСР у 1991 р. призвів до зміни механізму взаємовідносин між закладами культури обох держав та поступового зменшення кількості контактів. Лише з кінця 90-х років XX століття намітилися певні зрушення. Аналогічною була ситуація і в політичній сфері, наслідком чого ми можемо констатувати розвиток нормативно-правової бази відносин держав в сфері культури, науки та освіти, в якій періоди фактичної відсутності нових прогресивних міждержавних угод чергуються з піками двос-

торонніх відносинах, коли за рік-другий сторони підписують всі ті проекти нормативних актів, що склалися по кілька років до того. Наслідком цього стає певна нестабільність, перш за все в науковій сфері.

Однак якщо підводити наслідки роботи, то варто відзначити, що нормативна база українсько-російських відносин в гуманітарній сфері досить широко розроблена й нараховує більше сотні міжнародних документів. Це звичайно є показником активності відносин в гуманітарній сфері. Однак з огляду на те, що точкою відліку є близькість культурного простору країн та їх взаємна зацікавленість в ефективному співробітництві, то треба відзначити, що не завжди договірно-правова база встигає за потребами зацікавлених сторін відповідних країн.

Список джерел та літератури

1. Сайт державного комітету України у справах національностей та релігій/ Режим доступу: <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/category>
2. Росіяни в Україні та українці в Росії: спроби порівняльного аналізу/ Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/business.html>
3. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С. 414.
4. Стан договірно-правової бази. Сайт посольства України в РФ/ Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/russia/ua/29162.htm>
5. Пашков М. Україно-російські відносини — стан «стабільно важкий» / Сайт Центру Разумкова/ Режим доступу: http://www.ucrps.org/ukr/article.php?news_id=655
6. Романуха А.Н. Развитие украинско-российских отношений в сфере культуры и науки (1991-2005 гг.). – Автореферат.
7. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С. 423.

Седляр Ю.О.*

ДЕРЖАВА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. (ДО ПРОБЛЕМИ ЕРОЗІЇ ВЕСТФАЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СВІТУ)

The article is devoted to the problem of state's role on the world stage at the beginning of the XXI century. Special attention is given to the main dimensions of the theory of international relations which survey and explain the reasons of state's transformation in the context of erosion Westphalian political system. The perspectives of national state are evaluated in the context of contemporary world reality and concepts of political science.

Key words: state, state sovereignty, Westphalian political system, concept, theory of international relations, globalization, cosmopolitanism.

У статті розглядається проблема місця та ролі держави на міжнародній арені на початку ХХІ ст. Особлива увага звернена на висвітленні головних напрямів наукових досліджень, що розкривають та пояснюють причини зміни ролі держави у контексті ерозії Вестфальської політичної системи. Розкриваються перспективи національної держави у світлі сучасних міжнародних реалій та концепцій політичної науки.

Ключові слова: держава, державний суверенітет, Вестфальська політична система, концепція, теорія міжнародних відносин, глобалізація, космополітизм.

В статье рассматривается проблема места и роли государства на международной арене в начале ХХІ в. Отдельное внимание уделено освещению главных направлений научных исследований, которые раскрывают и объясняют причины изменения роли государства в контексте эрозии Вестфальской политической системы. Анализируются перспективы национального государства в свете современных международных реалий и концепций политической науки.

Ключевые слова: государство, государственный суверенитет, Вестфальская политическая система, концепция, теория международных отношений, глобализация, космополитизм.

Друга половина ХХ ст. поклала відлік активному формуванню нових нетрадиційних учасників міжнародних відносин унаслідок процесів глобалізації (неурядових організацій, транснаціональних корпорацій, суспільних груп тощо). А вже з 70-х - 80-х років ХХ ст. ми можемо спостерігати посилення політичної складової діяльності недержавних (нетрадиційних учасників). Першими, хто звернули на це увагу, стали американські дослідники

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. П.Могили

Р.Кеохейн та Дж.Най. А на початку ХХІ ст. проблема наявності політичного впливу недержавних учасників на світову політику вже не підлягала сумніву, а дедалі частіше в академічних колах точилися дискусії з приводу співвідношення політичного впливу державних та недержавних учасників. Досліджуючи дане питання, науковці навіть висловили припущення про розпад Вестфалю (державоцентричної політичної системи). Найбільш поширеними аргументами на підтвердження даної тези стали новітні тенденції у світових політичних процесах, зокрема: розвиток світової та регіональної інтеграції та економічної глобалізації, що багато в чому нівелює роль кордонів між національними державами; збільшення кількості різного роду міжнародних структур, агентур, інститутів, рухів, а також посилення ролі транснаціональних корпорацій, що функціонують понад державними кордонами; невинне зростання міграційного руху, збільшення чисельності та впливовості національних меншин; як наслідок - необхідність законодавчої легітимзації рівноправного співжиття зазначених меншин в межах однієї держави; формування інформаційного суспільства, що за допомогою всесвітньої мережі Інтернет долає державні кордони, створюючи так званий «віртуальний космополіс», внаслідок чого доступ до мережі Інтернет може виступати віртуальним аналогом світового громадянства; космополітизація освітньої діяльності державних, наддержавних та громадських структур світу, зростання кількості транснаціональних товариств наукових експертів та дослідників, які вже нерідко не прив'язують себе до конкретної країни; зростаюча нездатність національних держав самотійно вирішувати проблеми глобального масштабу, що стосуються регулювання світової економіки, боротьби з тероризмом або морським піратством, захисту прав людини тощо; розвиток міжнародних правових інститутів, утвердження концепції міжнародної правосуб'єктності, а також існування міжнародного права, що часто має пріоритет перед законодавством суверенних держав; засвоєння значною частиною населення земної кулі, а особливо молоддю, уніфікованих стандартів матеріальної та духовної культури.

У результаті у наукових дослідженнях поширюється термінологія для позначення часових меж існування двох моделей світового політичного порядку. Так, німецький фахівець У.Бек називає період формування Вестфальської політичної системи «першою модерніт», а період її кризи «другою модерніт» [1]. У свою чергу, А. Філатов, посиляючись на роботи Ж. Бодрійяра та Ф. Джеймісона, використовує поняття «модерн» та «постмодерн» [2]. З. Бауман пропонує категорії «стійка модерніт» та «гнучка модерніт» [3].

Отже, формується глобальна політична система, у якій національні держави є лише однією із її складових. Наслідком цього з'явилося утворення наднаціональних інститутів і перехід у їхню компетенцію цілого ряду політичних, економічних, соціальних функцій, які раніше виконувалися органами національних держав. У.Бек визначає цей процес впливання національних держав та їх суверенітетів у павутиння транснаціональних акторів, підкорення їхнім владним можливостям, орієнтаціям та ідентичності. Таким чином, суверенітет перестав бути виключно монополією національних урядів. Відбувається «знецінення» статусу держави та послаблення централізованих інститутів державної влади [4].

У свою чергу, роль національної держави може знижуватися як добровільно, так і під впливом зовнішніх обставин. У першому випадку декілька країн створюють нову політичну сутність або об'єднуються у співтовариство, союз, відмовляючись від певних прав на користь наднаціональних органів влади; у другому - держава або декілька країн, використовуючи силу, втручаються в справи іншої держави з метою врегулювання внутрішніх конфліктів [5].

Ерозія Вестфальської політичної структури світу позначилася на міжнародно-політичній науці. Ряд західноєвропейських дослідників (У. Бек, Д. Хелд, Дж. Деланті, Д. Арчібугі) вказують на те, що «процес формування надцивілізаційної спільноти, універсальної або точніше універсалізуючої цивілізації вже розпочався. Вона інтегрує, мобілізує та водночас уніфікує суспільства, що належать до різних цивілізацій» [6]. При цьому актуальними стають дослідження у двох напрямках: 1) яким чином і чому відбувається зменшення ролі держави на міжнародній арені; 2) доцільність, перспективи та форми існування національної держави в добу глобалізації, наднаціональності, концепції побудови нового світопорядку.

Щодо першого питання, варто зауважити, що під занепадом держави дослідники переважно розуміють процес, за якого держава частково або повністю втрачає можливість управляти. При цьому у 1990-ті роки пріоритетна увага приділялась його наслідкам [7], а на початку 2000-х років акцент змістився на сам процес занепаду [8]. Р. Дорфф, наприклад, головною причиною послаблення ролі держави на міжнародній арені називає «відсутність легітимного правління, за якого керовані вірять в легітимність системи і в людей, що ними управляють», що породжує громадянські війни, економічний занепад тощо [9].

Дійсно, сьогодні є підстави вважати, що окремим державам виявляється над силу розв'язати більшість проблем політико-економічного, екологічного та іншого характеру. Корпораціям, що відрізняються мобільністю та оперують в масштабі глобальних мереж, легко «переграти» національні держави, зіштовхнути їх одна з одною, тим самим послабивши їх. До того ж, можливості для посилення такого «нелегалізованого домінування» зростають по мірі укорінення «національного» підходу в думках і діях народів та їхніх урядів. Так, за У. Беком, націоналізм у повсякденному житті, в політиці і науці підтримує та зміцнює транснаціональну міць корпорацій [10].

За переконанням експертів, роздування полум'я міжнаціональної ворожнечі, зарозумілість і суперництво розколюють світ держав, перешкоджають їм виявити, реалізувати та інституціоналізувати величезний потенціал міждержавного співробітництва. Стає дедалі очевиднішим, що в такій грі, що йде між глобальною економікою та національними державами, можуть успішно брати участь тільки країни, які пішли тим же шляхом, що і ТНК, подолавши свій локальний характер (Д. Най, С. Стрендж, М. Лебедева). Тобто йдеться про держави, які поширюють свою активність за межі національних кордонів. Це може бути реалізовано або військово-імперіалістичним шляхом, що відповідає старій парадигмі міжнародних відносин, або ж через розширення міждержавного співробітництва, яке набуває різних форм, аж до утворення федерації. І в тій мірі, в якій зможуть розвинути концепції і реалізуватися можливості наднаціонального врядування, що дозволяють державі і політиці подолати їх просторову локалізованість, можливий пошук політичних відповідей на виклики сучасної глобальної системи.

Щодо другого напрямку досліджень, то у цілому виділяють такі механізми трансформації ролі національної держави в майбутньому світоустрої:

1) Переосмислення сутності та функцій кордонів. Політичні події нашого часу актуалізують проблему кордонів, а нові форми політичної практики, як уявляється, змінюють попередні форми їх становлення. Так, Європа нині ліквідує кордони в їх політичному, воєнному та економічному розумінні, проте, це зовсім не означає, що кордони в Європі перестали існувати. Навпаки, стає очевиднішим, що зазначена проблема залишається, тільки переходить з політичних та воєнних відносин у сферу громадського, культурного, індивідуального життя.

Характерною рисою сьогодення є те, що людство стикається з парадоксом, описаним У. Беком: «по мірі розвитку глобалізації зростає значення кордонів і увага до них, поси-

люється контроль за кордонами, хоча, звичайно, вони вже не виконують тих завдань, які виконували раніше. Сьогоднішні кордони все більше нагадують швейцарський сир: в них системним чином вбудовані «дірки» у вигляді всякого роду винятків із правил, покликані гарантувати переміщення інформації, капіталу, людей та послуг з одного місця в інше по першому ж натисканню на комп'ютерну мишу» [11];

2) Зміщення національної держави з лідерських позицій на світовій арені через трансформацію політико-економічної влади у світі та механізмів її реалізації. Стверджується, що глобалізаційні процеси нині завдають принципових змін традиційним інститутам суспільства, пропонуючи натомість абсолютно нові, пристосовані до їх умов, зразки (замість національних компаній чи підприємств – ТНК; замість внутрішньодержавних засобів комунікації – глобальну мережу Інтернет);

3) Внутрішня трансформація національних держав з точки зору переосмислення традиційних концептів національної ідентичності та громадянства. Дана тенденція реалізується в явищах нівелювання кордонів між національними державами, зростанням рівня людської мобільності, збільшенням кількості та посиленням впливовості національних меншин в різних країнах світу. В результаті описаних процесів, такі характеристики, як: етнос, народ, нація, стають, як уявляється, все більш «розмитими», а реальний онтологічний статус цих суспільств постійно піддається сумніву. Належність індивіда до тієї чи іншої групи визначається, в першу чергу, його ставленням до однієї або одночасно декількох з них. Часом, дуже важко визначити до якої спільноти належить особа, а тим більше встановити чіткі межі внутрішньої однорідності даної соціальної структури.

Концептуальною основою глобалізованої світової політичної системи стає передусім космополітизм. Він розглядає світову перспективу політичного у надзвичайній багатоманітності сфер та напрямків її розгортання. Саме цим і пояснюється розмаїття космополітичного дискурсу, до якого включаються концепції:

- космополітичного суспільства (держави) та космополітичної соціології (У. Бек, Д. Арчібугі, Р. Робертсон);
- космополітичного класу (М. Кастельс, Г. Терборн, З. Бауман);
- космополітичної Європи (У. Бек);
- космополітичної демократії (Д. Арчібугі, Д. Хелд);
- космополітичного права (С. Бенхабіб, Е. Лінклейтер);
- космополітичного громадянства (Р. Фалк, Б. Стінберген, Н. Стівенсон);
- космополітичної ідентичності (Е. Гідденс, Дж. Уррі, У. Кімличка);
- космополітичної етики (М. Нуссбаум) [12].

Загальний характер переосмислення космополітизму в цей час полягає в тому, що в теоретичному плані виокремлюються різні його типи. Так, західні вчені розрізняють відмінні за своїм змістом моральний, політичний, культурний і, навіть, економічний космополітизм [13].

Моральний космополітизм охоплює у своїй радикальній формі підкорення універсальним моральним нормам та однакове, рівноправне ставлення до всіх представників людства. А в поміркованій – необхідність реінтерпретації своїх власних норм на основі аналізу чужих, співставлення з ними та прийняття як рівноправних.

Політичний космополітизм передбачає широкий діапазон ідей від створення централізованої світової держави, до констатації необхідності радикальної трансформації самих принципів політичного устрою шляхом наділення переважними повноваженнями наддержавні об'єднання та організації, трансформації демократії з національно орієнтованої на космополітичну.

Культурний космополітизм закликає як до формування глобальної культури, так і, одночасно, до захисту культурного розмаїття в рамках проекту мультикультуралізму.

Економічний космополітизм, порівняно з іншими інтерпретаціями, є достатньо однорідним. Відповідно до ідеології неолібералізму, він виступає за мінімальний політичний вплив на світовий ринок відкритої торгівлі.

Окремої уваги в даному контексті заслуговують роботи науковців, що дискутують з приводу майбутнього саме європейських національних держав, яке пов'язується зі становленням Європейського Союзу як нової форми соціокультурної єдності. Показовою тут є, з одного боку, тенденція руйнування традиційних національних кордонів та ідентичностей в межах об'єднання, а з іншого боку, посилення та активізація діяльності національних спільнот та меншин із захисту своїх прав та ідентичностей (наприклад, в Іспанії, Бельгії, Великій Британії тощо).

Творення та подальший розвиток нового європейського простору стає об'єктом численних наукових досліджень особливо в останні роки. Доцільним, в даному разі, згадати роботи Д. Арчібугі, З. Баумана, У. Бека, К. Боровяка, Дж. Деланті, Е. Сміта.

Варто відзначити, що поява Європейського Союзу як нової форми державності внесла серйозні проблеми до ідентичності «європейської людини», спричинивши формальне руйнування традиційної національної ідентичності європейських народів. Майбутнє Європи сьогодні для багатьох науковців та політиків виглядає невиразним. Дослідники дотримуються абсолютно протилежних поглядів щодо «кінця (закату) Європи» (О. Шпенглер), або, навпаки, в якості альтернативи ідеї колишньої «національної Європи» (Європи націй) активно розробляється концепція «Космополітичної Європи» (У. Бек) чи «Європи як проекту космополітичної демократії» (Д. Арчібугі). Наприклад, італійський дослідник Д. Арчібугі обґрунтовує нову альтернативну концепцію організації європейського, а в подальшому і світового простору – «Космополітична демократія». Ця концепція базується на визнанні винятковості значення національних держав, проте із наголосом на тому, що для вдалого співіснування в межах наддержавного утворення, національний суверенітет має бути дещо обмежений. Термін «демократія», у свою чергу, пов'язується не лише зі створенням нових демократичних інституцій та поглибленням демократичних процесів у національних державах, але з можливістю посилення громадянської участі в прийнятті політичних рішень та перерозподілі влади на регіональному та глобальному рівнях. Мова також йде про встановлення демократичних відносин не лише на державному, але й на міждержавному та наддержавному рівнях. Трансформація демократії передбачає «створення нових політичних інститутів, що будуть співіснувати з системою держав, проте, перехоплювати у держапаратів владу та ініціативу будуть лише у чітко визначених сферах, активність в яких призводить до транс- та інтернаціональних наслідків та потребує глобальних або регіональних ініціатив в інтересах більшої ефективності та демократичної легітимності» [14]. У.Бек, зі свого боку, висуває поняття «космополітична ідентичність», що є певною формою, типом самоусвідомлення та складається поза виключним впливом певної ідеології, проте володіє позитивною силою соціальної дії на основі генералізації позитивного досвіду взаємодії з «Іншим» [15]. Передбачається принципова відкритість інакшості у розмаїтті її форм. Сама біографія індивіда робить його більш орієнтованим на «загальнолюдські цінності», а не на свідоме підкорення певній ідеології. Це передбачає «варіативний космополітизм», коли відкритість до інакшості не є тотальною в усіх сферах та практиках, а відрив від локального не є повним. Спосіб життя обумовлює космополітичність світогляду як перевагу універсального обрію розуміння та мислення локальному.

Отже, теоретичні позиції західних дослідників змушують замислитись над тим, що на даному етапі розвитку перед європейською спільнотою гостро стоять питання визначення власного громадянства, ідентичності, розмежування національних культур. Сучасний Європейський союз все більш набуває полікультурного характеру, уособлюючи собою симбіоз традицій, вірувань, світоглядів, форм життєвого досвіду, що перетинаються та співіснують в його межах.

Важливо помітити, що офіційне впровадження єдиного громадянства в межах Союзу, на думку науковців, є значним кроком у напрямку переходу від національного до космополітичного громадянства. Як зауважує з цього приводу Дж. Кохен: «Запровадження легального статусу громадянства Євросоюзу робить досягнення світового громадянства потенційно можливим» [16].

Таким чином, у сучасних умовах основними особливостями трансформації національної держави дослідники вбачають втрату нею основних характеристик. В цьому аспекті, власне, і втілюється найважливіший акцент ерозії Вестфальської політичної системи: елементи, раніше сполучені в національній парадигмі – державна незалежність, право нації на самовизначення та політичні методи вирішення нагальних проблем, – виявляються автономними одне від одного, але в той же час утворюють принципово нову конфігурацію. Державам доводиться «нехтувати» національною незалежністю і вступати в угоди одна з одною заради подолання внутрішніх труднощів і здобуття нових можливостей, «причому не тільки на міжнародній арені, але і в межах власних країн» [17].

З іншого боку, як вже було з'ясовано, деякі автори вважають, що втрата національної незалежності, водночас може іноді розширювати можливості держави та дозволяти їй встановлювати більш жорсткий контроль над подіями. Якщо розглядати проблему одночасно як з національної, так і з глобальної точок зору, переговори та угоди, засновані на міжнародних нормах і спрямовані на досягнення глобального консенсусу, іноді здатні розширювати можливі перспективи держави в найрізноманітніших сферах. А обмеженість національними кордонами, що існувала досі, трактується авторами як перешкода, що має бути подолана. Так, щоб вирватися з «пастки національного», наголошує британський вчений Е. Сміт, необхідно чітко розрізняти суверенітет та незалежність [18].

Положення націоналізму ґрунтуються переважно на ототожненні цих понять. З націоналістичних позицій економічна залежність, культурне різноманіття, військове, юридичне та технологічне співробітництво між державами автоматично ведуть до втрати незалежності, а з нею – і суверенітету. Однак, якщо визначати суверенітет як можливість впливати на події, що відбуваються політичними методами, тобто як ту ступінь, в якій державі вдається забезпечити добробут громадян і досягти успіху в зниженні безробіття, боротьбі зі злочинністю, захисту навколишнього середовища, підтримці суспільної та військової безпеки, то розширення співробітництва та інтеграції, що припускає втрату незалежності, нерідко сприймається як зміцнення реального суверенітету. Здатність уряду політично контролювати події, що відбуваються, зростає по мірі підвищення рівня життя його підданих, забезпеченого угодами між окремими державами, так само як і зростанням їх технологічних і господарських можливостей. Інакше кажучи, обмеження суверенітету за допомогою делегування його на користь наднаціональних інститутів не скорочує даних можливостей.

Як зауважує У. Бек, аналізуючи дане питання, об'єднання суверенітетів вигідно з багатьох причин; так, воно сприяє зростанню безпеки та стабільності, усуває небезпеку конфліктів, скорочує військові витрати, а також активізує економічне і технологічне співробітництво. І тому в даний час має місце реальна «національна зацікавленість» у «дена-

ціоналізації» – в об'єднанні суверенітетів заради вирішення національних проблем. Інакше кажучи, за політичної глобалізації незалежність, заснована на національній винятковості, перетворюється на суверенітет, який передбачає включеність в транснаціональне співтовариство. З національних позицій міжнародне співпраця та інтеграція виглядають немислимим злом, «грою з нульовим результатом» між національним і міжнародним. З позицій політичної глобалістики дана взаємозалежність виступає «грою з позитивним результатом: чим більше отримують інші, тим більшого досягаємо і ми» [19].

Розглядаючи місце національної держави на міжнародній арені на початку ХХІ ст. та проблему кризи державоцентристської політичної картини світу, доцільним виявляється акцентувати увагу на певних дискусійних моментах. По-перше, дійсно Вестфальські угоди окреслили роль держави як головного суб'єкта на міжнародній арені. Проте, дані домовленості також визнали необхідність дотримання цих положень на міжнародній арені для учасників, які їх підписали, а отже, були встановлені міжнародно-правові основи регулювання поведінки держави. Водночас, неможна казати, що система досягнутих домовленостей мала глобальний характер, цілком зрозуміло, що вона була європоцентричною (до неї увійшли передусім цивілізаційно споріднені країни), а таким чином, інші цивілізаційно відмінні держави прямо не були в неї включені.

По-друге, по мірі ж включення до «Вестфальських правил гри» держав з іншими цивілізаційними, ціннісними ознаками стали проявлятися кризові тенденції, вони ж вимагали нових додаткових механізмів контролю за дотриманням Вестфальських принципів. Першим, хто інтуїтивно відчув цю потребу, став президент США В.Вільсон, який виступив зі своїми «14 пунктами». Як не дивно, саме США запропонували легітимізувати принцип рівності суверенітетів на міжнародній арені і забезпечити його дотримання через вперше створений міжнародний політичний інститут – Лігу Націй, котрий втім виявився неефективним і не в останню чергу завдяки позиції США.

По-третє, як вже було з'ясовано і з чим у цілому погоджується переважна більшість фахівців, справжнього удару Вестфальська система зазнала після Другої світової війни, коли до неї були включені держави, які навіть теоретично не були готові «вписатися» у дану систему. І особливо гостро це проявилось наприкінці 60-х - на початку 70-х рр. ХХ ст., коли стало зрозумілим, що країни, які звільнилися від колоніальної залежності, не зуміли засвоїти встановлені правила через ряд факторів різних за природою, проте які зумовили маргіналізацію внутрішнього ядра, що виявилось назовні у численних кризах, які сконцентрувались на периферії та напівпериферії (за термінологією неомарксистів) та у малих і середніх державах.

У свою чергу, решта країн світу не могла на це не реагувати і, до того ж вони розвивались, накопичили достатній потенціал для прогресивного поступу. Чи могли розвинені держави допустити нову хвилю ескалації насилля? Ймовірно, що ні. Для оперативного реагування на нові виклики, їх локалізацію та усунення доцільним стало розв'язання таких завдань: по-перше, «навчити» країни адекватно сприймати новий для них світ через засвоєння відповідних цінностей так, щоб вони не відчували себе «чужими»; по-друге, забезпечити їм економічний розвиток шляхом залучення до світового ринку. Проте складність ситуації виявилася у тому, що криза стосувалася великої кількості держав у різних регіонах світу (Азія, Близький Схід, Африка), тобто набувала глобального характеру, а отже, потребувала для розв'язання винайдення спільних заходів аналогічного характеру.

Отже, джерело проблеми зумовило добір інструментарію для її розв'язання. І саме в цей час спостерігаємо активізацію діяльності так званих нових суб'єктів міжнародних відносин, до діяльності яких з упередженням ставилися нестабільні країни. А через це, чи

можемо ми з впевненістю стверджувати, що дані актори міжнародних політичних процесів своєю діяльністю підривають Вестфальські принципи і, зокрема, у тому, що стосується державного суверенітету? Можливо (а деякі науковці, як ми переконались, захищають дану тезу), навпаки – шляхом інтенсифікації міжнародної кооперації на різних рівнях, у тому числі і глобальному, дані міжнародні учасники стоять на сторожі держави, міжнародної стабільності інколи навіть цього до кінця не розуміючи. Адже, лише той, хто не порушує відповідних правил, може мати моральне право вимагати від інших того ж самого. Через це, той актор, який найбільше втягнутий у міжнародні процеси, автоматично стає більше захищеним, знову таки через усі можливі механізми, тобто державний суверенітет насправді зміцнюється. Тож, при оцінці характеру політичного впливу недержавних учасників, мова може йти і про доповнення складових зовнішньополітичної діяльності держави у тому, що стосується Вестфальських принципів. Підтвердженням цьому може стати теза Зб.Бжезинського, який називає США найбільш суверенною країною на початку ХХІ ст.

Отже, у даному контексті ймовірно питання «розмивання» суверенітету лежить у площині інтерпретації ролі держави на міжнародній арені, використання традиційного підходу щодо розуміння інструментів реалізації нею своїх національних інтересів з боку *failed states*. До того ж, нерозв'язаною залишається проблема співвідношення понять національний та державний суверенітет, незалежність.

З іншого боку, у світовій політиці спостерігається нині піднесення націоналістичних рухів та, навіть, певним чином «ренесанс» націоналізму. Сьогодні суспільство є свідком пошуків щодо відновлення і здобуття національної ідентичності. Адже, чи не кожна нація на виклики глобалізації відповідає зосередженням на відновленні національного духовно-історичного спадку. Навіть європейські країни вже не сприймають ідею інтеграції з таким захопленням, як це скажімо було всередині ХХ століття. Наприклад, Конституція ЄС, серед іншого, не була прийнята саме через те, що її положення не узгоджувалися з національними стратегіями окремих країн Союзу, згадаємо процес ратифікації Лісабонської угоди.

До того ж, світова фінансова криза внесла свої корективи у всеосяжну віру щодо можливостей лібералізму та ринкової економіки, що спровокувало розширення державного контролю в економічній сфері. Це зокрема позначилося на стрімкому зростанні ролі держави у підвищенні конкурентоспроможності національних підприємств, у розвитку необхідної для цього інфраструктури – науки, засобів зв'язку, збору інформації, провадиться стимулююча національна інвестиційна, валютно-фінансова і регіональна політика. Тобто, національні лідери, які виступають за збереження національного суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності, намагаються обмежити вплив глобалізації межами економічного співтовариства, не виключаючи своєї участі в інтеграційних структурах і міжнародних організаціях (СОТ, МВФ, Всесвітній банк).

Таким чином, традиційні форми організації влади, безумовно, зазнають послаблення, але й процес становлення нових інституційних форм ще не завершився. Стверджувати про занепад національної держави із цілковитою впевненістю не уявляється нині можливим та доцільним.

Література:

1. Beck U. The Cosmopolitan Society and its Enemies [Електронний ресурс] / U. Beck. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.sunysb.edu/sociology/faculty/Levy/Beck%20Cosmopolitan%20Society%20and%20its%20Enemies%20\(TCS\).pdf](http://www.sunysb.edu/sociology/faculty/Levy/Beck%20Cosmopolitan%20Society%20and%20its%20Enemies%20(TCS).pdf)

2. Filatov A. Some Prospects on Interpretation of Notion 'Cosmopolitanism' in Contemporary Social Theory [Електронний ресурс] / A. Filatov. – Режим доступу до ресурсу : www.ceeol.com
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман – М. : «Весь мир», 2004. – 188 с.
4. Бауман З. Европейский путь к мировому порядку [Електронний ресурс] / З. Бауман // Свободная мысль - XXI. – 2004. – № 9. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/baum_evr.php
5. Пастухова Н. Суверенитет: историческое прошлое и настоящее / Н. Пастухова // Вопросы истории. – 2007. - № 8. – С. 96.
6. Див.: Archibugi D. The globalization of Technological Innovation: Definition and Evidence / D. Archibugi, S. Iammarino // Review of International Political Economy. – 2002. – № 1. – P. 98–122.
7. Див.: Dorff R. Failed States After 9/11: What Did We Know and What Have We Learned? / R. Dorff // International Studies Perspectives. – № 6, 2005. – P. 18–26.
8. Див.: Yannis A. State Collapse and its Implications for Peace-Building and Reconstruction / A. Yannis // Development and Change. – Vol. 33. – № 5. – 2002. – P. 817–835.
9. Dorff R. Failed States After 9/11: What Did We Know and What Have We Learned? / R. Dorff // International Studies Perspectives. – № 6, 2005. – P. 22.
10. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации [Електронний ресурс] / У.Бек // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 7. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.politizdat.ru/article/91/>
11. Там само.
12. Див.: Подаєнко Ю. Космополітизм в політологічній теорії / Ю. Подаєнко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили. – 2009. – Т. 110, Вип. 97. – С. 39–45; Подаєнко Ю. Національна держава в добу глобалізації / Ю. Подаєнко // Наукові записки. Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри: міжнародна наукова конференція 23-24 квітня, Острог - 2010. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 5. – С. 425–435; Подаєнко Ю. Становлення концепції космополітичної демократії в політологічній теорії / Ю. Подаєнко // Гілея. – 2009. – № 22. – С. 408–414.
13. 'Cosmopolitanism' in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Електронний ресурс] : [ed. by Pauline Kleingeld and Eric Brown]. – Режим доступу до ресурсу : <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1>
14. Див.: Archibugi D. Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order / D. Archibugi, D. Held, 1995. – 200 p.
15. Бек У. Космополитическая глобализация [Електронний ресурс] / У. Бек // Россия в глобальной политике. – 2003. – Режим доступу до ресурсу : www.globalaffairs.ru/numbers/34
16. Cohen J. Changing Paradigms of Citizenship and the Exclusiveness of the Demos / J. Cohen // International Sociology. – 1999. – № 14 (3). – P. 251.
17. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации [Електронний ресурс] / У.Бек // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 7. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.politizdat.ru/article/91/>
18. Сміт Е. Національна ідентичність [Електронний ресурс] / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с. - Режим доступу до ресурсу : <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>

19. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации [Электронный ресурс] / У.Бек // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 7. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.politizdat.ru/article/91/>

Філіна А.П. Філіна Т.В.***

МІЖНАРОДНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР У ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Громадські організації займають значне місце в реалізації державної політики у сфері культури.

До громадських організацій належать творчі спілки, товариства, фонди, асоціації, які беруть участь у реалізації державної політики у сфері культури відповідно до законодавства. Крім того, вони мають право самостійно та на договірній основі утворювати благодійні організації для фінансування культурних програм розвитку літератури та мистецтва, підтримки талантів і творчих починань у сфері культури, розв'язання соціальних і побутових проблем творчих працівників.

Прикладом міжнародних та громадських організацій як суб'єктів розвитку національних культур у здійсненні культурної політики може бути створена громадська організація – Центр розвитку «Демократія через культуру».

Неприбуткова громадська організація Центр розвитку «Демократія через культуру» почала свою діяльність 2000 року як інформаційно-аналітичний центр. За час свого існування здійснила численні культурні проекти, підтримані міжнародними організаціями та фондами, Комітетом ВР України з питань культури і духовності, Міністерством культури і туризму України, органами місцевого самоврядування. 2006 року перетворена на Центр розвитку.

Місія: Формування, запровадження та розвиток в Україні культурної політики ХХІ ст.

Цілі:

- Поширювати в Україні принципи та підходи європейської та світової політики галузі культури.
- Підтримувати реформи в галузі культури (законодавство, фінансування, управління).
- Генерувати ідеї та розвивати технології для вдосконалення культурно-соціальної політики.
- Залучати громадськість до творчої активності та процесу ухвалення політичних рішень.
- Співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування у виробленні політики в галузі культури.
- Розвивати міжнародне партнерство та культурно-інформаційний обмін.

* кандидат педагогічних наук, професор, директор Інституту соціально-культурних комунікацій та менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

** старший викладач кафедри теорії, історії та практики культури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Завдання:

- Розробляти, підтримувати та реалізовувати проекти в соціокультурній сфері.
- Виявляти культурні ресурси, оцінювати стратегії використання культурних і творчих ресурсів, проводити аналіз та моніторинг реалізації політики.
- Проводити освітні та навчальні заходи на національному та місцевому рівнях із питань сучасного менеджменту культури, стратегічного планування, маркетингу, інформаційної діяльності.
- Створювати, розвивати й підтримувати центри (агентства) культурного розвитку.
- Сприяти розвитку інноваційних проектів у галузі культури, культурних індустрій.
- Поширювати інформацію, кращий досвід, знання, інноваційні підходи.

Вагомим внеском до здійснення державної політики є діяльність засобів масової інформації (комунікації) як вид творчості у сучасному суспільстві.

Проблеми формування духовності суспільства, покоління, яке виросло під впливом так званого «інформаційного вибуху», піком якого вважається кінець 1980-х – початок 1990-х рр. XX ст., передумовлені, насамперед, матеріально-економічним станом існування соціуму в кризовому соціокультурному середовищі. Формування духовності і масової свідомості суспільства «перехідного» періоду може розвиватися двома шляхами: в напрямку «маніпулятивної» або «гуманітарної» суто гуманістичної, сучасної цивілізаційної стратегії розвитку.

Відомо, що майбутнє суспільства – це молодь, яка нині так само розшарована, як і інші соціальні верстви населення України.

Переважає більшість молоді нині так само потерпає від нестатків та кризового становища у всіх сферах нашого життя, як і «доросле» населення. В цих умовах вкрай небезпечно недооцінювати виховний вплив соціокультурного середовища, зокрема, засобів масової інформації (передусім телебачення і відеопродукції) на молоду людину, яка тільки-но обирає свої шляхи життя. Адже від того, якими саме шляхами вона піде – чесними і звитязними, або ж кримінальними та злочинними – залежить не лише її особисте майбутнє, але й майбутнє всієї нації, всієї нашої незалежної держави.

Результати спілкування з молоддю засвідчують, що в даній ситуації існує невідповідність між інформаційно-культурним потенціалом суспільства і тією його часткою, що використовується молодими людьми. Чимало інформації, яка б сприяла розвитку особистості і соціальній зрілості підлітка, залишається поза полем його зору. Щоб позбутися таких негативних явищ, потрібно проводити корінну реформу засобів масової комунікації.

У колишній УРСР ефективність діяльності засобів масової інформації являла собою політичну проблему. Взагалі комунікаційна діяльність як форма управління виконувала конкретне ідеологічне замовлення, орієнтуючись на створені тоталітарною системою три прошарки. Врахування двох складових комунікаційної діяльності (перша – беззастережне дотримання ідеологічної чистоти, друга – врахування пролетарської свідомості радянського народу) відбувалося безапеляційно.

За сучасних умов ситуація суттєво змінилася. Діяльність засобів масової інформації як форма соціокультурного управління вже не повинна враховувати моноідеологічне навантаження, класову структурованість, обслуговування інтересів єдиної політичної системи. Успіх функціонування засобів масової інформації мав би залежати не стільки від реалізації тих чи інших інтересів, скільки від соціокультурної ефективності самої системи засобів масової інформації, рівня компетентності та зрілості видань, загальної культури, моральних якостей журналістів.

З огляду на пресу, - адже саме вона нині є виконавцем «соціального замовлення», - слід зазначити, що формування економічного, екологічного, культурно-історичного, правового світогляду молоді ведеться неефективно. Водночас було б хибним стверджувати, що формуюча функція преси легко втілюється в життя, якщо розуміти під нею не управління комунікативною діяльністю аудиторії та маніпуляції її свідомістю, а вплив преси на свідоме включення особистості в інформаційно-пізнавальні процеси. Нерідко преса, через пріоритетну інформацію формуючого плану, втрачає читача, відмовляючись від матеріалів, побудованих актуалізовано, з урахуванням специфіки сприймання молодіжною аудиторією.

Значним є розрив, зафіксований при дослідженні та співставленні тематичної моделі, одержаної з преси, із аналогічною моделлю очікувань молодіжною аудиторією. В цьому випадку передусім йдеться про функцію вияву поглядів молоді засобами преси. Отримані дані вказують на химерність контактів суб'єктів комунікації на основі єдності їхніх інформаційних інтересів і примушують ставити під сумнів наявність діалогу між ними. Преса у своїх публікаціях з різноманітної суспільної тематики менш за все орієнтована на різні молодіжні соціальні групи (учнів ПТУ, старших школярів, студентів). Пояснюється це невизначеністю специфіки інформаційних запитів і потреб цих груп, особливостей формування в їхній свідомості «образу демократизації». Немає типово своєї преси. Як результат цього протиставлення – в громадській думці стосовно молодіжної преси було висловлено таку точку зору, що це щось «зовнішнє», «бездуховне», а отже – й не має жодного відношення до виховного процесу.

Що стосується телебачення, то воно «не лише засіб масової комунікації, але й вид творчості». Таке трактування цього терміна можна зустріти в московському підручнику «Телевізійна журналістика» видавництв «МГУ», «Высшая школа». Це визначення можна доповнити.

Телебачення – це засіб комунікації з творчим підходом, елемент культури і візуальний носій, точніше передавач, через який можна донести до певної аудиторії (поширити на весь світ або серед кількох осіб) візуальну і звукову інформацію про будь-який інший елемент чи сукупність елементів культури.

Громадянське суспільство має своє ядро інститутів – добровільні асоціації поза межами держави й економіки, так званий третій сектор, об'єднання громадян для відстоювання своїх інтересів, що не лежать у площині виключно економіки.

На відміну від державного та економічного секторів суспільства, «третім сектором» ухвалено називати всю суму недержавних неприбуткових організацій (ННО). В ідеалі це – консолідований громадський рух, який складається з окремих, взаємно не підпорядкованих, але взаємодіючих громадських організацій. Ці організації спрямовують енергію громадян на творчу діяльність, тим самим знімають або знижують соціальну напругу в суспільстві. Роль громадських організацій у громадянському суспільстві – це, передусім, захист конституційних прав і свобод, корпоративних чи особистих інтересів людей, які належать до цих організацій. ННО створюють основу громадянського суспільства, вони – вирішальний стабілізуючий чинник, гарант демократичного шляху розвитку.

Лише на Донеччині існує понад 2 тис. ННО. Найбільша кількість українських ННО припадає на такі сфери: культура та освіта, здоров'я, інваліди та ветерани, економіка та наука, жінки і діти. Суттєвою і навіть знаковою особливістю сучасних українських ННО є їхня фінансова залежність від закордонних організацій-донорів. Сукупна підтримка третього сектору від українських меценатів і держави – удвічі-втричі менша. Тобто, в Україні домінував і домінує донині вплив закордонних донорів на формування ННО.

Сфера діяльності ННО в країнах Заходу охоплює практично всі галузі життя людини – економіку, політику, науку, культуру, освіту. Як свідчить досвід західних країн, співпрацюючи з органами влади, державними структурами та впливаючи на громадську думку, НДО здатні добитися незалежних політичних рішень, відповідної соціальної політики і матеріальної підтримки від держави. Вони впливають на законодавство, на розвиток суспільства, прискорюють демократичні процеси, роблять їх незворотними. Від кількісного і якісного зростання «третього сектору» значною мірою залежать шляхи та тенденції розвитку всього суспільства в ХХІ ст.

За статистичними культурологічними та соціологічними ознаками пріоритетне місце у культурі Криму останніми роками посідають бібліотеки, музеї, Кримський академічний російський драматичний театр ім. М. Горького у м. Сімферополі. Завдяки проведенню Всеукраїнського огляду народної творчості активізували свою роботу будинки культури та провідні самодіяльні художні колективи.

Розпочався процес формування спеціалістів сучасних культурологічних професій: ведучі культурологічних програм, оглядачі, коментатори, психологи, соціологи культури, менеджери спеціалізованих культурних і наукових програм (наукових читань, конференцій, презентацій, круглих столів). Вони необхідні у сучасному культурному процесі. Останнім часом коло таких фахівців поступово розширюється.

Помітним явищем дедалі стає поширення авторських форм творчості серед працівників культури. Нині десятки працівників музеїв, бібліотек та клубних закладів видають власні наукові праці, збірки поезій, пісень, переклади.

Світовий досвід свідчить, що у будь-якому суспільстві повинно мати місце вільне співробітництво між державним, недержавним, підприємницьким секторами. Таке співробітництво є гарантом розвитку й демократії і є перспективним для України на шляху поступового переходу до відкритого суспільства.

Серед міжнародних організацій та їхньої ролі у здійсненні державної культурної політики належить ЮНЕСКО.

Ця міжнародна організація охоплює напрямки діяльності в галузі науки, освіти і культури.

Діяльність ЮНЕСКО в галузі культури охоплює такі сфери:

- збереження та відродження матеріальної і нематеріальної культурної спадщини;
- сприяння виконанню Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини;
- розвиток мистецтв;
- сприяння розвитку сучасних культур;
- сприяння поверненню втрачених культурних цінностей країнам їхнього походження;
- поширення книг і читання шляхом сприяння розвитку книговидавничої справи;
- розвиток індустрії культури та розробка політики в галузі культури;
- захист авторських і суміжних прав;
- аналіз взаємозв'язку між культурою та розвитком, урахування культурного фактора в розвитку суспільства;
- розвиток культурного плюралізму та міжкультурного діалогу.

У галузі комунікації та інформації ЮНЕСКО покликана сприяти вільному поширенню інформації, розвитку плюралізму та незалежності засобів інформації, зміцненню та модернізації інформаційних інфраструктур і служб документації (бібліотек, архівів) у

країнах-членах, застосуванню нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, підготовці кадрів у цій галузі.

ЮНЕСКО – це провідний центр міжнародного діалогу між експертами та інтелектуальними колами. Щороку під її егідою проводиться близько 200 міжнародних форумів з широкого кола питань.

Важливою функцією ЮНЕСКО є її нормотворча діяльність. Організацією розроблено понад 20 міжнародних конвенцій та багатосторонніх договорів, а також понад 30 рекомендацій і декларацій, що регулюють міжнародну діяльність у сферах освіти, науки, комунікації, обміну та збереженню культурних цінностей.

ЮНЕСКО підтримує постійні офіційні консультативні та партнерські зв'язки майже з 600 міжнародними неурядовими організаціями та практично з усіма спеціалізованими установами системи ООН. Близько 1200 міжнародних неурядових організацій підтримують з ЮНЕСКО епізодичні ділові контакти.

Близько 4500 асоційованих шкіл і 5000 клубів та асоціацій ЮНЕСКО у 137 країнах-членах сприяють на місцях реалізації цілей Організації, таких, як виховання молоді в дусі толерантності, взаєморозуміння, схвалення загальнолюдських гуманістичних цінностей, формування психології культури миру, шляхом залучення її до міжнародного співробітництва. Міжнародна мережа зазначених установ є важливою складовою народної дипломатії, яка відіграє зростаючу роль у розвитку взаєморозуміння між народами. ЮНЕСКО видає близько 50 бюлетенів і 20 періодичних видань. Найбільш відомими з них є «Кур'єр ЮНЕСКО», який виходить 29-ма мовами світу (у т.ч. українською), «Природа і ресурси», «Перспективи» (освіта), «Міжнародний журнал суспільних наук», «Музеум», «Витоки». Щороку Організація видає також до 200 книжок, досліджень, брошур, доповідей із питань, що входять до її компетенції.

Важливим у діяльності Міжнародної організації стало створення Центру всесвітньої спадщини та Національної комісії України у справах ЮНЕСКО.

Центр всесвітньої спадщини ЮНЕСКО був створений 1992 р. з метою заохочення приєднання країн до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, ухваленої ЮНЕСКО 1972 р., та більш ефективного її застосування (станом на вересень 2002 р. 175 країн підписали Конвенцію). Центр функціонує як автономний підрозділ у Секретаріаті ЮНЕСКО.

Основним завданням Центру є вироблення комплексного трансдисциплінарного підходу до збереження як культурної, так і природної спадщини, що має визначне універсальне значення, відповідно до директив, прийнятих Комітетом всесвітньої спадщини та Генеральною асамблеєю країн-учасників Конвенції. Центр організовує щорічні сесії Комітету всесвітньої спадщини і його Бюро, забезпечує консультативну і експертну допомогу країнам у галузі збереження їхньої культурної і природної спадщини. Крім того, Центр здійснює координуючу роль у реалізації Конвенції шляхом сприяння розширенню репрезентативності Списку всесвітньої спадщини. Нині до Списку всесвітньої спадщини занесено 730 об'єктів – 563 культурних, 144 природних і 23 змішаних у 125 країнах світу.

Із моменту створення Центр всесвітньої спадщини тісно співпрацює із започаткованими на базі Конвенції консультативними органами – Міжнародним дослідницьким центром із збереження і реставрації культурних цінностей (ICCK.OM), Міжнародною радою з охорони пам'яток та Історичних місць (ICOMOS), Міжнародним союзом охорони природи і природних багатств (IUCN), а також з відповідними секторами ЮНЕСКО. Ця співпраця має на меті перегляд концепцій щодо культурної та природної спадщини та виявлення і забезпечення охорони нових видів об'єктів у рамках глобальної стратегії, яка

була ухвалена Комітетом всесвітньої спадщини 1994 р. Центр постійно надає підтримку в реалізації проектів, які фінансуються Фондом всесвітньої спадщини.

Одним із важливих завдань Центру є надання країнам допомоги в налагодженні більш ефективного управління об'єктами всесвітньої спадщини та їхнього збереження шляхом моніторингу об'єктів, що знаходяться під загрозою, а також шляхом ухвалення процедур, які визначають порядок подання державами-учасницями періодичних доповідей стосовно дотримання Конвенції про всесвітню спадщину та стан збереження на їхніх територіях об'єктів, занесених до Списку.

До міжнародної організації ЮНЕСКО входить Міжнародна рада організацій, фольклорних фестивалів – КЮФФ – є однією з найбільших неурядових фондаций ЮНЕСКО, яка діє з 1970 р. До КЮФФ входять сорок країн світу. Під її егідою щорічно влаштовується близько 200 міжнародних фестивалів, симпозіумів, виставок, інших художньо-творчих заходів.

Основним завданням КЮФФ є збереження, підтримка й розвиток фольклору, звичаїв та обрядів на засадах визнання й шанування культур різних народів та їхніх культурних традицій, розширення обміну досвідом та інформацією в галузі народної творчості.

Україна, як член ЮНЕСКО, перебрала на себе 1990 р. в м. Києві організацію II Міжнародного фестивалю фольклору. Перший такий фестиваль відбувся у Москві. Україна, як відомо, дуже багата на фольклорні традиції, що органічно входять у її культуру, свідомість народу, становлять не лише її минуле, а й сьогодення. Основою програми фестивалю став аутентичний фольклор, представлений вокальними, інструментальними, хореографічними та іншими ансамблями з республік колишнього СРСР - України, Росії, Білорусії, Узбекистану, Казахстану, Грузії, Азербайджану, Литви, Молдавії, Латвії, Киргизії, Таджикистану, Туркменії, Естонії (не було лише Вірменії), а також Болгарії, Угорщини, НДР, Ізраїлю, Італії, Канади, Куби, Монголії, Нідерландів, Польщі, Румунії, США, Туреччини, Фінляндії, Франції, ФРН, Чехословаччини, Шотландії і Югославії.

У рамках фестивалю було проведено симпозіум «Фольклор і сучасний світ», організатором якого виступив Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т.Рильського АН України.

Таке важливе для України питання як збереження визначних українських архітектурних та культурних пам'яток стародавніх часів і XX ст. заслуговує на особливу увагу з боку нашої держави та з боку відповідних міжнародних організацій і, зокрема, ЮНЕСКО.

Україна тісно співпрацює з ЮНЕСКО у сфері збереження об'єктів культурної і природної спадщини. Нині до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО входять такі пам'ятки, як «Софія Київська», Києво-Печерська лавра (внесено 1990 р.) та історичний центр Львова (внесено 1998 р.).

Звісно, в Україні існує ще багато інших об'єктів, які заслуговують на такий почесний статус - бути внесеними до Списку. Тому Нацкомісія України у справах ЮНЕСКО не обходить своєю увагою і питання включення нових об'єктів до Списку всесвітньої спадщини.

Таким чином, міжнародна організація ЮНЕСКО спрямовує свою діяльність на здійснення державної культурної політики України і виділяє на це значні кошти.

Дирекцією ЮНЕСКО було зазначено, що «Україна завжди належала до авторитетних членів Організації завдяки високому розвитку в нашій державі науки, культури, освіти та інформаційно-комунікаційних технологій».

Використана література

1. Актуальні питання культурології: Матеріали I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Молодь і проблеми входження України у світовий культурний простір» 15-17 листопада 2005 року. – Рівне: РДГУ, 2006. – 202 с.
2. Білик Б.І. Культурологія : навч. посіб. / Б.І.Білик. – К.: КНИГА, 2004. – 407 с.
3. Богуцький Ю.П. Українська культура в європейському контексті / Ю.П.Богуцький, В.Л.Андрущенко, Ж.О.Безвершук, Л.М.Новохатько. – К.: ЗНАННЯ. – 679 с.
4. Збірник Законів України, Указів, Розпоряджень Президента, Постанов, Розпоряджень Кабінету Міністрів України: 3 питань культури і туризму за 2005 рік. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 153 с.
5. Культурологія: навч. посібник / ред. С.П.Грищенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
6. Реалізація державної політики у сфері культури і туризму: пріоритети, здобутки, перспективи: Аналітичний звіт Міністерства культури і туризму України за 2006 рік. – К.: ДАКККіМ, 2007. – 103 с.
7. Державна культурна політика : навчальний посібник / А.П. Філіна . – К.: ДАКККіМ, 2008. – 224 с.
8. Шейко В.М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / В.М.Шейко, Ю.П.Богуцький. – К.: Генеза, 2005. – 592 с.

Анджапарідзе А.*

ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті проаналізовано підстави й головні складові економічного партнерства між Україною й Грузією, з'ясовано його вузькі місця й перспективи інтенсифікації.

The article spotlights backgrounds and main components of the economic partnership between Ukraine and Georgia, special attention is paid to its weak places and perspectives of intensification.

Економічний вимір є істотним для верифікації стратегічного рівня партнерства між Україною й Грузією, оскільки обидві країни протягом семи десятиліть були складовими єдиної економічно-політичної структури - СРСР, а їхнє сучасне господарське становище значною мірою детерміноване структурою національних економік радянської доби. Обидві країни переходять від системи державного управління економікою до соціально зорієнтованого ринку й намагаються спільно використовувати досвід реформування країн-учасниць останніх хвиль розширення ЄС, потребують економічних інвестицій та економічної допомоги з боку розвинених держав.

Але українсько-грузинські партнерські відносини, в тому числі їхній економічний вимір, є тим міжнародно-політичним, суспільно-економічним і культурно-цивілізаційним феноменом, ступінь наукового пізнання якого й досі залишається на доволі низькому рівні. Причому йдеться не лише про те, що відносно короткочасний період буття України як незалежної суверенної держави унеможливив якісне подолання усталеної за радянської доби парадигми дослідницького опрацювання різноманітних питань, пов'язаних із її зв'язками з іншими країнами.

Необхідно зауважити, що короткочасність (в історико-політичному та часовому вимірі) українсько-грузинських міждержавних відносин зумовлює не лише малу кількість наукових досліджень із означеної теми, але й недостатню вичерпність та глибину аналізу явищ і процесів, що з нею пов'язані [1; 2; 3]. Генезис, базові принципи, сфери й форми економічного співробітництва між Україною та Грузією, проблеми, які зустрічаються на цьому шляху, та вірогідні шляхи їхнього вирішення – все це є тим колом питань, які безумовно потребують пильної пізнавально-наукової уваги та належного опрацювання.

Опоненти розвитку й зміцнення українсько-грузинського стратегічного партнерства стверджують, що формат постійних політичних консультацій між главами двох держав, який склався за правління Л.Кучми й В.Ющенка, є популізмом, оскільки зв'язки між країнами, позбавлені економічних складових і постійних контактів між людьми, приречені на вихолощування. Це, зокрема, пояснюється тим, що протягом останніх півтора десятиліття

* аспірант кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Крижанівський В.П.

офіційний Тбілісі більше цікавлять політичні контакти між країнами, ніж економічні, адже грузинське керівництво має потребу в союзниках не лише для того, аби встояти перед тиском із боку Москви, а й відновити суверенний контроль над Південною Осетією та Абхазією, що після грузинсько-російського збройного конфлікту в серпні 2008 р. здобули офіційне визнання своєї незалежності з боку Російської Федерації й низки країн «третього світу».

Дійсно, до партнерства в політичній сфері з будь-якою державою, навіть коли йдеться про Грузію, потрібно підходити не лише з позицій спільного цивілізаційного та ціннісного вибору, але й прагматично. Як і офіційна Варшава, що виступає адвокатом України в ЄС і НАТО, Київ у своїй європейській політиці готовий стати промоутером Грузії. Але активне входження України в процес протегування безпекових і політичних інтересів стратегічного партнера повинне мати наслідком не лише примарне «збільшення політичної ваги в південнокавказькому регіоні» чи «піднесення іміджу країни», а й певні економічні бонуси для Києва.

Офіційно, згідно з Договором про дружбу і співробітництво між Україною і Грузією 1993 р., Договором між Україною та Грузією про економічне співробітництво на 1999 – 2008 рр. а також відповідною Програмою економічного співробітництва до 2011 р., модель економічних відносин будується на засадах рівноправного партнерства і взаємовигідної інтеграції ринково-орієнтованих економічних систем обох суверенних держав. Тому в механізмах реалізації українсько-грузинських економічних відносин, як видається автору, доцільно забезпечити:

- створення надійної інформаційної бази про стан економічних відносин, прогнозування їхнього розвитку з метою вироблення виваженої стратегії й прийняття оперативних рішень щодо їх нормалізації та попередження загроз економічній безпеці України; обов'язкову наукову експертизу законодавчих та управлінських рішень, що їх стосуються;
- постійний моніторинг та зіставлення економічних параметрів розвитку обох країн, аналіз всього спектра українсько-грузинських економічних стосунків і відповідне коригування економічної стратегії і тактики України щодо Грузії;
- ревізію й актуалізацію всієї нормативно-правової бази відносин з урахуванням їхнього поточного стану, перспектив розвитку та найбільш важливих факторів зовнішнього впливу; проведення регулярних консультацій (двосторонніх і в рамках ГУАМ) для узгодження фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, інвестиційної, цінової, податкової, торговельно-економічної, митної політик, а також заходів щодо «тіньової» економіки; економічна взаємодія в міжнародних організаціях;
- активну дифузію в грузинський економічний простір через контактні території, участь у приватизаційних процесах в Грузії та розвиток спільного підприємництва з метою створення зовнішніх зон економічної підтримки українських інтересів у Грузії;
- максимальне розширення присутності України на грузинському ринку капіталів, товарів та послуг шляхом формування і розвитку прямих торговельно-економічних відносин на всіх рівнях через спеціалізацію і кооперацію технологічно пов'язаних підприємств при розробці та виробництві сучасної наукомісткої продукції, у тому числі й продукції ВПК;
- створення організаційного механізму залучення іноземних, у тому числі й грузинських інвестицій, а також розробку і впровадження сучасного механізму надання пільг іноземним, у тому числі й грузинським інвесторам;
- розширення співробітництва в забезпеченні функціонування національних паливно-енергетичних комплексів, транспортних систем і систем зв'язку з метою збереження та раціонального використання єдиних систем, що склалися в цих галузях.

Висока динаміка українсько-грузинського політичного діалогу створила сприятливі умови для активізації економічного співробітництва двох держав. Це підтверджує хоча б те, що коли в 2004 р. Україна була на сьомому місці серед основних торговельних партнерів Грузії, а товарообіг між державами складав лише \$ 158 млн., то вже в 2005 р. вона вийшла на четверте місце з товарообігом у \$ 240 млн., а за підсумками 2008 р., попри збитки від таких форс-мажорних обставин, як грузинсько-російський збройний конфлікт і світова валютно-фінансова криза, він зріс до \$ 931,1 млн.

За даними грузинської статистики, тоді Україна з питомою вагою 10,5 % займала третє місце у зовнішньоторговельному обороті Грузії, а за обсягами експортних поставок (10,9 %) посіла друге місце серед основних торгових партнерів Грузії [4]. Звичайно, ці цифри поступаються деяким країнам-учасникам СНД у торгівлі з Україною, однак у процентному відношенні мають одну з кращих тенденцій зростання, особливо щодо статей експорту. Але з огляду на реформування грузинської економіки, а також перманентні внутрішньополітичні кризи в Україні, в середньостроковій перспективі очікування значного збільшення товарообороту можна вважати проблематичним. Швидше за все, торгівля між Україною і Грузією буде збільшуватись поступово в рамках традиційних товарних груп, особливої ваги набиратиме компонент, пов'язаний зі спільним використанням обома країнами своїх транзитних та енерготранзитних потенціалів.

Підтвердженням цього може бути аналіз сфер діяльності українських ділових кіл, які працюють з Грузією або в Грузії. На грузинському ринку оперує близько 30 українських компаній, які займаються наданням транспортних та ремонтно-будівельних послуг. Серед них вищезгадана судноплавна компанія «Укрферрі», авіакомпанії «Українські авіалінії», «Аероміст – Харків», «Донбас – Східні авіалінії України», «Українсько – Середземноморські авіалінії», «Таврія», науково-дослідний Інститут морського транспорту «ЧорноморНДІпроект» (м. Одеса, виконання ремонтних робіт, проведення інженерно-геодезичних досліджень в акваторії порту Поті) [5].

Важливим елементом двостороннього партнерства України та Грузії, який впливає на стабільність у регіоні, є й енергетична сфера. Завдяки вдалому геополітичному положенню між Сходом та Заходом і зовнішньополітичній орієнтації Грузія активно залучена у процес імплементації каспійських енергетичних проектів. Ця країна Південного Кавказу вже може відігравати суттєву роль як транзитна держава для забезпечення чорноморських країн нафтою та газом, що транспортуються й будуть транспортуватися в майбутньому з Азербайджану і Центральної Азії. Сьогодні вже діють реалізовані проекти Баку – Тбілісі – Джейхан та Баку – Тбілісі – Ерзурум.

Російська Федерація завжди використовувала постачання енергоносіїв як впливовий важіль своєї зовнішньої політики (чого вартє широко задеклароване прагнення Кремля набути статусу «енергетичної наддержави»). Але події, пов'язані зі стрімким підняттям цін на енергоносії для сусідніх країн та нових членів ЄС, перекриття поставок природного газу до України, аварії на трубопроводах до Грузії, відмова приєднатися до Європейської енергетичної хартії та багато інших конфліктних ситуацій протягом 2003-2009 рр. змусили ЄС активізувати свої проекти щодо диверсифікації шляхів енергопостачання.

За такої ситуації Грузія була більш успішною, ніж Україна, адже на сьогодні 60 % потрібного Тбілісі природного газу надходить з Азербайджану й лише 40 % – із Росії. Головна перевага двох країн – це їхні транзитні можливості та розвинута трубопровідна інфраструктура, зокрема, України. Добре відомі трубопроводи Баку – Тбілісі – Джейхан, Баку – Тбілісі – Ерзурум і Одеса – Броди є альтернативними російським шляхам постачання енергоносіїв з Каспію. А на початку 2007 р. поновилося обговорення проекту

GUEU – газопроводу, який пов’яже Грузію, Україну та Європейський Союз по дну Чорного моря.

Але слід пам’ятати, що крім зрозумілого російського спротиву реалізації альтернативних шляхів постачання нафти й газу до Європи, тобто зменшення монопольного становища Російської Федерації, існує ще й турецький чинник. Хоча офіційна Анкара й діє іншими засобами, не використовуючи відверто політичні заходи тиску, все ж уряд Турецької Республіки підтримує лише ті проекти, які розташовані на її території. Це пов’язано не лише з економічною складовою, але й із тим, що Анкара намагається закріпити лише за Туреччиною статус найважливішого транзитного вузла енергетичних комунікацій, причому, не в останню чергу для використання у переговорах з ЄС [6].

Туреччина має серйозні застереження щодо спорудження газопроводу по дну Чорного моря з Грузії до України (проект GUEU) як продовження давно запланованого Транскаспійського газопроводу для перекачування центральноазійського газу до Європи, оскільки Анкара розглядає ці газові ресурси як важливий економічний ресурс розвитку власної економіки. Більше того, Туреччина активно лобіює новий проект NABUCCO, де їй відведено пріоритетну роль.

Однак, як свідчить практика, ані ЄС, ані Сполучені Штати не мають наміру віддавати таке монопольне становище Туреччині. Тому нові проекти, які б з’єднали нафто- й газотранспортні системи України та Грузії, мають чималий перспективний потенціал з погляду ЄС та США, оскільки і офіційний Київ, і Тбілісі зацікавлені в диверсифікації джерел енергоносіїв та мають прозахідну орієнтацію й кінцеву мету – вступ до Євросоюзу, до того ж, цей шлях є одним із найкоротших з Каспію до Європи.

Водночас для асиметричної моделі українсько-грузинського стратегічного партнерства властивий певний перекис на користь політико-дипломатичної складової та на шкоду торговельно-економічній: темпи зростання товарообігу між державами залишаються низькими навіть у рамках ГУАМ; номенклатура імпорту з Грузії обмежена феросплавами, вином та іншими продуктами сільського господарства; 90 % взаємних інвестицій зроблено у банківський сектор, попри важливі для національних інтересів України транспортно-комунікаційну, торговельно-економічну й енергетичну сфери; інтереси українського бізнесу щодо об’єктів грузинської інфраструктури, як і раніше, ігноруються на користь азербайджанських, турецьких і навіть російських інвестицій.

Література

1. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. - М.: Межд. отношения, 2001. - 464 с.
2. Соболев А.А. Україна у Балто-Чорноморському регіоні: від ідеї регіонального новоутворення до ідеї безпеки на базі співробітництва // Стратегічна панорама. – 2002. - № 3. – С. 111-121.
3. Шелест Г.В. Українсько-грузинські відносини як фактор стабільності у Чорноморському басейні // Стратегічні пріоритети. – 2007. - №2(3). - С. 51-57.
4. Стан та перспективи розвитку зовнішньоекономічних відносин / Торговельно-економічна місія у складі Посольства України в Грузії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/georgia/ua/12150.htm>.
5. Спис М. Україна й Грузія – друзі назавжди // Політика і час. – 2005. - № 2. – С. 11.
6. Шахназаров О. Запад хочет снизить транзитную функцию Турции за счет Грузии и Украины / ИА Regnum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.regnum.ru/news/issues/806978.html.

Полівода К.І.*

ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ГАЛУЗІ ОБОРОНИ І БЕЗПЕКИ

В статті аналізується досвід Чеської республіки в сфері реформування оборони і безпеки, досліджується можливість використання цього досвіду Україною в контексті вступу до європейських та євроатлантичних структур.

Ключові слова: оборона, безпека, реформування, збройні сили, оборонно-промисловий комплекс; Чехія.

В статье анализируется опыт Чешской Республики в сфере реформирования обороны и безопасности, исследуется возможность использования этого опыта Украиной в контексте вступления в европейские и евроатлантические структуры.

Ключевые слова: оборона, безопасность, реформирование, вооруженные силы, оборонно-промышленный комплекс, Чехия.

In this article the experience of the Czech Republic in reforming the defense and security policy is examined. The possibility of using this experience in the context of Ukraine's accession to the European and Euro-Atlantic structures is studying.

Key words: defense, security, reforms, armed forces, military-industrial complex, Czech Republic.

Актуальність теми зумовлена тим, що функція оборони, охорони державних кордонів, забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки – одна з основних функцій держави з моменту виникнення стародавніх держав і до кінця «холодної війни», коли авторитет і престиж держави в світі вимірювався головним чином військовою могутністю (поряд з економічним потенціалом) – фактично по сьогоднішній день залишається визнаним джерелом здобуття престижу на міжнародній арені, хоча в XX - XXI ст. до цих чинників безумовно додалися й ряд гуманітарних аспектів діяльності держави (рівень освіти, науки, культури тощо).

Ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» [17] визначає серед пріоритетів національних інтересів інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

В той же час, проблема чіткого визначення основних орієнтирів в оборонній і безпековій політиці породжує проблему вибору – залишатись нейтральною та позаблоковою

* здобувач кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Скороход Ю.С.

країною чи поступово інтегруватись до загальноєвропейської системи безпеки, зокрема, шляхом вступу до ЄС і НАТО. Визнаючи, що нейтралітет має певні вади – адже при колективній безпеці держави мають можливість спільної реалізації ряду оборонних проєктів, наприклад, в сфері протиповітряної оборони, спільного бойового патрулювання літаків і кораблів, обміну інформацією тощо, а при нейтральному статусі держава самостійно несе тягар витрат, одночасно треба визнати і те, що нейтралітет є досить умовною категорією. Про останнє свідчить досвід Бельгії у Першу та Другу світові війни, коли її нейтральний статус виявився неспроможним зупинити агресора.

Уявляється, що саме інтеграція у безпековій та оборонній сферах з ЄС і НАТО з одночасним збереженням добрих відносин з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, є тим шляхом, що збереже державність і суверенітет України.

В цьому аспекті викликає інтерес корисний досвід країн Вишеградської четвірки – Республіки Польщі, Чеської республіки, Словацької республіки та Угорської республіки. Адже ці країни входили до складу Організації Варшавського договору, мали відповідний – потужний, хоч і досить застарілий – оборонний та оборонно-промисловий комплекс. Проте за 90-ті роки XX ст. ними було пророблено досить значну роботу по реформуванню цього комплексу і, як наслідок, вони стали членами НАТО (Словаччина – 29.03.2004, інші держави – 12.03.1999 р.) та ЄС (01.05.2004).

В цьому аспекті особливо важливим для України є досвід реформування Чеської республіки. Як відомо, ця країна до 1 січня 1993 р. була складовою Чехословацької республіки (у 1960-1990 рр. – Чехословацької Соціалістичної Республіки), яка стала чи не єдиною країною постсоціалістичного табору, що пройшла дезінтеграцію цілком мирно (шляхом так званого «оксамитового розлучення»).

Згідно з укладеним 19.11.1990 р. Договором про звичайні збройні сили в Європі для шести Держав-учасників Організації Варшавського Договору встановлювалась квота у 20 тис. танків, 30 тис. бойових броньованих машин, 20 тис. артилерійських систем, та 2 тис. ударних гелікоптерів [1]. Очевидно, що більша частина цього потенціалу припадала на радянські війська, проте і військовий потенціал ЧССР був досить значний.

Метою даної статті є політологічний аналіз заходів, здійснених Чеською республікою в оборонній і безпековій сфері під час підготовки та вступу до НАТО і ЄС та визначення можливості використання такого досвіду Україною в аспекті її євроінтеграційних прагнень.

Базовими для дослідження стали визначення таких понять, як національна безпека, структурні аспекти національної безпеки та основні форми загрози національній безпеці. Так, В.А. Ліпкан зазначає, що національна безпека є різновидом соціальної діяльності, яка полягає в управлінні системою національної безпеки, за якою державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також забезпечується ефективне функціонування системи національної безпеки України [2, с.46].

В свою чергу, І.М.Петрів ідентифікує національну безпеку як спроможність особи, суспільства і держави до захисту і стан їх захищеності від сукупності об'єктивних негативних чинників, які створюють реальну небезпеку національним інтересам [3, с.78-82]. О.М.Андрєєва виокремлює такі структурні аспекти національної безпеки як державно-політичний, соціально-економічний, національно-культурний, інформаційний та екологічний. Державно-політичний аспект національної безпеки гарантується передусім створенням і забезпеченням чіткого функціонування власних державно-політичних інститутів [4, с.7-13].

Таким чином, стержневим моментом в національній безпеці є ефективний захист національних інтересів від потенційних і реальних загроз, і, відповідно, система національної безпеки має будуватися за умов врахування таких національних інтересів та реальності подібних загроз.

Однією з основних форм загроз національній безпеці є військово-політичні конфлікти, які Г.М.Перепелиця визначає як соціальну взаємодію, що являє собою вищу стадію розвитку антагоністичної суперечності, що складається з приводу соціальної влади і вирішення якого досягається нанесенням або загрозою нанесення шкоди кожній із сторін за допомогою військової сили [5, с.52]. Автор також виділяє наступні типи конфліктів: внутрішні симетричні (наприклад, «міжетнічні», «міжрегіональні», «міжконфесійні»), внутрішні асиметричні (наприклад, війна держави з сепаратистами), зовнішні симетричні (наприклад, конфлікт Туреччини і Греції через Кіпр), зовнішні асиметричні (війна між Іраком і міжнародною коаліцією в 1991 р.) [5, с.96-106]. Оборонний комплекс держави, безумовно, має бути готовим до всіх цих форм і видів конфліктів, проте готувати його треба до реально існуючих, а не примарних загроз.

Одним з найважливіших напрямів реформування безпекової сфери є реформа оборонного комплексу, що включає в себе збройні сили (ЗС) та оборонно-промисловий комплекс (ОПК). В.Ф.Смолянук зазначає, що головним показником набуття Україною системних оборонних характеристик став процес розбудови національних Збройних Сил як провідного суб'єкта забезпечення військової могутності держави [6, с.27]. На думку Д.О.Мороза, приклад й результати євроатлантичного співробітництва країн «Вишеграду» на практиці довели громадянам, що НАТО є союзом демократичних держав, який не становить загрози, а навпаки є гарантією безпеки, територіальної цілісності та стабільності розвитку Чехії, Польщі, Угорщини та Словаччини [7, 16].

Закінчення «холодної війни» та переорієнтація Чехії на інтеграцію з ЄС і НАТО поставила питання про співвідношення вартості утримання армії з реальними можливостями держави та адекватності існуючим загрозам. Як зазначають експерти українського Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння, процес адаптації ЗС Чеської республіки до стандартів НАТО може бути прикладом прагматичного підходу до створення системи національної безпеки і оборони. Так, за період 1993-2006 р. особовий склад ЗС було скорочено зі 132 до 38,5 тис осіб. За цей період кількість винищувачів було скорочено з 227 застарілих літаків радянської розробки до 14 сучасних шведських винищувачів JAS-39 Gripen, на порядок скоротилась і кількість основних бойових танків. Однак таке скорочення не було неконтрольованим розвалом, адже знаходячись в системі колективної безпеки, країні легше (і що не менш важливо - дешевше) забезпечити власний суверенітет [8]. Як зазначає другий президент Чеської республіки Вацлав Клаус, країна потребує армії, яка б відповідала її розмірам, амбіціям та економічним можливостям (наприклад, замість 50 штурмовиків L-159 власної розробки ВПС Чехії можуть собі дозволити лише 18, інші будуть скорочуватись) [9].

В даному випадку слід зауважити наступне. По-перше, скорочення кількості наступальних типів озброєнь – танків та бойових літаків – означає відмову військ Чеської республіки від наступальних операцій, для яких призначалась армія доби Варшавського договору. Це є закономірним наслідком розпаду соціалістичного блоку. По-друге, заміна застарілого озброєння на більш сучасні моделі (в набагато меншій кількості), як це було продемонстровано на прикладі з винищувачами, дозволить отримати сучасну, хоч і невелику армію, здатну ефективно протидіяти сучасним загрозам. По-третє, інтеграція Чеської республіки до системи колективної безпеки НАТО і ЄС дає можливість ефективно

здійснювати оборонну і безпекову політику у взаємодії з іншими країнами-членами, використовуючи при цьому менший військовий потенціал. По-четверте, викликає повагу позиція військового і політичного керівництва Чеської республіки, які замовляють лише ті озброєння і в такій кількості, що дійсно потрібні національній армії замість «рятування» підприємств ОПК за рахунок державного замовлення.

Таким, чином, слід зауважити, що ЗС та ОПК Чехії не просто переживають процес поступового скорочення – вони фактично стали на шлях структурної перебудови. Саме раціональне та адекватне існуючим загрозам скорочення ЗС є одним з найважливіших здобутків Чехії в процесі євроінтеграції. Чеська армія повинна стати на один якісний рівень з арміями провідних країн-членів НАТО.

Відповідно, саме по собі членство в ЄС і НАТО є достатньо серйозною гарантією безпеки, особливо для невеликої країни – адже, наприклад, Ісландія (член НАТО з початку заснування Альянсу) взагалі не має своїх збройних сил та інших воєнізованих формувань (крім берегової охорони), хоча цей факт в цілому є наслідком специфічного географічного положення даної країни.

В той же час, слід зауважити, що членство країни в НАТО означає, перш за все, визнання нею ряду загроз як пріоритетних напрямів здійснення оборонної політики. Так, за 60 років свого існування НАТО минуло шлях від військового блоку, спрямованого на стримування [10, с.5] «червоної загрози» до військово-політичного об'єднання країн європейської та євроатлантичної спільноти, здатного протистояти новим викликам і загрозам. До таких загроз відносять виклики, пов'язані передусім із розповсюдженням тероризму, зброї масового знищення, нелегальною міграцією, сепаратистськими рухами в країнах Центральної та Східної Європи тощо [11, с.12].

Клаус Науман, голова Генштабу бундесверу в 1991-1996 рр. та голова військового комітету НАТО в 1996-1999 рр. також зазначає, що НАТО повинне бути реформовано в напрямку підвищення ефективності боротьби з тероризмом і розповсюдженням зброї масового знищення; врегулюванню ситуації в державах, що розпалися чи розпадаються; протидія регіональним конфліктам та боротьбі з гуманітарними кризами [12]. Саме від уміння протистояти цим новим загрозам залежить ефективність спільної оборонної і безпекової політики НАТО та його окремих членів.

Зокрема, серед основних напрямів діяльності НАТО після відомих подій 11 вересня 2001 найбільш важливим є протистояння тероризму [13]. Особливо актуальною в цьому аспекті є рішення Стамбульського саміту НАТО (28-29 червня 2004 р.), на якому глави держав та урядів Альянсу домовились посилити заходи, спрямовані на боротьбу з тероризмом, зокрема, вдосконалення обміну розвідувальною інформацією та розробку нових, високотехнологічних засобів захисту від терористичних нападів. Відповідно до рішення керівників країн Альянсу, вдосконалення процесу обміну розвідувальними даними буде здійснюватись шляхом перегляду існуючих в НАТО структур розвідувальних служб та завдяки діяльності Відділу антитерористичної розвідки в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. Цей відділ, який було створено після терористичних нападів на Сполучені Штати 11 вересня 2001 року, тепер став постійно діючою структурою, яка відповідає за аналіз як загального рівня терористичної загрози, так і конкретних загроз країнам НАТО.

Альянс завжди готовий надати допомогу будь-якій країні – члену НАТО в боротьбі з терористичними загрозами або наслідками терористичних нападів. Літаки системи раннього повітряного попередження і управління АВАКС або Батальйон хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту можуть бути надані в розпорядження будь-якої держави НАТО, якщо буде зроблено відповідний запит. Лідери країн Альянсу також ух-

валили рішення щодо розробки високотехнологічних засобів захисту цивільного населення та збройних сил від терористичних нападів. Вони, зокрема, передбачають захист від зброї масового знищення; захист широкофюзеляжних літаків від переносних зенітно-ракетних комплексів; захист гелікоптерів від наземних засобів ураження; захист портів і кораблів; захист від саморобних вибухових пристроїв; вдосконалення засобів виявлення мін [14].

В цьому аспекті маленька Чехія надає Альянсу досить ґрунтовну підтримку. Враховуючи те, що особливо небезпечним видом тероризму є вчинення терористичних актів з застосуванням зброї масового знищення, то елітна чеська 31 бригада з радіаційної, хімічної та біологічної оборони (м. Ліберець) значною мірою задіяна для протистояння таким загрозам. За словами речника Міноборони Чехії Андрія Чиртека, ця бригада не лише бере участь у операціях по відновленню миру в Афганістані (провінція Урузган) в складі нідерландської реконструкційної команди, а й входить до складу резервних сил швидкого реагування НАТО [15].

Крім того, «спеціалізацією» чеських військових в НАТО є також відстеження цілей в повітрі і на морі, для чого чеська компанія «ERA Pardubice» випускає системи пасивного спостереження «VERA» [15].

Ще одним важливим аспектом участі чеських військових в структурах НАТО є участь у миротворчих операціях. Про одну з них – операцію НАТО з підтримання миру в Афганістані – вже було зазначено. Крім того, за даними сайту Міноборони Чеської республіки з 1990 р. підрозділи чеської армії приймали участь у 29 миротворчих та гуманітарних акціях, зокрема:

- 1990-1991 – «Щит пустелі» та «Буря в пустелі» (Кувейт, 200 військових);
- 1991-2003 – контингент ООН в Іраку (320 військових);
- 1992-1995 – миротворча місія ООН в колишній Югославії (2250 військових);
- 1995-1996 – миротворча місія ООН в Хорватії – Країні (750 військових);
- 1996-1998 – миротворча місія ООН в Хорватії – Східній Славонії (200 військових);
- 1996-2002 – миротворча місія в Боснії та Герцеговині, Хорватії (6300);
- 1999 – шостий польовий госпіталь ЗС Чехії надавав медичну допомогу косовським албанцям – біженцям в Албанії. 27 вересня цей госпіталь було перекинуто в Туреччину для надання допомоги місцевим жителям, що потерпіли від землетрусу.
- 1999-2002 – миротворча місія НАТО в Косово (980);
- 2001 – миротворча місія в Македонії (120);
- 2002-2005 – Чехословацький батальйон у Косово (2400);
- 2005-2006 – Бригада та навчальний бойовий центр (1438);
- 2002-2004 – командний пост та цивільні операції у Боснії та Герцеговині (42);
- 2003-2008 – тренувальна місія НАТО в Іраку (423)
- 2008-2009 – «Військова поліція» - бойове патрулювання повітряного простору Литви, яка не має власної бойової авіації та ППО (2 підрозділи по 75 чоловік).
- 2008-2009 – «Міцна дружба» в Афганістані (3 підрозділи по 100 військових) [16].

Таким чином, підрозділи ЗС Чеської республіки брали участь як у військових, так і у гуманітарних місіях, одночасно здобуваючи бойовий досвід та підвищуючи роль та прес-тиж Чехії на міжнародній арені. І не в останню чергу така ґрунтовна участь невеликої країни в миротворчих операціях посприяла вступу Чеської республіки до ЄС і НАТО.

Ще одним, хоч і досить суперечливим, аспектом євроінтеграції в сфері оборони і безпеки є створенні Євроармії – спільних європейських сил швидкого реагування чисельністю до 60 тисяч військових. Традиційно прихильниками такої ідеї виступають Франція,

Німеччина, Бельгія, Іспанія та Люксембург. Чехія досить обережно підходить до даної ідеї, прагнучи уникнути дублювання силових структур ЄС і НАТО та конкуренції між ними.

Слід зауважити, що для швидкої і ефективної інтеграції України в ЄС нашої державі слід залучити досвід Чеської республіки з врахуванням наступних обставин.

1. Україна знаходиться ближче до потенційних вогнищ напруги (Кавказ, Близький та Середній Схід), ніж Чехія. Та й уряди сусідніх країн (Росія, Білорусь) досі негативно сприймають НАТО, тому вступ України до цієї організації може бути сприйнятий ними ворожо. З цих причин скорочення ЗС нашої держави має проходити одночасно з посиленням їх потенціалу, для чого держава повинна витратити більше фінансових і організаційних зусиль на забезпечення армії, флоту і авіації сучасною технікою і озброєнням.

2. В сфері оборонно-промислової політики цікавим є досвід Чеської республіки щодо поєднання закупівель озброєння і військової техніки власного виробництва та іноземного (наприклад, вищезгадані шведські винищувачі). Така політика складає конкуренцію між вітчизняним та іноземним розробником (виробником) і дозволяє уникнути корупційних схем і надмірних бюджетних витрат. Одночасно закупівля західних військових технологій та ліцензій на їх виробництво дозволить Україні принаймні частково подолати відставання в деяких напрямках ОПК – бойова авіація, корабельне озброєння, вогневі засоби ППО тощо.

3. Для України, яка, на відміну від Чехії, є морською державою і має власні військово-морські сили, доцільним було б прийняти участь в ще одному з важливих напрямів діяльності НАТО – протидії піратству. Адже, наприклад, чи не щорічно українські моряки потрапляють в полон сомалійських піратів з Аденської протоки. Більше того, участь протипіратських операціях (а їх, крім НАТО, проводять Російська Федерація, КНР, Японія, Південна Корея, Швеція, Австралія тощо) дало б нашим морякам та морським піхотинцям безцінний бойовий і гуманітарний досвід, а державі – підвищення її престижу на міжнародній арені.

4. Україні слід активніше долучатись до програми «Партнерство заради миру». Головним же критерієм зрілості держави для вступу в ЄС і НАТО є, очевидно, наявність ґрунтовних політичних (розвиток демократії та інститутів громадського контролю), економічних (розвиток ринкової економіки) та правових (подолання корупції, розвиток судової системи) змін всередині країни.

5. Одним з напрямів спеціалізації українських військових в НАТО може стати транспортна функція. Передовсім це стосується наявних в Україні можливостей з розробки і виробництва літаків військово-транспортної авіації, двигунів до них, потужної ремонтної бази, розвиненої мережі військових аеродромів та аеродромів подвійного призначення, наявністю висококваліфікованих льотних кадрів та відповідних навчальних закладів тощо.

Література

1. Договір про звичайні збройні сили в Європі / «Законодавство України» [Офіційного веб-сайту Верховної Ради України]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Національна безпека України / В. А. Ліпкан [2-ге вид.] – К.: КНТ, 2009. – 576 с.
3. Складові елементи поняття національної безпеки / І. М. Петрів // Часопис Київського університету права – 2005. - № 2 – С. 78-82.
4. Сучасні пріоритети військово-політичної безпеки України в інформаційних координатах / О. М. Андреева // Вісник НТУУ «КПІ»: Серія «Політологія. Соціологія. Право» - 2009. – Випуск 4. – С. 7-13.

5. Перепелица Г.Н. Военно-политический конфликт: методология исследования и урегулирования: диссертация ... д.полит.наук. / Перепелица Григорий Николаевич. – К.: Национальный институт стратегических исследований, 1996. – 387 с.
6. Смолянюк В.Ф. Військова могутність сучасної Української держави (політологічний аналіз): Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути і процеси / Володимир Федорович Смолянюк— К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. — 36 с.
7. Мороз Д.О. Формування системи багатостороннього співробітництва країн – членів Вишеградської четвірки (1991-2004 рр.): Автореф. дис. ... кандидата істор. наук 07.00.02 – всесвітня історія / Дмитро Олександрович Мороз – К.: НУКМА, 2006. – 20 с.
8. Трансформация вооруженных сил Чехии на пути к НАТО. Опыт для Украины / Центр исследований армии, конверсии и вооружения. – Режим доступа: <http://www.defense-ua.com/rus/hotnews/?id=20088>
9. Чехия нуждается в армии, отвечающей ее размерам, амбициям и экономическим возможностям / Radio Praha. Radiogazeta – Режим доступа: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/radiogazeta>
10. Брежнева Т.В. Трансформація стратегії НАТО (1949-1954 рр.): сучасне бачення.: Автореферат дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.02 – всесвітня історія. / Тетяна Вікторівна Брежнева – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – 23 с.
11. Соболев А.А. Україна в європейському воєнно-політичному вимірі: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Андрій Аркадійович Соболев — К. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2004. — 19 с.
12. Closing Europe's Defense Deficit/ Naumann K. // Project-Syndicate: a world of ideas. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/naumann1/English>
13. НАТО у 21 столітті / Офіційний веб-сайт НАТО [Україномовний модуль, електронна брошура] – Режим доступа: <http://www.nato.int/docu/other/ukr/docu-backgrnd.htm>
14. НАТО після Стамбула / Офіційний веб-сайт НАТО [Україномовний модуль, електронна брошура] – Режим доступа: <http://www.nato.int/docu/other/ukr/docu-backgrnd.htm>
15. Чем полезны чехи в НАТО? И немного про Россию. / Radio Praha. Radiogazeta – Режим доступа: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/demokrati/chem-polezny-chexi-nato-i-nemnogo-pro-rossiyu>
16. History of Czech Military Participation in Operations Abroad (1990 - 2010) / Ministry of Defense and Armed forces of Czech republic – Режим доступа - <http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=5717>
17. Закон України «Про основи національної безпеки» / «Законодавство України» [Офіційний веб-сайт Верховної Ради України]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>

Тельпіс О.В.*

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

У статті автор аналізує основні концептуальні підходи до дослідження феномену політичного лідерства. Розглядаються теоретичні та методологічні методи та підходи до розуміння та аналізу поняття лідерства, а також основні підходи до визначення терміну політичного лідерства. Аналізується важливість особливої уваги до створення образу політичного лідера.

Ключові слова: лідерство, політичне лідерство, політика, імідж, міжнародні відносини

В статье автор анализирует основные концепции исследования феномена политического лидерства. Рассматриваются теоретические и методологические методы и подходы к пониманию и анализу понятия лидерства, а также основные подходы к определению термина политического лидерства. Анализируется важность особенного внимания к созданию образа политического лидера.

Ключевые слова: лидерство, политическое лидерство, политика, имидж, международные отношения.

In this article author is analyzing basic concept approaches of the phenomena of political leadership. Theoretical and methodological methods and attitudes for understanding and analysis of the term of leadership are considered in the article, as well as basic attitudes of the definition «political leadership». The importance and the particular attention to the creation of its image is overviewed in the article.

Key words: leadership, political leadership, politics, image, international relations.

В умовах сучасного глобалізованого світу, все більшого значення та ваги набуває саме інформація, інформаційний продукт. Інформаційне суспільство стає набагато ближчим і має своє відображення на зовнішньо політичних курсах найвпливовіших країн світу, міжнародних організацій на транснаціональних корпорацій. Ступінь поінформованості про певну державу, її політику є певним відображенням її могутності на міжнародній арені.

Метою статті є визначення основних методологічних та теоретичних підходів до визначення понять лідерства, та зокрема політичного лідерства, та їх вплив на перебіг міжнародних відносин, а також дослідження поняття іміджу.

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Даниленко С.І.

Актуальність полягає у тому, що на даному етапі розвитку суспільства інформаційний простір, побудова інформаційних образів, іміджу політичного лідера, починає відігравати небачену досі роль і впливати на міжнародні відносини.

Однією із найважливіших складових інформаційного образу певного міжнародного об'єкту – країни, міжнародної організації або ж транснаціональної корпорації є його імідж, тобто відображення усього масиву характеризуваної та персоніфікованої інформації про об'єкт, сукупність геополітичних образів та геокультурних образів, який виникає під час згадування даного об'єкту. Світ політичного існує як самоорганізований простір актуалізації інноваційного потенціалу персоніфікованих та інституційних суб'єктів влади. Це особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язана з владними відносинами, державою і державним устроєм, тими інститутами, принципами, нормами і т. д., які покликані гарантувати життєздатність того чи іншого співтовариства людей, реалізацію їх спільної волі, інтересів, потреб.

Першоосновою, рушійною силою та метою політичного процесу є політична людина, а політика - це «функція взаємодіючих між собою людей» [1]. Отже, втіленням функціонального виміру політичної системи суспільства виступають політичні відносини, що виявляють себе в суспільно-політичному житті у чотирьох основних формах: відносин взаємних прав-обв'язків, відносин діалогу, відносин лідерства та відносин набуття-втрати легітимності [2].

Особливість політичних відносин полягає у їхній персоніфікованій природі (на відміну від економічних відносин, які мають матеріальну природу; правовідносин, які мають інституційну природу, тощо). Суб'єктами політичних відносин завжди виступають індивідуальні або колективні суб'єкт-люди. Звідси - вкрай нелінійний характер політичних відносин, коли кожен суб'єкт має власне бачення політичного процесу та його перспектив, при тому, що в політичній системі завжди неявно існує декілька рівноможливих шляхів її еволюції, обумовлених властивостями внутрішнього та зовнішнього середовища системи.

Одним з провідних чинників структурної та функціональної самоорганізації політичного життя суспільства є політичні відносини лідерства. За визначенням М. Д. Кляшторного, лідерство - це заснований на авторитеті персоніфікований спосіб самоорганізації суспільного життя, суть якого становлять відносини впливу і послідовництва, домінування і підкорення [2]. Через лідерство відбувається «побудова влади» у політичній системі суспільства шляхом інтеграції, координації й інституціанізації різних соціальних акторів і груп різних рівнів, а «побудова влади» - це сутнісний, ключовий політичний процес, оскільки концентрація влади є керівним параметром політичної системи суспільства як відкритої нелінійної системи. «Політичне лідерство є одна з найвищих і всеохоплюючих форм влади» - пише Ж. Блондель [3].

Це - інтегральний політичний феномен, що актуалізує себе на всіх рівнях політичної системи: у взаємодії індивідів одного з одним, індивідів із групами, соціальних груп між собою, індивідів і груп із політичною організацією суспільства. Саме через відносини лідерства встановлюється взаємозв'язок суспільно-політичних інтересів індивідуальних та колективних суб'єктів політики та публічної влади, утворюються та функціонують канали суспільної та політичної комунікації. Сучасні американські соціологи Д.МакЛін та В.Вейтзел стверджують, що лідерство, як «міцні позитивні міжособистісні стосунки», «створює вірування, що кожна особа до глибини серця проймається інтересами іншої, що кожен опікується почуттями й тими речами, які мають значення для іншого, і що кожен бере на себе деяку відповідальність за добробут іншої особи».

Отже, політичне лідерство - це синергетичний феномен, «каталізатор» що перетворює суспільні групи, прошарки, інституції на «дещо більше, ніж просто суму властивостей ін-

дивідуальних складових» [4]. Політичний лідер виступає як координатор групи, авторитетний комунікатор. Постійно здійснюючи моніторинг різноспрямованих інтересів, очікувань, перспектив, проектів різних членів групи, лідер балансує на межі нерівноважності і виступає тим вирішальним елементом політичної самоорганізації, який здійснює вибір одного з рівно ймовірних сценаріїв подальшого політичного розвитку. Він встановлює ієрархію й кореляцію інтересів членів групи та своїх інтересів, виводить «спільні знаменники». Таким чином, «перспективи лідера захоплюють його прибічників. Його вимоги й очікування, вірування та інтереси стають не стільки «його» як «наші» [5]. Що є дуже важливим Фактором, особливо враховуючи відому теорію афіліації – потреби індивіда належати до певного угруповання, бути членом певної групи, не бути одним.

Внаслідок цього відбувається персоніфікація колективних політичних інтересів, встановлюється диференційована відповідальність за їх реалізацію. Разом з тим нові, узагальнені політичні інтереси, що є синтезом сукупності попередніх різноспрямованих інтересів, очікувань, перспектив, - породжують необхідність виходу за межі формально визначених правових норм, тож політичні лідери в процесі внутрі- та міжгрупової комунікації «унормовують» ці інтереси, а також новостворені стилі політичної поведінки, процедури політичних взаємодій, тобто - створюють і реалізують політичні норми.

У політичних принципах та нормах встановлюються й закріплюються різні суспільно-політичні ролі, інтереси, форми політичної діяльності; політичні лідери доводять до відома суспільства свої цілі, визначають моделі політичної поведінки для себе й інших учасників політичного процесу, тим самим регулюючи політичні відносини. Так відбувається формування політичної свідомості різних політичних суб'єктів, яка може бути орієнтована на закріплення або на зміну порядку функціонування політичної системи.

Для повного розуміння парадигми аспекту лідерства як явища, слід розглянути як саме розвивалася політично-психологічна думка щодо даного питання. Першоджерелом можна розглядати період античної філософії, коли саме питання іміджу лідера, іміджу політика не було розглянуте як самість, проте центром філософських праць даного періоду був акцепт риторики, ораторського мистецтва, що, відповідно є однією із основних складових частин алгоритму лідерства. Такими мислителями виступають Цицерон, який зокрема у праці «Риторика» описав необхідні аспекти ораторського мистецтва; Геродот і Плутарх, які надавали великої уваги політичним лідерам, бачили в них творців історії, під своєрідним кутом Платон і Арістотель.

Надалі питання лідерства було розглянуте відомим теоретиком періоду Відродження, Ніколло Маккіавелі, («Володар», «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія»). У трактуванні феномена політичного лідера Н.Маккіавелі вказує, що він згуртовує і представляє все суспільство, використовуючи будь-які засоби для підтримки суспільної злагоди, порядку та збереження свого панування.

Також Н. Маккіавеллі зазначав, що політик має бути і «левом» і «Лисом», тобто втілювати в собі якості сильного, здатного до агресії, активних та цілеспрямованих дій лідера – прикладом якого може бути диктатор Пиночет у Чилі; а також лідеру мудрого, в деяких питаннях хитрого, далекоглядного та стратегічно мислячого, наприклад, Папа римський Іоанн Павло II, прикладом з Української історії може бути Ярослав Мудрий, який далекоглядно вів не експансивну політику воєн, а політику «сватання», братерства з іншими народами, тим самим підсилюючи міждержавні відносини Київської Русі.

Теорії дослідження феномену політичного лідерства починалися з аналізу наявності у особи, певної риси характеру, яка відрізняла його від інших, робила його магнетичним центром, центром «зараження» думкою своїх послідовників, груп, народів. Цю рису спершу називали просто шармом, чарівністю, привабливістю певної особи, особливою

внутрішньою рисою характеру, а надалі з'явився термін «харизма», описаний багатьма теоретиками, а зокрема Максом Вебером, який розділяв три типи політичного лідерства, одним із яких був політичний «харизматичний лідер».

На зміну ідеї харизматичного лідера, вождя, прийшла гіпотеза, що даний факт може бути і набути, програмованою рисою характеру, що ефективне лідерство - це лише питання вибору «правильних» моделей поведінки. Проте дана ідея поступилася місцем погляду на лідерство як на процес взаємного впливу, маніпулятивних процесів, тощо.

Останнім часом підходи до політичного лідерства стали враховувати аспект взаємодії, комунікативного дискурсу, беручи до уваги біхевіористський підхід, розглядаючи як вплив підлеглих на лідера, так і зворотний процес. Китайський філософ Лао Цзи писав «Лідер діє щонайкраще тоді, коли люди ледь усвідомлюють, що він існує. Коли робота буде виконана, і ціль досягнута, усі вони скажуть «ми зробили це самі». - Ця думка древнього філософа знайшла відображення в сучасній теорії американських дослідників Манца і Симса, згідно з якою найкращий лідер - це той, хто перетворює більшість людей, що йдуть за ним, у лідерів для самих себе [7].

З появою психоаналізу питання лідерства почали розглядати на особистісному рівні, вивчаючи біографію лідера, аспекти соціалізаційного впливу, аспекти виховання, та генетичного базису, приділялося багато уваги подіям, що відбулися у віддаленому минулому і, насамперед, у дитинстві. Відсилання до процесу формування особистості в юності чи навіть у дитинстві допомагають пояснити чому даний лідер надійшов певним чином, але вона не може підказати чому конкретна риса особистості цього лідера значною мірою сприяла приходу його до влади і чому він, знаходячись у влади, робив той чи інший вибір, та обирав той чи інший канал впливу. Одним із американських дослідників даної області є Г.Д. Лассузда, який закликав вивчати «психопатію» керівників, привів до створення цілого ряду «психологічних біографій», а також відомими дослідниками були З. Фрейд, М. Вебер, Г.Лебон, Е. Вятр, М. Корз'є, Д. Істон, С. Хангтінтон.

Однією із найбільш сучасних і загальноприйнятих типологій лідерів є система американського політолога Маргарет Дж. Херман. Вона класифікує політичних лідерів у залежності від іміджу. Імідж у перекладі з англійської мови означає образ. Політичний імідж – це особливий образ конкретного політичного діяча, що створюється цілеспрямовано або формується стихійно у масовій свідомості. Імідж політичного лідера створюється для того, щоб викликати бажані зміни у масовій свідомості і поведінці людей. Він формується іміджмейкерами цілком свідомо і з певною метою.

Саме імідж політичних лідерів добре проглядається, коли їх розрізняють за функціями і роллю у суспільстві:

1. Лідери вожді, які визначають для своїх прихильників цілі і вказують напрями їх діяльності, ведуть їх за собою. Для цих лідерів характерне власне бачення дійсності, яскраві привабливі особистісні якості;

2. Лідери комівояжери, або служителі, яким притаманне уважне ставлення до людей, прагнення допомогти їм, здатність переконувати їх у тому, що саме вони, лідери, можуть надати цю допомогу;

3. Лідери маріонетки, або «гендлярі», для яких важлива здатність переконувати людей, завдяки чому «купують» їх плани та дії;

4. «Пожежники», дії яких багато в чому визначені нагальними вимогами політичної ситуації.

За критерієм «ставлення лідера до пануючих у суспільстві цінностей культури як засобу організації та розвитку людської життєдіяльності» розрізняють:

1. Консерваторів – прихильників базових цінностей.

2. Реформаторів – прагнуть внести до існуючих цінностей необхідні зміни.

3. Революціонерів – відкидають базові цінності культури в ім'я утвердження нових.

На даний момент існує багато підходів до типологізації лідерства, кожен з яких є обґрунтованим, логічним та має право на існування. Відповідно до класифікації Ж. Блонделя лідери бувають: популісти і реформісти, рятівники і заспокоювачі, «гарні» і «погані». Відомий діяч завжди привертає увагу саме як особистість, моральним і інтелектуальним виглядом, психологічною енергією, мотивами дій, прозрінням, і прорахунками.

Лідерство - це особливий механізм взаємозв'язку політика з послідовниками. На відміну від лідерства в малих групах, лідерство загальнонаціонального масштабу відрізняється відсутністю безпосередніх особистих контактів з масами. Це своєрідне дистанційне керівництво. Про політика як реальну людину та її лідерський потенціал ми, як правило, судимо за тим образом, який складається під впливом ЗМІ, політичної реклами і самих заяв політика, а також за результатами його діяльності. При цьому «віртуальний» образ політика не завжди співпадає з реальним прототипом. Наприклад, відсутність якоїсь якості, настільки важливої для створення позитивного образу політика, може бути компенсовано роботою іміджмейкерів, результатом чого стане видимість наявності цієї якості у людини. Образи політика, якоїсь організації, сформовані у суспільній свідомості, позначаються поняттям імідж.

Слово імідж має англійське походження й означає образ, вигляд, подоба. У сучасному розумінні, імідж (англ. image - образ, вид) - це стереотипизований образ конкретного об'єкта, що існує в масовій свідомості [8].

Відомий український політичний психолог Фролов П.Д. у процесі теоретичного аналізу поняття «імідж» з'ясував, що цей термін може вживатися як мінімум у двох основних значеннях. З одного боку, під ним можуть розуміти образ будь-якого об'єкта (політика, товару, фірми), який склався й існує у свідомості певної групи людей. З іншого боку, цей термін часто використовують для позначення того образу, який «конструється», «створюються» з метою викликати бажані зміни у свідомості та поведінці людей, справити на них певний політично-психологічний вплив [9].

Теоретики комунікацій розробили такі різновиди іміджів: функціональний, контекстний та порівняльний. Функціональний підхід класифікує іміджі як дзеркальні, поточні, бажані, корпоративні та множинні.

Поточний імідж, позитивний чи негативний образ, який складається у суспільній свідомості як стихійно, так і в силу застосування спеціальних технологій.

На психологічному рівні суспільний діяч може асоціюватися з одним із образів: «мудрець», «герой-захисник», «вірний послідовник» (спадкоємець ідей іншого популярного лідера), «батько нації», «слуга народу» тощо. Масова свідомість може ототожнювати політика з декількома образами одночасно, що значно розширює соціальну базу. Наприклад, всі перераховані вище образи були використані для створення харизматичного образу Й.Сталіна. Нинішня ситуація нестабільності в Україні робить затребуваними образи політиків, що асоціюються у масовій свідомості з типом сильної особистості (лідер-«захисник»), здатним захистити населення від хаосу і гарантувати суспільну безпеку. Інший популярний образ - це політик господарник, здатний облаштувати життя регіону чи країни в цілому.

Розглядаючи імідж сучасного політичного лідера, слід теоретично визначити саме поняття, його види, підходи, варіанти.

Імідж, як цілісна система факторів, що формує зовнішній образ людини, складається з таких компонентів як самоімідж (або стан самоповажання), імідж, що сприймається (те, як людину сприймають) та якого потребують.

Слід зазначити, що імідж є комплексним поняттям і розглядати лише певні його особливості у відриві від сукупності понять, що формують та впливають на представлення особистості, неможливо (що і стосується власне його будування: окремі риси не повинні протирічити одна іншій). Крім того, в нашому розумінні імідж певної людини прямо пов'язаний з тим, як сприймають його оточення. Існують такі варіанти іміджу як дзеркальний (наше уявлення про себе, в першу чергу - позитивне), текучий (погляд зі сторони), бажаний (до якого ми прагнемо), корпоративний (імідж організації в цілому), множинний (ряд незалежних структур).

Якщо звернутися до значення даного слова, то імідж (від англ. слова *image*) означає зображення, ікону, копію, уподібнення, мислинневий образ, символ, зразок. О.А. Феофанов свідомо підкреслював певні відмінності в значеннях англійського слова імідж і російського слова «образ». Він вважає, що імідж - це відображення явища, яке сприймається, при чому ракурс сприйняття цілеспрямовано зміщується, акцентується на сприйнятті окремих боків явища. Імідж – уявний образ людини, групи, організації, події, процесу або явища, що створюється професійними іміджмейкерами в свідомості аудиторії. І в даній інтерпретації вже прослідковується та особлива характеристика, яку Г.С. Мельников виділяє як ключову до характеристики іміджу і його відмінності від стереотипу. «Імідж-це образ-уявлення, який створюють і будують спеціально». Імідж – з одного боку штучно створений, а з іншого гармонічно поєднаний з об'єктом свого відображення, стає невід'ємним компонентом соціальної дійсності, в певному сенсі об'єктивізується, створюючи гносеологічний простір навколо себе, «запрошуючи» до вивчення.

Але вже коротке звернення до інтерпретацій даного феномену, дозволяє виділити окремі його характеристики: образ, що не «прагне до об'єктивного відображення того фрагменту дійсності по відношенню до якого був створений» і наступне, «це цілеспрямовано» створений образ, який вже в даний момент визначає свою соціальну приналежність. Імідж не випадково з'являється в комунікативному просторі, для нього завчасно «готується» місце в соціальній реальності. Та він має ввібрати особливості тієї реальності в якій повинен існувати. Його можна віднести до тих суспільних явищ, які занурені в буття культури. Народні традиції, моральні норми, фрагменти релігійних уявлень, що передаються з покоління до покоління, в процесі соціалізації знаходять своє символічне втілення в «іміджах», адже «імідж» повинен «виправдовувати» очікування тих, для кого він призначений, в цьому й полягає його ефективність. Він не має бути «чужим» для культури, в якій створений, він є елементом цієї культури, вміщуючи її конкретні форми в різних практиках свої презентації. Нині засоби масової комунікації сприяють збереженню, розповсюдженню та підтриманню створених іміджів, виступаючи засобами, від яких в значній мірі залежить ефективність існування, функціонування іміджів. Вони є тим символічним ресурсом, який завдяки своєму масштабу і швидкості розповсюдження стає багатофункціональним потенціалом, що використовує індивід в своїй щоденній діяльності. При цьому саме масова комунікація виступає і компонентом в структурі іміджмейкінгу (де іміджмейкінг розглядається як цілеспрямована практична діяльність) як певної технології по створенню іміджів.

Розглядаючи імідж в формотворчому аспекті, він автоматично набирає вигляду бажаного результату, а також товарних рис. Імідж – як технологічний продукт, що створений в процесі застосування зазначеної вище соціальної технології має свої специфічні властивості. Адже, якщо іміджмейкінг розглядати як соціальну технологію подібну до деяких біологічних технологій, то вона нагадує клонування тільки соціальне, де імідж як і клон штучно створені і при детальнішому аналізі мають ряд подібних властивостей. «Імідж»(як соціальний клон з віртуальними ознаками) створений не на тривалий час, він,

поки що не живе довше свого первинного об'єкту, так само як і в згаданій біологічній практиці, але наслідки його впливу в порівнянні із наслідками біологічного клонування практично позбавлені наукового дискурсу в суспільних науках.

Соціальні технології розглядаються по-різному. Суїменко Є.І. виділяє принаймні кілька напрямків, що до їх визначення: «одні вважають їх цілеспрямованою діяльністю, в результаті якої реалізується поставлена мета і змінюється об'єкт діяльності (Н.Стефанов); другі- засобом перекладу абстрактної мови науки на конкретну мову досягнення цілей (В.Г.Афанасьєв); треті-сукупністю знань про способи й засоби організації соціальних процесів (О.А.Зайцев); четверті-способом реалізації конкретного складного процесу шляхом розчленування його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються одночасно (М.Марков), або способом вирішення практичних завдань, що виступає як система пізнавальних процедур і практичних дій, спрямованих на зміну соціальних об'єктів відповідно до заданих цілей (В.М.Макаревич, І.М. Слепенков).

Останній підхід переважає і вважається найбільш прийнятним. Якщо на іміджмейкінг поглянути в технологічній перспективі, то дана технологія відповідає ознакам, які дозволяють розглядати його як соціальну, оскільки іміджмейкінг це цілеспрямована комплексна практична діяльність, що направлена на формування, зміну або корекцію певних уявлень-образів та підтримання їх функціонування. Епоха в якій нам доводиться жити - це період розвитку найрізноманітніших технологій, де безумовно соціальні технології-гармонічно знаходять свою нішу.

В дійсності ж об'єкт може не володіти жодною з зазначених характеристик, які презентуються іміджем, або ж частково бути представленою в іміджі, або цілковито відповідати особі (мається на увазі персоніфікований імідж) яку відображає.

Штучний імідж позбавляє або уповільнює процеси самоорганізації суспільства, нейтралізує особистісні ресурси, ставлячи на передній план медіуми влади та грошей, функції «соціального відбору» стають не потрібними. Знову хочеться послатися на слова Ніцше: «людина як вид не прогресує. Правда з'являються більш високі типи, але вони не зберігаються. Рівень виду не підіймається.» Чи не сприяємо ми створюючи імідж, додатково тому, про що зазначав Ніцше до « вимирання щасливих комбінацій, до некорисності типів вищого порядку, неминучості панування середніх і нижче середніх».

Вдалий імідж – це втілення, матеріалізація очікувань виборців, їх проекція і ідентифікація. Імідж - синонімічний персоніфікації. На думку Шепеля імідж включає не лише природні властивості особистості, але й спеціально напрацьовані, створені, він пов'язаний як з зовнішнім виглядом так із зовнішнім змістом людини її психологічним типом, риси якого відповідають вимогам часу.

Оскільки імідж завжди співвідноситься в свідомості людей з етичним ідеалом, він соціально зумовлений, як соціально зумовлений і етичний ідеал. В умовах ринкового суспільства імідж відображає цінності і ідеали суспільства, в якому функціонує. Якщо політика виступає в ньому як різновид бізнесу (М. Веберу належить думка про те, що політична партія - це різновид капіталістичного підприємства), то політичні іміджі є дійсними засобами політичної реклами і пропаганди.»

Створення політичного іміджу-це власне гра, гра на довірі, яка позбавлена правил етичності. Іміджмейкер, як маг здатен створити навіть мінотавра, який може знищити в подальшому і свого творця. Особистість-втрачає значимість своєї природи, ця природа знаходить свого образного «двійника». Потреба в пасіонарності зникає, нівелюється.

«Соціальний відбір» є не менш важливим, але «допомагати» його здійснювати слід також дотримуючись певних правил, де етика має стати еталоном збереження гуманіс-

тичного курсу застосування соціальних технологій. Довіра зі сторони тих, хто є споживачем іміджів не безмежна, але вона є необхідною, апіорною умовою функціонування суспільства. Недовіра на будь-якому рівні виникає в тих випадках, коли людина не володіє достатньою впевненістю, що значимі інші будуть себе вести належним чином.

Опанувати певні технічні процедури навіть в побудові іміджу не є чимось складним, а опанувати правила їх користування, коли самих правил як таких не існує створює укриту парадоксальність і небезпеку. «Нормативні вимоги рівноправності та однакової відповідальності, які є базовими для трансцендентально-рефлексивного дискурсу, є необхідними умовами будь-якого конкретного дискурсу» (Ю.Хабермас) [10].

Співвідношення довіри і недовіри до оточуючого породжує відчутні практичні проблеми як на мікрорівні, так і на макрорівні. Надзвичайно необхідна довіра якщо справа стосується таких сфер як державне управління, політика і міжнародні відносини. Звернення до універсалістської етики, яку визначав В.Дільтей як етику, що «спрямована на вироблення нормативних умов мирного співіснування культурних світів та реалізації спільної відповідальності» повинно набирати такого ж поширення і масштабу як і користування тими чи іншими технологіями. Соціальні наслідки варто розглядати як компонент функціонування тих чи інших соціальних технологій, де іміджмейкінг не може бути винятком, адже політичний імідж це товар, який одночасно виступає й основним компонентом публічної політики.

Особистість політичного лідера є досить складним багатовимірним утворенням. Дослідження, що проводилися американськими політичними психологами, дали можливість виділити найбільш впливові особистісні характеристики, зокрема: уява політичного лідера про себе самого; потреби та мотиви, що впливають на політичну поведінку; система найважливіших політичних переконань; стиль прийняття політичних рішень; стиль між особистісних відносин; стійкість до стресу.

У науковій літературі існує велика кількість класифікацій політичного лідера, які базуються на різних критеріях. Головним критерієм, що виражає суть феномена лідера, є прагнення до влади. Як вважають дослідники кожна нація має 7-8 % громадян, що «хворіють» на владу. Для них влади ніколи не забагато. Чим її більше, тим сильніше прагнення у них для її поширення.

Сучасні психологи визнають, що політичне лідерство - це зв'язок, що існує між людьми в певній соціальній ситуації, і що люди, які є лідерами в політиці, не обов'язково будуть ними в інших ситуаціях.

Провідними фахівцями з виробництва «політичних зірок» вважаються американські фахівці Дж. Наполітан, Мет Різ, Тоні Шварц, Річард Верслін, Девід Герген, Дік Моріс; французький дослідник Жак Сегела; англійський вчений Гордон Ріс; німецький дослідник Герд Бехер. В працях таких західних дослідників як Е. Семпсон, М. Спілейна, Р. Фішера здебільшого мова йде про шляхи побудови позитивного іміджу лідера.

Російськими науковцями досить детально досліджувались питання побудови політичного іміджу. В останні роки стали відомими теоретичні та емпіричні дослідження, здійсненні російськими авторами: В. Шепелем, Т. Лебедевою, Л. Невзліним, К. Егоровою-Гантман, К. Плешаковим, О. Шестопадом, К. Абашкіною, А. Жмиріковим, А. Ковлером, І. Кріксуною, А. Цуладзе.

У вітчизняній літературі створення політичного іміджу аналізується з різних точок зору, так як побудова іміджу являється однією з складових стратегії виборчої кампанії. Перша точка зору - побудова іміджу це певна соціальна технологія, її висвітлює в своїх роботах В. Королько, О. Петров; друга точка зору - це особливий вид соціальної комуніка-

ції, досліджується колективом ІС НААН України. І третє тлумачення – побудови іміджу є ситуацією і простором використання маніпулятивних технологій, висвітлюється в працях Г. Почепцова.

Значний інтерес становлять наукові праці М. Михальченка, В. Бебика, І. Кресіної, В. Литвина, Д. Табачника, В. Полохала, Д. Видріна, Г. Дашутіна, М. Томенка, А. Пойченка.

Важливим з точки зору технологічного підходу до проблеми політичного іміджу для нас стали дослідження соціологів І. Бекешкіної, Є. Головахи, Н. Паніної.

Слід зауважити, що в роботах як російських, так і українських авторів відчутний «американський акцент», оскільки більшість досліджень теоретичного і практичного характеру було здійснено на матеріалах з політичного життя США. Це істотно обмежує його загальнотеоретичну і практичну значущість в умовах нашого суспільства. Здійснення узагальнень залишається важливою й актуальною проблемою [11].

Окрім усього вищезначеного, існує ряд характерологічних особливостей, якими має володіти політичний лідер. Зокрема, Д. Рон вважає, що лідер повинний бути строгим, але не грубим, доброзичливим, але не слабким, упевненим, але не самовпевненим, таким, що міркує, але не ледачим, скромним, але не боязким, твердим, але не впертим. Він зокрема наголошує, що для того, щоб привести країну до процвітання лідер в країні має бути один, тобто можемо говорити про монархічний державно-політичний устрій. А також, що є актуальним сьогодні - політичний «кризовий» лідер - це не та людина, що буде писати програми і визначати кроки, його задача - чітко визначити напрямок і сформулювати задачу й призначити конкретних виконавців [12].

Висновки:

В час активного зростання ролі інформації, інформаційного ресурсу у веденні зовнішньої політики країн значної ролі набуває саме інформаційний аспект зовнішньо-та-внутрішньо політичних курсів країн. Зокрема важливим є вивчення методологічних та теоретичних підходів до вивчення феномену політичного лідерства, особливостей формування образу лідера. На даний момент в зарубіжній та вітчизняній літературі існує ряд методів та підходів до аналізу поняття «лідерство», «політичне лідерство» та поняття іміджу. А також існують різноманітні специфікації та класифікації даних понять, що допомагають у аналізі та побудові іміджевих програм.

Отже, фіксуються взаємозв'язки, взаємодія й взаємовплив елементів лідерства (лідер, послідовники, середовище, ціль (завдання)), які не є набором особистих якостей або здібностей індивіда, — це вид міжособистісних відносин, що проявляється через цілеспрямовані або навмисні впливи й динаміку процесу лідерства і набуває різноманітних форм залежно від ситуації, цілей і завдань, міжособистісного сприйняття, оцінок і відносин.

З огляду на те, що група має, як правило, два види потреб — досягнення організаційних цілей і самозбереження, фахівці виділяють два типи (моделі) лідерів: «ділові» й «емоційні». Домінування в організації — це складова загальнішого процесу в суспільстві — диференціації ролей, коли виділяються люди, здатні виконати певні функції, зокрема лідерські. Використання поняття «лідер» у сфері соціальних і політичних наук, тобто в описі великих соціальних груп, спільнот або держав, зіставляють із такими поняттями, як «влада», «авторитет», «вплив», «керівництво», «управління», «адміністрування» тощо. Керівництво нерозривно пов'язане з організацією й процесами, що відбуваються в ній, а лідерство можливе й поза нею. Функція управління стосується посади в ієрархії. За керівником товариші по службі йдуть через формальні причини, а за лідером послідовники — через суб'єктивні. У керівника є підлегли, а в лідерів — прихильники, що визнають привабливі цілі лідера.

Лідер — той, хто перетворює товаришів по службі (незалежно від того, підлеглі вони чи ні) на людей, які співпрацюють із ним через переконання. Такі особистості можуть прищеплювати іншим усвідомлення важливості виконуваної справи, а звідси — любов до роботи.

Сьогодні політика, як показує практика виборчого процесу в Україні, все більше набуває символічного, іміджевого виміру. Розуміння іміджу зазвичай стосується політичних лідерів та партій, він істотно впливає на їх популярність і, відповідно, на кількість голосів виборців. В свою чергу формування політичного іміджу суб'єктів політики здійснюється сьогодні за допомогою цілого комплексу політичних технологій, які реалізуються як системні інтелектуальні комплекси, що базуються на маніпуляції свідомістю громадян. Разом із тим, показовим є те, що вони пов'язані із специфікою тієї, або іншої країни. Іміджеві програми є доволі ефективним способом реалізації стратегії і тактики політичної боротьби, так як причиною швидкого розвитку та посилення впливу є не лише структурована політика, стабільна прогресуюча сильна економіка, хороша нормативна база, а і, звісно, інформаційний фактор, аспект формування необхідної, правильної громадської думки. Таким чином, у загальному вигляді розуміння специфіки формування політичного іміджу зводиться до сукупності ряду чинників, які заважають, або сприяють застосуванню універсальних технологій, служать основою для створення нових універсальних комбінацій або прийомів, враховуючи специфічність кожної окремої ситуації.

Література

1. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. - М.: 1997
2. Кляшторний М. Д., Комарова Ю. П. Персоніфіковані суб'єкти влади в структурі політичної системи суспільства // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, сер. Філософія.
3. Блондель Ж. Политическое лидерство.-М.: 1992
4. McLean J., Weitzel W. Leadership - magic, myth or method? - N- Y.: 1991.- P. 116
5. Lussier, R.N., & Achua, C.F., Leadership, Theory, Application, & Skill Development.(4th ed). Mason, OH: South-Western Cengage Learning. 2010
6. Почепцов Г. Психологические войны / Г.Почепцов – М.: Омега-Л, 2008
7. Шевченко О. В. Шляхи дослідження феномену політичного лідера. Огляд за матеріалами Круглого столу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socd.univ.kiev.ua/NEWSARCH/101003.pdf>
8. Почепцов Г.Г. Імідж лідера // Нова політика, 1998, №4, С. 37-48; №5, С. 39
9. Фролов П. Імідж політичного лідера у друкованих ЗМІ: шляхи та методи вивчення // Наукові студії з політичної психології. К., 1996. Вип.2. С. 147–158.
10. Хабермас Ю. Политические работы. — М.: Праксис, 2005. — 368 с. — («Новая наука политики»). — ISBN 5-901574-43-5
11. Щербина Н.Г. Теории политического лидерства. Учебное пособие/Весь мир.:2004 - ISBN 5-7777-0313-5
12. Jim Rohn, The Jim Rohn Classic. Published by Nightingale-Conant Corporation, 2008. ASIN B001M9M8Z8

Тітаренко Т.В.*

ОБ'ЄКТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ФУНКЦІЇ ІМІДЖУВАННЯ ДЕРЖАВИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджуються тенденції подальшої міжнародної інтеграції, стратегії формування нового світового порядку і проблеми створення позитивного іміджу держави у міжнародному просторі, розглядаються концептуальні підходи до понятійного апарату політичного іміджування та його складових.

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, Україна, міжнародний імідж, демократизація, типологія іміджів.

В статье исследуются тенденции дальнейшей международной интеграции, стратегии формирования нового мирового порядка и проблемы формирования позитивного имиджа государства в международном пространстве, рассматриваются концептуальные подходы к понятийному аппарату политического имиджирования и его составляющих.

Ключевые слова: геополитика, внешняя политика, Украина, международный имидж, демократизация, типология имиджей.

The article is discovering the trends of further international integration, strategies of creating the new world policy, problems of formation of the state's positive image in international community, and analyzing the conceptual approaches of the structure of political image and its elements.

Key words: geopolitics, foreign affairs, Ukraine, international image, democratization, typology of images.

Перехід України до ринкових відносин, політичні зміни, проведення соціально-економічних реформ, розширення міжнародного співробітництва, розвиток демократизації суспільства в умовах постійних зрушень у науково-технічній сфері обумовлює зростання потреб та вимог до рівня інформаційно-аналітичного забезпечення та захисту свого інформаційного простору, а також до забезпечення позитивного іміджу країни на міжнародній арені. На сучасному етапі позитивний імідж будь-якої держави свідчить про її економічну та політичну силу, процвітання та високий рівень культурного розвитку і є показником авторитетності та успішності дій тої чи іншої країни на світовій арені. Позитивний імідж держави безпосередньо пов'язаний як із ставленням до неї світової спільноти, так і її власних громадян. Від іміджу держави так само залежить і рівень патріотизму її мешканців.

Особливої ваги фактор формування позитивного іміджу набуває для тих суспільств і держав, які долають перешкоди трансформаційного періоду, намагаючись при цьому на-

* здобувач Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

здогнати тих, хто пішов уперед. Цим і пояснюється актуальність обраної до написання статті теми.

Багатоаспектність і складність феномену політичного іміджу держави вимагає комплексного підходу до теоретичного аналізу і науково-практичного дослідження його природи, характеру, функцій як чинника політичної культури та ідеології в контексті проявів національних особливостей.

Цей висновок зроблено завдяки аналізу зарубіжної та вітчизняної наукової думки, поданому у наукових працях І. Валлерстайна, С. Гантінгтона, З. Бжезинського, Ф. Фукуями, А. Тоффлера, Г. Ласвела, Р. Коена, М. Кастельса, Б. Барбера, Е. Гідденса, А. Аппадурі, С. Капіци, О. Панаріна, Г. Почепцова, Є. Тихомирової, Є. Макаренка, О. Шевченка та ін. Тенденція подальшої міжнародної інтеграції, стратегія формування нового світового порядку і проблема створення позитивного іміджу держави у міжнародному просторі на основі збереження культурної самобутності та ідентичності залишаються провідними для прогресивного міжнародного розвитку.

Перед тим як перейти до розгляду характерних рис та складових формування іміджу держави, необхідно, перш за все, визначитися, що мають на увазі науковці, використовуючи це поняття.

Зазначимо, що в науковій літературі зустрічається досить значна кількість визначень поняття іміджу (англ. *image* від лат. *Imago* – образ, вид), серед яких можливо виокремити декілька основних:

- Уявлення про людину, продукт чи інститут, який поділяє широка громадськість і який часто навмисно формується або змінюється засобами інформації, рекламою, пропагандою і т.п.
- Враження, яке справляє особа, компанія або інститут на одну або більше груп громадськості. Це не малюнок, не розроблене в деталях точне зображення, це швидше декілька деталей, які справляють емоційний вплив.
- Особливого роду образ-подоба, який створюється цілеспрямовано і за допомогою асоціацій наділяє об'єкт (явище, особистість, товар тощо) додатковими цінностями (соціальними, політичними, естетичними тощо), завдяки яким він сприймається більш емоційно [1, с.406].

Відомі українські дослідники у сфері міжнародної комунікації Г.Почепцов, В.Королько, Є. Макаренко, О.Шевченко, Є.Тихомирова та інші стверджують, що у сучасному розумінні імідж – це стереотипізований образ конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості [2, с.203]. Уточнення через «стереотип» актуалізує цю дефініцію, оскільки заперечує «імідж» як «остаточне чи доведене знання», доводячи потребу в постійному вдосконаленні іміджу. Тим самим враховується і такий важливий елемент формування іміджу, як суб'єктивізм.

Таке розуміння є значним як методично, так і політично, особливо коли йдеться про «оцінку» певної держави та її сприйняття. Адже воно приводить до висновку про те, що імідж держави у світі є змінною величиною, коливаючись у межах «позитив-негатив» у залежності від багатьох обставин та складових, що потребують політичного аналізу з наступним синтезуванням. Тому потрібне постійне стеження з метою врахування таких змін для внесення відповідних поправок, які залежать від встановлених причин погіршення «думки» про державу.

Важливість формування міжнародного іміджу будь-якої держави на сучасному етапі розвитку людства – величезна. Правильна спрямованість формування такого іміджу сьогодні виконує одразу декілька значущих функцій:

По-перше, високий міжнародний імідж держави відіграє велику інформаційно-виховну роль для громадян країни, в першу чергу для молодих поколінь. Високий або низький міжнародний імідж держави допомагає сформувати абсолютно різні сприйняття власної країни, відносини інших держав і власних громадян до держави.

По-друге, міжнародний імідж держави допомагає закріплювати політичні успіхи на світовій арені, вибудовує потрібний асоціативний ряд практично будь-якій дії держави.

Існує дуже багато підходів до класифікації іміджу держави. Це пов'язано з тим, що імідж країни - дуже багатопланова категорія. Імідж об'єктивний - це враження від країни, яке існує у внутрішньої або зарубіжної громадськості. Імідж суб'єктивний - це уявлення про лідера держави, його оточення, про те, яким чином сприймається образ країни в очах громадян, або представлення громадян про те, яким їх держава сприймається за кордоном. Імідж змодельований - образ держави, який намагається створити команда керівника країни або фахівці, що спеціально привертаються -іміджмейкери [7].

Держава має декілька об'єктивних іміджів: економічний, соціальний, гуманітарний, політичний, культурний, екологічний і т.д., кожний з яких, як вже було зазначено, може бути як позитивним так і негативним. Іміджі держави, або окремі об'єктивні іміджі здатні змінюватися як при зміні ситуації, так і в результаті команд та розпоряджень іміджмейкерів. Іншими словами імідж держави можна формувати.

Для нас, в контексті позитивного сприйняття держави міжнародним співтовариством та її внутрішнього розвитку, найважливішим серед окреслених вище є політичний вимір іміджу. Звичайно, політичний імідж держави (ПІД) є поняттям багатогранним. До того ж це віртуальний образ, який створюється кожним індивідом. Серед характеристик ПІД виділимо ті, які, на нашу думку, найістотніше впливають на економіку та її зростання в будь-якій країні:

- політична стабільність у державі;
- регіональна політична стабільність;
- податкова стабільність;
- захист приватної власності;
- законодавство як основний напрям розвитку держави;

Політична стабільність в країні важлива для бізнесу, оскільки знижує ризик втрати капіталу. Звичайно, міжнародний бізнес обирає країни з політичною стабільністю, уникаючи нестабільні держави. Так, макроекономічний процес свідчить про те, що політична стабільність і ліберальний для іноземних інвесторів клімат привертають найбільш динамічні прямі іноземні інвестиції (ПІІ), ті, що відрізняються великим розміром, віддачею від масштабу, кращою практикою менеджменту, а також реалізують найбільш передові високоефективні технології.

З іншого боку, обмежувальний інвестиційний клімат, де використовуються такі методи, як примусові спільні підприємства, ліцензування, вимоги вітчизняної участі - привертають ПІІ, які є менш ефективними, використовують застарілу технологію виробництва або менш швидкими темпами запроваджують нову технологію, відстають у використуванні сучасних систем менеджменту. Ліберальний клімат сприяє також захопленню експортно-орієнтованих операцій, які вбудовані в глобальну/регіональну мережу транснаціональних корпорацій (ТНК). Коли функціонують такі експортно-орієнтовані ПІІ, вони мають тенденцію притягати інших іноземних інвесторів, включаючи конкурентів, на місцевий ринок. Виникає так званий «ефект скупчення». Комбінація передових технологій, експорту на конкурентні світові ринки і «скупчення» іноземних інвесторів створюють значні зовнішні ефекти через могутні зворотні зв'язки з

місцевими постачальниками. Більш дружній інвестиційний клімат, політична стабільність знижують додаткові витрати зведення бізнесу в чужій країні, таким чином підтримуючи і горизонтальні (націлені на захоплення ринку), і вертикальні (використовуючи дешеві чинники виробництва) ПП. Ці витрати включають:

- адміністративні, юридичні та бюрократичні припони;
- емісія прав власності;
- вимоги до виконання контрактів;
- трудове регулювання;
- вимоги до обов'язкових спільних підприємств;

Але безперечно одним із найголовніших показників політичного іміджу країни є її законодавство. Воно не повинно містити перелік всіх дій, що може зробити суб'єкт підприємницької діяльності, а воно лише має показувати, які дії є не прийнятними для держави. Податкова політика повинна бути стабільна, а не змінюватись раз щомісяця. Це дасть змогу не тільки звикнути та пристосуватись до «правил гри», а й стане показником цивілізованості держави.

Незважаючи на різноманітність методів та підходів до вивчення іміджевої проблематики, більшість дослідників погоджуються, що до характерних рис і ознак іміджу будь-якого об'єкту чи суб'єкту, необхідно віднести наступні:

- Простота, схемне віддзеркалення свого об'єкту. Імідж не відображає всіх відтінків свого об'єкту, але підкреслює його специфічність і унікальність. Імідж несе в собі велике інформаційне і емоційне навантаження за допомогою обмеженого набору символів.

- Рухливість. Імідж хоча і конкретний, але він постійно змінюється під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, підлаштовуючись до реалій та ситуацій, що складаються і постійно змінюються.

- Ідеалізація. Імідж представляє об'єкт як певну сукупність вигідних якостей, ідеалізує об'єкт, наділяючи його додатковими вигідними якостями відповідно до очікувань цільової аудиторії. Інакше кажучи, імідж представляє собою щось на зразок умілого макіяжу, що підкреслює всі достоїнства і маскує недоліки.

- Обмежена самостійність. Імідж прив'язаний до свого об'єкту, проте він може змінюватись, розвиватися за власними законами, у відповідності до змін психологічної орієнтації цільової аудиторії.

- Реальність і бажаність. Імідж займає проміжний стан між реальною ситуацією і емоційним, психологічним очікуванням цільової аудиторії. Імідж розширює межі сприйняття об'єкту, проте тільки в заданому напрямі, дозволяє самостійно домислити цільовій аудиторії образ об'єкту [7].

Відповідно до зазначених вище характерних рис та ознак іміджу, а також враховуючи специфіку такого складного соціального об'єкту, як держава, можемо виділити ряд вимог, що пред'являються до іміджу будь-якої держави:

1. Імідж держави повинен бути синтетичним, а процес його формування повинен плануватися, щоб в результаті справляти бажане позитивне враження при допомозі певних символів, на кшталт геральдичних знаків.

2. Імідж повинен бути правдоподібним, користуватися довірою у цільової аудиторії. Інакше ефективність іміджу буде близька до нуля або буде відігравати негативну роль.

3. Імідж держави повинен відповідати суспільству держави. Він повинен вміти характеризувати державу, висвітлювати одну головну, або краще декілька характерних для певної країни ознак.

4. Імідж не повинен бути дуже складним, він повинен легко сприйматися і запам'ятовуватися цільовою аудиторією. Імідж зобов'язаний бути дещо невизначеним, залишати

простір для домислювання. Це необхідно для більшої оперативності, простору коректування в умовах змінності ситуації всередині і навколо держави. Міжнародний імідж держави відрізняється сильною емоційною складовою. Для корекції міжнародного іміджу держави часто потрібно додавати декілька фактів, підтверджуючих або, в залежності від цілей і задач, в корінні спростовують емоційні кліше, що сформувалися в суспільстві.

На імідж держави впливає багато чинників і всі вони дуже різні. До таких чинників відносять як зовнішню політику держави, так і вислови культурних діячів про сучасний стан речей, як рівень розвитку економіки держави, так і прогнози розвитку крупного підприємства.

Так, зокрема, за часовим принципом чинники можна поділити на статичні, динамічні та очікувані.

Чинники статичні у часі - це ті чинники, які залишилися у минулому або не міняються з часом. До них можна віднести природний ресурсний потенціал, національну і культурну спадщину, а також нерегульовані геополітичні чинники, такі як географічне положення, протяжність кордонів, площа території, виходи до морів та інше. Також до чинників статичних відносяться історичні події, внесок в історію держави видатних громадян та базова форма державного устрою, а також структура управління.

Натомість динамічні чинники впливають на формування іміджу держави, включають соціально-психологічні суспільні настрої, форми суспільно-політичної інтеграції суспільства, структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних організацій в державі, морально-правові аспекти розвитку суспільства.

В свою чергу очікувані чинники, що впливають на формування іміджу держави, поєднують у собі обидва види чинників, приведених вище. Очікувані чинники прогнозуються на основі статичних і з урахуванням динамічних чинників формування іміджу держави. У особливих випадках динамічні чинники можуть виконувати основну роль у формуванні іміджу. Це стосується ситуацій, коли під впливом динамічних чинників статичні чинники трансформуються.

Крім цих чинників при формуванні іміджу держави необхідно враховувати очікування цільової аудиторії. Саме відповідність, або її видимість, дозволяє сформувати максимально ефективний образ держави.

На сьогоднішній день формування іміджу будь-якої держави відбувається за умов широкого використання різноманітних комунікацій - обміну різних видів інформації та повідомлень. У процесі комунікації виділяють декілька елементів: відправник повідомлення, канал передачі, одержувач або цільова аудиторія. Відправник має можливість оперувати декількома засобами передачі повідомлення цільовій аудиторії. Це можуть бути засоби масової інформації, література, мистецтво, система освіти і виховання, спілкування представників держави з цільовою аудиторією, дипломатична діяльність.

У процесі формування міжнародного іміджу держави важливу роль виконують символи, що формують асоціативний ряд з державою - відправником комунікаційного повідомлення. Символи-ідеї відображають і обмежують політичний простір, політичні мотиви носіїв. До символів-ідей можна віднести політичні програми, заяви, гасла та ін. Натомість символ-предмет є статичним, матеріальним втіленням іміджу держави. Наприклад, зображення двох кольорів на прапорі України, синього зверху та жовтого знизу, характеризується як колосисте поле та чисте небо, що є показником спокою та злагоди. Символи-персони, герої ототожнюють часовий або історичний період в розвитку держави, будучи соціальними лідерами суспільства. Вже зараз можна казати про те, що Л. Кравчук буде ототожнюватись як особа, за президентства якого Україна здобула незалежність і відкрила нову епоху розвитку країни.

Ритуал, в свою чергу, виконує важливу роль у формуванні єдиної соціальної енергії, спрямованої в єдине русло. Державні ритуали дозволяють кожному громадянину асоціювати себе з його державою, надаючи можливість використовувати цей психологічний вплив під час виконання ритуальної дії. У будь-якому разі необхідно пам'ятати, що рівень міжнародного іміджу держави напряду залежить від первинного емоційного забарвлення сприйняття суспільною думкою. У такому контексті велику роль відіграють не окремі публікації та статті, а загальний тон більшості газетних або журнальних робіт.

Особливо важливий для формування іміджу держави об'єм інформаційного поля навколо країни за кордоном. В даному контексті працює чинник «спіралі мовчання». Основне значення цього поняття полягає в тому, що посилення мовлення одних породжує відчуття їх інформаційного домінування, закріплення загального значення всього інформаційного потоку як істини.

Таким чином, підводячи загальні підсумки статті, можемо зробити висновок про те, що імідж будь-якої держави представляє собою сукупність взаємозв'язаних між собою характеристик державної системи, що сформувалися в результаті процесу розвитку державності, ефективність взаємодій ланок якої визначає тенденції політичних, економічних, соціальних, суспільних і інших процесів в країні. Це саме та деталь, яка визначає, яку репутацію придбала держава в свідомості як власних громадян, так і світової громадськості в результаті своєї взаємодії з іншими суб'єктами міжнародної системи.

Міжнародний імідж держави, як сукупність емоційного сприйняття об'єкту, є психологічним чинником держави, що має свій характер та емоційне забарвлення. З цієї точки зору імідж держави є віддзеркаленням реальної держави, розміщеним в певному емоційному середовищі.

Виходячи з ознак іміджу держави, а також вимог, що пред'являються до нього, можемо стверджувати, що імідж держави, окрім вже зазначених на початку статті інформаційно-виховної ролі та закріплення вже існуючого успіху, виконує ще декілька важливих функцій, а саме:

1. Ідентифікація. Ця комунікативна функція дозволяє зчитувати інформацію про об'єкт за короткий період часу. Імідж полегшує цільовій аудиторії сприйняття інформації про позитивні або негативні сторони держави, життя в країні. Це дозволяє одержати основну інформацію, а не аналізувати весь об'єм інформації.

2. Ідеалізація. Дана функція забезпечує позитивне або негативне інформаційне поле навколо об'єкту, проектуючи на об'єкт ті або інші характеристики.

3. Зіставлення. Ця функція базується на іміджах третіх держав, відображаючи контраст з об'єктом іміджу в позитивну або негативну сторону.

4. Диференціація. Імідж позначає державу в тій ситуації, що склалася, демонструючи його відмінні якості. Таким чином, можна говорити про те, що імідж держави здійснює зв'язок між зовнішнім світом і окремо взятою державою. Цей зв'язок здійснюється за допомогою декількох інструментів: метафори, що є виразним чинником історичного періоду, часу або ситуації; героя, що втілює реальність і часовий період; знаку, емоційно забарвленого образу країни.

Функції іміджу держави є багатогранними та дуже впливовими на розвиток країни. Сьогодні керівництву нашої держави важливо зрозуміти, що імідж держави необхідно постійно формувати і поліпшувати. При цьому робити це треба не стихійно, а розробивши чітку та цілеспрямовану програму. На сьогоднішній день, незважаючи на деякі спроби з боку МЗС України протягом останніх років, імідж України розвивається здебільшого хаотично і інтуїтивно. Чинники які б могли посприяти формуванню позитивного міжнарод-

ного іміджу або нехтуються, або не використовуються достатньою мірою. Зараз вже можна з впевненістю казати, що на тлі «Помаранчевої революції» було можливо і необхідно було отримати значно більше користі, якби до проблеми формування іміджу держави відносились, як до системної проблеми.

Важливим чинником, який впливає на формування міжнародного іміджу, є збільшення правдивої, відповідної реаліям інформації як усередині країни, так і на міжнародній арені. Необхідно запозичувати досвід інших країн щодо формування міжнародного іміджу, шукати власні шляхи рішення подібних проблем. Безперечно, правильно сформований міжнародний імідж України може стати вагомим доповненням у процесі нового розвитку нашої держави та допоможе перетворити її на повноправного і гідного гравця на міжнародній арені.

Література.

1. Тихомирова Є.Б. PR – підтримка європейської інтеграції України: досвід Європейського Союзу / Є.Б.Тихомирова. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2002. – Випуск 36. – Частина I. – С. 137-156.
2. Шевченко О.В. PR-технології в міжнародних відносинах: європейській досвід та перспективи України / О.В.Шевченко. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 187 с.
3. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко. — К. : Знання України, 2002. — 580 с.
4. Политическая имиджология [учеб. пособие] / под ред. А.А. Деркача, Е.Б. Перельгиной и др. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 400 с.
5. Рожков И.Я., Кисмерешкин В.Г. Имидж России. Ресурсы. Опыт. Приоритеты./ И.Я.Рожков, В.Г.Кисмерешкин. – М.:Рипол Классик, 2008. – 368 с.
6. Королько В.Г. Паблик рілейшнз. Наукові основи, методика, практика: [підруч. для студ. вищ. закл. освіти] / В.Г.Королько. — К.: Видавничий дім «Скарби», 2001. — 400 с.
7. Почепцов Г.Г. Информационно-политические технологии / Г.Г.Почепцов. — М.: Центр, 2003. — 381 с.
8. Паршина Е.В. Роль и место публичной дипломатии в формировании имиджа государства: политологический анализ на опыте США и СССР/РФ : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений и глобального развития» / Е.В.Паршина. – М., 2006. – 21 с.
9. Макаренко Є.А. Сучасні комунікативні технології: доктрина, типологія, інструменти, практика/Актуальні проблеми міжнародних відносин, Випуск 84, Ч.І, 2009.- С. 147-152
10. Зернецька О. Нові тенденції у сфері глобальної комунікації: впливи на світову економіку та політику й виникнення глобальної комунікаційної парадигми // Антологія творчих досягнень. - К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2004. – Вип. 1. – С. 98-101.

Цебенко О.О.*

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СЕПАРАТИЗМУ

The article implements on the ideological principles of separatism movements. The main accent is made on the research of separatist ideologies. The article describes specific indications of Caucasus Region ideology of separatist movements.

Сепаратизм як явище у процесі державотворення займає одне з центральних місць. Оскільки він виступає з одного боку певним викликом і загрозою для певної держави, та чинником етнополітичного процесу. Питання вивчення сепаратизму привертає значний інтерес широкого кола дослідників як вітчизняної так і зарубіжної науки. З огляду на це, доволі актуальним є необхідність глибокого аналізу концептуальних засад сепаратистських рухів та його ідеологічних засад.

Ідеологія сепаратизму може бути проаналізована через призму багатьох концепцій, присвячених суспільному розвитку. У їх числі - теорія «відкритого суспільства», згідно з якою в процесі розвитку суспільства відбувається скорочення етнічних особливостей, на зміну яким приходить загальна самосвідомість; теорія груп, що підкреслює значення колективного голосу; теорія раціонального вибору, яка визначає роль і значення еліти в оформленні позицій спільноти [3, с.26].

Всі перераховані теорії представляють характеристики «особливості» групи як інструменту тиску на центр. При цьому стає неважливо, чи веде етнічна ідентичність своє походження з глибини століть чи ні, оскільки акцент зроблено на процесі поточної людської життєдіяльності, загостреної виснажливою політичною боротьбою і боротьбою за ресурси. Однак у дійсності оформлення етнічної ідентичності - це тривалий історичний процес об'єднання людей і формування колективу, заснований на принципах визнання власних традицій (особливостей), який залишався близьким поняттям роду, клану і великої родини. Тому він виявився настільки важливим для людини, що пережив процеси державного будівництва, зміну епох, типів виробництва та процеси уніфікації на всіх рівнях. Безумовно, етнічність не залишилася законсервованою: у ряді випадків було навіть втрачено рідну мову. Але і цей факт не призвів до повного зникнення етнічної ідентичності. Одночасно політика уніфікації викликала колективний протест, що змушує говорити про фактори політичного та соціально-економічного характеру у зростанні етнічної самосвідомості і сепаратизму, особливо характерних для другої половини ХХ століття.

Реалізація ідеології сепаратизму на практиці досліджується в рамках структурно-функціональної моделі в концепції конфліктів, а також за допомогою біхевіористських моделей, зокрема теорії фрустрації агресії, вказуючи на соціально-психологічні фактори в територіальній самоідентифікації. Існує також теорія врегулювання конфліктів, що підкреслює необхідність поділу відповідальності, теорія колективних дій, в якій досліджено роль еліти, і теорію «електоральної геополітики», що визначає політичні уподобання на-

* аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: доц. Кучик О.С.

селення у взаємозв'язку і залежності від території. Деякою допомогою у вивченні сепаратизму може виступати теорія війн малої і середньої інтенсивності, що означає наростання націоналістичних тенденцій [3, с.27]. При цьому всі теорії акцентують увагу на руйнівний характер сепаратизму. Дестабілізуючи ситуацію всередині держав, сепаратистські рухи сприяють загостренню ситуації з національною безпекою на всіх рівнях, в тому числі в рамках міждержавних відносин.

Цікаву точку зору на питання практичної реалізації сепаратизму запропонував етнополітолог Т. Гурре, який розробив теорію трьох груп залежно від вимог етнічного регіону: 1) «голос» (вимоги культурної автономії), 2) «лояльність» (відмова від конфлікту в обмін на увагу і визнання), 3) «вихід» (вимоги самовизначення, які можуть бути також пов'язані з федералізацією). Більш того, дослідник вважає, що сепаратизм - неминуха риса державного розвитку [6, р.47]. При цьому сепаратизм аж ніяк не завжди означає досягнення сецесії. Більше того, практично всі дослідники відзначають федералізацію держав (децентралізацію управління) як спосіб вирішення проблем з правами окремої етнічної спільноти і демократизацією [1, с.47].

Очевидний зв'язок сепаратизму з концепцією націоналізму, з якої він витікає, і сприйняття сепаратизму як форми ідеології націоналізму. Класичними визнані теорії націоналізму, що вказують на політичні і соціально-економічні чинники його розвитку. Наприклад, концепція Е. Геллнера про націоналізм, що виникає при бажанні окремих груп домогтися збігу політичних і етнічних кордонів, що є метою радикального націоналізму [2, с.78]. Культурно-економічні фактори поділу і закріплення низького статусу за етнічною периферією відображені в концепції внутрішнього колоніалізму М. Хечтера [7, р.320]. У тому ж ряді великий інтерес представляє концепція політичних поколінь, розроблена А. Хітом і Дж. Келласом, яка відображає залежність політичних уподобань, в тому числі і щодо питання сепаратизму, від конкретного покоління і його досвіду [8, р.117].

Досліджуючи багатогранність націоналізму і його проявів, стало зрозумілим, що націоналізм може бути не лише ідеологією зверхності однієї нації над іншою, але й бути інтегруючим фактором міжетнічного спілкування.

Якщо етнічний націоналізм розглядає націю як етнокультурну категорію [1, с.45], то він же і формує етнічну ідентичність. Ідеологія етнонаціоналізму виходить з того, що нація вже існує, вона є реальністю, і звичайно, буде претендувати на власну державу. В багатонаціональній державі ідеологія етнонаціоналізму може стати постійним конфліктуючим чинником між «титутельними» і «нетитутельними» народами, між національними регіонами і центральним урядом.

На відміну від етнонаціоналізму, громадянський націоналізм передбачає, що нація є політичною спільнотою і формує націю, тобто націоналізм передуює нації і сприяє об'єднанню людей, які належать до різних етнічних груп, але проживають на одній території і мають спільну історичну долю. Таким чином, громадянський націоналізм формує громадянську політичну ідентичність людини, а в кінцевому рахунку і громадянську націю.

Націоналізм це ідеологія, відповідно до якої інтереси та цінності нації як певної групи мають пріоритет перед іншими інтересами і цінностями. В багатонаціональних державах це може означати прагнення до автономії або навіть сецесії. Отже, націоналізм – це завжди політичний рух, спрямований на завоювання або утримання політичної влади, і є серйозною загрозою центральній владі. З огляду на це, націоналізм можна розглядати як ідеологію сепаратизму.

Політичне значення націоналізму тісно пов'язане з правом націй на самовизначення. Саме це право стало ідеологією країн, що виникали після розпаду колоніальної системи.

Однак, створення держав-націй у регіонах, переважна більшість яких взагалі ніколи не знала ніякої державності, призвело до серйозних проблем у їх розвитку.

З огляду на це в другій половині XX століття все частіше звучала критика принципу права нації на самовизначення. Особливо вона посилилася, коли ознаки етнічного сепаратизму почали виявлятися в економічно і політично розвинених країнах Європи і Америки.

Разом з тим, було б перебільшенням вважати, що націоналізм як ідеологія сьогодні втрачає свої позиції. Незважаючи на думки окремих фахівців, що в епоху глобалізації та виникнення наднаціональних структур зникають міжетнічні суперечності, поки що сааме процеси глобалізації стимулюють етнічне відродження. Саме в цьому контексті націоналізм як ідеологія захисту, може відбуватися також у формі боротьби за власну державу, очевидно буде мати перспективу й у XXI столітті. Слід зазначити, що сучасний націоналізм є більш локальним: відбувається певний перехід національного від національної держави, яка змінюється в сучасних умовах інтеграції, до регіонального і місцевого рівнів. І вже в цьому ґрунті виникають і активізуються імпульси, спрямовані на захист місцевої ідентичності регіонального типу.

Вітчизняний дослідник В.І. Ігнатов вважав, що націоналізм – це система ідей та поглядів, спрямована на досягнення самоврядування та його підтримку, автономії, суверенітету етнічної або соціальної групи. Його ідеї також можуть бути спрямовані на побудову етносом або нацією своєї власної незалежної держави [1, с.49]. В сучасну епоху розвитку націоналізм, як ідеологія і практика побудови власної незалежної держави нікуди не зникає.

У розвиток існуючих теоретичних підходів до проблеми сепаратизму доречно запропонувати концепцію «національно-політичного розлому», завдяки якій можна пояснити як виникнення ідеології сепаратизму, так і його практику. Сепаратизм завжди виникає на стику доцентрових і відцентрових тенденцій - при виникненні суперечності між прагненням Центру зберегти владу і прагненням регіону відстояти існуючі та отримати нові права. Тому сепаратизм як мінімум обов'язково має дві грані: етнічну і політичну. Наприклад, у вивченні сепаратистських устремлінь Є. А. Паїн запропонував враховувати не стільки етнічну, скільки політичну складову конфліктів, в яких саме політична стратегія центру надає вирішальний вплив на зміну ситуації [5, с.47] .

Національно-політичний розлом означає «перегляд» історичної практики збирання різних етнічностей в єдину націю, що веде до істотного реформування політичної сфери (управління, взаємини центру з регіонами, конституція держави). При цьому політичні фактори важливі не тільки при реалізації практики сепаратизму, але і при його появі і зростанні, оскільки саме політичні інструменти центру (наприклад, уніфікація і централізація) викликають відповідну реакцію населення етнічного регіону [3, с.29]. Таким чином, сепаратизм виникає як реакція на політичні позиції центру, і основна його мета полягає у зміні існуючого політичного формату взаємин етнічного регіону з центром. Формат цих змін може бути різним і в основному залежить від позиції населення.

Сепаратизм, що залишився основним елементом національної ідеології етнорегіональних радикальних партій і рухів, може як позитивно, так і негативно сприйматися населенням того чи іншого регіону. Оцінка ідеї сепаратизму спільнотою важлива з точки зору суджень про суспільний розкол, ступеня підтримки радикальних варіантів розв'язання ситуації і перспектив загальнодержавного розвитку. Саме позиція населення етнічного регіону - найбільш прийнятний індикатор можливості або неможливості врегулювання етнополітичного конфлікту по лінії «центр-етнічний регіон». Таким чином, се-

паратизм виступає не тільки як практика та ідеологія конкретних партій, а й як явище, безпосередньо пов'язане з етнорегіональним розвитком, що впливає на позиції населення, і навпаки.

Варто зазначити, що сепаратизм може виступати в якості самостійної ідеологічної бази, як додаток до домінантної ідеології і бути головним в симбіозі з іншою ідеологією. У даних варіантах ступінь жорстокості сепаратизму обумовлюється жорстокістю вибраних ідеологій.

Основу самого сепаратизму можна звести до отримання незалежності від центру, створення власної держави або можливості отримати привілейоване становище всередині централізованої держави, так звану широку автономію. Радикальність вимог при сепаратизмі обумовлюється географічним положенням, жорсткістю і ієрархічністю внутрішнього регіонального суспільства, економічним і соціальним становищем даного регіону на поточний момент, а також від сили центральної влади. Ідеологія сепаратизму повинна спиратися на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні. Якщо такої немає, то слід шукати опору в незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів.

З восьми збройних етнополітичних та громадянських конфліктів на пострадянському просторі, шість мали місце в Кавказькому регіоні. Це вірмено-азербайджанський конфлікт через Нагірний Карабах, грузино-осетинський і грузино-абхазський конфлікти, громадянська війна в Грузії, два конфлікти всередині Росії – осетино-інгушський і російсько-чеченський. Кавказький регіон став своєрідним постачальником невизнаних республік пострадянського простору.

Підстави ідеології сепаратистського руху у Кавказькому регіоні є релігійними, іменованими «ваххабітськими». Основу віровчення ваххабітів становить вимога всебічного проведення в життя принципу Тавхиду (єдинобожжя). Ця вимога сходить до буквалістського розуміння цього принципу з вельми жорсткими обмеженнями. Ідеологи ваххабізму відводять одне з провідних місць джихаду, що розуміється однозначно як збройна боротьба за віру. При цьому вони вважають, що сьогодні джихад обов'язково набуває форми збройної боротьби проти ворогів ісламу. Серед ісламістів регіону також широке поширення має концепція звинувачення в невірстві і відході від світу, яка дозволяє оголошувати джихад також і мусульманам Кавказу, що не підтримують сепаратистів. Звідси широке застосування насильства щодо етнічних мусульман, службовців у державних силових структурах [4, с.24].

Ідеологія сепаратистів становить величезну проблему для державної влади будь якої країни регіону. Справа в тому, що світські націоналісти можуть прийти до домовленості з центральною владою, зробивши предметом торгу той чи інший рівень автономії для свого народу чи регіону. З сьогоднішніми сепаратистами у Кавказькому регіоні практично неможливо домовитися на цих підставах, оскільки сама їх ідеологія не передбачає переговорів з «безбожниками». Держава, заснована на людських законах, на їхню думку, має бути зруйнована. У світі повинні панувати тільки божественні закони, вважають вони. Якщо мусульманські радикали вважають західну демократію благом, що дає можливість в чесній боротьбі переконати населення в правильності свого бачення подальшого розвитку суспільства, то екстремісти вважають демократію злом, людською вигадкою, шкідливою, оскільки вона не узгоджується з ясними божественними законами про побудову суспільства. Розуміння ісламістських підстав нинішньої ідеології сепаратистів Кавказу дуже важливо для розуміння цілей і завдань цього руху. Сьогодні вони воюють не за незалежність Чечні, Інгушетії, Кабардино-Балкарії або Дагестану від Росії, а за руйнування

«безбожної імперії», як вони називають Росію, і створення на Північному Кавказі території, що знаходиться під управлінням на основі шаріату, яке стало б однією з основ для об'єднання всіх мусульман світу в єдиний політичний простір. Національність людини не має для них значення, вони знають тільки одну націю - ісламську, а етнічність займає підлегле становище порівняно з релігійною ідентичністю. Таким чином, в їхньому майбутньому немає місця національним державам, повинне бути єдине мусульманське співтовариство, засноване на братерстві всіх мусульман [4, с.31].

В більшості випадків розв'язання етнополітичних конфліктів через роздробленість вже існуючих держав, є недоцільним, оскільки, як правило, тягне за собою нові конфлікти і дестабілізацію. Тому одним з варіантів вирішення цих проблем може бути створення таких умов у системі міжнародних відносин, які дали б змогу залучати до неї не тільки національні держави, а й народи, які не мають своєї державності. В цьому контексті варто було б розглянути питання доцільності надання цим народам статусу суб'єктів міжнародного права, маючи на увазі, що це певною мірою може зняти гостроту проблеми сепаратизму.

Література

1. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики. – К.:Логос, 2010.- 223 с.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. — 300 с.
3. Еромина Н. Национально-политический разлом. – М.: Свободная мысль. - № 12. – 226 с.
4. Маркетонов С.М. Социально-политическая ситуация на Кавказе: История, современность, перспективы. - М., 2001. – 160 с.
5. Паин Э. А. Этнополитический маятник: динамика и механизмы этнополитических процессов в постсоветской России. М., 2004. – 328 с.
6. Gurr T. R. Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Wash., 1993. – 427 p.
7. Hechter M. The Persistence of Regionalism in the British Isles. — «American Journal of Sociology». 1973. Vol. 79. № 2. – P. 319-321.
8. Heath A., Kellas J. Nationalisms and Constitutional Questions. — «Scottish Affairs. Special Issue: Understanding Constitutional Change». Edinburgh, 1998. P. 110—128.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 347.736

Бірюков О.М.*

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО В УКРАЇНІ: УРОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті викладено результати ретельного аналізу реформи законодавства про банкрутство в Україні. Автор статті навів авторське бачення основних етапів становлення законодавства про банкрутство. У статті сформульовані пропозиції щодо розробки закону про банкрутство у новій редакції з метою їх врахування у процесі вдосконалення чинного у цій сфері законодавства.

Ключові слова: банкрутство, реформа законодавства про банкрутство, концепція законодавства про банкрутство, споживчі банкрутства.

В статье изложены результаты тщательного анализа реформы законодательства о банкротстве в Украине. Автор статьи навел авторское видение основных этапов становления законодательства о банкротстве. В статье сформулированы предложения по разработке закона о банкротстве в новой редакции с целью их учета в процессе совершенствования действующего в этой сфере законодательства.

Ключевые слова: банкротство, реформа законодательства о банкротстве, концепция законодательства о банкротстве, потребительские банкротства.

The article contains results of thorough analysis of bankruptcy legislation reform in Ukraine. The author suggests his own vision of the main stages of bankruptcy legislation reform. The article gives proposals as to development of the law on bankruptcy in a new wording in order to take them into account when improving existing in this sphere legislation.

Keywords: bankruptcy, reform of bankruptcy legislation, concept of bankruptcy legislation, consumer bankruptcy.

Вступ

В Україні вже кілька років триває реформа законодавства про банкрутство. Поштовхом до цього стало не тільки визнання необхідності пристосування правового регулювання суспільних відносин у цій сфері до нагальних потреб світового ринку, що сьогодні перебуває у стані постійних фінансових криз, а й взяття Україною специфічних міжна-

* доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

родних зобов'язань. Так, вимога про повний перегляд законодавства про банкрутство міститься у меморандумі, підписаному у 2010 р. між Урядом України та Міжнародним валютним фондом [1].

Вдосконалення чинного Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» свідчить про те, що цей процес відбувався не зовсім так, як мав би бути. Важливо зазначити, що розробка законодавчих пропозицій про внесення змін у такий складний закон, яким є закон про банкрутство, мають відбуватися надзвичайно обережно. Навіть незначні зміни у цей закон іноді мають відчутні наслідки не тільки для учасників цих правовідносин, а й для економіки країни загалом. Слід зазначити, що економіка України перебуває ще у стані становлення, і тому ринкові саморегулюючі механізми є ще слабкими.

Аналізу процесів удосконалення законодавства про банкрутство присвячено чимало публікацій, у тому числі й монографічних досліджень. Серед найвагоміших можна назвати дослідження Тітова М. І. [2], Полякова Б. М. [3], Джуня В. В. [4] та ін. Практично усі дослідники звертали увагу на ті чи інші вади розвитку законодавства про банкрутство України. Метою цієї статті є зосередження уваги на тих помилках, які були зроблені на різних етапах становлення і реформування законодавства про банкрутство та надання порад щодо удосконалення важливої для молодого демократії сфери національного законодавства у найближчий час.

Перший етап: прийняття закону про банкрутство

Перший в новітній історії України закон у сфері регулювання відносин неспроможності – Закон України «Про банкрутство» – був прийнятий у травні 1992 р. [5]. Це був один із перших нормативних актів у цій сфері, прийнятих у колишніх республіках Радянського Союзу після його розпаду. Відомо, що першим законом у цьому регіоні став закон Республіки Білорусь про фінансове оздоровлення та банкрутство, прийнятий у 1991 р. У період з 1991 р. до 1993 р. всі колишні соціалістичні республіки прийняли спеціальні закони про банкрутство чи неспроможність. Ці процеси відбувалися на тлі становлення правових систем нових незалежних держав. Дослідники називали цей процес «першою хвилею» створення окремої сфери законодавства, спрямованої на розв'язання проблем неспроможних боржників. Прийняття саме цих законів фахівцями визнавалося як необхідний крок розбудови правових систем молодих незалежних держав, які стали на шлях впровадження ринкових відносин [6, р.456].

Важливо зазначити, що Закон України «Про банкрутство» був розроблений на базі тексту законопроекту про неспроможність (банкрутство) підприємств, поданого на розгляд Верховної Ради СРСР ще за радянські часи, 8 липня 1991 р. [7, р.344].

Закон України «Про банкрутство» 1992 р. регулював відносини неспроможності недостатньо ефективно. Серед недоліків цього закону називалося таке:

- закон розповсюджував свою дію тільки на юридичних осіб;
- правові засоби для розв'язання проблем заборгованості підприємства, передбачені в законі, вважалися недостатніми;
- закон не містив ефективної реорганізаційної процедури;
- закон не містив юридичні способи забезпечення збереження майна (на зразок мораторію);
- необхідною умовою схвалення плану санації було переведення всіх боргів боржника на санатора, що вважалося суттєвою перешкодою для залучення інвесторів;
- розпорядником майна частіше виступав представник кредиторів (як правило, це був представник банку, який не у всіх випадках представляв неупереджено інтереси усіх кредиторів);

- закон не передбачав механізми пошуку компромісів між боржником та кредиторами щодо врегулювання проблем заборгованості;
- був відсутній інститут професіональних управляючих у справах про банкрутство;
- закон був спрямований відверто на захист майнових інтересів передусім кредиторів, шляхом проведення ліквідації боржника для задоволення вимог кредиторів.

Саме така оцінка містилася у пояснювальній записці Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1995 р. № 18-3449/4, що супроводжувала проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про банкрутство”» (нова редакція), який вносився на розгляд Верховної Ради України.

Слід зазначити, що перший у сфері неспроможності закон складався із 21 статті, викладених на 6 сторінках тексту. Зрозуміло, така лаконічність цього законодавчого акту не могла забезпечити належне регулювання складних і багатогранних суспільних відносин. Вищий арбітражний суд України тоді був вимушений зробити цю роботу за законодавчий орган. Цей судовий орган схвалив роз’яснення [8], які стали головним документом, що використовувався суддями при розгляді такої категорії справ. Важливо зазначити, що текст роз’яснень був значно більшим за розміром ніж сам системоутворюючий закон.

Практика застосування закону про банкрутство на початку 90-х років минулого століття підтвердила недосконалість першого у незалежній Україні спеціального закону з питань банкрутства і неможливість ефективно регулювати майнові відносини шляхом застосування процедур, передбачених в ньому. Практично тільки ліквідація застосовувалася у справах про банкрутство [9, р.6].

Про необхідність проведення реформи вказаного закону почали говорити незабаром після виявлення недоліків вказаного закону.

Другий етап: масштабна реформа закону про банкрутство

Наприкінці минулого століття було визнано необхідність посилення юридичного супроводу впровадження ринкових механізмів в Україні. У зв’язку з цим перед законодавцем постали нові завдання – переглянути весь блок законів, спрямованих на підтримку вільної конкуренції. Відомо, що банкрутство у цій сфері відіграє особливу роль.

Перші спроби перегляду законодавства про банкрутство в Україні почали робитися вже у 1995 р. Невелика група науковців, очолювана професором Кузнєцовою Н. С., яка складалася з професорів права Дзери О. В. і Щербини В. С., а також голови Арбітражного суду Харківської області кандидата юридичних наук Тітова М. І., [10, с.5] почала цю роботу. Іноземним консультантом робочої групи виступив суддя федерального суду у справах про банкрутство Центрального судового округу Каліфорнії Самуель Баффорд (Honorable Samuel L. Bafford). Результатом роботи цієї групи стали концепція законодавства і проект закону про банкрутство. Ці документи були представлені юридичній громадськості на круглому столі, спеціально для цього проведеного на юридичному факультеті Київського університету ім. Т. Шевченка на початку 2006 р.

Слід зазначити, що це була перша й остання спроба такого ґрунтовного підходу до реформи цієї сфери законодавства в країні. Важливим тут було те, що спочатку розроблялася концепція бачення цього необхідного для ринкової економіки інституту цивільного права. Концепція обговорювалася юридичною спільнотою, а висловлені зауваження були враховані при її доробці.

Приблизно в той самий час була закінчена робота над проектом закону про внесення змін і доповнень у чинний закон про банкрутство, підготовлений Міністерством економіки, Міністерством юстиції України та іншими державними органами влади. Хоча фахівці говорили про необхідність повного перегляду чинного тоді закону про банкрутство,

документ містив пропозиції щодо внесення незначних змін до чинного тоді закону, а текст самого закону збільшувався на кілька статей. Зазначений законопроект пройшов тільки перше читання у червні 1996 р. і залишався без руху.

Наступний етап реформи законодавства у приватноправовій сфері, включаючи й розробку закону про банкрутство в новій редакції, був ініційований Кабінетом Міністрів України, очолюваним Віктором Пинзеником восени 1996 р. Було сформовано кілька робочих груп за галузевою ознакою, що складалися з учених, практиків, державних високопосадовців, суддів тоді Вищого арбітражного суду України тощо. Однією з цих груп був розроблений комплекс заходів, які мали допомогти провести необхідну для економіки реструктуризацію неплатоспроможних підприємств і, врешті решт, зробити інститут банкрутства «працюючим». Уряд прийняв рішення запропонувати розроблені законопроекти пакетом, однак у грудні 1996 р. ця пропозиція Верховною Радою була відхилена. Таким чином, не була втілена інша, як здається, вдала спроба реформи законодавства про банкрутство в ув'язці з іншими сферами національного законодавства, без яких механізм банкрутства у той час вже не можна було «запустити» простою корекцією окремих положень чинного закону.

Разом з тим необхідно зазначити, що Верховна Рада України продовжувала приймати окремі закони, якими вносилися зміни і доповнення до чинного закону про банкрутство. Законодавчі пропозиції розроблялися різними суб'єктами законодавчої ініціативи і спрямовувалися на вдосконалення окремих груп норм. Реформування законодавства про банкрутство у цей період відбувалося хаотично [11, р.55]. Такі нескоординовані дії у кінцевому рахунку розбалансовували цей системоутворюючий закон.

Тільки із залученням іноземних фахівців та за допомогою міжнародних організацій – донорів цей процес став більш керованим. Навесні 1998 р. почалася активна робота з підготовки законопроекту про внесення змін і доповнень до закону про банкрутство до другого читання у Верховній Раді України. Робоча група була посилена консультантами із США. Однак за результатами розгляду законопроекту в другому читанні, що пройшло в грудні 1998 р., його відправили на повторне друге читання.

Після значної доробки законопроект був внесений до Верховної Ради України, хоча фахівці, які були знайомі з цим документом, говорили про необхідність його доопрацювання. 30 червня 1999 р. практично за півдня роботи депутатів в сесійному залі законодавчі пропозиції були прийняті відразу як закон.

Подальше проходження цього документу здійснювалося з порушеннями відомих процедур опрацювання документів у Верховній Раді України і чинного законодавства. Ці порушення були пов'язані з термінами підписання Президентом закону, прийнятого Верховною Радою, і його офіційним опублікуванням. Так, Президент підписав закон після спливу передбаченого в законодавстві строку, а текст прийнятого закону з'явився в газеті «Голос України» тільки 31 серпня 1999 р., також з порушенням строків офіційного оприлюднення.

У результаті проведеного спеціалістами з Вищого арбітражного суду України аналізу щойно прийнятого закону на предмет автентичності текстів, опублікованих у офіційних виданнях (у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» і у Відомостях Верховної Ради України), а також відповідності його перекладу російською, було виявлено, що тексти законів у різних офіційних виданнях різняться один від одного: окремі положення викладені по-різному. Так, наприклад, в одному тексті говориться про строк у 12 місяців, а в іншому в тій самій нормі зазначений строк у 20 місяців, а переклад російською містив низку помилок.

Вищий арбітражний суд України в листопаді 1999 р., коли цей закон ще не набув чинності, звернувся із запитом до Верховної Ради України, Адміністрації Президента і редакцій офіційних видань з проханням роз'яснити який з вказаних текстів є офіційним і слід застосовувати у судах країни. Відсутність будь-яких роз'яснень вже після набуття чинності закону спонукало Вищий арбітражний суд України прийняти рішення самостійно (див.: Лист Вищого арбітражного суду України від 18.01.2000 р. № 01-8/11) про те, що арбітражним судам України до отримання офіційних роз'яснень з боку вказаних органів і організацій слід застосовувати текст закону, який був опублікований у Відомостях Верховної Ради України, а не у газетах «Голос України» і «Урядовий кур'єр».

Третій етап: сучасне вдосконалення концепції законодавства про банкрутство

Найбільша реформа законодавства про банкрутство в Україні завершилася прийняттям у 1999 р. нині діючого Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який будується на новій, порівняно зі старим законом, концепції. До позитивних рис Закону 1999 р. слід віднести те, що в ньому передбачені різні процедури банкрутства, у тому числі й з метою відновлення платоспроможності боржника, які знаходяться у скрутному фінансовому становищі. Серед судових процедур, передбачених у законі, є розпорядження майном, мирова угода, санація (відновлення платоспроможності боржника) та ліквідація.

Закон містить достатньо процесуальних норм, необхідних для ефективного розгляду у господарських судах такої категорії справ. Разом з тим, зі збільшенням кількості процедур та ускладненням здійснення провадження у справі про банкрутство збільшилася й кількість етапів проходження справи в суді. Крім порушення провадження у справі про банкрутство суд обов'язково проводить підготовче та попереднє засідання, а після цього обирається визначена в законі процедура.

Новий закон залишив норму про перегляд договорів, укладених боржником до порушення у справі про банкрутство. Однак, необхідно зазначити, що зміст її значно змінився. Практика використання таких норм в Україні поки що недостатня для того, щоб робити висновки про ефективність такого засобу захисту інтересів кредиторів.

Протягом останньої реформи цієї сфери законодавства був доповнений Кримінальний кодекс України [12] ще однією статтею і зараз він містить чотири статті, що передбачають покарання за злочини, пов'язані з банкрутством.

Проте реформа цієї сфери законодавства з ухваленням Закону України «Про відновлення неплатоспроможності боржника або визнання його банкрутом» не закінчилася. З дня прийняття чинного нині закону про банкрутство в нього було внесено зміни і доповнення, іноді суттєві, більше як 35 законами. Зрозуміло, після такої кількості змін і доповнень цілісність системоутворюючого закону стала під загрозою. Здається, тому Світовий банк вимагає проведення повного перегляду чинного закону з тим, щоб усунути внутрішні суперечливості і конфлікти з нормами інших законів, які регулюють правовідносини у приватноправовій сфері.

Висновки

Як свідчить проведене дослідження Україна на шляху створення і удосконалення законодавства про банкрутство пройшла два етапи і зараз знаходиться на третьому. Перший етап був пов'язаний з уведенням у правову систему країни після отримання незалежності абсолютно нового правового інституту приватного права. Протягом другого етапу законодавство про банкрутство намагались пристосувати до потреб становлення ринкової економіки. На банкрутство тут покладалися великі сподівання.

Сьогодні із намаганням впровадження уніфікованих норм, розроблених міжнародними організаціями (зокрема щодо транскордонних банкрутств і споживчих банкрутств), Україна має завершити процес реформування цієї сфери законодавства, яка віддзеркалюватиме сучасні світові тенденції розвитку законодавства про банкрутство і відповідатиме нормам та стандартам законодавства Європейського Союзу.

Процес розробки законодавчих пропозицій, у тому числі й проекту закону у новій редакції, вимагає виконання законотворчої роботи з одного боку ефективно, а з іншого – не повторювати помилки, які траплялися раніше.

Враховуючи наведене вище, можна сформулювати деякі поради тим, хто долучений до процесу підготовки законодавчих пропозицій, спрямованих на удосконалення закону про банкрутство.

По-перше, необхідно залучати фахівців в усіх сферах професійної діяльності, зокрема науковців, практикуючих юристів, економістів, викладачів права і економіки, профспілкових лідерів, представників соціальних служб та служби захисту споживачів тощо. По-друге, на кожному етапі розробки проекту закону важливо виносити його на широке обговорення з метою отримання зауважень фахівців та порад майбутніх користувачів встановлених у законі юридичних процедур з наступним покращенням розроблюваного закону. По-третє, закон, що будуватиметься на новій концептуальній основі, має вводитися в дію не відразу, а щонайменше через рік-два з метою надання майбутнім учасникам таких судових процесів часу на ознайомлення з новими невідомими раніше юридичними засобами розв'язання проблем заборгованості. Ця порада має особливе значення, коли буде вводитися так зване споживче банкрутство – процедури банкрутства фізичних осіб – не підприємців.

Насамкінець, можна дати загальну рекомендацію, що будуватиметься на тих помилках, які були зроблені раніше у процесі вдосконалення законодавства про банкрутство. Реформа і перегляд чинних системоутворюючих законів не повинен бути хаотичним. Навпаки, обережні кроки мають координуватися з одного центру, і тільки після знаходження консенсусу усіх заінтересованих груп осіб і фахівців обрані юридичні засоби мають передаватися на розгляд законодавчого органу.

Використані джерела:

1. Меморандум України та МВФ [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2010, 11 серпня. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/11/244528/>.
2. Тітов М. І. Банкрутство: матеріально-правові та процесуальні аспекти / М. І. Тітов; [за ред. В. М. Гайворонського]. – Харків: Фірма «Консул», 1997. – 192 с.
3. Поляков Б. М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине: монографія / Б. М. Поляков. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 436 с.
4. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: монографія / В. В. Джунь. – Вид. друге, випр. і доп. – К.: Юридическая практика, 2006. – 384 с.
5. Про банкрутство: Закон України від 14.05.92 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
6. Biryukov A. Recent Bankruptcy Law Developments in Ukraine: From Socialist Traditions to Market Oriented Format / Alexander Biryukov // Contemporary Issues on Public International and Comparative Law / Centus Nweze, ed. – USA, Florida, Lake Mary: Vandeplass Publ. Co., 2009. – P. 453–473.

7. Campbell Steve. Brother, Can You Spare a Ruble? The Development of Bankruptcy Legislation in the New Russia // *Bankruptcy Developments Journal*. – 1994. – Vol. 10. – P. 343-393.
8. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про банкрутство»: роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.11.1997 р. № 02-5/444 зі змінами і доповненнями, внесеними роз'ясненнями Вищого арбітражного суду України від 15.07.1998 р. № 02-5/260.
9. Biryukov A. The Barriers to Implementing Ukrainian's New Bankruptcy Law // *Bankruptcy Court Decisions*. – 2001. – Vol. 37, Issue 24. – P. 5-7.
10. Бирюков А. Реформа законодательства о банкротстве в Украине // *Юридическая практика*. * К., 2000. * № 18(124). * С. 1, 5.
11. Biryukov A. The Doctrine of Dualism of Private Law in the Context of Recent Codifications of the Civil Law: Ukrainian Perspectives / Alexander Biryukov // *Annual Survey of International and Comparative Law*. – 2002. – No. 8. – P. 53 –79.
12. Більше про це див.: Грек Б. М. Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти: монографія / Б. М. Грек. – К.: Прецедент, 2006. – 303 с.

Гріненко О.О.*

МІСІЇ AD HOC В СУЧАСНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація: стаття присвячена дослідженню місій *ad hoc* як форми міжнародного представництва в праві зовнішніх зносин Європейського Союзу.

Ключові слова: Місії *ad hoc*, спеціальні місії, спеціальні представники, спеціальні посланці.

Аннотация: статья посвящена исследованию миссий *ad hoc* как формы международного представительства в праве внешних сношений Европейского Союза.

Ключевые слова: Миссии *ad hoc*, специальные миссии, специальные представители, специальные посланники.

The summary: article is devoted to research of missions *ad hoc* as forms of the international representation in the Law of external relations of the European Union.

Keywords: Missions *ad hoc*, the special missions, the special representatives, special envoys.

Міжнародному праву відома така форма міждержавних стосунків, у формі представництва спеціальних місій, як тимчасове представництво держави, яке спрямовано однією державою до іншої за згодою останньої для вирішення спеціальних питань або для виконання спеціального завдання. В дипломатії ці місії вже традиційно називаються дипломатією *ad hoc*.

Що стосується використання такої форми дипломатії ЄС, то в практиці своїх зовнішніх зносин Європейський Союз доволі активно використовує місії *ad hoc* (спеціальні місії). Ми маємо на увазі згаданих в установчих договорах Союзу спеціальних представників, що діють на підґрунті ст. 33 ДЕС та здійснення оперативних дій, які спираються на цивільні і військові заходи (миротворчі і гуманітарні місії Союзу) за ст. 42-43 ДЕС та не консолідовані в установчих договорах надзвичайно короткотермінові місії.

Як вже вказувалося, Союз не є стороною жодної з універсальних конвенцій права зовнішніх зносин, в тому числі і тієї, що має регулювати функціонування місій *ad hoc* – Віденської конвенції 1969 р. «Про спеціальні місії». Проте в своїй практиці Союз іноді посиляється і на цю Конвенцію, особливо з країнами, що її ратифікували [1]. Цікаво, що Конвенція 1969 р. закріпила звичаєву норму щодо необов'язковості існування дипломатичних відносин для відрядження чи прийняття спеціальної місії (ст. 7), а це характерно саме для Європейського Союзу, який юридично дипломатичних відносин як таких не підтримує. Ще одним важливим для нас моментом, у Конвенції 1969 р. є визначення того, що є спеціальна місія, як вже зазначалося вище, – тимчасова місія, що за своїм характером представляє державу і направляється однією державою в іншу за згодою останньої для

* кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

розгляду з нею певних питань або для виконання щодо неї певного завдання. При цьому делегації, що беруть участь у роботі багатосторонніх конференцій або органів міжнародних організацій, спеціальними місіями не вважаються (ст. 1).

Таке визначення, на нашу думку, *mutatis mudantis* може використовуватися і щодо Європейського Союзу. Виглядати воно буде наступним чином: місія *ad hoc* Союзу це тимчасова місія, що за своїм характером представляє Європейській Союз та його членів, в третіх державах чи міжнародних організаціях за їх згоди або санкції РБ ООН, для розгляду з ними певних питань або для виконання щодо них певного завдання.

В установчих договорах Європейського Союзу поняття «спеціальні представники» (The Special Representatives of the EU) було введено Амстердамським договором з метою вирішення ряду структурних проблем європейської дипломатії. Проте Амстердамський договір лише поставив на правову основу практику, початок якої було встановлено з самим створенням Європейського Союзу коли до воюючої Югославії направлялися представники Співтовариств/Союзу [2]. Суть цього явища полягала в призначенні Союзом спеціальних чиновників, що мали діяти в різних неспокійних регіонах і країнах, грати активну роль в зусиллях з укріплення миру, стабільності і верховенства права. Спеціальні представники концентрують свою діяльність на розробці і здійсненні політики ЄС в регіоні своєї діяльності, надаючи при цьому оперативну інформацію компетентним органам Союзу. Перші спеціальні представники (тоді спеціальні посланці ЄС (Special Envoys)) були призначені Радою у 1996 р. – А. Айело для району африканських Великих озер [3] та М. Анхель Моратінос для мирного процесу на Близькому Сході [4]. Існування такої посади тодішніми установчими договорами не передбачалося, і основою для їх призначення і функціонування визначалися ст. 3.J та 11.J ДЄС (Маастріхт) щодо прийняття спільних дій Радою, а також висновок Європейської Ради та спільна дія Ради. Характерно, що персонал для них мав надаватися виключно державою-членом або Комісією [5]. Кількість цього персоналу була незначна 4-6 осіб [6]. Така дещо неоднозначна правова база під діяльністю спеціальних посланців викликала запитання навіть в депутатів Європейського Парламенту, та сприяла консолідації його повноважень в редакції ДЄС Амстердамським договором.

Певним кроком на шляху еволюції ролі спеціальних посланців стала діяльність Спеціального посланця Союзу в м. Мостар. За своїм функціональним призначенням ця особа фактично виконувала функції миротворчої місії на стадії постконфліктного врегулювання – стабілізація і зміцнення нещодавно обраної спільної адміністрації м. Мостара, забезпечення свободи пересування, повернення до їх будинків у Мостарі біженців і переміщених осіб, захист прав людини, консолідація об'єднаної і ефективної правоохоронної системи [7]. А іншою міжнародно-правовою основою для його діяльності (окрім спільно дії Ради) була міжнародна міждержавна угода [8].

Амстердамський договір визначив в загальних рисах процедуру призначення спеціальних представників Європейського Союзу, що збереглася і дотепер: «Рада, коли це необхідно, може призначити спеціального представника з мандатом стосовно специфічних проблем політики» (ст. 18 п. 5 ДЄС, Амстердам/Ніцца). Зараз ця норма видозмінена з урахуванням повноважень Верховного представника Союзу: «Рада за пропозицією Верховного представника Союзу з закордонних справ і політики безпеки може призначити спеціального представника, якого вона наділяє мандатом відносно окремих політичних питань. Спеціальний представник здійснює свій мандат під керівництвом Верховного представника» (ст. 33 ДЄС, Лісабон). При цьому в регламенті парламенту – «Правилах процедури Європейського Парламенту» передбачається не передбачене установчими до-

говорами доручення до процедури призначення спеціального представника Європейського Парламенту. Зокрема голова Парламенту має запросити Раду (точніше її представників) до Парламенту надати відповіді щодо мандату, цілей і іншого, що стосується задач і ролі, яку буде виконувати Спеціальний представник. Після призначення, але до вступу на посаду спеціального представника, ця особа може бути запрошена до парламентського комітету, з метою відповіді на поставлені питання. Протягом трьох місяців після заслуховування може запропонувати рекомендацію за його наслідками (правило 93 п. 1-3) [9]. Ще однією новацією стало залучення спеціальних представників через Верховного представника до діяльності з інформування Європейського парламенту (ст. 36 ДЄС). За регламентом можливі кілька її різновидів. По-перше, регулярне інформування спеціальним представником Парламенту про практичне виконання своєї діяльності (правило 93 п. 4). Форма такого інформування прямо не встановлена – може бути як особистою і усною або без особистою і письмовою чи в іншій формі. По-друге, це особисте запрошення спеціального представника Парламентом або його відповідним комітетом (правило 93 п. 5). Повністю незмінним в призначенні спеціального представника за Амстердамським, Ніццьким та Лісабонським договорами є застосування Радою процедури голосування кваліфікованою більшістю (ст. 23 п. 2 ДЄС, Ніцца; ст. 31 п. 2 ДЄС, Лісабон).

Кількість спеціальних представників в Європейському Союзі не є сталою, і залежить від конкретної ситуації в світі. Так в 2001 р. їх було 6 (по Близькому Сходу, по району Великих озер в Африці, по координації дії Пакту про стабільність у Південно-Східній Європі, по колишній югославській республіці Македонії, по Боснії і Герцеговині, по Афганістану)[10], у 2009 р. – 12 (по Афганістану та Пакистану, по району Великих озер в Африці, по Африканському союзу, по Боснії і Герцеговині, по Центральній Азії, по Косово, по колишній югославській республіці Македонії, по Близькому Сходу, по Молдові, по Південному Кавказу, по кризі в Грузії та по Судану)[11]. Характерною відмінністю спеціальних представників Союзу від спеціальних представників інших міжнародних організацій, є те що вони призначаються виключно за географічним принципом, а не щодо вирішення проблем, що не мають чітко виражених географічних обрисів, як в ООН чи ОБСЄ: міграції, СНІД, глобальне потепління і т.п.

Деякі зі спеціальних представників постійно знаходяться в регіоні своєї діяльності, інші працюють в Брюсселі, здійснюючи регулярні візити до регіону. Фінансування цієї діяльності здійснюється з бюджету Союзу, окремим рядком в розділі про СЗППБ. В своїй діяльності спеціальні представники використовують групу політичних радників. Наприклад, радники спеціального представника по Молдові працюють в Брюсселі, Києві, Кишиневі та Одесі. Держави-члени можуть делегувати співробітників на контрактній основі для спеціальних представників.

Як і інші рішення в сфері СЗППБ, рішення Ради з призначення спеціальних представників оформлюються в формі спільних дій (joint actions) [12]. Безпосередньо з державами перебування питання діяльності спеціальних представників може оформлюватися усною домовленістю чи письмовою угодою. Це можуть бути як спеціальні угоди про статус спеціальних представників Європейського Союзу чи взагалі Європейського Союзу, так і відповідні норми можуть міститися у рамковій угоді між відповідною державою і Європейським Союзом. Це перекликається з нормою Конвенції 1969 р. щодо визначення функцій спеціальної місії за взаємної згоди між державою, що посилає, і державою, що приймає (ст. 3).

Таким чином питання діяльності спеціальних представників Європейського Союзу регулюються як актами міжнародного права так і європейського права. В цих документах

визначаються найважливіші питання діяльності спеціальних представників, їх привілеї та імунітети, мандат місії, термін діяльності тощо.

Термін діяльності спеціальних представників є обмеженим, як це вказується зокрема в спільних діях. Проте в разі потреби повноваження спеціального представника можуть пролонгуватися, або одна особа може бути замінена іншою на тому самому посту. Повноваження більшості з нині діючих спеціальних представників закінчується в лютому 2010 року.

Цікава відмінність між Конвенцією 1969 р. «Про спеціальні місії» та практикою спеціальних представників Європейського Союзу спостерігається в сфері привілеїв і імунітетів. За Конвенцією спеціальні місії мають обмежені імунітети щодо статусу приміщень – спеціальні місії не мають абсолютної недоторканності приміщень, влада країни перебування має доступ до таких приміщень в разі пожежі чи стихійного лиха (п. 1 ст. 25). Імунітети спеціальних представників Європейського Союзу та їх місії за двосторонніми угодами аналогічні привілеям дипломатичних представництв, тобто не мають згаданого вище обмеження, наприклад в угоді між Союзом та Грузією.

Тому привілеї і імунітети місії спеціальних представників Європейського Союзу аналогічні дипломатичним, в сенсі Віденської конвенції «Про дипломатичні зносини» 1961 р. і включають фіскальні привілеї, митні імунітети, недоторканність архівів і документації, свободу пересування для виконання функцій місії, свободу зносин із владою приймаючої держави та своєю владою, тощо.

Як ми вже згадували, кожен спеціальний представник підзвітний Верховному представникові. Така норма відображає накреслені Лісабонським договором орієнтири щодо концентрації оперативного регулювання питань СЗПБ під керівництвом Верховного представника.

Іншою сферою застосування місій *ad hoc* Європейського Союзу є перераховані в ст. 43 ДЄС (Лісабон) види миротворчої діяльності Союзу (за текстом - місії). Ця стаття відноситься до відділу «Спільна політика безпеки і оборони» (СПБО), який структурно відноситься до розділу СЗППБ у ДЄС, проте має певні особливості регулювання. Вперше можливість участі Союзу безпосередньо в миротворчій діяльності у установчих договорах була передбачена в Амстердамському та Ніццькому договорах. Останній передбачав такі її різновиди: гуманітарні та рятувальні завдання, миротворчі завдання та завдання збройних сил з урегулювання кризових ситуацій, зокрема миротворчі (п. 2 ст. 17 ДЄС, Ніцца). На практиці, до набуття чинності Лісабонським договором вони поділялися на військові, поліційні, спостереження встановленню правопорядку і моніторингові, дві останні часто переходять у поліційні.

Зараз цей перелік розширено: спільні операції з роззброєння; гуманітарні місії і місії з евакуації; місії, пов'язані з наданням порад і сприяння у військовій сфері; місії з запобігання конфліктам і підтримці миру; місії бойових підрозділів з врегулювання криз, в тому числі місії з відновлення миру і стабілізаційні операції після закінчення конфліктів (п. 1 ст. 43 ДЄС, Лісабон).

Як встановлено Лісабонським договором, рішення в формі спільних дій (*joint actions*) про проведення місій одноголосно має прийняти Рада за пропозицією Верховного представника або за ініціативою держави-члена. Також за пропозицією Верховного представника, можливо разом з Комісією, можуть бути задіяні національні засоби та інструменти Союзу (п. 4 ст. 42; п. 2 ст. 43 ДЄС). Рада одноосібно може доручити реалізацію місії групі держав-членів, проте не державі-члену одноосібно (п. 5 ст. 42 ДЄС). Після отримання такого доручення держави-члени за участі Верховного представника домовляються між

собою про управління процесом реалізації місії. В процесі реалізації місії держави-члени регулярно інформують Раду про її хід (ст. 44 ДЄС). В разі, якщо місія, яку проводять держави-члени викликає значні наслідки або вимагає зміни мети, меж або умов, то вони заради цього звертаються до Ради (п. 2 ст. 44 ДЄС). Крім того за ст. 28 ДЄС намагаються знайти баланс між Європейським Союзом та групами держав-членів, що фактично можуть реалізовувати місії Союзу. В наслідок цього може скластися ситуація, що держави-члени можуть отримувати від «коаліції зацікавлених держав» лише інформацію, через Раду.

Тобто за ДЄС місію може проводити як Європейський Союз так і за його дорученням група держав-членів. Характерно, що Лісабонський договір передбачив можливість проведення миротворчих місій поза територіями його держав-членів (п. 1 ст. 42 ДЄС). Симптоматично при цьому, що Європейський Союз зобов'язується діяти згідно з Статутом ООН, проте прямо не каже про повноваження Ради Безпеки ООН з цього приводу. В цьому Європейський Союз не є першим, раніше подібні ж права для себе передбачило НАТО, проте не внісши такі зміни в свій установчий документ – Північноатлантичну угоду 1949 р., а лише в Стратегічній концепції 1999 р., яка є актом «м'якого права».

Ієрархічна структура поліцейських і військових місій Європейського Союзу зазвичай є наступною. Поліцейська та моніторингова місія: Комітет з питань політики і безпеки Союзу (КПБ) за дорученням Ради здійснює політичний контроль і стратегічне керівництво. Рада може надати право КПБ продовжувати термін діяльності керівника місії за пропозицією Верховного представника. Верховний представник дає вказівки керівнику місії через спеціального представника Союзу в регіоні. Керівник місії здійснює щоденне керівництво. Керівник місії звітує перед Верховним представником через спеціального представника Союзу. Військова місія: За рішення Ради КПБ здійснює політичний контроль і стратегічне керівництво за військовою координацією дій Союзу. Право надавати поради Раді в військовій координації дій Союзу має Верховний представник. Військовий комітет спостерігає за правильністю координації військової діяльності Союзу, отримує доповіді від командувача операції Союзу. Командувач операції Союзу призначається рішенням Ради та здійснює верховне військове керівництво операцією. Командувач сил Союзу здійснює керівництво безпосередньо на місці проведення операції.

Зняти імунітети надані персоналу місії можуть різні компетентні органи: Верховний представник (і Генеральний секретар) за згоди компетентного органу посилаючої держави або посилаючої інституції Союзу, якщо ці імунітети можуть завадити процесу судочинства, причому це зняття не повинно завдати шкоди інтересам Європейського Союзу; посилаюча держава чи відповідна інституція Союзу можуть зняти імунітети від кримінальної юрисдикції, повідомивши відкрито про такі дії; посилаюча держава чи відповідна інституція Союзу можуть зняти імунітети, повідомивши про це в письмовій формі.

Передбачаються певні обов'язки місії та її персоналу. Поважати закони країн перебування настільки, наскільки це сумісно з мандатом їх дій. Мати при собі посвідчення особи, які повинні бути пред'явлені на вимогу органів влади держави перебування. Місія не має надавати притулку особам, що переховуються від правосуддя країн транзитного переміщення. Платити в розумних розмірах за послуги, що надаються персоналу місії приймаючою стороною.

Ми можемо констатувати, що в своїй практичній діяльності Європейський Союз не будучи стороною Віденської конвенції 1969 р. «Про спеціальні місії» запозичив з неї її базисне положення – привілеї та імунітети спеціальної місії і її персоналу повинні відповідати привілеям та імунітетам дипломатичних представництв і їх персоналу за Віденською

конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р. Як бачимо з двосторонніх договорів Союзу така норма, як оголошена приймаючою державою когось з персоналу спеціальної місії Союзу *persona non grata* або неприйнятною персоною не передбачається, хоча в Конвенції 1969 р., така норма міститься (ст. 12).

Ще одним аспектом існування спеціальних місій є надзвичайно короткотермінові спеціальні місії – проведення переговорів, підписання документів, участь в урочистих чи жалобних заходах і т.д. В цьому випадку підписання спеціальних угод Європейським Союзом з третіми державами щодо цих спеціальної місії не передбачається. По дипломатичним каналам узгоджується склад місії, а її члени користуються за звичаєм привілеями і імунітетами наданими Віденською конвенцією 1961 р. персоналу дипломатичного представництва. З цього приводу, враховуючи особливий міжнародно-правовий статус Європейського Союзу можливо було б доречно укласти Конвенцію подібну Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946 р., Угоді про привілеї і імунітети Європейського відділу ООН 1946 р.

Специфікою спеціальних місій Союзу є те, що в більшості з них, не рахуючи надзвичайно короткотермінові, згода приймаючої сторони є завжди прямо і письмово висловлена. Така згода зазвичай висловлюється в листі голови приймаючої держави до ЄС. Наприклад лист Президента Грузії М. Саакашвілі від 11 вересня 2008 р. до Ради Європейського Союзу, щодо заснування місії у Грузії або листи Президії Боснії і Герцеговини до ООН та ЄС від 2 та 4 березня 2002 р. При заснуванні спеціальних місій держав така згода може бути виражена в будь-якій, у тому числі в мовчазній формі.

Таким чином можна вказати, що Європейський Союз використовує в своїх зовнішніх зносинах кілька різновидів місій *ad hoc*. В першу чергу це спеціальні представники, по-друге миротворчі місії Союзу і по-третє надзвичайно короткотермінові місії. Всі ці види місій не регулюються Конвенцією 1969 р. «Про спеціальні місії», хоч іноді Союз на неї і посилається. Правовий статус місій *ad hoc* визначається двосторонніми угодами Союзу з державами на території яких проходить діяльність цих місій, та з державами, які надають свої контингенти для спільної з Союзом діяльності. Рішення про їх проведення приймає Рада з залученням Верховного представника. Кожна з цих місій за характером своєї діяльності, мандатом та рівнем привілеїв контингенту є унікальною. Проте їх можна умовно об'єднати в військові місії, спостережні місії, поліційні місії та короткотермінові місії.

Використана література:

1. Наприклад, з Індонезією. Див.: Agreement in the form of an exchange of letters between the European Union and the Government of Indonesia on the tasks, status, privileges and immunities of the European Union Monitoring Mission in Aceh (Indonesia) (Aceh Monitoring Mission — AMM) and its personnel on 3 October 2005. - OJ L 273. - 4.10.2006. - P. 9–11.
2. Т.з. «тройки» (troйки). Див.: Дипломатия зарубежных государств. Учебное пособие / Под ред. Т.В.Зоновой. — М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОС-СПЭН), 2004. - 352 с., С. 316.
3. 96/256/EC: 96/250/CFSP: Joint Action of 25 March 1996 adopted by the Council on the basis of Article J.3 of the Treaty on European Union, in relation to the nomination of a Special Envoy for the African Great Lakes Region // Official Journal. - L 087. - 04/04/1996. - P. 1-2.

4. 96/676/CFSP: Joint Action of 25 November 1996 adopted by the Council on the basis of Article J.3 of the Treaty on European Union in relation to the nomination of an EU special envoy for the Middle East peace process // Official Journal. - L 315. - 04/12/1996. - P. 1-2.
5. Art 4 p. 396/256/EC: 96/250/CFSP: Joint Action of 25 March 1996 adopted by the Council on the basis of Article J.3 of the Treaty on European Union, in relation to the nomination of a Special Envoy for the African Great Lakes Region // Official Journal. - L 087. - 04/04/1996. - P. 1-2.
6. Дані згідно Written Question E-1595/99 by Christoph Konrad (PPE-DE) to the Council. EU special representatives and envoys and special coordinators // Official Journal. - 170 E. - 20/06/2000. - P. 45-46.
7. Art. 2. 96/442/CFSP: Joint Action of 15 July 1996 adopted by the Council on the basis of Article J.3 of the Treaty on European Union, on the nomination of a Special Envoy of the European Union in the city of Mostar // Official Journal. - L 185. - 24/07/1996. - P. 2-4.
8. Memorandum of Understanding, Geneva on 5 July 1994.
9. Rules of Procedure of the European Parliament 7th parliamentary term - December 2009. - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+RULES-EP+20091201+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN>.
10. Law and Institutions of the European Union. Seventh Edition. K.P.E.Lasok, D.Lasok. - London: «Butterworth», 2001, P. 332.
11. Factsheet on EUSR <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/091203%2520EUSR%2520FACTSHEET%2520December%252009.pdf>.
12. Наприклад: Council Joint Action 2007/805/CFSP of 6 December 2007 appointing a European Union Special Representative to the African Union // OJ L 323. - 8.12.2007. - P. 45.

Криволапов Б.М.*

ВАЛЮТНІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена проблемам валютних застережень в міжнародному приватному праві. Автор аналізує визначення та класифікацію валютних застережень як на доктринальному рівні, так і в нормативних актах.

Ключові слова: валютне застереження, валюта ціни, валюта платежу, цінові застереження.

This article is devoted to the problems of currency clauses questions in Private international law. Author analyses definition and classification of currency clauses by doctrine and in legislation.

Вступ

Міжнародна фінансова криза та девальвація вітчизняної валюти, що її супроводжує, ще раз поставили питання про доцільність використання валютних застережень в комерційних контрактах як засобу страхування валютних ризиків. Аналіз багатьох публікацій стосовно валютних застережень дозволяє зробити висновок про те, що ця проблема залишається ще мало вивченою, незважаючи на велике практичне значення. Це притому, що дане питання вивчається як економістами з точки зору страхування валютних ризиків, так і правниками в контексті дослідження проблеми виконання грошових зобов'язань в міжнародному приватному праві.

Найбільш повно це явище висвітлив видатний теоретик міжнародного приватного права професор Л.А.Лунц в своїй відомій монографії «Грошові зобов'язання в колізійному праві капіталістичних країн» (1948) [1].

Більш фундаментальні дослідження цієї проблеми не проводились. Аналіз валютних застережень, який проводився переважно в періодиці та в посібниках по здійсненню зовнішньоекономічної діяльності, в основному торкався практичних рекомендацій для складання комерційних контрактів. Також, як вже було зазначено, цю проблему вивчають в контексті страхування валютних ризиків в міжнародних економічних та фінансових відносинах. В даній статті автор спробує проаналізувати природу та види валютного застереження, а також питання її правового регулювання.

1. Поняття валютних застережень

Валютне застереження являє собою спеціальну умову договору, згідно з якою сума платежу повинна бути переглянута в тій самій пропорції, в якій відбудеться зміна курсу валюти платежу по відношенню до валюти застереження [2, с.126]. Іноді таке застереження називається девальваційним застереженням [3, с.39], Лунц називає таке застереження «гарантійним валютним застереженням» [1, с.222]. Мілаш В.С. називає таке

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

валютне застереження «валютно-ціновим застереженням». Під таким застереженням вона розуміє умову зовнішньоекономічного договору, яка передбачає перегляд початкової загальної суми платежу за відповідні товари (послуги) у разі зміни курсу валюти платежу відносно курсу валюти застереження (валютної корзини) [4, с.12]. Термін валютно-цінове застереження також передбачений в сумісній Постанові КМУ та НБУ № 444 «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» [5].

Це найбільш розповсюджений метод страхування валютних ризиків. Характерною рисою валютних застережень є те, що тут сума грошового зобов'язання обчислюється в інших одиницях, аніж ті грошові знаки, в яких буде здійснюватися розрахунок. Тобто, виникає необхідність в момент платежу визначити співвідношення між цими двома одиницями, і тому сума грошових знаків, що підлягає сплаті, є не визначеною, але такою, що визначається.

В цій сфері базовим принципом є принцип номіналізму. Згідно цього принципу платник за грошовим зобов'язанням повинен сплатити таку кількість грошових знаків, яка номінально відповідає сумі боргу незалежно від курсових коливань. При цьому, ризик втрат внаслідок таких коливань несе кредитор. Іншою мовою, при зниженні курсу валюти платежу боржник розраховується за грошовим зобов'язанням знеціненою валютою. Зрозуміло, чому на сьогоднішній день учасники міжнародного комерційного обігу прагнуть убезпечити себе від таких фінансових втрат шляхом застосування даних застережень.

Як вже було зазначено, характерною рисою валютних застережень є те, що тут сума грошового зобов'язання вирахована на базі іншої валюти ніж та, в якій буде здійснюватися платіж. Таким чином, виникає необхідність в момент платежу визначити співвідношення між цими двома одиницями.

2. Види валютних застережень

На сьогоднішній день розрізняють наступні види валютних застережень: пряме валютне застереження, непряме валютне застереження, автоматичне валютне застереження, мультивалютне застереження, золоте застереження, а також цінові застереження.

Перед тим як проаналізувати всі ці види застережень, хотілось би визначитися з такими термінами як валюта ціни та валюта платежу. Під валютою ціни розуміється валюта, в якій виражена ціна товару в зовнішньоекономічному контракті, а валюта платежу – це валюта, в якій фактично здійснюються розрахунки.

Пряме валютне застереження застосовується в тих випадках, коли валюта ціни та валюта платежу співпадають, але розмір суми платежу ставиться в залежність від співвідношення валюти платежу до більш стабільної валюти, так званої валюти застереження. [2, с.127]. Формулюється таке валютне застереження таким чином: «Ціна товару та платіж в доларах США. Якщо на день платежу курс долару по відношенню до євро на валютній біржі в Нью-Йорку буде нижче його курсу на момент підписання контракту, то ціна товару та сума платіж в доларах відповідно підвищуються».

Непряме валютне застереження застосовується у випадках, коли ціна товару зафіксована в одній з найбільш популярних вільноконвертованих валют (долар, євро, фунт стерлінг та ін.), а платіж здійснюється в іншій грошовій одиниці, як правило, в національній валюті. [2, с.127]. Наприклад, якщо застосовувати таке валютне застереження до української гривні, то його можна сформулювати таким чином: «Ціна в доларах США, платіж в українських гривнях. Якщо курс гривні до долара США зміниться у порівнянні з курсом на день укладення контракту, то, відповідно, зміниться сума платежу».

В працях з міжнародного приватного права, а також в деяких працях з приводу страхування валютних ризиків визначають також мультивалютні застереження. Суть мультивалютних застережень полягає в тому, що валюта платежу прив'язується відразу до декількох валют ціни, тобто до «кошику валют». При цьому сума платежу змінюється в залежності від зміни курсу декількох валют ціни. Наприклад, береться відсоток відхилень кожної з валюти від попереднього курсу та виводиться середній арифметичний коефіцієнт відхилення. Потім, за допомогою цього коефіцієнту відбувається перерахунок валюти платежу. Існують також і інші засоби перерахування валюти платежу. Це застереження використовується дуже рідко, тому що механізм перерахунку досить складний та не завжди ефективний [6, с.308].

І.Т. Балабанов в своїй праці «Валютні операції» вважає, що одним з видів мультивалютних застережень є валютне застереження на базі Спеціальних прав запозичення (СПЗ) [2, с.127]. Мотивується це тим, судячи по всьому, що СПЗ – це корзина валют. Чесно кажучи, з таким висновком важко погодитись, тому що мова йде про прив'язку до розрахункової одиниці МВФ, яка, незважаючи на те, що вона формується на базі кошику валют, є безготівковою одиницею МВФ. Тому відносити її до мультивалютних застережень, або взагалі виділяти її якимось чином, не має ніякого сенсу. СПЗ може бути використана в якості прямого або непрямого валютного застереження.

З точки зору історичного розвитку слід також згадати про золоте застереження. Під золотим застереженням слід розуміти платіж або в золотих монетах, або в зливках, чи платіж в грошових коштах, які еквівалентні визначеній кількості золотих монет чи ваги золота. Детально це застереження розглянув професор Лунц в зазначеній нами монографії [1]. Автор не мав на меті досконально аналізувати це валютне застереження внаслідок його тривалого невикористання. Але слід зазначити, що останні події на фінансових ринках світу та періодична девальвація як української гривні, так і вільно конвертованих валют, примушують задуматися про можливість повернення золотого застереження в договірну практику.

Автоматичне застереження починає діяти після того, як зміна курсу перевищує певний відсотковий коефіцієнт. Незначні курсові коливання не враховуються. Падіння курсу валюти по відношенню до інших валют, наприклад понад 3 %, призводить до того, що автоматично змінюється ціна. Тобто, сума контракту перераховується на стільки, наскільки падіння курсу перевищило в даному випадку 3 % [3; с.43]. Автоматичне застереження може бути як прямим, так і непрямым.

В деяких працях згадується так зване застереження щодо зміни цін. Суть його полягає в тому, що у випадку значного падіння курсу валюти, в якій укладений контракт, по відношенню до більш сильної валюти (наприклад, більш ніж на 5 %), експортер залишає за собою право змінити експортну ціну [3, с.44]. Від автоматичної відрізняється тим, що тут мова йде не про доплату, а про право повністю переглянути ціну.

Цікавим для міжнародного комерційного обігу є питання цінового застереження. Лунц відрізняє «обчислювання платежу на базі ринкової (біржової) ціни якого-небудь товару» та «обчислювання платежу згідно з індексом товарних цін» [1, с.222].

Обчислювання платежу на базі ринкової (біржової) ціни якого-небудь товару є застереженням, згідно з яким ціна встановлюється в залежності від цін на відповідній товарній або сировинній біржі. Іншою мовою, ціна на товар прив'язується до біржової ціни на цей товар на певну дату на певній біржі. При цьому може використовуватись конкретний коефіцієнт, на який помножується ціна. Лунц вважає, що цей спосіб може застосовуватись тільки до товарів, які мають біржову котирування. [1, с.222]. Таке застереження можна назвати біржовим застереженням.

«Обчислювання платежу згідно з індексом товарних цін», згідно Лунца, є застереженням, згідно якого зміст грошового зобов'язання визначається установою, яка здійснює контроль за індексом товарних цін [1, с.225]. Тобто, ціна визначається компетентною установою, яка відповідає за політику ціноутворення на даний вид продукції (газ, електроенергія). Чесно кажучи, підхід не зовсім ринковий, тому використовується в деяких випадках для визначених товарів. Таке застереження можна назвати індексним.

В цілому, можна зробити висновок, що найбільш популярними валютно-ціновими валютними застереженнями є прямі застереження, непрямі застереження, автоматичні застереження, а також застереження щодо зміни цін. Можливо, ми станемо свідками реінкарнації золотого застереження внаслідок поновлення попиту на золото.

3. Валютні застереження в українському законодавстві

Аналізуючи законодавство України в цій сфері, слід відзначити, що відношення до валютних застережень періодично змінювалось. При цьому, якщо мова йшла про зовнішньоекономічні контракти, то тут завжди існувала тільки одна проблема: падіння валюти платежу, яка повинна бути вільно конвертованою згідно українського законодавства. Законодавчих обмежень щодо можливості валютної прив'язки однієї іноземної валюти до іншої іноземної валюти ніколи не існувало. Більш того, у вже згадуваній нами Постанові № 444 рекомендується використовувати захисні застереження та наводяться типові приклади. Згідно цієї Постанови, якщо в договорі (контракті) валюта ціни не буде відповідати валюті платежу, у платіжних умовах договору (контракту) додатково зазначається курс перерахунку валюти ціни у валюту платежу.

Найбільш прийнятними умовами перерахунків як за експортом, так і за імпортом є такі:

«Платіж має здійснюватись у (назва валюти платежу) за середнім курсом на день, що передує дню платежу на валютному ринку» [5]. Це приклад прямого валютного застереження.

Постанова 444 передбачає ще варіанти:

У разі, коли валюта ціни і валюта розрахунку різні.

- Валюта розрахунку (назва валюти) визначена, виходячи із співвідношення валютного курсу на день підписання договору (контракту) і становить ..X.. одиниць валюти ціни договору (контракту) (назва валюти). Якщо на день розрахунку валютний курс зміниться більш як на .. +/- Y.., суму платежу буде відповідно змінено у співвідношенні ..X.. Тут мова йде про автоматичне непряме застереження.

- Валюта розрахунку (назва валюти) визначена, виходячи із співвідношення валютного курсу на день підписання договору (контракту) і становить ..X.. одиниць валюти ціни договору (контракту) (назва валюти). Якщо на день розрахунку валютний курс зміниться, суму платежу буде відповідно змінено у співвідношенні ..X.. В даному випадку мова йде про застереження щодо зміни цін.

У разі, коли валюта ціни і валюта розрахунку збігаються, але ціна товару ставиться у залежність від курсу іншої валюти, передбачаються таке валютне застереження.

- Сума даного договору (контракту) становить ..X.. одиниць .. зазначеної валюти .. . Якщо у день, що передує дню платежу, курс .. зазначеної валюти .. стосовно до .. зазначеної іншої валюти .. зміниться порівняно з курсом .. зазначеної валюти .. стосовно до .. зазначеної іншої валюти .. на день, який передує дню підписання договору (контракту), що становить Y .. зазначеної валюти .. за одиницю .. зазначеної іншої валюти .., зміниться і сума даного договору (контракту) у відповідній пропорції. Це класичний приклад прямого валютного застереження.

Найбільш цікавим питанням є можливість резидентів України використовувати валютні застереження при розрахунках між собою. Тобто, мова йде про можливість прив'язувати гривню до вільноконвертованої валюти у внутрішньому господарському обігу.

До 1998 року ця проблема була ніяким чином не врегульована, що давало можливість учасникам внутрішнього комерційного обігу активно використовувати валютні застереження. В 1998 році КМУ прийняв Постанову № 1998 «Про удосконалення порядку формування цін», яка, по суті, забороняла резидентам використовувати валютні застереження.

Аргументація була така, що це призводить до необґрунтованого дискримінаційного підвищення цін, збільшує запаси неліквідної продукції і, відповідно, зменшує оборотні кошти підприємств, провокує розкручування цін у суміжних галузях і, як наслідок, до інфляції [7].

Потім був Оглядовий лист Вищого господарського суду України N01-8/1289 від 27.11.2001 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням валютного законодавства», в якому було чітко сказано, що встановлення у договорі ціни товару в іноземній валюті не суперечить закону. Тобто, застосування валютних застережень є цілком законним [8].

Нарешті, кінцева позиція була сформульована в новому Цивільному кодексі України, в статті 524 якого передбачено, що сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Підтвердження цьому ми знаходимо в статті 533 ЦКУ, де передбачено, що якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Начебто всі крапки над «і» розставлені, але, як завжди, певний дисбаланс та дезорганізацію вносить Господарський Кодекс України. В статті 198 передбачено, що грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Виправдовуючи таку позицію ГК, О.П.Подцерковний зазначає, що прийняття відповідних положень ГК України знаменує собою суспільне переосмислення негативних наслідків захоплення приватноправовими ідеями організації економіки в Україні на початку 90-х років 20 століття та закріплює активну роль держави в ринковій сфері [9, с.213-214].

З такою позицією важко погодитись, так як вищезгадана стаття тільки заважає суб'єктам підприємницької діяльності використовувати найбільш простий, зручний та надійний спосіб страхування валютних ризиків, що виникають внаслідок курсових коливань.

В цілому, слід зазначити, що українське законодавство дає можливість використовувати всі види валютно-цінових застережень як у внутрішньому, так і в міжнародному комерційному обігу.

Висновки

Проаналізувавши природу та види валютних застережень, можна зробити наступні висновки.

1. Для даного способу страхування валютних ризиків найбільш підходить назва «валютно-цінове застереження». Під валютно-ціновим застереженням слід розуміти умову зовнішньоекономічного договору, яка передбачає перегляд початкової загальної суми платежу за відповідні товари (послуги) у разі зміни курсу валюти платежу відносно курсу

валюти застереження або у разі суттєвої зміни ціни на товари та послуги, що є предметом договору.

2. На сьогоднішній день найбільш популярними валютно-ціновими застереженнями є: прямі застереження, непрямі застереження, автоматичні застереження, застереження щодо зміни цін. Дуже велика можливість поновлення золотого застереження.

3. Українське законодавство передбачає використання прямого, непрямого, автоматичного застереження, а також застереження стосовно щодо зміни цін. При цьому відсутні будь-які обмеження щодо інших видів валютних застережень. Проте, трапляється, що відповідні нормативні акти іноді бувають неузгодженими та суперечливими. Класичний приклад – різні умови застосування валютних застережень в Цивільному та Господарському кодексі України.

Список використаних джерел та літератури

1. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. — М.: Статут, 1999. — 352 с.
2. Балабанов И.Т. Валютные операции.— М.: Финансы и статистика, 1993. — 144 с.
3. А. Блаер, З. Гжеляк, К. Забельски. Риск колебания курса валюты при заключении сделок в сфере внешней торговли.— К.: Украина, 1993. — 106 с.
4. Мілаш В.С. Правові особливості захисного застереження як умови зовнішньоекономічного договору. Автореф. дис. ... к.ю.н: 12.00.03/ Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — 19 с.
5. Постанова КМУ і НБУ від 21 червня 1995 р. № 444 «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
6. Международное частное право: Учебник. — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 752 с.
7. Постанова КМУ від 18 грудня 1998 р. № 1998 «Про удосконалення порядку формування цін» //Офіційний вісник України від 08.01.1999 - 1998 р., № 51, стор. 13, код акту 6526/1998
8. Оглядний лист Вищого господарського суду України N 01-8/1289 від 27.11.2001 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням валютного законодавства» //»Бухгалтерія». — № 52/2 (467), 27.12.2001 року
9. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. — Видання друге. — К.: Юстініан, 2007. — 424 с.

УДК 347.121.2

Федюк Л.В.*

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА В ПРИВАТНОМУ ПРАВІ СНД

Стаття присвячена проблемі особистих немайнових прав. Це питання досліджується шляхом аналізу і порівняння норм Цивільного кодексу України та країн СНД.

Ключові слова: особисті немайнові права, Цивільний кодекс, Співдружність незалежних держав.

Статья посвящена проблеме личных неимущественных прав. Этот вопрос исследуется путём анализа и сравнения норм Гражданского кодекса Украины и стран СНГ.

Ключевые слова: личные неимущественные права, Гражданский кодекс, Содружество независимых государств.

The article is dedicated to the problems of the personal non-property rights. This question has become by means of analyzing and comparisons the norm of Civil code of Ukraine and the countries of the Union of Independent States.

Keywords: personal non-property rights, Union of Independent States, Civil code.

Приватне право України в плані регулювання особистих немайнових відносин найбільш представлене Цивільним кодексом України. Даний законодавчий акт є оригінальним документом, який увібрав у себе світовий досвід цивілістики, в тому числі й української науки, а також врахував вітчизняні традиції цивільного права. Він не дублює жоден з існуючих цивільних кодексів держав СНД, регулювання особистих немайнових відносин не повторюється в законодавстві якоїсь іншої держави. Наочною ілюстрацією такого твердження може слугувати порівняння норм, які присвячені особистим немайновим правам Цивільного кодексу України та інших країн Співдружності.

Цивільний кодекс присвячує особистим немайновим правам цілу Книгу другу «Особисті немайнові права фізичних осіб» [1], яку, в свою чергу, складають три глави. Жоден з цивільних кодексів країн СНД не містить такого обсягу норм, які б стосувалися особистих немайнових прав. Більше того, ні одна держава немає такого цивільно-правового документу, який присвятив би особистим немайновим правам цілу частину нормативно-правового акту. В більшості випадків існують поодинокі статті, які регулюють особисті немайнові відносини, в кращому – це може бути окрема глава.

Кодекси держав СНД містять досить обмежену кількість цивільно-правових норм, що стосуються особистої немайнової сфери. Мало того, законодавці цих країн не передбачають регулювання особистих немайнових відносин цивільним правом.

Так, Цивільний кодекс Російської Федерації в частині 2 статті 2 говорить, що: «невід'ємні права і свободи людини та інші нематеріальні блага захищаються цивільним за-

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника

конодавством, якщо інше не витікає зі змісту цих нематеріальних благ» [2]. Як видно, тут говориться про охоронну функцію, а якщо говорити про регулювання, то воно стосується тільки особистих немайнових відносин, які пов'язані з майновими.

Крім того, Цивільний кодекс Росії містить невелику кількість норм, які стосуються особистих немайнових прав: це тільки одна глава 8 підрозділу 3 розділу 1, що носить назву «Нематеріальні блага та їх захист», яку складають всього три статті: ст. 150 «Нематеріальні блага», де говориться про захист нематеріальних благ, ст. 151 «Компенсація моральної шкоди», ст. 152 «Захист честі, гідності та ділової репутації».

В главі 59 «Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди» є два параграфи, які стосуються особистих немайнових прав: це параграф 2 - «Відшкодування шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю громадянина» та параграф 4 - «Компенсація моральної шкоди», окрім того, в кодексі зустрічаються окремі статті щодо даної сфери прав.

У більшості цивільних кодексів СНД, зокрема таких країн, як Таджикистан [3], Туркменістан [4], Киргизія [5], Вірменія [6], Білорусія [7], Азербайджан [8], Казахстан [9], Узбекистан [10], простежується чітке повторення позиції: «...цивільне законодавство регулює пов'язані з майновими особисті немайнові відносини (ст.1 кодексів Таджикистану, Киргизії, Вірменії, Білорусії, Казахстану; ст.2 – Туркменістану, Азербайджану, Узбекистану).

Таким чином, виникає думка, що особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими, цивільним законодавством не регулюються.

Але далі в цивільних кодексах Таджикистану, Киргизія, Білорусії містяться положення: «...відносини, пов'язані із здійсненням та захистом невід'ємних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ (особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими), регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не витікає зі змісту цих відносин» (Ст.1 цивільних кодексів Таджикистану, Киргизії, Білорусії); чи норм цивільних кодексів Туркменістану, Киргизії, Білорусії твердять: «...відносини, пов'язані з існуванням та захистом невід'ємних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ, регулюються цивільним законодавством (та іншими правовими актами), оскільки інше не витікає зі змісту цих відносин» (ст.1); а положення цивільних кодексів Казахстану та Узбекистану визначають: «...особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими, регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не передбачено законодавчими актами чи не витікає зі змісту особистого немайнового відношення» (ст.1 ЦК Казахстану, ст.2 ЦК Узбекистану).

Отже, можна зробити висновок, що дані цивільні кодекси чітко не встановлюють регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, а лише допускають це регулювання, іншими словами – не заперечують.

Проте, наприклад, ч.2 ст.1 Цивільного кодексу Азербайджану говорить, що завданням даного Кодексу є регулювання і особистих немайнових відносин суб'єктів цивільного права. Але тут, як впливає з аналізу наступних статей, швидше всього йдеться про ті немайнові відносини, які пов'язані з майновими. Також згадувана ст.1 говорить про захист честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб, захист їх особистого життя і права особистої недоторканості як завдання Кодексу, тобто відзначається охоронна функція. Таким чином, Цивільний кодекс Азербайджану дає розмиту картину про регулювання даної сфери відносин.

Якщо простежити закріплення особистих немайнових прав у конкретних правових нормах вищезазначених кодексів, то складається наступна картина.

Цивільні кодекси Киргизії та Туркменістану містять лише окремі статті, що стосуються особистих немайнових прав. Здебільшого ці норми виконують захисну, тобто

охоронну функцію: компенсацію моральної шкоди, захист особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ; захист честі, гідності та ділової репутації; захист права на власне зображення; право на охорону таємниці особистого життя; відшкодування шкоди у випадку смерті потерпілого; відшкодування шкоди, заподіяної медичним закладом; відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я (статті 16, 17, 18, 19, 20, 21 Цивільного кодексу Киргизії; ст.ст. 11, 15, 16, 17, 18, 1041,– 1042, 1049 Цивільного кодексу Туркменістану).

Проте, деякі норми носять регулятивний характер. Це, наприклад, ст.21 Цивільного кодексу Туркменістану, ст.54 Цивільного кодексу Киргизії «Ім'я фізичної особи», які регулюють правовідносини з приводу отримання, використання та зміни імені. Регулювання деяких особистих немайнових прав також закріплюється в ст.50 Цивільного кодексу Киргизії, яка носить назву «Особисті немайнові права та інші нематеріальні блага». Таким чином, можна зробити висновок, що цивільні кодекси Туркменістану та Киргизії охороняють та частково регулюють особисті немайнові відносини.

Таджикистан та Казахстан у своїх цивільних кодексах, на відміну від попередніх країн, крім статей, присвячують особистим немайновим правам окремі параграфи.

Так Цивільний кодекс Таджикистану містить в главі 6 «Об'єкти цивільних прав» параграф 8, який називається «Нематеріальні блага та їх захист». В ньому містяться статті, які закріплюють положення про матеріальні блага, компенсацію моральної шкоди, захист особистих немайнових прав, особисті немайнові права, які пов'язані з майновими, захист честі, гідності та ділової репутації, право на охорону таємниці особистого життя, право на власне зображення, право на недоторканість житла.

Кодекс Казахстану присвячує цим правам параграф 3 глави 20, який так і називається: «Особисті немайнові права». Параграф складається з таких статей: «Захист особистих немайнових прав», «Особисті немайнові права, які пов'язані з майновими», «Захист честі, гідності та ділової репутації», «Право на охорону таємниці особистого життя», «Право на власне зображення», «Право на недоторканість житла».

Як бачимо, даний параграф майже ідентичний тому, що виділяється в Цивільному кодексі Таджикистану. Крім того, дані два кодекси містять ще по два ідентичні параграфи: «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина» (параграф 2 глави 55 розділу IV статті 1100-1110 Цивільного кодексу Таджикистану; параграф 2 глави 47 розділу IV статті 936-946 Цивільного кодексу Казахстану) та «Відшкодування моральної шкоди» (параграф 4 статті 1115, 1116 Цивільного кодексу Таджикистану; параграф 4, статті 951, 952 Цивільного кодексу Казахстану). Цивільний кодекс Казахстану має ще один параграф - «Особисті немайнові права», який складає всього одна стаття «Захист особистих немайнових прав», і вона стосується колізії норм.

Як бачимо, норми цивільних кодексів Таджикистану та Казахстану стосуються здебільшого, за окремими винятками, охорони і захисту особистих немайнових прав, але регулювання їх все одно допускається, не заперечується даним кодексом.

В деяких країнах СНД норми, що стосуються особистих немайнових прав, складаються не тільки в статті, параграфи, але й в окрему главу.

Так Цивільний кодекс Азербайджану містить главу 60 «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю фізичної особи». Проте, хоча кодекс закріплює своїм завданням регулювання особистих немайнових відносин (ст. 1 Цивільного кодексу Азербайджану), стаття, яка справді здійснює це регулювання, всього одна і присвячена вона тільки одному особистому немайновому праву – праву на ім'я (ст. 26 Цивільного кодексу Азербайджану).

Кодекси Вірменії та Узбекистану, крім того, містять параграф «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина» (параграф 2 глави 60 розділу IX, статті 1077-1087 Цивільного кодексу Вірменії; параграф 2 глави 57 розділу III, статті 1005-1016 Цивільного кодексу Узбекистану), а Цивільний кодекс Узбекистану ще параграфи «Компенсація моральної шкоди» (параграф 4 глави 57 розділу III, статті 1021, 1022 Цивільного кодексу Узбекистану) та «Особисті немайнові права. Інтелектуальна власність» (параграф 2 глави 71 розділу VI, статті 1179 Цивільного кодексу Узбекистану), норми яких є колізійними. Дані кодекси включають, крім того, ще декілька окремих статей. Але з усіх взятих разом норм цивільних кодексів даних країн, що стосуються особистих немайнових прав, лише мізерна частина їх регулює ці права, бо майже всі вони носять характер охорони.

Можна зробити висновок: цивільні кодекси Киргизії, Туркменістану, Таджикистану, Казахстану, Вірменії, Азербайджану та Узбекистану охороняють особисті немайнові права, а регулюють лише декілька з них.

Цивільний кодекс Молдови у статті 2 закріплює, що «відносини, пов'язані зі здійсненням та захистом прав і основних свобод людини та інших нематеріальних благ, регулюються даним кодексом та іншими законами»[11]. Таким чином, на відміну від вищеназваних кодексів СНД, він не лише допускає регулювання особистих немайнових відносин, які не пов'язані з майновими, але й закріплює дане регулювання.

Правда, якщо дослідити весь цей нормативний акт, то можна побачити, що нормам, які регулюють особисті немайнові права, присвячено дуже мало статей: ст.28 «Ім'я фізичної особи», ст.29 «Використання імені», ст.516 «Право на інформування» та деякі інші, так що випереджає Цивільний кодекс Молдавії вищеназвані кодекси тільки одним положенням про регулювання нематеріальних благ, тим більше, що охороні даних прав цей Кодекс також не виділяє багато положень.

Повернемось до Цивільного кодексу України, який в ст. 177 відносить до об'єктів цивільних прав нематеріальні блага, а ст. 201 визначає, що «Особистими немайними благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя, честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством». Особисті немайнові блага є об'єктом і особистих немайнових прав, і аналогічних правовідносин.

Чи передбачається даний об'єкт у цивілістиці країн СНД?

В таких державах, як Білорусія, Молдова та Туркменістан, про нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав не згадується взагалі. В цивільних кодексах Росії (ст.128) та Вірменії (ст.132) міститься норма, яка відносить нематеріальні блага до об'єктів цивільних прав. Дані кодекси відносять до цих благ життя та здоров'я, гідність особистості, особисту недоторканість, честь і добре ім'я, ділову репутацію, недоторканість особистого життя, особисту і сімейну таємницю, право вільного пересування, вибору місця перебування і проживання, право на ім'я, право авторства та інші.

Азербайджанський законодавець говорить, що нематеріальні блага, які не виключені з цивільного обороту, можуть бути об'єктами цивільних правовідносин (ст.4). Думається тут маються на увазі блага, що можуть відчувуватися від особи, але нас цікавлять тільки ті немайнові блага, які тісно пов'язані з особою і не можуть від неї відокремлюватися, тобто особисті немайнові блага, а вони тут не передбачені, тим більше що кодекс не містить переліку немайнових благ.

Цивільні кодекси Таджикистану (ст. 140) та Казахстану (ст. 115) стверджують, що об'єктами цивільних прав можуть бути особисті немайнові блага і права.

Цивільний кодекс Киргизії в ст.22 відносить нематеріальні блага до об'єктів цивільних прав, а також вказує в ст. 23 «Об'єкти цивільних прав у цивільному обороті», що «особисті немайнові блага і права невідчужувані і не передаються іншим способом». На відміну від всіх вищеназваних цивільних кодексів, даний кодекс розмежовує поняття «нематеріальні блага» та «особисті немайнові права», що є важливим. Доказом цього є стаття 50, яка дає перелік нематеріальних благ: життя і здоров'я, гідність особистості, особиста недоторканість, честь і добре ім'я, ділова репутація, недоторканість особистого життя, особиста і сімейна таємниця, можливість вільного пересування, вибору місця перебування і проживання, а також особистих немайнових прав: право на користування своїм іменем, право авторства, право на ім'я, право на недоторканість твору.

Таким чином, проводячи порівняльний аналіз приватного права України та країн СНД щодо особистих немайнових прав, необхідно відзначити, що український законодавець набагато більше уваги приділяє особистій немайновій сфері, ніж це роблять законодавці інших держав Співдружності. Варто наголосити на тому, що приватноправова сфера регулювання немайнових особистих відносин України суттєво випередила в розвитку решту країн СНД, і цей факт залишається беззаперечним вже протягом багатьох років.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Прийнятий 16 січня 2003 р. – К.: Істина, 2003. – 368 с.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 320 с.
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. От 6 августа 2001 г. № 41. – www.medialaw.org.
4. Гражданский кодекс Туркменистана. От 17 июля 1998г. – www.aarhus.ngo-tm.
5. Гражданский кодекс Кыргызской республики. От 21 июля 1999 г. № 83. – www.fssn.ru.
6. Гражданский кодекс Республики Армения. От 5 мая 1998 г. – www.parliament.am.
7. Гражданский кодекс Республики Беларусь. От 7 декабря 1998 г. № 218-3. – www.pravo.by.
8. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики. От 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – www.legal.az.
9. Гражданский кодекс Республики Казахстан. От 27 декабря 1994 г. – www.e.gov.kz.
10. Гражданский кодекс Республики Узбекистан. От 29.08.1996 г. № 257-1. – www.kodeks.uz.
11. Гражданский кодекс Республики Молдова. От 6.06.2002 г. № 1107-15. – www.law-moldova.com.

Хонин В.Н.*

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНТРОПОГЕНЕЗА И ФУДАМЕНТАЛЬНЫЕ ПРОСТРАНСТВА БЫТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.

Часть первая.

Статья посвящена влиянию механизмов генетической эволюции антропоса на формирование и выполнение базовой задачи международных отношений – способствовать жизнеутверждению Человечества на основе обеспечения непрекращающегося межпопуляционного процесса транскомбинации генетических расстояний, необходимых для сохранения демографического равновесия антропоса в процессе биотического круговорота на Земле.

Ключевые слова: антропос, фундаментальные пространства состояний, аттрактор, оператор эволюции, генофонд, генетическое разнообразие, генетический дрейф, поток генов, популяционные волны, популяционные корреляции, миграции, демографическое равновесие, международные отношения, межэтнические отношения.

Стаття присвячена впливу механізмів генетичної еволюції антропоса на формування та виконання базового завдання міжнародних відносин – сприяти жизнеутверждению Людства на основі забезпечення безперервного між популяційного процесу транскомбінації генетичних відстаней, необхідних для збереження демографічної рівноваги антропоса у процесі біотичного кругообігу на Землі.

Ключові слова: антропос, фундаментальні простору станів, аттрактор, оператор еволюції, генофонд, генетична різноманітність, генетичний дрейф, потік генів, популяційні хвилі, популяційні кореляції, міграції, демографічна рівновага, міжнародні відносини, міжетнічні відносини.

The article assesses the impact of the mechanisms of genetic evolution Anthropos on the formation and execution of the basic problems of international relations - to promote life-affirmation of humanity on the basis of ensuring the ongoing process trans combination inter population genetic distances required to preserve the demographic balance in the process of Anthropos biotic cycle on Earth.

Key words: anthropos, the fundamental state-space, attractor, evolution operator, gene pool, genetic diversity, genetic drift, gene flow, population waves, population correlation, migration, demographic balance, international relations, ethnic relations.

* кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

«Человеческое общество все более выделяется по своему влиянию на среду. Это общество становится в биосфере единственным в своем роде агентом, могущество которого растет с ходом времени со все увеличивающейся быстротой. Оно одно изменяет новым образом и с возрастающей быстротой структуру самих основ биосферы».

А.И.Вернадский.

Начинать исследование фундаментальных пространств¹ бытия международных отношений мы обязаны с основ **антропогенеза – жизнеутверждения Человечества**,² потому как **«международные отношения находят свое практическое выражение в отношениях между людьми»**.³ «Проблематика человеческой жизни, интереса и нравственности в мирополитическом дискурсе, - считает Э.Я.Баталов, - заключаются, в частности, в антропологическом подходе к международным отношениям».[2]

Но вначале несколько вводных положений. Рассматривая изучаемое явление как целостность, исследователь, прежде всего, стремится найти некое правило, определяющее ее состояние, найти, возможно, порядок ее симметрии и в целом пространство ее состояний, т.е. он, для своего же удобства, предпочитает рассматривать ее как равновесную изолированную систему. Но при этом он понимает или, по крайней мере, должен понимать, что «пространство есть множество параллельных рядов событий» [4] и, соответственно, любая система эволюционирует.

Естественно, что в процессе ее эволюции таких фундаментальных пространств состояний может быть некоторое множество. Исследователь должен располагать системным, по мере возможностей, сводом описаний этих фундаментальных пространств состояний системы, порядок которых определяет как возможные агрегатные состояния системы в некоторый момент времени, так и факторы роста, определяющие переходы системы из одного уровня фундаментального состояния в другой.

¹ Динамика изменений системы становится для исследователя существенной, если он в силах проследить ее, или хотя бы ее предвидеть. Если это удастся, то подобную систему определяют как динамическую. В такой системе есть некий **оператор эволюции**, отталкиваясь от множественных состояний которого можно параметризовать и состояние всей системы. Исследователь, получая и анализируя информацию о движениях системы и ее окружения, способен прийти к выводам о наличии у такой системы некоторого ряда базисно-структурных состояний, соизмеримых как с порядком их бытия, так и с оператором эволюции. Эти состояния определяют как **фундаментальные пространства ее движения вокруг аттрактора**. **Аттрактор** является для исследователя как бы постоянным образом состояния динамической системы, инвариантным относительно ее оператора эволюции. Поэтому все ее изменения, в том числе периодические движения, их фокусы и циклы, он соизмеряет с состоянием аттрактора, и для него они осуществляются как бы вокруг его состояния. «Допускается обобщение: эволюция к состоянию аттрактора отличается от всех других изменений, в особенности от изменений, обусловленных варьированием граничных условий. ... Состояние-аттрактор есть макроскопическое состояние, соответствующее максимуму вероятности» [1].

² Параллельное оперирование в настоящей статье терминами «антропос» и «Человечество», связано с тем, что термином «антропос» автор будет далее обозначать совокупное множество людей, живущих на Земле, а «Человечество» рассматривает как социальный организм, утвердившийся на нашей планете со своей все усложняющейся структурной организацией - «человеческим обществом».

³ Такова конструкция первого постулата Общей части теории международных отношений [3].

Международные отношения – особо сложная и *диссипативная система*⁴ - органическая часть бытия Человечества. Продуцирование информационно- энергетического обмена в подобных системах приводит к серьезным трансформационным изменениям в пространстве взаимодействия собственно макросистемы **Человечества с природой**. И, поскольку это ведет к постоянным затратам энергии, направленным, как на сохранение собственного агрегатного состояния Человечества, так и на изменения состояния его окружения, *то в фундаментальных пространствах состояний бытия* этих систем осуществляется, определенное мерой должного информационно-энергетического обмена, соответствующие **пространственно-энергетические изменения**.

Условия распространения пространственно-энергетических изменений в фундаментальных пространствах бытия системы, по общему правилу, должны быть для нее таковы, чтобы система была способна вернуть себе определенное состояние устойчивости, т.е. вернуться к аттрактору. «Фундаментальное пространство состояний – пишет Э.М.Сороко, -содержит в себе [либо представляет собой] тот минимально необходимый набор взаимосвязанных элементов [«базис данного пространства»], в котором, обусловленная природой деятельной сущности системы и совокупностью конкретных обстоятельств ее объективного бытия, запечатлена вся особенность самодействия: поведенческая линия, фазы [ступени] роста или упорядоченная цепь функциональных актов этой системы» [6].

Фундаментальные пространства состояний международных отношений

не просто «упорядоченная цепь функциональных актов» бытия Человечества, а, будучи особо сложными процессами информационно-энергетического обмена, «обусловленных природой деятельной сущности системы» по сути своей являются проявлением **Жизни – биотического кругооборота** элементов между организмами и средой, синергетического по своей форме и, соответственно, во многом случайного процесса преобразования энергии, процесса высокого химизма⁵.

Не углубляясь в эти идеи здесь и сейчас, нам представляется значительно более важным ввести основные постулаты и соответствующую им систему универсальной для нашего научного времени терминологии, которой, мы надеемся, будем пользоваться и далее по содержательной линии концепта этой статьи. Именно в этом плане и предполагается исследовать первый типологически особый, специальный пласт фундаментальных пространств состояний международных отношений. Примем для себя, его достаточно условное обозначение – **международные антропогенные отношения**.

Условное - потому как буквально все международные отношения связаны с движением антропоса, но специальное, в свою очередь, - потому как все параметры рассматриваемой типологии будут связаны со спецификой генетической эволюции антропоса.

Но прежде, чем мы приступим к заданному направлению исследований, следует представить, как основной посыл, версию одной из первых формул части особенной теории международных отношений, под которую в этой статье и необходимо подвести аргументарную базу:

- **международные отношения** представляют собой **пространственно-энергетические изменения, происходящие в процессах информационно-энергетического обмена, который осуществляется по синергетически организованным структурам**

⁴ «Диссипативная структура, то есть структура, существующая благодаря процессам рассеивания энергии, вещества, информации» [5].

⁵ «Жизнь возникает ... как следствие общих законов физики с присущей ей специфической кинетикой химических реакций, протекающих в далеких от равновесия условиях. Благодаря этим специальным кинетическим законам потоки энергии и вещества создают и поддерживают функциональный и структурный порядок в открытых системах» [7].

антропоса в пределах пространства биотического круговорота планеты по имени Земля⁶.

Представленная формула дает возможность, как обозначить систему пространственно-временных координат исследования бытия международных отношений, так и определить в настоящем исследовании базовый класс признаков-критериев оценки этого сложного социального процесса.

Соответственно, продолжая далее осуществлять введение базовых концептов следует обозначить, что начинать исследование фундаментальных пространств бытия международных отношений, заданных представленной выше формулой, естественно, необходимо с первого этапа *эволюции морфофизиологии человека* – *абиогенеза*⁷, когда в некоторых точках пространства планеты, по данному ей потом Человечеством имени - Земля, возможно благодаря оптической активности случайно скомбинированного набора веществ и возникла спонтанно Жизнь.

«Жизнь предстает перед нами как своеобразное проявление тех самых условий, в которых находится наша *биосфера*, - постулируют И.Пригожин и И.Стенгерс, - в том числе нелинейности химических реакций и сильно неравновесных условий, налагаемых на биосферу солнечной радиацией.»[8]

Формирование биосферы и отдельных биологических организмов в ней, их жизнеутверждение являются процессами взаимосвязанными и вполне естественными. «Организованность биосферы – явление многоплановое. В самом крупном плане биосфера представляет собой единство живого и минеральных элементов, вовлеченных в сферу жизни. Существенная часть единства - *биотический круговорот*, основанный на взаимодействии организмов, создающих и разрушающих органическое вещество» [9].

В чем же отличие Жизни как процесса преобразования энергии перед неорганическим миром?

Вот основные три отличия: *неравновесность; несимметричность; конкурентность*. Но каждое из основных отличий обладает специфическим набором особенностей.

Чтобы с большим удобством разобраться в этом предположении, по-видимому, следует ввести для Жизни некую трехмерную систему координат:

- распределив по одной координате этапы эволюции программ обмена энергией, их самовоспроизводства, развития, трансформации и дополнения;
- выделив по второй координате ряд приобретаемых организмами живой природы способностей⁸;

⁶ Уважаемые коллеги, читающие эту статью, автор не хотел бы, чтобы у Вас сложилось впечатление о его стремлении к некоей красоте в формулировании постулатов. В действительности это лишь вербальное отображение достаточно четко составленных формул. Введение же в их конструкцию имени собственного нашей планеты вызвано тем, что автор оставляет за собой мечту об экстраполяционных жизненных возможностях Человечества и за пределами нашей планеты. Соответственно, это относится и к их функционалу – международным отношениям. Надеюсь и это не вызывает у Вас лишь улыбку. Эти возможности у Человечества все же достаточно серьезные. Правда, не сей час.

⁷ Для простоты изложения основного концепта здесь мы ссылаемся на теорию «абиогенеза» [возникновение жизни — процесс превращения неживой природы в живую]. Хотя относительно возникновения жизни на Земле в разное время выдвигались разные, и возможно более интересные, гипотезы: креационизма, биохимической эволюции, панспермии, стационарного состояния жизни, самозарождения, гипотеза Опарина—Холдейна [синтетическая теория] и др.

⁸ А.В.Дабагян предложил впечатляющую по системности и краткости программу «О корнях» антропогенеза. Он ввел ряд основных способностей, отличающих Жизнь от неорганической природы. «Основным атрибутом, отличающим живую природу от мира неорганического, - пишет он, - является ее врожденная способность к самосохранению». И далее он вводит следующие способности живой природы: способность добывать ресурс в неблагоприятных условиях; способность использовать добытую энергию; способность перемещаться в пространстве; способность создавать механизмы, осуществляющие обмен веществ в процессе адаптации к изменяющимся условиям среды; способность к множественности направлений развития; способность к самовоспроизводству; способность ценой смерти достигнуть «потенциального бессмертия» в своих потомках [10].

- привязав к третьей - специфические механизмы преобразования энергии, характерные для различных форм Жизни.

Перемещение по первой из координат предполагает ранжирование развития форм жизни как неравновесных систем. Соответственно в самих этих системах и, естественно, в их окружении несимметрично развиваются явления динамического хаоса, противостоять которому подобная неравновесная система может только в случае перехода в новое состояние. Необратимость во времени процессов протекающих в системе заставляет систему развиваться, самоорганизовываться.

Если подобная неравновесная, диссипативная система оказывается способной проявлять устойчивость жизнеутверждения и, восстанавливая свое состояние после возмущающих воздействий на нее потоков энергии из внешней среды, и/или из-за накапливающихся флуктуаций, проявляет и способность к поэтапной, стадийной, или циклической трансформации то, следовательно, осуществляются эволюции программ обмена, сохраняющие в некоем изменяющемся формате саму эту Жизнь.

Подобные программы обмена естественны для всех форм жизни и включают в себя как основные этапы поиск, добычу, преобразование, распределение, обмен и потребление энергоресурсов и сопутствующих им иных ресурсов жизнеутверждения. Специфика этих развивающихся или стабилизирующих программ внутрисистемного и межсистемного обмена формирует определенную сущность жизни и приводит к появлению в некоторой реальности живых существ.

Естественно, что в определенных реалиях и при неблагоприятных условиях, дефицит ресурсов приводит к конкуренции бесчисленных форм живых существ в их стремлении к закреплению эволюционной [моно- или поли-] линии своего существования.

Любая программа обмена как необходимость включает в себя подпрограммы: адаптации живого организма, в том числе и человека, к изменяющимся условиям среды, приобретения, совершенствования и трансформации соответствующих способностей; в конечном счете, всего того, что для данного живого существа связано с достижением «потенциального бессмертия в своих потомках».

Заполнение организмами в результате жесткой конкуренции жизненного пространства соответствующей природной ниши, приводит к формированию, как правило, исключительно неравновесной биосферы, находящейся, однако, в состоянии гомеостаза. Многообразие форм жизни определяет уникальные свойства биосферы как саморегулирующейся системы поддерживающей достаточно устойчивый по аттрактору биотический круговорот⁹. Соответственно, каждый из организмов должен обладать собственной генетической программой, обеспечивающий его участие в биотическом круговороте и его выживание. Эта программа составляет его геном¹⁰, который поддерживается совокупностью всех генов организма, его полным набором хромосом. Эти программы опреде-

⁹ «Чтобы успешно привлекать энергию и прочие ресурсы, необходимые для создания конкурентноспособных вариантов носителей генетических программ, - писал А.В.Дабагян, - живые существа должны иметь механизмы, осуществляющие обмен веществ. Измененные и сохраненные в результате отбора субъекты в своих геномах содержали планы образования органов, обеспечивающих обмен. Генерированные в локальных участках среды ДНК и РНК отличались от носителей информации, унаследованной от предков. Возникли организмы, заполнившие биосферу» [10].

¹⁰ «Геном — совокупность всех генов организма; его полный хромосомный набор. Под геномом организма [в современной генетике] понимают суммарную ДНК гаплоидного набора хромосом и каждого из внехромосомных генетических элементов, содержащуюся в отдельной клетке зародышевой линии многоклеточного организма» [9].

ляют и характер передачи генетической информации¹¹ между организмами в процессе их обмена энергией и масштабы их участия в биотическом круговороте. В едином информационном пространстве биосферы¹², - считает В.А.Кордюм, - все организмы обмениваются генетическим материалом. Именно эти информационно-энергетические обмены определяют ход эволюции жизни [биологическую эволюцию]. Наследственная передача информации¹³, единство генетического кода¹⁴ позволяет организмам объединиться в биологическую сеть. [12]

Будучи необратимой, биологическая эволюция как направленное развитие экосистем и биосферы в целом, способствует не только изменению геномов организмов, но и формированию генофонда всего антропо́са.

Именно наследственная передача генетических кодов, последовательное закрепление микротрансформаций генетических программ и является залогом как успеха адаптации¹⁵ организмов к изменяющимся условиям природной среды, так и соответствующей их генетической эволюции. Однако при устойчивых условиях природной среды стабилизирующий отбор отсекает крайние варианты рекомбинации генов¹⁶ и, несмотря на значимые

¹¹ Для живых существ обеспечение программ обмена энергией удастся при помощи структур РНК и ДНК. В соответствии с синтетической теорией эволюции, генетическая информация кодируется благодаря процессам репликации уже в структурах ДНК, мультиплицируется и прочитывается в синтезе биополимеров, из которых состоят клетки. Но в ДНК записана только первичная структура белков - последовательность аминокислот в белковых молекулах, считал А.Г.Гурвич, создатель волновой генетики, изучающей полевые формы хранения и передачи наследственной информации. Он доказал, что хромосомы генерируют электромагнитное излучение, и оно может передавать информацию от одной клетки к другой [11].

¹² «Реальные переносчики генетической информации в пределах биосферы - вирусы. Но функция их намного важнее. Эти мельчайшие организмы, численно измеряемые триллионами, образуют информационный поток, захватывающий все организмы на Земле, вирусы переносят генетический материал, минуя все репродуктивные барьеры. Так возникает единое информационное пространство биосферы» [11].

¹³ «Наследственность — это свойство организмов повторять в ряду поколений сходные типы обмена веществ и индивидуального развития в целом. Эволюция организмов происходит посредством изменения наследственных признаков организма. П.П.Гаряев разработал учение о генетическом аппарате как волновой управляющей системе. Он писал: В хромосоме есть 2 способа записи наследственной информации. Первый - химический, с помощью генетического кода. Второй - полевой, в первую очередь, электромагнитный. Информация может записываться на хромосоме приблизительно так же, как на компьютерной дискете. Генетики давно обнаружили, что в хромосомах есть участки ДНК, которые, вроде, ничего не кодируют. По Гаряеву, эти участки не несут лишь химической информации. Однако полевая составляющая наследственной памяти в ней присутствует. В частности, в них может присутствовать голографический образ формы будущего организма» [11].

¹⁴ «Генетическая информация, закодированная в ДНК, должна быть прочитана и в конечном итоге выражена в синтезе различных биополимеров, из которых состоят клетки. Генетическая информация реализуется при экспрессии генов в процессах транскрипции [синтеза молекул РНК на матрице ДНК] и трансляции [синтеза белков на матрице РНК]. Последовательность оснований в цепочке ДНК напрямую определяет последовательность оснований в РНК, на которую она «переписывается» в процессе, называемом транскрипцией. В случае мРНК эта последовательность определяет аминокислоты белка. Соотношение между нуклеотидной последовательностью мРНК и аминокислотной последовательностью определяется правилами трансляции, которые называются генетическим кодом» [9].

¹⁵ «Адаптация [от лат. *Adapto* — приспособляю] — процесс приспособления строения и функций организмов [особей, популяций, видов] и их органов к условиям среды. Процесс приспособления может приводить как к приобретению новых признаков, так и к потере наследуемых. При этом, результатом адаптации является качественное изменение строения особи» [9].

¹⁶ «Рекомбинация генов - появление новых сочетаний генов, ведущее к новым комбинациям признаков у потомства. Единицей рекомбинации служит рекон. Рекомбинация генов - универсальный механизм, свойственный всему живому. У высших организмов рекомбинация осуществляется при независимом расхождении хромосом в мейозе» [9].

различия в генотипах, поддерживает для данной группы организмов оптимум их обобщенного генома, как программы обмена энергией со средой¹⁷. Сохраняя единство генетического кода, вместе с тем организмы в условиях неравновесной природной среды, накапливают наследственные изменения в генетических программах и, распространяясь в новых пределах этой среды, адаптируясь к ней, постепенно меняют и закрепляют в обособленных линиях развития свой фенотип¹⁸.

Люди, составляя в пределах биосферы Земли достаточно устойчивую колонию организмов, вместе с тем так же подобно другим организмам, выработали принципиально единый формат своего генотипа и, соответственно фенотипа. Однако, адаптационные процессы «развели» отдельные линии людей и конкретные условия их адаптаций способствовали тому, что доминантные фенотипы этих отдельных линий содержат целую гамму отличий. Тем не менее, при этом пока не изменяется ни принципиальный формат организмов людей, ни, что самое главное, принципы программы обмена энергией с природной средой. Хотя в историческом контексте человек и генетически эволюционировал, но антропос в целом занял в биосфере свою нишу и сохранил свою жизненную структуру.

В этом месте уже необходимо и удобно выделить первый базовый концепт, значимый для развертывания исследования международных антропогенных отношений, направлении которого было задано в начале статьи:

– в синергетическом объеме любой биосферы, приспособленной к условиям неравновесности ее природной среды, все организмы, включая людей, стремятся сохранить как сам принцип организации своей жизненной структуры, так и основу своей, хотя и эволюционно изменяющейся, программы обмена энергией - аттрактора фундаментальных пространств их состояний.

Генетическая эволюция связана как с фактором неравновесности как природной среды, ее экоструктуры, так и с собственно внутренней организацией живых организмов и их сообществ. При этом, хотя процессы внутренней жизни организма стремятся к устойчивости, процессы обмена энергией организма с внешней средой не являются симметричными, так как связаны с внутренними потерями энергии этого организма и затратами на ее возобновление за счет внешней среды.

Подобные флуктуации, как внутренние отклонения от «стандартных» состояний, маломасштабны и не разрушают, а, накапливаясь и расширяясь, заставляют сам организм изменяться, эволюционировать. Именно способность к генетической изменчивости организмов, при их адаптации в трансформирующихся условиях конкретного сегмента природной среды, приводит к существенной рекомбинации генов у последующих поколений и, соответственно, определяет генетическое разнообразие организмов. В том числе и этого вида.

¹⁷ «В определении генома отдельного биологического вида необходимо учитывать, во-первых, генетические различия, связанные с полом организма, поскольку мужские и женские половые хромосомы различаются. Во-вторых, из-за громадного числа аллельных вариантов генов и сопутствующих последовательностей, которые присутствуют в генофонде больших популяций, можно говорить лишь о некоем усреднённом геноме, который сам по себе может обладать существенными отличиями от геномов отдельных особей» [13].

¹⁸ «Фенотип — [от греческого слова *phainotip* — являю, обнаруживаю] совокупность внешних и внутренних признаков организма, приобретённых в результате онтогенеза [индивидуального развития].. Фенотип формируется на основе генотипа, опосредованного рядом внешнесредовых факторов. Фенотип можно определить как «вынос» генетической информации навстречу факторам среды. У диплоидных организмов в фенотипе проявляются доминантные гены. Генотип - это совокупность всех генов данного организма; группы животных и растений, потомки которых в ряде поколений не изменяются по внешнему виду и не дают расщепления, названы чистыми линиями» [9].

Таким образом, выживание антропоса возможно лишь при условии, когда в каждом новом поколении людей и в каждой особой линии их эволюции будет обеспечено генетическое разнообразие людей, сохраняющее в принципе единство их основного генетического кода. Именно объемы и динамика накопления генетического разнообразия и являются основными параметрами, определяющими эффективность антропогенеза, а вместе с этим определяется и оценка прогресса жизнеутверждения Человечества.

Вновь необходима краткая остановка для того, чтобы особо подчеркнуть - в изложении материала этой статьи мы достигли второго базового концепта: - обязательным условием сохранения существования в неравновесной среде любой линии живых существ, включая людей, - является накопление генетического разнообразия.

Для определения фундаментальных основ бытия международных отношений как отношений людей, этот концепт важен чрезвычайно, поскольку именно генетическое разнообразие людей изначально привело к обособлению частей Человечества и стимулировало определяющий принцип их взаимоотношений «свой - чужой». Соответственно, этот принцип является базовым и для функционала Человечества - международных антропогенных отношений, как отношений между относительно обособленными линиями антропоса.

Ясно, что Человечество испытывает определяющее влияние генетической эволюции, но с каждым новым периодом его жизнеутверждения все более значимым для людей становятся социальные связи, к которым, естественно, относятся и международные отношения.

Вовсе не желая проводить далее в исследовании слепое сопоставление биологического и социального, а намереваясь лишь показать корректирующую и преобразующую роль механизмов социальной эволюции¹⁹, попробуем сопоставить и совместить эти две, в реалиях неразрывно связанные, линии эволюции антропоса и выделить то, что составляет базис фундаментальных пространств бытия международных отношений.

Итак, в пространственно-природных пределах бытия в результате конкуренции сохраняются те линии жизненной сущности и, соответственно, те формы живых существ, которые смогли более многомерно развивать свои способности и, прежде всего: - эффективной добычи значимых для этих существ ресурсов; - качественного их преобразования; - пропорционального, в зависимости от требований среды, их распределения; - совершенствования их эквивалентного и продуктивного обмена; - экономного их потребления в соответствии с сильно неравновесными условиями бытия; - и, наконец, адаптированного использования добытой энергии для осуществления нового жизненного цикла.

При этом каждая из линий живых существ стремится стать относительно обособленной от другого ряда жизненных сущностей, и, становясь в должной мере целостной системно организованной формой, пытается сохранить с помощью наследственности уровень самоуправляемости своей жизнедеятельности и эквивалентного и продуктивного обмена со средой.

Таким образом, каждый шаг генетической эволюции реально происходит тогда, когда в геноме нового поколения людей этой линии закрепляются новые аллели, закрепляющие гены в сочетании отличным от предшествующих. Для того чтобы генетическая эволюция

¹⁹ «Социальная эволюция — «процесс структурной реорганизации во времени, в результате которой возникает социальная форма или структура, качественно отличающаяся от предшествующей формы» Частным случаем социальной эволюции является социальное развитие. Основы общей теории социальной эволюции были заложены Г. Спенсером ещё до разработки Ч. Дарвином общей теории биологической эволюции» [14].

состоялась, действуют: - механизмы мутации, генерирующие новые аллели генов, приводящие, в свою очередь, к изменениям в последствии фенотипических признаков живых существ; механизмы трансккомбинации генетических расстояний²⁰, меняющие их фенотипы в целом; и механизмы естественного отбора²¹, селектирующие живых существ, генотип и, соответственно, фенотип которых оптимальным образом отвечает условиям среды их жизнедеятельности.

Следует учитывать также, что на генетическую эволюцию организмов, естественно и людей, неоспоримо значимо влияет и то, что процессы их самовоспроизводства связаны с двуполым способом их осуществления. Именно в процессах скрещивания, особенно если они осуществляются на принципах панмиксии²², во многом случайные совмещения генетических программ создают все увеличивающееся разнообразие индивидуальных геномов новых поколений, что, в свою очередь, обуславливает динамику их расхождений с доминантным геномом.

И с каждым новым поколением эти расхождения закрепляются, что приводит уже к трансформации собственно доминантного генома в этой линии развития. Линии развития множатся, генетические расстояния между ними увеличиваются. Серьезную коррекцию в процесс достижения устойчивой трансккомбинации генетических расстояний вводит социально- биологический механизм ассортативности браков²³, когда избирательность в выборе партнеров и, соответственно, генетические признаки последующих поколений, зависят не только от случая, но и от индивидуальных предпочтений. Как правило, эти предпочтения ориентированны прежде всего на подобие, а не на отличие в фенотипических, интеллектуальных, психологических и поведенческих признаках. И в каждом новом поколении, благодаря ассортативности браков, частота встречаемости этих признаков усиливается, что приводит к некоей определенности в дальнейшем выборе партнеров и, в конечном счете, к размежеванию человеческих общностей.

Выживание Человечества возможно лишь при условии, если на основе естественно сложившейся матрицы ранжирования генетических расстояний как внутри, так и между отдельными линиями антропо́са, будут оптимально осуществляться собственно эволюционные процессы трансккомбинации генетических расстояний, являющиеся в этом плане основным оператором прогрессивной эволюции антропо́са и, соответственно, международных антропогенных отношений.

Здесь представляется необходимым выделить следующий, уже третий значимый для выстраивания модели международных антропогенных отношений, базовый концепт:

²⁰ Разные линии живых организмов отличаются друг от друга по частоте аллелей [место и порядок нахождения генов] в их геномах. Для количественной оценки этих различий генетики выделяют ряды показателей, отличия в которых называют генетическими расстояниями.

²¹ «Естественный отбор, то есть процесс, в результате которого наследственные признаки, благоприятные для выживания и размножения, распространяются в популяции, а неблагоприятные становятся более редкими. Это происходит потому, что особи с благоприятными признаками размножаются с большей вероятностью, поэтому больше особей следующего поколения имеют те же признаки» [15].

²² «Панмиксия - [от греч. pan - всё и mixis - смешивание], абстрактная модель, характеризующая ситуацию, при которой подбор брачных пар происходит исключительно случайным образом и все их сочетания равновероятны. В реальной действительности не встречается. Панмиксия служит моделью в популяционной генетике и эталоном для измерения степени гомогамии и гетерогамии с помощью индексов брачности» [9].

²³ «Свободный выбор вместо отбора: - ассортативность браков. Ассортативность — явление, при котором образование супружеских пар или скрещивание в отношении какого-либо признака происходит не случайным образом: имеется половое предпочтение, наличие корреляций по к.-л. признакам между супругами. Например, в человеческих популяциях отмечается ассортативность по росту. Ассортативность положительна, если пары подбираются по принципу сходства, и отрицательна, если по принципу противоположности» [15].

- оператором эволюции живых существ, включая людей, являются множественные транскомбинации генетических расстояний линий их развития, которые продуцированы основными эволюционными механизмами, обеспечивающих их выживание в изменяющихся условиях среды.

Учитывая сказанное можно постулировать, что именно необходимость обеспечить множественную транскомбинацию генетических расстояний и принуждает разные части антропоса органично выбирать особенные направления в своей эволюции, а затем, совмещая их, сдвигать векторы эволюционного роста, обеспечивая тем самым устойчивость циклов жизнеутверждения Человечества, расширяя возможности адаптации его к изменяющимся условиям природной среды.

В результате адаптации и последующих мутационных процессов выживают линии людей наиболее приспособленных к изменившимся условиям окружающей среды. Жесткий естественный отбор способствует закреплению не только собственно нового доминантного генома, но и, благодаря мутационным процессам, соответствующего ему фенотипа данной линии живых существ. Постепенно складываются отдельные совокупности данных организмов – популяции²⁴.

«Особи не живут поодиночке, а образуют более или менее устойчивые группировки, сообщая осваивая среду обитания. Такие группировки, если они самовоспроизводятся в поколениях, а не поддерживаются только за счет пришлых особей, и называют популяциями» [15].

И история Человечества начинается с истории собственно популяционного формирования антропоса. Именно популяции людей, определяют меру их сосуществования с природой, корректируют уже другими, в том числе и социальными, механизмами процессы их адаптации, определяют в целом доминантный геном людей их составляющих, и в этом плане являются как бы интегратором антропогенеза, обеспечивающим «единое качество системы» жизнеутверждения Человечества.

Конкретные шаги этой истории - непрерывающаяся борьба популяций за существование²⁵, стимулирующая поколения людей их составляющих к генетической эволюции. Одни популяции людей, перемещаясь в пространствах нашей планеты, постепенно отделялись от других. Адаптация этих людей к природным условиям для каждой из этих групп особой среды обитания приводили с помощью естественного отбора как к мутационным изменениям в геномах каждого нового поколения, так и к трансформации генофонда всей данной человеческой популяции.

Эти изменения были связаны с тем, что на непрерывный процесс биологической эволюции влияют и вполне определенные факторы сожительства видов организмов в пределах среды обитания - конкретных биоценозов²⁶ планеты.

²⁴ «Популяция [позднелат. *populatio*, от лат. *populus* — народ, население] в генетике, экологии и эволюционном учении, совокупность особей одного вида, более или менее длительно занимающая определённое пространство и воспроизводящая себя в течение большого числа поколений; особи одной популяции имеют большую вероятность скрещиваться друг с другом, чем с особями других популяций. Особи каждой популяции отличаются друг от друга, и каждая из них в чём-то уникальна. Многие из этих различий наследственные, или генетические, — они определяются генами и передаются от родителей к детям. Совокупность генов у особей данной популяции называют её генофондом» [15].

²⁵ Борьба за существование. Под названием борьбы за существование Ч. Дарвин ввел в биологию сборное понятие, объединяющее различные формы соотношений организма со средой, которые ведут к естественному отбору организмов для размножения [9].

²⁶ «Биоценоз [от био.-. и греч. *koinós* - общий], совокупность растений, животных, микроорганизмов, населяющих участок суши или водоёма и характеризующихся определёнными отношениями как между собой, так и с абиотическими факторами среды» [9].

Но на различных территориях проживания популяций складываются и особенные условия сожительства людей и других видов живых существ в отдельных исторически сложившихся естественных экосистемах - биогеоценозов²⁷. В комплексе организмов, составляющих биоценоз планеты и участвующем в биотическом круговороте, люди исполняют роль консументов 2-го порядка и, соответственно, зависят как от продуцентов, так и от консументов 1-го порядка²⁸. Но в пределах конкретных биогеоценозов осуществляются вполне обособленные саморегулирующиеся биотические круговороты и роль людей в каждом из них значимо корректируется, в том числе и совместными возможностями популяций.

1] Продуценты [производители] - автотрофные организмы, создающие органические вещества из неорганических; основные продуценты во всех биоценозах - зелёные растения. Деятельность продуцентов определяет исходное накопление органических веществ в биоценозе

2] Консументы [потребители] - гетеротрофные организмы, питающиеся за счёт автотрофов. Консументы 1-го порядка - растительноядные животные, а также паразитические бактерии, грибы и другие бесхлорофильные растения, развивающиеся за счёт живых растений.

Консументы 2-го порядка - хищники и паразиты растительноядных организмов. Бывают консументы 3-го и 4-го порядков, но всего в цепях питания не более 5 звеньев. На каждом последующем трофическом уровне количество биомассы резко снижается. Деятельность консументов способствует превращениям и перемещениям органических веществ в биоценозе, частичной их минерализации, а также рассеянию энергии, накопленной продуцентами.

3] Редуценты [восстановители] - животные, питающиеся разлагающимися остатками организмов [сапрофаги], и особенно непаразитирующие гетеротрофные микроорганизмы - способствуют минерализации органических веществ, их переходу в усвояемое продуцентами состояние биогеоценоза в другой в пространстве или во времени сопровождается сменой состояний и свойств всех его компонентов и, следовательно, сменой характера биогеоценозического метаболизма» [9].

Поддержанию процесса биотического круговорота на оптимальном для данной территории уровне должны способствовать и люди, составляющие определенную популяцию, входящую в эту экосистему. Естественно участвуя в обмене веществ в соответствующем биогеоценозе, они не только подвержены влиянию экологических факторов среды, но и сами влияют на их формирование. Соответственно это сказывается на генофонде популяции и на комплексе личностных признаков людей входящих в нее – на их обобщенном фенотипе.

В составе каждого конкретного биогеоценоза формируются особые группы экологических факторов среды, непосредственно влияющие на жизнь человека и всей его популяции. При этом экологические факторы среды обитания человеческих популяций каждого из биогеоценозов, имеют целый ряд отличий, которые при адаптации к ним людей в каждом новом поколении способны вызывать изменение у них генетических кодов и, соответственно, фенотипических признаков.

²⁷ «Биогеоценоз [от греч. Βίος — жизнь γη — земля + κοινός — общий] — экосистема, включающая сообщество живых организмов и тесно связанную с ним совокупность абиотических факторов среды в пределах одной территории, связанные между собой круговоротом веществ и потоком энергии. Представляет собой устойчивую саморегулирующуюся экологическую систему, в которой органические компоненты [животные, растения] неразрывно связаны с неорганическими [вода, почва]» [9].

²⁸ «По участию в биогенном круговороте веществ в биоценозе различают три группы организмов.

Одни комплексы экологических факторов среды²⁹ не только отличаются от других по параметрам абиотических, биотических и антропогенных их групп, но и по-разному действуют на людей. Некоторые из них выступают как раздражители, способствуя изменению физиологических функций организмов, постепенно приспосабливая их к новым условиям среды.

Абиотические факторы — компоненты и явления неживой, неорганической природы, прямо или косвенно воздействующие на живые организмы. К ним относятся: климатические [температурный режим, влажность, давление, фотопериод], эдафогенные [механический состав, воздухопроницаемость, плотность почвы], орографические [рельеф, высота над уровнем моря], химические [газовый состав воздуха, солевой состав воды, концентрация, кислотность], физические [шум, магнитные поля, теплопроводность, радиоактивность, космическое излучение]

Биотические факторы — совокупность влияний жизнедеятельности одних организмов на жизнедеятельность других [внутривидовые и межвидовые взаимодействия], а также на неживую среду обитания. К ним относятся фитогенные [растения], зоогенные [животные], микробиогенные [микроорганизмы] факторы.

Антропогенные факторы — всё множество факторов, связанных с деятельностью человека. К ним относятся физические [использование атомной энергии, перемещение в поездах и самолётах, влияние шума и вибрации, употребление алкоголя и наркотиков, чрезмерное использование лекарственных средств и др.], химические [использование минеральных удобрений и ядохимикатов, загрязнение оболочек Земли отходами промышленности и транспорта; биологические [продукты питания; организмы, для которых человек может быть средой обитания или источником питания], социальные [связанные с отношениями людей и жизнью в обществе] факторы» [15].

Воздействия других - модификаторов, способствуют генетико-мутационным изменениям и последовательной морфологической и анатомической перестройке организмов, приспосабливая эту локальную популяцию и только эту к проживанию в данном биогеоценозе. Соответственно препятствуя другим. И, наконец, третьи факторы – ограничители, которые практически препятствуют выживанию людей в этой конкретной природной среде и вынуждают ее покидать.

Благодаря действию этих факторов человеческие популяции в известной мере стабилизируются, обособливаются, детерминируют как свою динамику роста, так и вымирания. При этом единство генетического кода человека в рамках локальной популяции естественно выше по сравнению с представителями иных популяций. Но необходимые для эффективной адаптации к изменяющимся условиям среды параметры генетического разнообразия в каждой отдельной популяции формируются совершенно по-разному.

Сами популяции никогда не были стабильными. Индивидуальная изменчивость составляющих их людей способствовала выживанию популяции как некоей целостности, но несовпадение циклов континуальной [непрерывной] изменчивости внутри популяции и дискретно-временной [прерывистой] изменчивости ее отдельных групп приводила либо к несогласованному с биогеоценозом росту состава популяции, либо к ее расколу, либо к вымиранию.

Соответственно, международные антропогенные отношения получали новый толчок к развитию. В первом случае возникали обоснованные причины, обуславливающие «кри-

²⁹ «Экологические факторы — любые, далее неделимые, условия среды обитания, оказывающие воздействие на организм, хотя бы на протяжении одной стадии онтогенеза. Среда включает в себя все тела и явления, с которыми организм находится в прямых или косвенных отношениях.

зис перенаселения» и связанные с ним процессы выброса из популяции лишнего генетического материала, вместе с людьми – их носителями. Во втором случае это движение по разделению генофонда получало некую меру внутрипопуляционной согласованности и требовало уже социально определенного основания для формирования новых популяционных образований, возможно уже в других условиях другого биогеоценоза. Третий случай, увы, вел к процессам депрессии популяции и деградации его генофонда. Но «свято место пустым не бывает» и пространство данного биогеоценоза заполняли другие популяции людей, захватывая возможно остатки генетического материала его предыдущих жителей, растворяя их.

Таким образом, либо начинался отсчет нового темпорального времени генетической эволюции, либо основной процесс подобной эволюции, затухая для одних популяций, включался элементом в базис других. Международные антропогенные отношения дифференцировались, обслуживая эти шаги эволюции популяций и антропоуса в целом, соответственно и истории Человечества.

Для выживания популяции чрезвычайно важна параметральная мозаичность биогеоценоза, наличие достаточного количества биогеоценотических парцелл³⁰ для того, чтобы, приспособившись к ним, разнообразить популяцию, создать «горизонтальные» субпопуляции, тем самым, увеличивая генетические расстояния между людьми в них входящими, повышая в целом адаптационные возможности выживания популяции. Если такие возможности не возникают, то начинают срабатывать иные эволюционные механизмы.

Но эволюцию антропоуса, которую «можно определить как необратимое изменение генофондов популяций во времени»³¹, движут не только биологические механизмы, но и активно действующие в популяциях механизмы социальные. «В общей модели антропогенеза, - пишет М.В.Севостьянова, - представляется возможным выделить два основных периода: эволюция морфофизиологии человека и эволюция его психической структуры» [16].

Соответственно, коэволюция³² Человечества и биосферы Земли идет как за счет постоянного влияния биологической эволюции, включая генную эволюцию антропоуса, так и при возрастающем влиянии социальной эволюции, все с большей скоростью осуществляющейся в человеческом обществе и определяющем изменения в биотическом круговороте на планете.

При этом шаги эволюционных преобразований в человеческих популяциях были связаны прежде всего с социализацией отношений внутри популяции, с оформлением определенных статусных отношений между ее членами. Эти структурные преобразования внутри популяций приводили к тому, что они приобретали уже не только некую органи-

³⁰ «Для обозначения горизонтальной неоднородности, или мозаичности биогеоценоза введено понятие биогеоценотических парцелл. Как и биогеоценоз в целом, это понятие комплексное, так как в состав парцеллы на правах участников обмена веществ и энергии входят растительность, животные, микроорганизмы, почва, атмосфера» [9].

³¹ «Совершается она путем накопления мутационных изменений ДНК, возникновения новых генов, хромосомных преобразований и др. Важную роль при этом играет то, что гены обладают способностью удваиваться [дуплицироваться], а их копии – встраиваться в хромосомы» [9].

³² Коэволюция параллельная, взаимосвязанная эволюция биосферы и человеческого общества. Несовпадение скоростей природного эволюционного процесса, происходящего очень медленно [тысячи лет], и социально-экономического развития человечества, происходящего намного быстрее [десятилетия], ведет при неуправляемой форме взаимоотношений к деградации природы, поскольку антропогенный фактор оказывается слишком мощным, приводящим не столько к изменению видов, сколько к их вымиранию, и, в конечном итоге, может привести к глобальной экологической катастрофе. Выход заключается в регулируемом, сознательно ограниченном воздействии человека на природу, в построении ноосферы» [17].

зационную целостность, но и по отношению к другим подобным человеческим сообществам определенное «публичное лицо». Они становились этносами³³. «Этносы – писал Л.Н.Гумилев, - явление, лежащее на границе биосферы и социосферы и имеющее весьма специальное назначение в строении биосферы Земли» [18].

Моноэтнические и полиэтнические сообщества людей преобразовались в исторически определенные социумы, дающие им возможности более эффективного участия в биотическом круговороте с Природой. Процессы обмена энергией в этом биотическом круговороте включают в себя не только добычу, но и перераспределение добытой энергии, в различной материальной форме ее существования, внутри этноса, а также и между этносами, находящимися в определенных пределах близости. «Этнос – феномен биосферы, или системная целостность дискретного типа, работающая на геобиохимической энергии живого вещества, в согласии с принципом второго начала термодинамики, что подтверждается диахронической последовательностью исторических событий» [19].

К материальной форме геобиохимической энергии, являющимися объектами обмена, относятся природные ресурсы, продукты питания и иные продукты техносферы³⁴ бытия Человечества, включая необходимые для жизнеутверждения людей и их социумов технологии, услуги и информацию. Энергетический обмен между этносами и входящими в них популяциями и людьми в пределах техносферы естественно дополняется обменом информационным, процессы которого сами по себе являются кодированными в системе определенных образов пространственно-энергетическими изменениями, имеющими высокую степень, и не только социальной, значимости.

Но главными объектами обмена геобиохимической энергией живого вещества были и остаются - люди. Люди, обладающие навыками и возможностями участвовать в биотическом круговороте, производящими материальные ценности и информацию, имеющую свою ценность. Люди, отображающие в своем сознании реальность их бытия в этом мире и бытия этого мира, обладающие волей, способные принимать решения и продуцировать действия. Но, опять таки, главное – люди, являющиеся носителями генетических программ обмена энергией и продолжения рода.

Международные антропогенные отношения сутью своего существования обязаны неизбежному для эволюции антропоа обмену генофондами между популяциями, этносами, социумами разделенного Человечества. И вот теперь, в соответствии с планом организации статьи, пришла необходимость сформировать четвертый базовый концепт: - эволюция антропоа - антропогенез по сути своей представляется как необратимое изменение генофондов человеческих популяций в пространственно-временном континууме их жизнеутверждения на планете.

Все эволюционные механизмы антропоа синергетически связаны с этими обменами и, в конечном счете, определяют их, будучи лишь дополнены новыми механизмами уже

³³ К глубокому сожалению автора сжатые рамки этой статьи не дают ему возможность более подробно остановиться на фундаментальных пространствах бытия международных отношений, определенных закономерностями этногенеза. Но результаты этого исследования уже заложены в статье следующей.

³⁴ «Техносфера, - блестяще использует метафоры В.Шевченко, - это искусственная оболочка Земли, воплощающая человеческий труд, организованный научно-техническим разумом. Это тоже проекция человека. Материальное производство, состоящее из вещественно-энергетических комплексов, - это механический слепок костно-мышечного тела организма. Информационное производство копирует нервную систему. Средства массовой коммуникации связывают органы чувств, функции нервной системы и мозга. Стало быть, техносфера и дом, несмотря на все их различия, функционально подобны. ... В целом это система жизнеобеспечения, изолирующая человека от враждебного мира, но прозрачная для полезных потоков вещества, энергии и информации. Со временем эта капсула продолжает замыкаться. Она все полнее изолирует человека от окружающего мира, отражая его в себе» [20].

социальной эволюции, корректирующими и достаточно значимо преобразовывающими первые.

Межпопуляционный обмен генофондом и составляют базисную основу фундаментальных пространств межэтнического и, в целом межсоциального обмена, осуществляющегося через посредство международных антропогенных отношений.

И международные отношения в целом, существование которых направлено на организацию и обеспечение связей между отдельными, относительно-обособленными частями Человечества, и должны обеспечить выполнение этой, биологической по сути своей и социальной по форме, доминантной задачи выживания Человечества – осуществления процесса непрекращающейся транскомбинации генетических расстояний между отдельными линиями развития антропопоса.

Способствовать этому – есть, в свою очередь, базовая задача международных антропогенных отношений.

В этом месте, уважаемые коллеги, мы вынуждены прерваться, потому как в настоящем издании, по принятым редакцией правилам, существует ограничительная мера по объему публикуемого материала. Правилам необходимо подчиняться, так что, продолжение исследования, заданного в начале этой статьи - в следующем номере.

Литература

1. Гленсдорф П., Пригожин. И. Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуаций. - М., 2003, С. 5
2. Современная мировая политика. – М., 2009, С. 81.
3. Хонин. В.Н. Теория международных отношений. Общая часть. - К., 2005, С.77.
4. Александров А.Д. О философском содержании теории относительности.// Эйнштейн и философские проблемы физики XX века. - М., 1979, С.36.
5. Пригожин И., Стенгерс. И. Порядок из хаоса, - М. 2003, С.113-116.
6. Сороко Э.М.. Золотые сечения. Процессы самоорганизации и эволюции систем. - М., 2006, С. 107-108.
7. Гленсдорф П., Пригожин И., - там же, С. 260.
8. Пригожин. И., Стенгерс И., - там же, С. 23.
9. Материал из Википедии - свободной энциклопедии. - <http://ru.wikipedia.org/wiki>
10. Дабагян А.В., Теории и модели экономических и социально-политических волн. – Харьков, 2000, С.13-17.
11. См., Генетическая безграмотность как путь к геноциду. - <http://www.newsland.ru>
12. См., Кордюм. В.А. Эволюция и биосфера. - К., 1982.
13. См., Камшилов. М.М., Эволюция биосферы. - М., 1974.
14. См., Классен Х.Й., Проблемы, парадоксы и перспективы эволюционизма. - М., 2000, С.7
15. Цит. Популяционная генетика. Онлайн Энциклопедия Кругосвет. - <http://www.krugosvet.ru/>
16. Севостьянова М.В. Перспективы человека разумного: эволюция или адаптация. - К., 2005, С. 5.
17. Экологический словарь, 2001. - <http://dic.academic.ru>
18. .Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли.- М., 2003. С.20.
19. См, там же, С.327,328.
20. Шевченко В. Техносфера. //Знание–Сила. №6. 2003. - <http://www.znanie-sila.ru/>

Костюченко Я.М.*

ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ європейської економічної інтеграції. Визначено, що особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони сліднують за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Досліджені етапи європейської інтеграції відповідно до теорії Б.Баласси, за якою економічна інтеграція проходить стадії: створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повна економічна інтеграція. Доведено, що з підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції – рівні зони вільної торгівлі.

This article is devoted to the research of theoretical basics of European economic integration. The main feature of European integration theories is that they follow quick real-life processes, not per contra. Special attention has paid to the B.Balassa's theory of stages. Under this theory economic integration has several stages: free trade zone, custom union, common market, economic union & complete economic integration. It's proved that after association agreement signing Ukraine will be on the first stage of economic integration – level of free trade zone.

Процес інтеграції країн Європи на сьогодні досяг рівня координації внутрішньої та зовнішньої політики держав – членів Європейського Союзу (Євросоюз). Правове регулювання процесів інтеграції еволюціонувало від Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, Договору про заснування Євратому, Договору про заснування Європейського співтовариства, Договору про Євросоюз до Договору про функціонування Євросоюзу. Із початком функціонування європейських інтеграційних об'єднань зарубіжна доктрина почала опікуватися питаннями правового регулювання самої інтеграції, проблематикою економічних та політичних факторів, що спричиняють розвиток або гальмування процесів європейської інтеграції. Таким чином, саме доктриною були розроблені етапи та стадії європейської інтеграції (наприклад, Б.Баласса, Е.Хаас тощо). Проблеми, пов'язані з послідовністю інтеграції, досліджували, зокрема, такі вітчизняні вчені як В.Денисов, В.Копійка, В.Муравйов, В.Посельський, О.Шпакович [1-4] і т.д. Однак, вітчизняна доктрина не опікувалася питаннями виокремлення особливостей етапів європейської економічної інтеграції.

Після вступу України до СОТ наша країна почала активно залучатися до економічних інтеграційних процесів. Укладання угоди про асоціацію, переговори щодо якої тривають з 2007 року, стане першим кроком для України на шляху до європейської інтеграції. Із заснуванням зони вільної торгівлі, що є основою відносин асоціації з Європейським Союзом, Україна опиниться на першому етапі європейської інтеграції.

* кандидат юридичних наук

Європейське об'єднання вугілля та сталі, а згодом і Європейське Економічне Співтовариство були створені з метою задоволення спільних економічних інтересів держав-членів. Згодом виникла потреба в поглибленні міждержавного співробітництва в соціальних, фінансових, гуманітарних та інших сферах суспільних відносин. Європейська інтеграція – передусім процес політичний. Але саме економічний чинник європейської інтеграції є мірою її ефективності й визначає долю політичних рішень. Її економічний зміст набагато складніший і конструктивніший, ніж політичне об'єднання «наднаціонального» характеру.

З розвитком інтеграції європейських держав з'явилися теоретичні обґрунтування такого процесу. Особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони сліднують за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Теоретики європейської інтеграції аналізували практику Євросоюзу, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Економісти почали вивчати феномен інтеграції вже після того, як він став частиною економічної реальності.

Процеси європейської інтеграції були предметом різних історичних концепцій, зокрема таких, як неофункціоналізм і теорія міжурядового підходу. Головна відмінність цих концепцій полягала в протилежній оцінці соціальної природи інтеграції та ролі національної держави. Неофункціоналісти, такі як Е.Хаас [5], Л.Ліндберг [6], пов'язували інтеграцію із суспільними процесами, з цілеспрямованою діяльністю політично активних груп; інтеграцію вони розуміли як результат спонтанної політичної взаємодії. Прихильники міжурядового підходу (С.Хоффман, Д.Пучала [7]), навпаки, робили наголос на центральній ролі держав в інтеграційному процесі. Практичний результат останнього був, на їхню думку, вектором зіткнення національних інтересів та співвідношення національних сил держав.

Західна економічна наука розрізняє «інтеграцію ринків» й «інтеграцію політики» [8, с.341]. Остання, у свою чергу, поділяється на кілька типів: економічний федералізм, що являє собою найбільш високий рівень міждержавної економічної співпраці; інтеграцію європейського типу; менш розвинену регіональну інтеграцію, яка не виходить за межі зон вільної торгівлі і митних союзів; міжнародно-правове регулювання світової економіки й інших видів економічної діяльності в межах СОТ та інших міжнародних економічних організацій. Поняття «інтеграція ринків» та «інтеграція політики» існували ще до заснування Європейського Співтовариства; єдині національні ринки формувалися в результаті як стихійного розвитку торгівлі та поділу праці, так і цілеспрямованої політики держав. Із заснуванням Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) з'являється термін «європейська економічна інтеграція». Її метою було створення єдиного внутрішнього ринку, єдиної системи економічного законодавства та єдиної (або гармонізованої) економічної політики в рамках всього Європейського співтовариства.

Інтеграція означає максимальний розвиток вільної торгівлі всередині інтеграційного угруповання, але й одночасне посилення протекціонізму у відносинах між її учасниками і рештою світу. Тому питання про раціональність чи ірраціональність регіональної інтеграції врешті-решт зводиться до зіставлення двох протилежних ефектів. З одного боку, якщо в результаті створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) або митного союзу виникає заміна витратного внутрішнього виробництва більш дешевим імпортом, має місце «створення торгівлі» (trade creation). З другого боку, якщо результатом інтеграції є заміщення більш дешевого імпорту з третіх країн дорожчим із країни-партнера по зоні вільної торгівлі або митному союзу, виникає «розмежування торгівлі» (trade diversion). Уперше цю концеп-

цію запропонували Дж. Вінер та М. Біє в 1950 році, тобто задовго до заснування митного союзу [9; 10].

Після того як у середині 1980-х років посилювався й одночасно помітно ускладнився інтеграційний процес, з'явилися прихильники «історичного компромісу» між наднаціональним і міжурядовим першопочатками в практиці інтеграції. Так, наприклад, Дж. Пайндер виступив із новою концепцією «неофедералізму», що зводилася до складного злиття неофункціонального бачення взаємозв'язку соціальних та політичних явищ і федералістської думки про конституційні проблеми та принципи європейської інтеграції [11]. У 90-ті роки з'явилася низка наукових праць, у яких проводилася думка про те, що за своєю природою процес інтеграції є надзвичайно різноманітним. Тому теорії не переплітаються одна з одною. Наприклад, основою теорії багаторівневого управління (multi-level governance) є існування компетенцій різних рівнів, що перетинаються, і взаємодія політичних акторів, яка пронизує всі ці рівні компетенцій. Цю ідею обстоювали Г. Маркс, Ф. Нельсен [12]. Вони вважали, що Євросоюз є політичним утворенням, у якому влада розпорошена між різними рівнями управління і між суб'єктами, а між секторами прослідковуються істотні відмінності в способах управління. Зокрема, Дж. Пітерсон [13] аналізує три рівні прийняття рішень у Євросоюзі. По-перше, це «суперсистемний рівень», на якому приймаються історичні рішення, що змінюють Євросоюз як політичну систему. Власне, цей рівень і є рівнем інтеграції в широкому сенсі, саме він є предметом традиційних теорій інтеграції. По-друге, «системний рівень», або «рівень реалізації політики», на якому відбувається практична трансформація інтеграційних інститутів. Як інструмент теоретичної інтерпретації цього процесу можна назвати інституціоналізм, що заснований на принципі раціонального вибору. У розумінні таких учених, як К. Армстронг і С. Балмер, інститути являють собою формально-юридичні конструкції та набори правил прийняття рішень, що накладають певні зобов'язання на політичних акторів, які керуються власними інтересами [14, с.52]. По-третє, «мезосистемний рівень», або рівень формування політики, що дістав відображення в теорії політичних мереж.

Економічні теорії доповнюють правові та політичні теорії інтеграції. Вони з'явилися набагато пізніше. Варто зазначити, що до виникнення європейських співтовариств термін «економічна інтеграція» не був відомий економічній та юридичній наукам.

Перший крок до осмислення економічних основ європейської інтеграції зробив Я. Тінберген [15], а згодом його ідеї розвинули західні вчені П. Кептейн та П. ВерЛорен. Тінберген вважав, що спільний ринок був створений шляхом «позитивної» та «негативної» інтеграції. Негативна інтеграція передбачає просте зникнення бар'єрів на шляху до транскордонного переміщення товарів, послуг і факторів виробництва, що їх у цілому можна охарактеризувати як ресурси, необхідні для виробництва товарів та послуг: потреба у трудових ресурсах втілюється в необхідність створення свободи руху осіб; потреба в інвестиційних ресурсах у свободу руху капіталів та платежів. Відповідно до економічних теорій розвитку, негативна інтеграція приводить до посилення конкуренції, зниження цін і підвищення якості товарів, послуг та факторів виробництва і, відповідно, до зростання ефективності економіки. Позитивна інтеграція – це прийняття законів та створення інститутів, які збільшують мобільність товарів, послуг, осіб і капіталів. Позитивна інтеграція охоплює створення спільних зовнішньоекономічних зносин та спільної політики конкуренції. Таким чином, процес європейської економічної інтеграції історично проходив стадії як негативної, так і позитивної інтеграції. Європейське співтовариство, а згодом і Європейський Союз, після набуття чинності Лісабонським договором 2007 року, маючи у своєму арсеналі спільну торговельну політику, антимонопольну політику Євросоюзу, перебувають на стадії завершеної позитивної інтеграції.

Найвагоміший внесок у теорії європейської економічної інтеграції зробив Б. Баласса [16], який спробував систематизувати динамічні ефекти інтеграції та їх вплив на темпи розвитку економік розвинених країн. Дослідник визначив такі стадії європейської економічної інтеграції: створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повна економічна інтеграція.

На першому етапі економічної інтеграції (створення ЗВТ) держави-учасниці скасовують імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі між собою, водночас зберігаючи національні імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі не спостерігається позитивної інтеграції, описаної вище. Держави-учасниці залишаються тільки в рамках правил ГАТТ/СОТ.

Другий етап – митний союз, у рамках якого держави-учасниці не тільки знищують бар'єри у взаємній торгівлі, а й домовляються про спільний митний тариф у торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі також не передбачається позитивної інтеграції і рамками відносин держав-учасниць залишаються правила ГАТТ/СОТ.

На третьому етапі (спільний ринок) митний союз доповнюється знищенням бар'єрів на шляху руху факторів виробництва між державами-членами. Оскільки правила ГАТТ не поширюються на фактори виробництва (рух робочої сили та інвестицій), на цій стадії держави виходять за рамки цих правил. Однак у їхніх взаємовідносинах усе ще не спостерігається позитивної інтеграції.

На четвертій стадії, за теорією Б.Баласси, створюється економічний союз держав-членів. На цьому етапі, створивши спільний ринок, вони переходять до гармонізації економічної політики з обмеженою метою – недопущення дискримінації між економічними операторами держав-членів. Таким чином уже на цій стадії вперше запроваджуються інструменти позитивної інтеграції.

П'ятий етап – це повна економічна інтеграція. Вона передбачає повну уніфікацію грошово-кредитної, податкової, соціальної та антикризової політики, створення наднаціональної влади, рішення якої для держав-членів уже є обов'язковими. Таким чином, процес європейської інтеграції пройшов шлях від створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного та валютного союзу до створення союзу політичного [17, с.45-49].

Концепція Баласси розкриває логіку поступового руху економічної інтеграції, що відбилася в хронології розвитку процесів інтеграції в рамках Євросоюзу. Однак видається, що ця концепція була б занадто ідеалістичною, якби не реалістичні процеси у Європі. Звісно, перші чотири етапи інтеграції історично мали місце в процесі розвитку Євросоюзу. Елементом п'ятого етапу є заснування власне європейського інтеграційного об'єднання із «триопорною» структурою. Проте не в усіх сферах держави-члени погодилися передати свою суверенну компетенцію наднаціональній владі (приміром, в оборонній політиці, політиці безпеки). Цим пояснюється провал Угоди про запровадження Конституції для Європи.

Тим часом Лісабонські Договір про Євросоюз (ДЄС) та Договір про функціонування Євросоюзу (ДФЄС), що набрали чинності 1 грудня 2009 року, підтверджують концепцію Дж.-М. Фавре про політичний союз як найвищий рівень європейської інтеграції. Однак, відповідно до «компромісного» рішення держав-членів, цей договір не надає Євросоюзові виключної компетенції у сфері оборони, спільної зовнішньої політики. Таким чином, можна зробити висновок про те, що концепція Б. Баласси виправдовує себе стосовно процесів європейської економічної інтеграції, а не європейської «політичної» інтеграції.

У цьому зв'язку дослідження іншого вченого, Алі М. Ель-Аграа [18, с.85], дають повне уявлення про переваги створення зони вільної торгівлі та митного союзу. Серед

таких переваг дослідник називає: зростання ефективності виробництва в результаті розширення спеціалізації згідно із законом порівняльних переваг; зростання обсягу виробництва в результаті кращого використання ефекту економії масштабу виробництва, що виникає як наслідок збільшення розмірів ринку; зміцнення переговорних позицій на міжнародній арені, що дає змогу досягати поліпшених умов торгівлі; зміни у сфері ефективності виробництва, що стають необхідними внаслідок посиленої конкуренції; породжені прискоренням науково-технічного прогресу зміни, що позначаються як на кількості, так і на якості факторів виробництва. За Ель-Аграа [18, с.85], більш високі форми економічної інтеграції дають додатковий позитивний ефект унаслідок: збільшення мобільності факторів виробництва в процесі зникнення бар'єрів, що заважають транскордонній торгівлі; координації грошово-кредитної та податкової політики; перетворення повної зайнятості й прискореного економічного зростання.

Можна погодитись і з постулатом Д. Мітрані [19] про примат економіки над політичною співпрацею. Дослідник вважав, що секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Підтвердженням такої теорії може слугувати еволюція європейських інтеграційних відносин зі сфери вугілля та сталі й атомної енергії (ЄОВС, Євратом) до широкої компетенції європейських співтовариств у сфері торгівлі товарами (Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і, згодом, ЄС). Продовжуючи цю думку, Е. Хаас, який уперше вивів теорію неофункціоналізму, вважав, що інтеграція змінює не тільки форму, а й зміст діяльності. Секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Така система, за словами вченого, має виступати як єдине політичне ціле. У результаті теорія неофункціоналізму звертається до аналізу становлення європейських співтовариств як політичної системи (так званий «community method»). Хаас розглядає інтеграцію як процес, у якому «національні актори переконуються в доцільності перенесення своєї лояльності, політичної активності в бік нового політичного центру, інститути якого володіють повноваженнями і претендують на такі повноваження щодо національних держав» [5, с.18].

Таким чином, доктрина європейської інтеграції слідувала за практикою, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Проаналізовані теорії європейської економічної інтеграції підтверджують історичну хронологію розвитку процесів інтеграції в рамках Євросоюзу.

Теорія рівнів європейської інтеграції Б. Баласси в цілому відображає історичні етапи створення та функціонування Європейського Союзу. Однак вона не включає додаткового рівня стану «попереднього» інтеграційного етапу. Тим часом, шляхом удосконалення цієї теорії можна ввести новий, «передінтеграційний», рівень як підготовчий до першого етапу (перед заснуванням ЗВТ). Треті країни мають підготуватися перед першим етапом європейської інтеграції – зони вільної торгівлі. Такий попередній етап можна охарактеризувати як «передінтеграційний», що охоплює механізми підготовки третьої країни. Таким чином, комплекс правових документів, які прийнято з метою підготовки третьої країни до процесів європейської інтеграції, слід розглядати як «передінтеграційний» [20]. Правовими механізмами «підготовки» третьої країни перед інтеграцією можуть слугувати схвалення двосторонніх документів у рамках діючих органів співпраці, укладання «попередніх» тимчасових угод, що діють до моменту набрання чинності угодою про асоціацію. Такі документи мають на меті підготувати правову базу третьої країни перед приєднанням до ЗВТ. Переходові на кожний наступний рівень економічної інтеграції має передувати аналогічний попередній «підготовчий» рівень.

На прикладі відносин України з Європейським Союзом можна спостерігати «підготовчий» етап до переходу на перший рівень європейської економічної інтеграції. Для Ук-

раїни документом «передінтеграційного» етапу слугує Порядок денний асоціації, схвалений Радою з питань співробітництва у 2009 році, що є новим документом для практики Євросоюзу. У відносинах Євросоюзу з третіми країнами на цьому етапі використовувалися інші правові інструменти [20]. З підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції – рівні зони вільної торгівлі. Порядок денний асоціації не тільки регулює умови підписання угоди про асоціацію, складовою якої є створення зони вільної торгівлі, а й стає інструментом реалізації цього документа.

Литература

1. Шнирков О. І. Україна – Європейський Союз: економіка, політика, право / Шнирков О. І., Копійка В. В., Муравйов В. І. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – 268 с.
2. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу : Підручник/ В. І. Муравйов – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 213 с.
3. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: Навч. посібник / В. Посельський. К. : Таксон, 2006. – 276 с.
4. Шпакович О.М. Особливості концепцій європейської інтеграції / О.Шпакович // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Видавн.-поліграф. центр «Київський університет». – Вип. 37. – 2009. С. 58-60.
5. Haas E.B. Beyond the Nation-State. / Haas E. B. – Stanford, 1964. – 214 p.
6. Lindberg L.N. Europe's would-be polity. Patters of change in the European Community. / L.N. Lindberg, S.A. Scheingold – Englewood Cliffs, 1970. – 167 p.
7. Hoffman S. The European Sysiphus: Essays on Europe. / Hoffman S. – Boulder, Colorado, 1995. – 45 p.
8. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция : Учеб. Пособие / В. Г. Шемятенков. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
9. Bye M. Unions douanieres et donnees nationales. / Bye M. // Economie appliquee. – 1950. – Vol. 4. – P. 24-79.
10. Viner J. The customs Union Issue. Carnegie Endowment for International Peace. / Viner J. – N.Y., 1950. – N 3 – P. 47-55.
11. Pinder J. European Communities: Building of a Union. / Pinder J. – Oxford, 1991. – 189 p.
12. [12] Marks G. Competences, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union / Marks G., Nielsen F., Ray L., Salk J. // Governance in the European Union. – L., 1996. – P. 41.
13. Peterson J. Decision-making in the European Union: Towards a Framework for Analysis / J. Peterson // Journal of European Public Policy. – 1995. №2 (1).
14. Armstrong K. The Governance of the Single European Market / K. Armstrong, S. Bulmer. – Manchester, 1998. – 256 p.
15. Tinbergen J. Economic Policy: Principles and Design. / Tinbergen J. – P., 1956 – 38 p.
16. Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – London, 1961. –230 p.
17. Favret J.-M. Droit et pratique de l'Union europeenne / Favret J.-M. – Paris, 2003. – 152 p.
18. El-Agraa Ali M. The European Union. History, Economics & Politics. / El-Agraa Ali M. – London, 1998. – 158 p.
19. Mitrany D. The prospect of integration: federal & functional / Mitrany D. // A.J.R. Groom, P.Taylor (eds.). Functionalism: theory & practice in international relations. – London, 1975. – 36 - 86 p.

20. Костюченко Я.М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Я.М. Костюченко – К., 2010. – 22 с.

Дика Д.О.*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

У статті здійснено аналіз сучасних організаційно-правових основ діяльності Європейського суду з прав людини та надано характеристику змін, внесених Протоколом № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. З метою покращення організаційно-правових засад функціонування Суду доцільно удвічі збільшити суддівський корпус; скасувати вимогу про неможливість переобрання судді на новий термін; визначити зміст поняття значної шкоди як додаткової вимоги щодо прийнятності Судом індивідуальних заяв та зміст умови про вичерпання усіх форм правового захисту, якщо скарга подається проти Європейського Союзу.

Ключові слова: права людини; Європейський суд з прав людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Рада Європи; Європейський Союз; Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; організаційно-правові основи; європейські стандарти; суддівський корпус; навантаження суду.

В статье проведен анализ современных организационно-правовых основ деятельности Европейского суда по правам человека и охарактеризованы изменения, внесенные Протоколом № 14 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. С целью усовершенствования организационно-правовых основ функционирования Суда целесообразно вдвое увеличить судейский корпус; отменить требование о невозможности переизбрания судьи на новый срок; определить содержание понятия значительного ущерба как условия приемственности Судом индивидуальных жалоб и содержание условия об исчерпании всех форм внутригосударственной правовой защиты, если жалоба подается против Европейского Союза.

Ключевые слова: права человека; Европейский суд по правам человека; Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г.; Совет Европы; Европейский Союз; Протокол № 14 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод; организационно-правовые основы; европейские стандарты; судейский корпус; загруженность суда.

The analyzes of the modern organizational and legal grounds of the European Court of Human Rights are considered in this article. Changes provided with the Protocol No 14 to the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms

* аспірант кафедри міжнародного публічного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Фурса С.Я.

1950 are characterized also. For the improvement of the organizational and legal grounds of the Court it is necessary to double judiciary; to dismiss request on impossibility to re-elect the judge; to determine the content of the notion "sufficient damage" as the condition of the admissibility criteria of the individual application and the scope of the condition to exhaust all domestic remedies, if the application is brought against the European Union.

Key words: human rights; European Court of Human Rights; Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms 1950; Council of Europe; Protocol No 14 to the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms; organizational and legal grounds; European standards; judiciary; excessive workload of the court.

Постановка проблеми. Більше 60 років тому державами-членами Ради Європи була підписана Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – Конвенція), що у перспективі стала одним з найбільш помітних і відомих європейських договорів, яким було запроваджено дієвий і ефективний механізм захисту широкого кола прав і свобод особи шляхом створення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У перспективі цей міжнародний нормативний акт здійснив безпрецедентний вплив на зміст національного законодавства держав, що його ратифікували.

Попри значні здобутки за часів функціонування Суд став «заручником» власного успіху. Це пов'язано, по-перше, зі значним перевантаженням Суду. Так, станом на 01.01.2011 р. на розгляді у Суді перебувало 139 650 скарг, що майже на 17 % більше, ніж у попередньому році. У той же час протягом 2010 р. було ухвалено всього 1499 рішень, у той час як у 2009 р. – 1625. По-друге, досить тривалим є розгляд справ, що інколи викликає певні песимістичні настрої серед осіб, права яких порушуються державами-учасницями Конвенції, у результаті чого вони або не подають скарги до Суду, або відмовляються від подальшого її розгляду Судом. Так, за статистичними даними Звіту про роботу Суду за 2010 р. 57 % справ розглядалися дещо менше 2-х років (у середньому 18-20 місяців), 17 % – 2-3 роки, 26 % - більше, ніж 3 роки [2].

Подібні складнощі у функціонуванні Суду існували уже з 80-х років ХХ ст., що змушувало держав-учасниць Конвенції постійно шукати оптимальну модель ЄСПЛ у бік покращення організаційно-правових засад його діяльності, підвищення ефективності, зважаючи на потребу забезпечити Суду можливість і надалі відігравати провідну роль у захисті прав людини в Європі.

Зокрема, суттєві зміни організаційно-правових засад функціонування відбулися у II пол. 90-х років після набуття чинності Протоколу № 11, відповідно до якого при Раді Європи було створено єдиний постійно діючий орган – Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого стала обов'язковою для держав-учасниць Конвенції. Однак, як показав час, зазначена модель функціонування Суду виявилася недостатньо ефективною для оперативного розгляду скарг проти держав.

Із цією метою 13.05.2004 р. державами-членами Ради Європи було підписано Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод [3], який змінив контрольну систему Конвенції. Важливість змін, пропонованих цим Протоколом, обумовила набуття ним чинності після ратифікації усіма державами-учасницями Конвенції (ст. 19). Проте принципова позиція Російської Федерації щодо його змісту довгий час унеможливлювала його застосування. Лише 01 червня 2010 року Протокол № 14 набув чинності і вніс важливі корективи до тексту Конвенції 1950 р.

Ратифікація Конвенції нашою державою не лише суттєво змінила вітчизняну правову систему, а й відчинила двері до заснованого нею Європейського Суду з прав людини для

громадян, а також інших суб'єктів, що знаходяться під юрисдикцією України. На сьогодні авторитет Суду на європейському регіоні є надзвичайно високим, про що свідчить не лише бездоганна репутація Суду та копіювання його моделі у діяльності Міжамериканського суду з прав людини та Африканського суду правосуддя та прав людини, а й все зростаюча кількість скарг, які невинно надходять до нього, що на сьогодні перевищує третій десяток тисяч [4].

Отже, актуальність обраної проблематики викликана унікальністю такого регіонального судового органу, як Європейський суд з прав людини, практика якого є частиною національного законодавства України, а модель, за якою він побудований забезпечує його ефективне функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто вказати, що на сьогодні існує чимало наукових праць, присвячених Європейському суду з прав людини. Зокрема, слід відзначити праці К. Андріанова, М. Буроменського, А. Буценка, В. Лутковської, В.Паліюка, П. Рабіновича, Н. Раданович, Д. Супруна, С. Федика, С. Шевчука та інших, які заклали міцне підґрунтя для подальшого всебічного наукового опрацювання організаційно-правових засад Суду, та численні видання Бюро інформації Ради Європи в Україні, Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідницького інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, Міністерства юстиції України, Української правничої фундації та Харківської правозахисної групи, в рамках яких опубліковано велику кількість перекладених українською мовою рішень Європейського суду з прав людини.

Серед зарубіжних вчених варто виділити Е.Бредлі, Д.Гом'єн, М. Дженіс, Л.Зваак, Р.Кей, Х.Крюгер, Р.Лоусон, Л.Лусаидес, С.Мартенс, Дж. Меррілз, М.О'Бойл, Р.Рісдал, А.Робертсон, К.Уарбрік, Д. Харріс, Г.Шермерс та багато інших. Серед російських фахівців слід назвати роботи М.Ентіна, В.Карташкіна, Г.Лук'янцева, В.Туманова та інших. Разом із тим на сьогодні відсутні праці, в яких здійснено комплексне дослідження організаційно-правових засад Європейського суду з прав людини у контексті європейських стандартів з огляду на зміни, внесені Протоколом № 14 до Конвенції.

Формування цілей статті (постановка завдання). Оскільки практика щодо застосування вищевказаного Протоколу тільки почала формуватися, завданнями цієї статті є здійснення аналізу сучасних організаційно-правових основ діяльності Суду та здійснення характеристики новел вищевказаного Протоколу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні правовою основою функціонування Європейського суду з прав людини залишається Розділ II Конвенції 1950 р. зі змінами, внесеними Протоколом 14. Суд функціонує як постійно діючий орган та складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін (на сьогодні це 47), що найбільшим чином відповідає принципу рівності держав.

Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності. Вони беруть участь у роботі Суду в особистій якості. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі (ст. 21).

Відповідно до Конвенції строк повноважень судді спливає, коли вони досягають 70-річного віку. Проте мінімального віку для кандидата на посаду судді не запроваджено. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті

справи, які вже є в їхньому провадженні. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалить рішення про його невідповідність установленим вимогам (ст. 23).

Як будь-який судовий орган, Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом. Суд може засідати пленарно, одноособово, комітетами з 3 суддів, палатами з 7 суддів, Великою палатою з 17 суддів. Коли Суд засідає одноособово, Судові надають допомогу доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу канцелярії Суду (ст. 24 Конвенції).

Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34; 46 і 47 (ст. 32 Конвенції).

При цьому, як зазначає К.В. Андріанов, юрисдикція Європейського суду з прав людини є тим фактором, що відрізняє його як основний елемент нинішнього контрольного механізму Конвенції від інших міжнародних судових органів; саме особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини визначають його місце та роль в системі міжнародних інститутів взагалі й у системі інституційного механізму Конвенції та Ради Європи, зокрема [5, с.8]. У даному випадку К.В. Андріанов мав на увазі перш за все поновлення Суду щодо розгляду як міждержавних, так і індивідуальних справ. Утім, на стадії виконання рішення, в якому Суд установив порушення положень Конвенції; держави з метою поновлення порушених прав заявника та попередження аналогічних порушень прав інших осіб здійснюють низку індивідуальних і загальних заходів, нерідко скасовуючи акт або рішення, що суперечить нормам Конвенції.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини, попри свою унікальність, має субсидіарний характер та обмежується тлумаченням і застосуванням саме Конвенції, а не внутрішнього законодавства Високих Договірних Сторін [6, с.10]. Принцип субсидіарності означає, що діяльність Європейського суду з прав людини створює лише додаткові гарантії прав і свобод людини, тому що захист цих прав є, передусім, обов'язком і завданням самих держав-учасниць, що впливає зі змісту ст. 1 Конвенції. Суддя Соресен свого часу говорив, що зобов'язання Суду є «субсидіарними за часом і за обсягом по відношенню до діяльності компетентних національних органів влади. Завдання органів Конвенції - спрямовувати й сприяти національним правовим інститутам для того, щоб держави-учасниці Конвенції могли гарантувати необхідну міру захисту прав людини через власні правові інститути й процедури» [7, с.19].

Таким чином, Європейський суд з прав людини не є черговою інстанцією, що доповнює інституційну систему національних судових органів. Він не може відмінити або скасувати рішення національного суду, нормативний чи індивідуальний акт виконавчої влади або законі. Його завданням є здійснення «європейського контролю» за дотриманням державами-учасницями положень Конвенції. На думку першого судді Європейського суду з прав людини від Росії В.О. Туманова, «європейський контроль» - це один з найважливіших понятійних інструментів Суду, який було утворено з метою «забезпечення виконання зобов'язань, узятих на себе Високими Договірними Сторонами... Відносно принципу субсидіарності «європейський контроль» - немовби зворотна сторона медалі» [7, с.22].

Зміни, внесені Протоколом 14 до Конвенції були спрямовані на підвищення ефективності функціонування Суду. По-перше, збільшився термін перебування судді на посаді з 6 до 9 років, однак без можливості бути переобраним (ч. 1 ст. 23 Конвенції). Така новела ґрунтується на ідеї більш динамічного оновлення Суду.

Питання про термін виконання посадових обов'язків суддів, що були призначені на посаду до набуття Протоколом чинності, також було визначено. Зокрема, строк повнова-

жень суддів, яких на дату набрання чинності цим Протоколом обрано на перший строк повноважень, збільшено до загального періоду в дев'ять років. Інші судді завершують свій строк повноважень, який збільшується на два роки. Вважаємо, такі зміни не можуть суттєво вплинути на ефективність роботи Суду. З одного боку, збільшення терміну перебування судді на посаді може розглядатися додатковою гарантією для самого судді та сприятиме накопиченню досвіду його судової практики. При цьому вимога про неможливість бути переобраним на новий строк є досить дискусійною, оскільки інколи може ставити під сумнів стабільність функціонування суддівського корпусу. Так, довгий час від України були призначені лише судді *ad hoc*, що ставало предметом критики з боку Ради Європи.

По-друге, передбачена можливість одноособового розгляду індивідуальної заяви суддею, за винятком заяв, поданих проти держави, від якої його було обрано (ст. 26 Конвенції). Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано. Єдиною функцією судді, що одноособово розглядає заяву, є не вирішення справи по суті, а здійснення перевірки поданої скарги на предмет прийнятності та можливості бути у подальшому розглянутій по суті комітетом, Палатою або Великою Палатою. Запровадження такої новели спрямовано головним чином на зменшення навантаження Суду, оскільки, раніше виконання такого завдання покладалося як мінімум на 3-х суддів. Безперечно, зазначене сприятиме оперативності роботи Суду, оскільки майже 90 % скарг, що подаються, визнаються неприйнятними та не можуть бути вирішені по суті з огляду на положення Конвенції [8, с.22]. У свою чергу комітет у складі 3-х суддів отримав додаткові повноваження щодо розгляду по суті «нескладних справ», якщо покладене в основу справи питання стосовно тлумачення або застосування Конвенції чи Протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

По-третє, у більшості випадків до Суду надходила значна частка індивідуальних скарг про порушення положень Конвенції, що не вважалися практикою Суду значними. Вони не могли не розглядатися Судом, якщо були прийнятними, а відтак навантаження Суду ще більше зростало. Тому, щоб акцентувати увагу на суттєвих і серйозних порушеннях норм Конвенції, Протоколом № 14 було встановлено додаткову вимогу щодо прийнятності індивідуальних заяв: наявність значної суттєвої шкоди у заявника, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином. На нашу думку, за сучасних умов такі обмеження повинні розглядатися радше як вимушений крок задля підсилення ефективності роботи Суду.

По-четверте, статтею 17 Протоколу № 14 було також визначено, що до цієї Конвенції може приєднатися Європейський Союз. Відтак уперше стороною Конвенції було визнано міжнародну організацію поряд з державами-членами Ради Європи. Однак включення такого положення до ст. 59 Конвенції в теорії і на практиці викликає багато запитань.

Так, зміст деяких прав у межах зазначених організацій та рівень їхнього захисту є відмінним, що вимагає здійснення спеціальної процедури «адаптації» практики Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини в межах спільної сфери захисту прав людини. У зв'язку з цим для урегулювання можливих суперечностей 23.05.2007 р. ЄС та Радою Європи було підписано Меморандуму про взаєморозуміння, який підтвердив визначальну роль Ради Європи у сфері захисту прав людини в європейському регіоні та визначив необхідність забезпечення узгодженості між правом ЄС та конвенціями Ради Європи у сфері

захисту прав людини [9, с.126]. Однак попри такі новації чіткого механізму досягнення узгодженості на сьогодні не запроваджено.

Приєднання до ЄС до Конвенції згідно зі ст. 6 Договору про ЄС [10] означає, що її положення стають обов'язковими для ЄС в особі його інституцій у цілому. Відповідно індивіди набули додаткових можливостей звертатися до Європейського Суду з прав людини за захистом прав, гарантованих Конвенцією, що були порушені актами інституцій ЄС, а також нормативними актами держав-членів, прийнятих у результаті імплементації цих актів. Однак ані в Конвенції, ані в нормативно-правових актах ЄС не визначено порядку звернення до Суду із заявою проти ЄС. Отже, виникає практичне питання щодо дотримання однієї з вимог прийнятності заяви до розгляду Європейським Судом з прав людини – щодо вичерпання усіх засобів правового захисту за ст. 35 Конвенції. У цій статті йдеться лише про вичерпаність усіх національних засобів захисту, відтак порушується логіка визначення ЄС стороною Конвенції. На нашу думку, в такому разі з огляду на мету підсилення рівня захисту прав людини в ЄС зазначену умову прийнятності індивідуальної скарги щодо вичерпання усіх форм правового захисту в контексті ЄС необхідно розглядати крізь призму обов'язкового звернення заявника до Суду Правосуддя ЄС за відповідним рішенням. Тому таке положення повинно бути прямо передбачене у ст. 35 Конвенції.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Попри деякі недоліки в основі функціонування ЄСПЛ, варто зробити висновок, що його організаційно-правова структура є в цілому досить вдалою навіть за умов дефіциту людських ресурсів. На нашу думку, досить спірними є пропозиції деяких авторів щодо вдосконалення структурної побудови Суду в крен перегляду місця ЄСПЛ у системі органів Ради Європи. Зокрема, як зазначає Д.М. Супрун, з огляду на роль та важливість діяльності ЄСПЛ та забезпечення додаткових гарантій його функціонування необхідним є надання Суду окремого правового статусу міжнародного судового органу поза Радою Європи з відповідним перерозподілом людських та бюджетних ресурсів з незалежним статусом та бюджетом. На думку автора, проблема полягає в значній залежності ЄСПЛ від Ради Європи. Так, фінансування Суду здійснюється Радою Європи, її Парламентська асамблея обирає суддівський корпус, а Комітет міністрів контролює виконання рішень Суду [11, с. 11]. Вважаємо, що така залежність не створює складнощів у роботі Суду, навпаки – близькість ідей та цінностей щодо захисту прав людини є суттєвим об'єднуючим чинником вказаних європейських інституцій, а поєднання юридичних та політичних важелів впливу на держав-порушниць Конвенції варто розглядати як додатковий гарантійний механізм.

На сьогодні єдиною серйозною проблемою у функціонуванні ЄСПЛ є невпинне збільшення скарг, що досить довго розглядаються Судом. Зміни, внесені Протоколом № 14 до Конвенції, на нашу думку, лише частково здатні вирішити вказане завдання. Тому з метою покращення організаційно-правових засад функціонування ЄСПЛ доцільно удвічі збільшити суддівський корпус, щоб кількість суддів складала подвійну чисельність Високих договірних держав. Зазначене не викликатиме додаткових спорів між суддями щодо розгляду справ по суті, оскільки ними пленарно вирішуються лише процедурні питання.

З метою покращення організаційно-правових основ функціонування Суду варто скасувати вимогу про неможливість переобрання судді на новий термін; визначити юридичні межі поняття значної шкоди як додаткової вимоги щодо прийнятності Судом індивідуальних заяв; у ст. 35 Конвенції додати положення про умову прийнятності індивідуальної скарги щодо вичерпання усіх форм правового захисту в контексті ЄС крізь призму обов'язкового звернення заявника до Суду Правосуддя ЄС за відповідним рішенням.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2006, № 32. – Ст. 2371.
2. Annual Report 2010 of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс] // Official site of the European Court of Human Rights. Available at: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/F2735259-F638-4E83-82DF-AAC7E934A1D6/0/2010_Rapport_Annuel_EN.pdf 16.07.2011 р. Загол. з екрану.
3. Протокол N 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції від 13.05.2004 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2010. – № 90. – Ст. 3215.
4. European Court of Human Rights: Statistics 01/01/2011-30/06/2011 [Електронний ресурс] // Official site of the European Court of Human Rights. Available at: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/7B68F865-2B15-4DFC-85E5-DEDD8C160AC1/0/Statistics_2011.pdf 16.07.2011 р. Загол. з екрану.
5. Андріанов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 [Текст] / К.В. Андріанов; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2003. — 18 с.
6. Європейський суд з прав людини : Організація, діяльність, процес [Текст] / За ред. В.В. Лутковської. — К.: Практис, 2005. — 168 с.
7. Туманов В. А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности [Текст] / В.А. Туманов. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 304 с.
8. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник [Текст] / Авт. кол.: М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В.Кострицький; [Відп. ред. канд. іст. наук, доц. В.М. Карпунов]. — Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. — 600 с.
9. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи. Навч. посіб. [Текст]. — К.: Фенікс, 2007. — 224 с.
10. Consolidated version of the Treaty on European Union of 07.02.1992 with amendments of 13.12.2007 [Текст] // Official Journal of the European Union. — 2010. — Serie C. — № 83. — Р. 13–46.
11. Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 [Текст] / Д.М. Супрун; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 22 с.

Мажар Л.С.*

ВИКОРИСТАННЯ СУДНОВОГО ХОДУ ДУНАЙ – ЧОРНЕ МОРЕ ЧЕРЕЗ ГИРЛО БИСТРЕ: МІЖНАРОДНИЙ СПІР ЧИ СИТУАЦІЯ

Розглянуто питання використання суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре в аспекті з'ясування даної проблеми як міжнародного спору чи ситуації.

Ключові слова: судновий хід Дунай – Чорне море, гирло Бистре, міжнародний спір, ситуація.

Рассмотрены вопросы использования суднового хода Дунай – Черное море через канал Быстрый в аспекте определения, является ли это международным спором или ситуацией.

The article describes the usage of the transport river road Danube – the Black Sea through the channel Bistre in the view of the international dispute or situation.

Постановка проблеми. Чорноморський регіон несе в собі суттєвий потенціал нестабільності та конфліктів. Показово, що в якості осередків напруженості виступають не лише пострадянські республіки, але й інші держави регіону, вважає політолог Б.Андресюк [1].

В цьому регіоні також виникає ряд морських спорів, що стосуються безпеки судноплавства та навігації, тощо. Зокрема це стосується і використання Україною однієї з найбільших в Європі річок - Дунаю. Присутність України на цій важливій водній артерії вимірюється десятками років. В даний час ця присутність особливо гостро пов'язано із відстоюванням Україною своїх національних геостратегічних інтересів, пов'язаних із будівництвом глибоководного суднового ходу (ГСХ) Чорне море – Дунай через гирло Бистре, навколо чого виникли міждержавні дискусії, навіть конфлікти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з проблематикою використання Дунаю в предметі міжнародного морського права розглядалися у працях українських дослідників М.О.Баймуратова, І.О.Білорус, О.В.Богдан, В.А.Василенко, О.Ф.Висоцького, В.П.Цемко, О.М.Шемякіна, О.А.Щипцова, С.Пирожкова, Д.Прейгера, І.Малярчука, О.Самойлова, російських авторів Бойцова Ф.С., Іванова Г.Г., Маковського А.Л., іноземних вчених Д.Коломбоса, А.Теодореску, Ван Дік Джона, Річардсона Вільяма та інших.

Метою статті є дослідження використання суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре в аспекті з'ясування того, чи є це міжнародним морським спором чи ситуацією.

Виклад основного матеріалу. Вже вважається традиційним в науці та доктрині міжнародного морського права розглядати питання про так звані міжнародні судноплавні ріки,

* аспірант кафедри міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

як таке, що входить до предмету міжнародного морського права. Зокрема це стосується і однієї з найбільших в Європі річок - Дунаю.

Дунай є складовою частиною сього критського транспортного коридору, який об'єднує водний, автомобільний та залізничні маршрути в єдину мультимодальну систему. У єдиній мережі європейських внутрішніх водних артерій Дунаю належить особливе місце. Йому належить роль наскрізного водного шляху довжиною понад 3,5 тис. км від Північного моря до Чорного за маршрутом Рейн-Майн-Дунай, що з'єднує 78 портів п'ятнадцяти європейських країн [2].

Присутність України на цій важливій водній артерії вимірюється десятками років. В даний час ця присутність особливо гостро пов'язано із відстоюванням Україною своїх національних геостратегічних інтересів, пов'язаних із будівництвом глибоководного судного ходу (ГСХ) Чорне море – Дунай через гирло Бистре, навколо чого «точаться багатоаспектні міждержавні дискусії, розгортається справжня міжнародна економічна війна з використанням дозволених і недозволених прийомів та засобів» вважають дослідники С.Пирожков, Д.Прейгер, І.Малярчук, О.Самойлов [2].

За фізико-географічними ознаками Дунай поділяють на Верхній, Середній і Нижній Дунай. У нижній течії Дунай формує велику болотисту дельту площею 58 тис. га, з розгалуженою мережею проток, довжиною із заходу на схід - 75 км та з півночі на південь – 150 км. Нижній Дунай на відстані 79,6 км від нульової позначки річки ділиться на два гирла: Кілійське (ліве) та Тульчинське (праве). Трохи далі через 16,7 км біля мису Ізмаїльський Чатал Тульчинське гирло розділяється на Георгіївське (праве) і Сулінське (ліве), яке в даний час є найглибшою водною артерією, що з'єднує Дунай з морем. Хоча раніше Сулінське гирло було найменше забезпечено водою, а 2/3 річкового стоку припадало на Кілійське гирло, до якого належить серед інших і Старостамбульський рукав, у тому числі гирло Бистре. З 1830 по 1958 роки цим рукавом користувалися для проведення суден з Дунаю до Чорного моря. У 1902 році біля мису Ізмаїльський Чатал було споруджено кам'яну дамбу, що переспрямовувала течію води в бік Сулінського рукава через Тульчинське гирло. Це істотно зменшило потік води в бік тоді російського, а зараз українського Кілійського гирла, якщо на початку ХХ сторіччя цим рукавом у Чорне море проходило до 70% дунайської води, то внаслідок такої штучної дамби на сьогодні проходить лише 50% [3].

В наш час белградська Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року регулює питання використання цієї річки з метою судноплавства, навігації, виконання гідротехнічних робіт тощо [4]. Цією Конвенцією передбачено створення єдиної Дунайської Комісії та двох спеціальних річкових Адміністрацій для виконання гідротехнічних робіт та регулювання судноплавства: одна - від гирла Сулінського каналу до Браїлова включно, а інша – на ділянці Залізних Воріт [5, с.279-278].

26 березня 1998 року в Будапешті був прийнятий Додатковий протокол до вказаної Конвенції 1948 року, що було викликано необхідністю привести певні положення Конвенції у відповідність до політичних та економічних обставин, що змінилися, та наміром надати всім придунайським державам можливість участі в Конвенції. Стаття 1 вказаного Протоколу перелічує в якості учасниць в Конвенції наступні держави та їх правонаступниці: Австрія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Молдова, Росія, Румунія, Україна, Хорватія, Югославія [5, с.281].

Учасниками вказаного Протоколу є ті самі держави. Протокол ратифіковано Законом України від 14 травня 1999 року «Про ратифікацію Додаткового протоколу від 26 березня 1998 року до Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 від 18 серпня 1948 року» [6].

Цей Додатковий протокол в статті 2 уточнив, що сферою застосування Конвенції 1948 року є ділянка Дунаю від Кельхейма до Чорного моря через Сулінський канал (гирло).

Але ні текст Конвенції в редакції 1948 року, ні Додатковий протокол до неї 1998 року не поширювали міжнародний режим судноплавства, встановлений Конвенцією, на всю українсько-румунську ділянку Дунаю нижче мису Ізмаїльський Чатал. Це означає, що цей конвенційний режим не поширювався також на той географічний регіон, де сьогодні відроджується судноплавство між Дунаєм і Чорним морем в українській частині дельти. Пізніше це створить Україні певні проблеми юридичного характеру у її намаганнях відродити сполучення річки з морем на власній території. Однак, як намагання знайти юридичний вихід з цієї ситуації можна звернутися до прийнятого у Роттердамі у 2001 році міністрами транспорту десяти придунайських країн за присутності також представників Чехії та Європейської комісії Меморандуму про порозуміння відносно розвитку Пан'європейського транспортного коридору VII, у якому цей коридор визначається як «внутрішній водний шлях Дунай, канал Чорне море – Дунай, рукав Дунай – Кілійське і Сулінське гирла, внутрішні водні сполучення між Чорним морем і Дунаєм, канал Дунай – Сава, канал Тиса – Дунай та відповідні портові інфраструктури, розміщені на цих внутрішніх водних шляхах» [2; 7, с.69].

У 1957 році Кілійське гирло було з'єднано з Чорним морем на українській території через канал Прорва, але із-за постійного замулювання у 1994 році на каналі склалася ситуація, при якій судноплавство було вже неможливе і в 1998 році він був виведений з експлуатації [2].

На початку III тисячоліття Румунія фактично перетворилася у монопольного власника транспортної водної артерії у південній частині Дунаю, що давало цій державі можливість встановлювати режим судноплавства і тарифи згідно із своїм внутрішнім законодавством. За деякими даними в 2005 році при загальному вантажо-обороті всіх морських портів України в 109 млн. т загальний вантажо-оборот лише одного румунського порту Констанца, поєднаного зручними шляхами з Дунаєм, склав 60,6 млн. т [8].

Тому спроби України відновити свою самостійну присутність на міжнародному транспортному коридорі VII через відновлення глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне море стало причиною напруги в українсько-румунських стосунках.

Гирло Бистре є найкоротшим з рукавів, що ведуть до моря (вихід до моря з Вилківського рейду через Старостамбульський рукав і гирло Бистре). Ширина судноплавного каналу глибиною 7,5 м у цьому гирлі становить у середньому 115 м. Довжина необхідного прорізу на барі перебуває у межах 2,5-2,8 км. У морі неподалік від входу у Бистре можна розташувати відкритий рейд з районами перевалювання вантажів із/на великі судна, осадка яких перевищує прохідні глибини [9].

Розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2003 року №598-р [10] було затверджено техніко-економічне обґрунтування будівництва глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне, а від 12 травня 2004 року №283-р затверджено робочий проект будівництва і титул будови «Створення глибоководного суднового ходу р. Дунай – Чорне на українській ділянці дельти. I етап» [11].

У травні 2004 року за цим проектом розпочато будівельні та інші роботи. Це викликало спротив Румунії, яка підключила до цього питання Європейський Союз, а також ряд європейських та світових екологічних організацій. Офіційним приводом для претензій до української сторони щодо будівництва глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне було те, що будівництво ведеться у зоні Дунайського біосферного заповідника, що начебто є порушенням міжнародного природоохоронного законодавства щодо збереження територій, віднесених до резерватів ЮНЕСКО (курсив - наш) [2].

Дослідник правового режиму морських просторів Азовсько-Чорноморського басейну О.В.Богдан, розглядаючи питання будівництва та використання глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне, дійшла висновку, що на міжнародному рівні українська частина дельти Дунаю є частиною «Міжнародного транскордонного румунсько-українського біосферного резервату» і на неї поширюється режим резервату, а з точки зору національного законодавства України – це біосферний заповідник. Відмінність полягає у тому, що резервати поєднують функції екологічного та соціально-економічного розвитку (курсив - наш), а заповідники мають лише природоохоронну роль. Запровадження поняття «резерват» призначене для заміни традиційного поняття «заповідник». Для вирішення зазначеної проблеми О.В.Богдан пропонує уніфікувати термінологію та здійснити відповідне зонування з дотриманням необхідних природоохоронних вимог [12, с.12-13].

Отже, справжні причини спротиву насамперед з боку Румунії ховаються у небажанні отримати потужного конкурента на водних артеріях Дунаю та на Пан'європейському транспортному коридорі VII, що може спричинити економічні втрати для Румунії. За умови реалізації вказаного проекту технічні параметри цього глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне через гирло Бистре забезпечують його конкурентоспроможність порівняно з румунськими каналами: в даному випадку загальна довжина штучної частини є значно меншою, природні глибини в українській частині Дунаю дозволяють проходити суднам з осадкою 7,2 м, рух може бути двостороннім; передбачається застосування сучасного навігаційного обладнання та регулювання руху суден, комбінованої системи електронних карт і супутникової системи позиціонування для річкової інформаційної системи, забезпечення мобільними і професіональними лоцманськими службами, що відповідає міжнародним стандартам і вимогам безпеки судноплавства; тарифи на вартість суднопроходів передбачаються на 60% меншими від румунських [2].

19 серпня 2004 року українською комісією Держфлотінспекції було здійснено перевірку технічної придатності глибоководного суднового ходу і затверджено відповідний акт, який дозволяв провідку суден з осадкою 5 м у світлий час доби [2].

З кожним днем іноземні судновласники віддають перевагу українському ГСХ, оскільки румунським Сулінським каналом судна можуть проходити лише в денний час і лише караванами - або ввєрх по Дунаю, або вниз на вихід в Чорне море. Український же глибоководний судновий хід може працювати цілодобово, і судна можуть одночасно йти і ввєрх, і вниз, українські тарифи також нижчі. Станом на вересень 2008 року за кількістю суднопроходів український ГСХ вийшов на рівень Сулінського каналу: по тисячу суден на рік у румунської сторони, і в української. Це звісно дуже непокоїть румунів і вони всіляко прагнуть захистити свої економічні та політичні інтереси, а тому, на думку В.Ф.Прокопенко, й створено штучно галас навколо екологічних проблем [3].

Враховуючи такі обставини, важко побачити порушення з боку української сторони певних міжнародних зобов'язань при проведенні робіт по відновленню чи експлуатації глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне через гирло Бистре, навіть беручи до уваги, що цей ГСХ проходить українською частиною дельти Дунаю, яка є частиною «Міжнародного транскордонного румунсько-українського біосферного резервату», оскільки для резерватів передбачається можливість соціально-економічного розвитку.

На нашу думку, хоча екологічне питання й має місце для існування у цьому конфлікті, але перебільшувати його значення і критичність не варто, а тим більше вбачати порушення Україною міжнародних зобов'язань при проведенні робіт по відновленню та експлуатації глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре. Справжні причини спротиву будівництву та експлуатації ГСХ насамперед з боку Румунії

ховаються, найімовірніше, у небажанні отримати конкурента на водних артеріях Дунаю та на Пан'європейському транспортному коридорі VII, що може спричинити економічні втрати для Румунії.

Висновок. Підсумовуючи наведений аналіз, можна дійти таких висновків. Українсько-румунські стосунки щодо будівництва Україною та експлуатації глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне через гирло Бистре не можна в даний час кваліфікувати як міжнародний спір в галузі морського права, оскільки сторони не пред'явили офіційно одна одній претензії з приводу предмету спору, тому це є конфліктною ситуацією, що однак не виключає можливості застосування механізмів мирного вирішення спорів та ситуацій (в першу чергу переговорів та угод за участю всіх зацікавлених сторін) для того, щоб сторони могли співпрацювати та знаходити компроміс у тих питаннях, що зачіпають реальний правовий інтерес якоїсь сторони чи двох сторін. При цьому, варто розуміти, що одне лише не бажання Румунії втратити свої переважні позиції на ринку транспортних послуг в Нижньому Дунаї не може бути обґрунтованою правовою причиною для зупинення будівництва чи експлуатації глибоководного суднового ходу Дунай – Чорне через гирло Бистре.

Література:

1. Доповідь Бориса Андресюка, доктора політичних наук, першого заступника Голови комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони на конференції Україна: майбутнє. (Вілтон Парк, Лондон, 2-3 лютого 2003 рік), [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ieac.org.ua/index.php?id=4&ch_id=31&ar_id=53&as=0.
2. С.Пирожков, Д.Прейгер, І.Малярчук, О.Самойлов. Україна на Дунайській водній артерії: погляд з минулого у майбутнє. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/82194/file/pyrozh_7_06_U.pdf.
3. М.Махінчук, С.Прокопчук. Суднохід «Дунай – Гирло Бистре – Чорне море»: безальтернативний варіант. – Урядовий кур'єр. – 18 вересня 2008р. - №173.
4. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. - М.– 1957. - вып. XIV. - С. 336-349.
5. Шемякин А.Н., Современное международное морское право и перспективы его развития. – Одесса: ОНМА, 2003. – 316 с.
6. Закон України від 14 травня 1999 року «Про ратифікацію Додаткового протоколу від 26 березня 1998 року до Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 від 18 серпня 1948 року» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - №28.- Ст. 234.
7. Меморандум про порозуміння відносно розвитку Пан'європейського транспортного коридору VII. // Дунайская комиссия и дунайское судоходство. - Будапешт, Дунайська Комісія. – 2004. - С. 69.
8. Егоров А. Два ведомства встретились в устье Дуная. – Зеркало недели. - №6. – 2002.
9. Киричук К. Дунай – Черное море: прорвемся через Быстрое ?! // Транспорт - №3. – 2001.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2003 року №598-р «Про затвердження техніко-економічного обґрунтування будівництва глибоководного суднового ходу р. Дунай - Чорне море на українській ділянці дельти», [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=598-2003-%F0>.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2004 року №283-р «Про затвердження робочого проекту та титулу будови «Створення глибоководного суднового ходу р. Дунай - Чорне море на українській ділянці дельти. I етап», [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=283-2004-%F0>.
12. Богдан О.В. Правовий режим морських просторів Чорноморсько-Азовського басейну: перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.В.Богдан. – К., 2005. – 20 с.

Святун О.В.*

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ КОНСУЛЬСЬКИХ ЗНОСИН

The article is dedicated to the research of the consular relations between Ukraine and the Russian Federation. The history of formation and recent developments of Ukrainian-Russian consular relations are being analyzed and the proposals are made concerning the improvement of legal regulation of abovementioned relations.

Розпад Радянського Союзу призвів до появи на карті світу 15 нових незалежних держав. Історично склалося так, що консульська служба опинилася в епіцентрі діяльності по подоланню наслідків вищезазначених процесів. Стан економіки та соціального забезпечення в країнах колишнього СРСР спричинили значне збільшення кількості українців, які виїжджають за кордон. Усе більше наших громадян подорожують за межі України, як для пошуку кращої долі, так і з метою отримання сезонної чи тимчасової роботи за контрактом. В українських офіційних та неофіційних джерелах, у тому числі у ЗМІ, можна знайти різні оцінки кількості українських трудових мігрантів, які протягом останніх років виїхали з України. При цьому діапазон таких оцінок коливається від 2 до 7 млн. осіб.

Крім того, після розпаду СРСР поза межами України опинилися тисячі наших співвітчизників, права яких у низці випадків порушуються. Більшість з них набула громадянства України відповідно до Закону «Про громадянство України». Слід також відзначити, що більшості зі згаданої категорії осіб отримали також громадянства країни подальшого проживання. Найбільше українців проживає в Російській Федерації (РФ).

Етнодемографічна ситуація в Росії характеризується чіткою перевагою російського населення (понад 82%), тобто більше 120 млн. осіб. Друге місце за чисельністю посідають татари (5,5 млн. осіб або ж 4% всіх жителів Росії). На третьому місці - українці, яких нараховується 4,4 млн. осіб (3%). Проте треба зазначити, що українці - найбільша за чисельністю національна меншина. Частина їх, зокрема в прикордонних з Україною районах, залишається на своїх етнічних землях, а мешканцями Росії стали внаслідок встановлення кордонів між республіками СРСР [1]. Найбільше українців проживає на Кубані (до 47%), у Тюменській області - до 800 тис., у Воронезькій, Брянській, Омській областях, Ставропольському і Приморському краях.

Отже, цілком природним є, що за таких умов питання захисту національно-державних інтересів України, її фізичних та юридичних осіб, а також співвітчизників в Росії є в сучасних умовах важливим фактором і одним із пріоритетних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики Української держави та головним напрямком діяльності консульської служби України в Російській Федерації.

Дослідження проблем українських громадян та співвітчизників в Росії в наслідок їх суспільно-політичної гостроти та значущості у відносинах між Україною та РФ та засо-

* Перший секретар посольства України в Російській Федерації

бів подолання цих суперечностей наразі є досить актуальними. Наразі ця тематика є недостатнього дослідженою у вітчизняній та російській науці міжнародного права. Певних питань україно-російських консульських зносин торкалися Г.М. Руденко [2], Ю.М. Смирнов [3], А. М.Зленко [4]. Незважаючи на це, ця проблематика вимагає більш детального вивчення та аналізу.

Перший двосторонній договір між Україною та Росією був підписаний у 1990 р. – це Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [5] від 19 листопада 1990 р. (набув чинності 14.06. 1991 р.). У цьому Договорі Високі Договірні Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони. Сторони погодилися гарантувати своїм громадянам незалежно від їх національності або інших відмінностей рівні права і свободи. Крім того, Договірні Сторони зобов'язалися гарантувати громадянам СРСР, які проживають на територіях УРСР і РРФСР, після прийняття Сторонами законів про громадянство право зберегти громадянство тієї Сторони, на території якої вони проживають. У Договорі передбачалося врегулювати питання набуття громадянства однієї із Сторін особами, які проживають на території іншої Сторони, відповідною угодою з урахуванням законодавства Сторін про громадянство (ст.2).

14 лютого 1992 р. у Мінську Україна та Російська Федерація підписали Протокол про встановлення дипломатичних відносин та погодилися обмінятися дипломатичними представництвами на рівні посольств.

У серпні 1992 р. в Ялті підписано Меморандум про взаєморозуміння з питань консульських відносин між Україною і Російською Федерацією [6]. Сторони домовилися, що консульські відносини між ними здійснюватимуться на основі положень Віденської Конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 року та зазначеного Меморандуму. Згідно з положеннями Меморандуму консульські посадові особи, а також члени їх сімей, які проживають разом з ними, користуються дипломатичними привілеями і імунітетами у повному обсязі. Будівлі або частини будівель, що використовуються виключно для цілей консульської установи, а також земельна ділянка, що обслуговує ці будівлі або частин будівель, є недоторканими і не можуть бути реквізовані у будь-якій формі.

Офіційна кореспонденція, архіви та консульська пошта консульської установи проголошені в Меморандумі недоторканими і не підлягають ні розпакуванню, ні затриманню у будь-якій формі. Консульська посадова особа уповноважена безперешкодно зустрічатися і зноситися з будь-яким громадянином акредитуваної держави, а органи влади держави перебування жодним чином не повинні перешкоджати зносинам громадянина цієї держави з консульською установою або його доступу до цієї консульської установи. Консульська посадова особа отримала можливість періодично відвідувати і зноситися з громадянином акредитуваної держави, який перебуває під арештом, затриманий або позбавлений волі у іншій формі, або відбуває строк ув'язнення.

Питання про місцезнаходження і кількісний склад консульських установ, їх клас та консульські округи узгоджуються Договірними Сторонами дипломатичним шляхом. Договірні Сторони домовилися вільно вирішувати, чи будуть вони призначати або приймати почесних консульських посадових осіб. Питання про призначення почесних консульських посадових осіб передбачалося вирішувати на основі відповідних угод з метою визначення режиму, що мав застосовуватися до почесних консульських посадових осіб.

Наразі на території Російської Федерації діють 4 Генеральні консульства України: в Тюмені, Владивостоці, Санкт-Петербурзі та Ростові-на-Дону, а також Консульський від-

діл при Посольстві України в Москві. Що стосується Росії, то консульська служба РФ в Україні представлена Консульським відділом Посольства в Києві, Генеральними консульствами РФ в Харкові, Одесі, Львові, Сімферополі, а також Почесним консульством в Чернігові.

Договірно-правовою основою консульських відносин України та РФ є Консульська конвенція [7], підписана 15 січня 1993 р. у м. Москва. Цей документ є двосторонньою угодою, яка врегульовує консульські відносини між обома державами. Конвенція, в основному базуючись на положеннях Віденської конвенції про консульські зносини від 24.04.63, сторонами якої є Україна і Російська Федерація, розвиває і доповнює положення цього багатостороннього міжнародно-правового акту. Конвенція складається з преамбули та шести розділів.

Структура Консульської конвенції виглядає наступним чином:

Визначення: в цьому розділі даються визначення наступних термінів: «консульська установа», «консульський округ», «голова консульської установи», «консульська посадова особа», «консульський службовець», «консульське приміщення», «консульські архіви» тощо;

Загальні положення про консульські зносини: цей розділ містить статті, які регулюються відкриття консульських установ, призначення та допущення глав консульських установ:

- про відкриття консульської установи, її клас, місцезнаходження та консульського округу визначаються тільки за домовленістю між акредитуючою державою і державою перебування;
- Конвенція визначає, що до призначення конкретної особи в якості голови консульської установи на це повинна бути отримана попередня згода держави перебування;
- акредитуюча держава передає Міністерству закордонних справ держави перебування консульський патент про призначення глави консульської установи. Глава консульської установи приступає до виконання своїх обов'язків після того, як держава перебування видасть йому екзекватуру;
- в Консульській конвенції міститься окрема стаття, яка передбачає, що консульські посадові особи повинні бути громадянами акредитуючої держави;
- особливо виділяється положення, яке вказує на обов'язкове повідомлення держави перебування про призначення, прибуття та від'їзд співробітництва консульської установи;
- Конвенція передбачає інститут почесних консулів, при цьому відмічається, що питання призначення почесних консульських посадових осіб вирішуються сторонами по дипломатичним каналам.

Окремий III розділ присвячений консульським функціям. Положення цього Розділу, в своїй основі, співпадають з положеннями ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини «Консульські функції». Тут чітко визначені права та обов'язки консульських посадових осіб щодо захисту інтересів своїх громадян. Зокрема, передбачається, що компетентні органи країни перебування зобов'язані негайно, однак не пізніше, ніж через 3 (три) дні повідомити консульську посадову особу про затримання, арешт або будь-яке інше обмеження свободи громадянина акредитуючої держави. При цьому посадовій особі негайно, однак не пізніше, ніж через чотири доби, з часу затримання, арешту або іншого обмеження свободи громадянина своєї держави, забезпечується право на відвідування або знесення з такою особою. Компетентні органи держави перебування повинні повідомити затриманій особі про її права, зазначені вище.

Розділ IV «Пільги, привілеї та імунітети» містить в собі групу статей, де перераховуються привілеї та імунітети (пільги) консульських посадових осіб та консульських установ. Згідно з положеннями Конвенції, недоторканими є консульські приміщення та житлові приміщення консульських посадових осіб, консульські архіви та документи, а також персона консульської посадової особи. Відповідно до Конвенції консульські посадові особи користуються дипломатичними привілеями та імунітетами у повному обсязі, як і дипломатичні агенти.

Розділ V «Поважання законів і правил держави перебування» (ст. 48) тут відбувається відтворення положень ст. 55 Віденської конвенції про консульські зносини. В статті підкреслюється, що всі особи, які користуються привілеями та імунітетами, зобов'язані поважати закони та правила перебування; вони також зобов'язані не втручатися у внутрішні справи цієї держави.

Таким чином, Консульська конвенція регулює відносини між Україною та Російською Федерацією, а стан консульських відносин відповідає загальному стану міждержавних відносин. Вони ґрунтуються, як зазначено у преамбулі, на принципах розвитку дружніх відносин та співробітництва між державами, а також більш ефективного захисту прав та інтересів своїх громадян. Консульська конвенція висуває на перший план необхідність захисту інтересів акредитуваної держави, її громадян та юридичних осіб, при чому в цьому питанні консул отримує повну підтримку держави перебування.

22 січня 1993 р. в Мінську представники Armenії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану та України підписали Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах [8]. 17 вересня 1999 року для України набрав чинності Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, підписаний у м. Москва 28 березня 1997 року.

Головна мета цієї Конвенції - врегулювання відносин компетентних органів держав (установ юстиції) учасниць СНД у цивільних, сімейних та кримінальних справах, а також забезпечення належного захисту прав і законних інтересів громадян та осіб, що проживають на територіях країн СНД. У відповідності до цієї Конвенції громадяни кожної з договірних сторін, а також особи, які проживають на її території, користуються на територіях договірних сторін по відношенню до своїх особистих та майнових прав таким саме правовим захистом, як і власні громадяни цієї договірної сторони. У відповідності до міжнародної практики, консульські установи держав-учасниць, в тому числі й України та РФ, повинні слідкувати за неухильним дотриманням місцевими органами влади положень цієї Конвенції. Наразі можна відзначити, що механізм реалізації положень цього міжнародного документу є достатньо нерозвиненим, оскільки виконавчі органи РФ іноді недостатньо сумлінно відносяться до виконання певних головних положень цієї Конвенції.

Порядок здійснення поїздок до Росії та України врегульовано Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації [9], що була підписана 16 січня 1997 (із змінами, внесеними Протоколами від 30.10.2004 та 26.02.2007).

Цей міжнародний договір передбачає, що громадяни держави однієї Сторони можуть в'їжджати, виїжджати та пересуватися територією держави іншої Сторони без віз з дотриманням правил перебування, що діють в цій державі, по документах, що посвідчують особу і підтверджують громадянство. Протокол про внесення змін до зазначеної Угоди [10] від 20.10.2004 р. закріплює, що громадяни держави однієї Сторони на основі взаємності звільняються від реєстрації у компетентних органах за місцем їхнього перебування

на території держави іншої Сторони, якщо термін такого перебування не перевищує 90 днів з моменту в'їзду на територію держави цієї іншої Сторони, за наявності у них міграційної картки з позначкою органів прикордонного контролю, проставленої при в'їзді на територію держави перебування.

Необхідно зазначити, що набрання чинності 15 січня 2007 р. у Російській Федерації федеральними законами «Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російській Федерації» і «Про внесення змін до Федерального закону «Про правове становище іноземних громадян у Російській Федерації» не торкається діючого порядку в'їзду і перебування громадян України на території РФ, передбаченого Угодою між Урядом України і Урядом РФ про безвізові поїздки громадян України і РФ від 16.01.1997 року та Протоколом до неї, підписаного 30 жовтня 2004 року, якщо це перебування не пов'язано з працевлаштуванням. Якщо ж, громадянин України в'їхав на територію Російської Федерації з метою постійного проживання чи працевлаштування, він/вона зобов'язані зареєструватися в 3-денний термін в органах Федеральної міграційної служби РФ. Фактично таке положення внутрішнього законодавства РФ вступає в колізію з положеннями двосторонньої угоди, укладеною з Україною.

Положення про можливість не реєструватися в компетентних органах країни перебування протягом 90 днів з моменту в'їзду є правилом, на порушення якого найчастіше скаржаться громадяни України, які перебувають в РФ. Як правило, рядові співробітників органів внутрішніх справ РФ у переважній своїй більшості не обізнані із положеннями міжнародних договорів Росії, у своїй діяльності керуються внутрішніми підзаконними актами Міністерства внутрішніх справ РФ. У наслідок цього, за повідомленнями засобів масової інформації та свідченнями самих громадян України, непоодинокими є випадки затримання українських громадян за «порушення» міграційного законодавства Росії, а також притягнення їх до адміністративної відповідальності або примусової депортації з території Російської Федерації.

Ще одне питання україно-російських відносин, яке набуває з року в рік все більшої актуальності, це питання трудової міграції. За різними оцінками тільки за 2008 р. до Росії прибуло приблизно 3,6 трудових мігрантів з України. На рівні міждержавних відносин питання працевлаштування врегульовано Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14.01.1993 [11]. Дія цієї Угоди поширюється на осіб (працівників) та членів їх сімей, які є громадянами або постійно проживають на території однієї з Сторін, а трудову діяльність здійснюють на умовах найму на території іншої Сторони. При цьому вік особи, з якого допускається прийняття на роботу громадян, визначається законодавством сторони працевлаштування.

Угода визначає органи, уповноважені представляти Сторони у реалізації цієї Угоди: з Української Сторони – це Міністерство праці України (зараз – Міністерство праці та соціальної політики України), а з Російської Сторони – Міністерство праці Російської Федерації. Усі питання, пов'язані з виконанням цієї Угоди, вирішуються шляхом взаємних консультацій між цими міністерствами.

Трудова діяльність працівника оформлюється трудовим договором (контрактом), укладеним з роботодавцем, який реєструється в установах, визначених Міністерствами праці Сторін. Цією Угодою регулюється перебування працівників на території двох країн і не зазначено про необхідність оформлення спеціального дозволу на працевлаштування.

При цьому слід відзначити, що згідно з російськими Федеральними законами «Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російській Федерації»

і «Про внесення змін до Федерального закону «Про правове становище іноземних громадян у Російській Федерації» та прийнятих на реалізацію цих Федеральних законів відповідних постанов Уряду Російської Федерації встановлено обов'язок іноземного громадянина, який прибув до Російської Федерації у порядку, що не вимагає отримання візи, подати заяву про видачу йому дозволу на працевлаштування особисто або через організацію, що здійснює в установленому порядку працевлаштування іноземних громадян, або через особу, яка виступає відповідно до цивільного законодавства Російської Федерації у якості представника цього іноземного громадянина, в орган міграційної служби. Після отримання дозволу на працевлаштування, іноземний громадянин може самостійно здійснити пошук організації (роботодавця) для працевлаштування. З організацією (роботодавцем), що приймає іноземного громадянина, він зобов'язаний укласти трудовий або цивільно-правовий договір. У разі, якщо протягом 90 днів з дня в'їзду на територію Російської Федерації він не зміг знайти роботу, він зобов'язаний виїхати за її межі [12].

Отже, можна зробити висновок, що федеральне законодавство Росії суперечить положенням вищезазначеної двосторонньої угоди між Україною та Російською Федерацією. По-перше, Угода про трудову діяльність передбачає, що Уповноваженим органом боку РФ є Міністерство праці РФ, однак фактично питаннями працевлаштування іноземців (а отже й громадян України) займаються міграційні органи на чолі з Федеральною міграційною службою, яка входить до складу МВС Росії. По-друге, положеннями Угоди не передбачений дозвільний порядок працевлаштування, натомість внутрішнє законодавство Росії прямо встановлює вимогу отримання дозволу на працевлаштування, що не відповідає зазначеній Угоді.

Окрему групу питань, які стоять на порядку денному консульських відносин України та РФ, формують питання пенсійного забезпечення, соціального захисту, а також охорони здоров'я. Ці відносини регулюються цілою низкою двосторонніх угод, укладених між двома державами: Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі в галузі пенсійного забезпечення від 15.01.1993; Угода про порядок переведення і виплати пенсій відповідно до Тимчасової Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, у галузі пенсійного забезпечення від 15.01.1993, від 30.07.1996; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14.01.1993; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про соціальний захист сімей з дітьми громадян України, які працюють і навчаються в РФ і сімей з дітьми громадян РФ, які працюють і навчаються в Україні від 14.01.1993.

Зокрема, ст. 9 Угоди про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн передбачено, що питання пенсійного забезпечення працівників і членів їхніх сімей регулюються Угодою про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року.

При виїзді на постійне місце проживання до Росії, пенсіонери за віком або за стажем роботи отримують розрахунок пенсії за 6 місяців наперед. Однак до моменту отримання Дозволу на проживання у Росії, а цей документ видається після 1 року постійного проживання на її території, пенсіонер залишається без пенсійного забезпечення. Фактично протягом 2-3 років пенсіонери не можуть отримувати пенсії до вирішення питання щодо отримання Дозволу на проживання в РФ або отримання громадянства РФ.

Питання медичного забезпечення громадян України, які перебувають у Російській Федерації, регулюються Угодою між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про медичне страхування громадян України, які тимчасово знаходяться в Російській Федерації і громадян Російської Федерації, які тимчасово знаходяться в Україні від 28.10.1999 р.

Відповідно до п.4 «Правил надання медичної допомоги іноземцям на території Російської Федерації», які затверджено Постановою Уряду РФ від 01.09.2005р. № 546, іноземним громадянам надається безкоштовна невідкладна медична допомога лікувально-профілактичними установами державної та муніципальної системи охорони здоров'я, у випадку виникнення стану, який може спричинити безпосередню загрозу життю, або потребує термінового медичного втручання. Після виходу з цього стану, іноземні громадяни можуть перебувати у лікарні 3 дні безкоштовно. Подальше їх перебування потребує оплати. Таким чином, громадяни України, які постраждали внаслідок ДТП, аварій, мають важкі хвороби серцево-судинної системи, або онкологічні захворювання, практично залишаються без медичної допомоги, бо неспроможні сплати медичне лікування. З метою врегулювання цієї проблеми, експерти пропонують запровадити режим обов'язково медичного страхування громадян України, які виїжджають до Російської Федерації, і громадян Росії, які виїжджають до України, і внести в список документів, обов'язкових при перетині кордону країн, полісу медичного страхування на термін перебування у країні.

Нарешті не останню роль в діяльності консульських служб України та Російської Федерації відіграють проблеми громадянства. Слід відзначити, що ці питання постали предметом двостороннього обговорення ще на початку україно-російських відносин. Ще в 1992 р. між двома державами відбулися переговори стосовно суперечностей, які існували між ними в консульській сфері, перед усім з проблеми подвійного громадянства. Україна не визнає подвійного громадянства, одна непоодинокими є випадки, коли через колізії законів про громадянство, особа набуває громадянство Росії, зберігаючи при цьому громадянство України. Це призводить до низки проблем, пов'язаних із подвійним громадянством: порядок проходження військової служби, надання консульського та дипломатичного захисту тощо. Можливим засобом вирішення цієї колізії могло б стати укладення двосторонньої угоди про спрощення порядку набуття та припинення громадянства, на зразок тих, що вже укладені Україною з Казахстаном, Білоруссю, Таджикистаном, Киргизстаном.

У 2006 р. Україна та Російська Федерація уклали 2 двосторонні документи: Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних районів України та Російської Федерації [13] та Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію [14].

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних районів України та Російської Федерації від 21.04.2006 р. (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2006 р. № 10) має за мету створення сприятливих умов для перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах України та Російської Федерації. Угода визначає, які райони визнаються прикордонними, та встановлює перелік пунктів пропуску (місця перетинання кордону) таких громадян. При цьому громадяни можуть перетинати кордон пішки, на велосипеді, гужовим транспортом, а також легким автомобільним транспортом. При цьому такі громадяни, а також

їх транспортні засоби звільнені від реєстрації в приймаючій державі. При перетинанні кордону жителями прикордонних районів на умовах цієї Угоди міграційні картки не заповнюються. Таким чином, встановлюються взаємні пільги для осіб, які постійно проживають у прикордонних районах, однак свобода руху обмежена лише встановленим переліком прикордонних областей.

Згідно з ст. 1 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію від 22.12.2006 р. (набрала чинність 21.11.2008 р.) «реадмісія» - це передача компетентними органами держави однієї Сторони і приймання компетентними органами держави іншої Сторони в порядку, на умовах і з метою, передбаченими зазначеною Угодою, осіб, які в'їхали чи знаходяться на території держав сторін, порушуючи законодавство з питань виїзду, виїзду і перебування іноземних громадян і осіб без громадянства. При цьому це стосується осіб, громадян запитуваної Сторони або які втратили її громадянство після в'їзду на територію держави запитуючої сторони, а також це може стосуватися громадян третіх держав та осіб без громадянства, якщо вони мають дозвіл на постійне проживання в запитуваній стороні. Також, реадмісія може здійснюватися по відношенню до громадян третіх країн та осіб без громадянства, якщо доведено, що вони в'їхали до запитуючої Сторони із порушенням міграційного законодавства. Крім того, Угода передбачає можливість транзиту громадян третіх держав та осіб без громадянства, якщо компетентні органи запитуючої Сторони нададуть письмові гарантії того, що зазначеним особам надасться безперешкодний в'їзд на територію третьої держави незалежно від того, чи вона є державою транзиту, чи державою кінцевого призначення (ст. 7).

Компетентними органами держав Сторін, уповноваженими реалізовувати положення Угоди є: з боку України – Міністерство внутрішніх справ та Адміністрація Державної прикордонної служби, а з боку РФ – Федеральна міграційна служба (ст. 11). Ці органи з моменту набрання чинності зазначеною Угодою розробляють виконавчий Протокол.

12-13 лютого 2008 р. був підписаний План дій Україна – Росія до 2009 року [15]. До першочергових заходів двосторонніх відносин двох держави віднесені і консульські питання. Зокрема, п. 12 Плану дій передбачає необхідність проведення на регулярній основі консультацій та інформаційного обміну з питань забезпечення соціального захисту населення, у тому числі в сфері соціального обслуговування громадян літнього віку та інвалідів, здійснення обмін матеріалами з питань національного законодавства в зазначеній сфері. Україна та Російська Федерація планують розвивати прямі зв'язки між соціальними службами двох держав, продовжити консультації щодо підготовки двосторонніх документів у сфері соціального і пенсійного забезпечення. У п. 13 Плану дій передбачено укласти Угоду про відкриття додаткових консульських установ України та Російської Федерації в обох країнах. План дій Україна-Росія є рамковим, до нього можуть вноситися доповнення, спрямовані на розвиток двостороннього співробітництва.

Таким чином, україно-російські відносини в консульській сфері мають майже 20-річну історію і характеризуються широкою різноманітністю. Не останню роль тут відіграє загальний стан україно-російських міждержавних відносин. Слід відзначити, що багато питань вже врегульовані в рамках двосторонніх договорів, однак проблеми лежать у площині практичної реалізації цих міжнародних документів. На порядку денному обох держав стоїть діяльність щодо вироблення детального та ефективного механізму забезпечення дотримання договорів з консульських зносин, а також розробка нових документів, спрямованих на врегулювання питань, які є нагальними для реального забезпечення прав громадян України та Росії в державі-сусідці.

Список використаних джерел:

1. Демографічна карта розселення українців у Росії - [Електронний ресурс].- Режим доступу до документу:
http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?&art_id=205202&cat_id=31295.
2. Руденко Г.М. Основи консульських зносин. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2006. – 424 с.
3. Смирнов Ю.М. Консульское право: практика применения: Курс лекций / Ю.М. Смирнов; Дип. академия МИД России. – М.: НИМП, 2001. – 351 с.
4. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін – Х.: Фоліо, 2004. – 560 с.
5. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1990, N 49, ст. 637.
6. Меморандум про взаєморозуміння з питань консульських відносин між Україною і Російською Федерацією від 03.08.1992 р. // Офіційний вісник України від 22.10.2004 - 2004 р., № 40, стор. 218, стаття 2670, код акту 30243/2004
7. Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією // Офіційний вісник України від 31.08.2007 - 2007 р., № 62, стор. 85, стаття 2459, код акту 40778/2007.
8. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах // Офіційний вісник України від 16.11.2005 - 2005 р., № 44, стор. 328, стаття 2824, код акту 34196/2005.
9. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.1997 р. //Офіційний вісник України від 26.11.2004 - 2004 р., № 45, стор. 333, стаття 3005, код акту 30608/2004.
10. Протокол про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16.01.1997 р. //Офіційний вісник України від 26.11.2004 - 2004 р., № 45, стор. 336, стаття 3006, код акту 30609/2004.
11. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14.01.1993 // Офіційний вісник України від 29.04.2005 - 2005 р., № 15, стор. 349, стаття 807, код акту 32030/2005.
12. Пам'ятка про порядок здійснення іноземцями трудової діяльності на території Російської Федерації. - [Електронний ресурс].- Режим доступу до документу:
<http://www.mfa.gov.ua/russia/ua/3800.htm>.
13. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних районів України та Російської Федерації від 21.04.2006 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. - № 4. – Книга 1. – С. 59.- Стаття 815.
14. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію від 22.12.2006 // Офіційний вісник України від 19.12.2008 - 2008 р., № 94, стор. 108, стаття 3123, код акту 45133/2008.
15. План дій Україна – Росія до 2009 року (першочергові заходи у двосторонніх відносинах). - [Електронний ресурс].- Режим доступу до документу:
<http://www.mfa.gov.ua/russia/ua/9009.htm>.
16. Россия планирует открыть в Украине еще три-четыре консульства - [Електронний ресурс].- Режим доступу до документу: <http://korrespondent.net/russia/1063746/print>.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Луцишин З.О.,* Дікарев О.І.**

СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У СТАНОВЛЕННІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У «ВЕЛИКІЙ АЗІЇ» (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ «ЕНЕРГЕТИЧНОГО КЛУБУ» ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВПРАЦІ)

Регіональну і субрегіональну дипломатичну стратегію Шанхайської організації співпраці у «Великій Азії» можна інтерпретувати як реалізацію енергетичної стратегії на теренах чотирьох центральноазіатських держав (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія) плюс Росія та Китай. Ширше визначення геополітичних цілей концепції «Енергетичного Клубу» можна запропонувати, якщо включити й інтереси країн - спостерігачів - Ірану, Індії, Пакистану, Монголії, а також міжнародних інститутів (АСЕАН).

Региональную и субрегиональную дипломатическую стратегию Шанхайской организация сотрудничества в «Большой Азии» можно интерпретировать как реализацию энергетической стратегии на территории четырех центральноазиатских государств (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизия) плюс Россия и Китай. Можно предложить и более широкое определение геополитических целей концепции «Энергетического Клуба», включая и учитывая интересы стран-наблюдателей - Ирана, Индии, Пакистана, Монголии, а также международных институтов (АСЕАН).

Shankhay organization of collaboration's regional and subregional diplomatic strategy in «Large Asia» it is possible to interpret as realization of energy strategy on space of four centralasia states (Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgystan) plus Russia and China. Apparently, it is possible to offer and more wide determination geopolitical aims of «Energy Club's» conception in case of including interests of countries - observers - Iran, India, Pakistan, Mongolia, and also international institutes (ASEAN).

У Євразії структуруються інститути з різноманітними функціональними зв'язками. Зростає рівень взаємодії та взаємозалежності в процесах виконання складних проєктів, в тому числі енергетичних. Одночасно в регіоні відбуваються процеси, на які РБ ООН реа-

* доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** кандидат політичних наук, доцент, заступник директора Україно-арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики

гує санкціями, а саме підозра до Ірану у зв'язку з можливим військовим характером його ядерної програми. Проте регіоноутворюючим чинником безпеки починає слугувати енергетика. Про що свідчать стабільні відносини РФ з Іраном у сфері паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), незважаючи на приєднання РФ до режиму санкцій ООН. У цьому плані проект створення ЕК ШОС може стати перспективним у плані гармонізації інтересів на євразійському просторі в проблемі доступу до паливного – енергетичних ресурсів (ПЕР). Такі регіональні процеси вимагають певної оцінки і теоретичного пояснення.

Азія, у тому числі й Азійський - Тихоокеанський регіон (АТР), йде шляхом розвитку таких регіональних структур безпеки, які далеко не у всьому є дотичними один до одного. Наприклад, з ШОС пов'язані Росія, Китай, країни Центральної Азії. З іншого боку, є угруповання, які ближче до позиції США. США мають у регіоні активні військові стосунки: пакт безпеки з Японією, з Південною Кореєю, Індонезією, Філіппінами. Також функціонує такий міжнародний актор як Асоціація держав Південно - Східної Азії (АСЕАН), яка прийшла на зміну СЕАТО, військовому блоку часів холодної війни.

Такий процес відображає пошук загальних підходів акторів до формування архітектури безпеки і співпраці, в тому числі енергетичної, які стимулюють регіональні трансформації регіонів та субрегіонів у макрорегіональний комплекс «Велика Східна Азія». У цьому контексті відбувається кристалізація основних напрямків дипломатичного діалогу між РФ, КНР, США, Іраном, Пакистаном, Індією та інституціалізація результатів домовленостей.

Одночасно в регіоні відбуваються процеси, на які РБ ООН реагує санкціями. Так згідно резолюції РБ ООН 1929 від 9 червня 2010 року визначила сім категорій озброєнь, які не повинні постачатися Ірану у зв'язку з підозрами про військовий характер його ядерної програми.

Такі регіональні процеси вимагають певної оцінки і теоретичного пояснення. Загальним у дискурсі про регіони є те, що всі вони сходяться в твердженні, запропонованому Л. Уайтхедом для регіональних досліджень: на його думку, сутність регіональних досліджень складає здатність дослідника уловити відповідність явищ, що відбуваються більш ніж в одній країні.

Д. Мітрані аналізуючи чинники трансформації явищ, що відбуваються у регіонах світу, з одного боку, розвиває концепцію дослідників початку ХХ ст., які позиціонували «глобалізацію» в якості головної причини змін і в поняттях економічної взаємозалежності, з іншого, підтримуючи прихильників позитивістського підходу, уточнює їх теорію, і відмовляється від широкого використання категорії «взаємозалежність» і абсолютно виключає категорію «глобалізація». На його думку, основним чинником, що обумовлює мирний характер міжнародних процесів, є не тісні торгові або інвестиційні угоди і не інтенсивний обмін трудовими ресурсами або військовими технологіями, але існування між державами тісної мережі «функціональних зв'язків». Такі зв'язки створюють як уряди держав, окремі відомства і муніципалітети, так і комерційні підприємства, що ведуть міжнародну діяльність незалежно від своїх урядів [1].

Проблему взаємозалежності досліджував також До. Уолтс, який вважає, що рівень взаємозалежності в сенсі трудових ресурсів і військово-промислового комплексу в 1999 році був нижчий, ніж в 1910 і до 1999 року розвинені країни досягли рівня взаємозалежності 1910 року лише відносно частки зовнішньої торгівлі й іноземних інвестицій в своєму ВВП. Проте, незважаючи на такий високий рівень взаємозалежності, досягнутий до 1910 р., це не стримало початку Першої світової війни [2].

У даному контексті певний інтерес представляє і робота Дж. Розенау «Можливості і контроль на взаємозалежному світі» [3]. На відміну від Д. Мітрани, Дж. Розенау широко використовує категорію «взаємозалежність», більш того, в роботі зроблена спроба уточнити визначення цієї категорії. На відміну від теоретиків глобалізації початку XX в., Дж. Розенау бачить взаємозалежність не тільки в рівні торгової або інвестиційної співпраці. На його думку, взаємозалежність означає також виникнення складних технічних завдань, вирішення яких силами однієї держави є неможливим. Прикладом цього є освоєння космосу, шельфовий видобуток ПЕР, енергетичні проекти.

Зіставлення цих двох концепцій дає ключ до визначення регіону. А саме, в силу збільшення частоти функціональних зв'язків, що виникають усередині певної групи держав, виникає «ефект переливання», коли кількісне зростання приводить до якісної зміни: усередині цієї групи держав виникає взаємозалежність. Слід зазначити, що категорія «ефект переливання» активно використовується в теорії європейської інтеграції як один із способів пояснення, чому на певному етапі поглиблення економічної інтеграції у межах регіону Європи приводить до виникнення вищої форми організації регіональних інститутів [4].

Розглянемо процеси регіоналізації в Азії в контексті безпекової політики, в тому числі енергетичної. Розпад СРСР спровокував потяг низки країн до заповнення політичного, військового, економічного і культурного вакууму, що утворився в регіоні. Причому, Центральна Азія - з урахуванням свого геополітичного положення, ресурсів, потенційної конфліктності, релігійно - етнічної специфіки - привернула до себе увагу великої кількості держав. У регіоні активно діють країни Близького і Середнього Сходу, Східної і Південної Азії, а також США і ЄС. Історичні зв'язки, культурна і релігійна близькість (іслам) зумовили особливий інтерес до Центральної Азії держав Близького і Середнього Сходу. Аналітики відразу ж відзначили, що відродження ісламу є могутнім чинником, здатним розхитати зв'язки між країнами СНД і між Центральноазіатським регіоном (ЦАР), що стимулює зацікавленість Росії подіями, які відбуваються там. У цей сектор інтересів почала активно проникати Туреччина. Дипломатія Пакистан діє в тому ж напрямі і, зокрема, укріплює зв'язки з Узбекистаном і почала політику переорієнтації транспортних і сировинних маршрутів країн ЦАР з півночі на південь, Індія почала розвивати індійсько - казахські й індійсько - таджицькі зв'язки, а Саудівська Аравія - фінансувати релігійні центри. За великим рахунком, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан активно виходили з - під впливу Росії вже в процесі розпаду СРСР і створення СНД. В той час, коли вплив РФ послаблюється, присутність США зростає. Оскільки цей актор має свої глобальні інтереси він підкріплює їх матеріальною допомогою. Така активна політика міжнародних потуг викликали стурбованість дипломатії РФ та КНР. Інтереси Пекіну і Москви співпали у питаннях сучасної системи безпеки, яка не допускає побудови однополярного світу і базується на протидії розміщенню американських військових баз у регіоні. Китай стурбований американською політикою з обмеження китайського впливу не тільки в світі, але і в регіоні ЦАР, де за останні десять років КНР створила розгалужену систему економічних зв'язків. Проте Москва і Пекін, враховуючи свої стратегічні інтереси не йдуть на відкриту конфронтацію з США. Безпосередні відносини Росії з США та ЄС дають їй можливість і далі грати свою геостратегічну роль і захищати свої інтереси, що підтверджено в Закавказзі під час конфлікту РФ - Грузія. Для КНР стабільні відносини з США потрібні для того, щоб і далі мати можливість фокусуватися на модернізації економіки і вирішенні тайванської проблеми [5]. У контексті небажаності агресивної реакції та в умовах пев-

ного співпадання інтересів та бажання захиститися від впливу більш потужних акторів виникла необхідність створення субрегіонального альянсу.

Початкова принципова позиція країн регіону з проблеми створенні власного альянсу полягала в неспрямованості його проти третіх країн і відсутність прямих гострих антагонізмів у зовнішній політиці країн. Малось на увазі, що угода країн слугуватиме гарантією зобов'язань не вести діяльності, спрямованої проти третіх країн, що забезпечує його подальший розвиток. Ця діяльність, до речі, не виключає інших регіональних, міжнародних ініціатив з метою посиленню стабільності та безпеки в регіоні.

На першій російсько - китайській зустрічі на вищому рівні в Пекіні 1992 року був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між урядами РФ і КНР у питаннях взаємного скорочення озброєних сил і зміцнення довіри у військовій сфері. 26 квітня 1996 року в Шанхаї представники п'яти держав, а саме Росії, Китаю, Казахстану, Киргизії і Таджикистану підписали Угоду про зміцнення довіри у військовій сфері. Спільна ініціатива отримала неофіційну назву «Шанхайська п'ятірка». Пізніше, у квітні 1997 року вище згадані п'ять держав підписали Угоду про взаємне скорочення збройних сил. Ця угода стала найважливішим документом військово - політичного характеру в регіоні. 3 липня 1998 року в Алма - Аті відбулася третя зустріч «п'ятірки». На саміті в Алма - Аті країни виступали вже як самостійні партнери. Саме там Росія підтримала ідею Н. Назарбаєва скликати На раду із взаємодії і заходів довіри в Азії. Мова на саміті йшла також про реалізацію пропозиції щодо створення без'ядерної зони в ЦАР. Учасники зустрічі в Алма - Аті домовилися провадити спільну боротьбу проти міжнародного тероризму, організованої злочинності, контрабанди зброї і наркотиків. У Москві 1 - 8 квітня 1999 року відбулося робоче засідання представників п'яти держав - учасників Шанхайської і Московської угод. 16 червня 2001 року на саміті в Шанхаї до організації приєднався Узбекистан, і «п'ятірка» отримала нову офіційну назву - Шанхайська організація співпраці (ШОС). У червні 2002 році пройшов Санкт - Петербурзький саміт ШОС, на якому були прийняті нові документи організації, а саме Хартія ШОС, Статут, узгоджені програми діяльності Єдиного антитерористичного центру (ЄАЦ), що стало новим етапом конституювання організації [6].

Розширення ШОС, по суті, почалося 15 червня 2001 року, коли членом організації став Узбекистан. З цієї миті інтерес до її діяльності проявляли Індія, Пакистан, Іран, Монголія, Південна Корея, Туркменістан, Афганістан і навіть США. З претендентів статус спостерігача в 2004 році отримала Монголія. Остаточне рішення про надання статусу спостерігача Індії, Ірану і Пакистану було прийнято Радою держав ШОС на засіданні в Астані 6 - 7 липня 2005 року. Одночасно ШОС активно взаємодіє з іншими міжнародними організаціями, а саме з ООН, де ШОС отримала статус спостерігача, а також з АСЕАН і СНД.

Така ініціатива дозволила поглибити діалог між РФ та АСЕАН. Перспективи російсько - асеанівської взаємодії пов'язані з реалізацією конкретних проектів на таких пріоритетних напрямках, як енергетика, наука і технології, реагування на надзвичайні ситуації як в рамках Східноазійського саміту, так і в глобальному вимірі.

Перший Східноазійський саміт відбувся у 2005 році у Малайзії. Його засновниками стали 16 країн - 10 членів АСЕАН, а також Китай, Японія, Південна Корея, Індія, Австралія, Нова Зеландія. Головна мета форуму - прискорення інтеграції Східної Азії як найдинамічнішого району планети. У 2010 році представники МЗС країн АСЕАН домовилися в Ханой на робочій зустрічі з принципового питання залучення з 2011 року Росії та США до механізму Східноазійського саміту.

Така перспектива свідчить про те, що з концептом ШОС знайдено і успішно позиціонується новий тип регіональних відносин, які базуються на добросусідстві, взаємній довірі, рівноправ'ї взаємній вигоді, солідарності, співпраці, спільному розвитку та співрозвитку, зміцненні стратегічного компоненту в партнерських відносинах. У зв'язку з цим важливо відзначити, що така модель була знайдена, перш за все, в ході динамічної російсько-китайської взаємодії [7, с.301-335].

Нині, з урахуванням проблематики взаємодії по лінії КНР – РФ та рішень ювілейного саміту в Пекіні (2006), напевне, можна говорити про низку ключових проблем у даній сфері, які пов'язані з варіантами можливих сценаріїв і альтернативних варіантів розвитку організації та найближчими перспективними завданнями: координація позицій з протистояння політиці втручання у внутрішні справи інших держав під різними приводами та використанню військової сили без санкції Ради Безпеки ООН, із протистояння монополізації глобальних або регіональних конфліктів на користь певних держав; консолідовані дії проти трьох небезпечних глобальних тенденцій: національного сепаратизму, релігійного екстремізму і міжнародного тероризму; активний розвиток у рамках організації торговельно-економічної співпраці, особливо у сфері енергетики, що трансформує ШОС на реальний інститут багатосторонньої дипломатії.

Нині в ШОС багатостороння дипломатія здійснює пошук моделі розвитку ШОС. Росії, судячи з усього, імпонує роль ШОС як «азіатською НАТО», де політичні і глобальні проблеми безпеки стоятимуть на першому місці. Китаю, Узбекистану, Казахстану більше імпонує модель економічного блоку, де ШОС виконуватиме роль свого роду «центральноазіатського АСЕАН». Для ШОС у зв'язку з цим існує декілька варіантів розвитку: 1) розвиватися як відкрита і аморфна, інтегрована з НАТО організація з широким складом учасників; 2) формуватися у вигляді достатньо жорсткого блоку антизахідної спрямованості, де ідею будуть генерувати Китай та Іран; 3) розвиватися як проросійська або прокитайська організація (альянс під егідою Росії або альянс під егідою Китаю); 4) розширюватися на основі відкритого регіоналізму, перш за все як організація економіко-інтеграційної спрямованості (на кшталт АСЕАН).

Розвиток ШОС за першою моделлю є вбудованим в архітектуру безпеки західних партнерів, а саме НАТО і США. Таку лінію сьогодні явно не схильні заохочувати не тільки Китай, але і Росія, що забезпечує їх провідну роль у ШОС. Одночасно і Китай, і Росія не відкидають ідею координації дій ШОС з НАТО і США з глобальних проблем.

Друга модель націлює ШОС на конфронтацію, вона в цілому не несе в собі потенціалу конструктивної дипломатії і зберігає економічну відсталість регіону. Одночасно елементи цієї моделі, швидше за все, можуть увійти в стратегії, оскільки суперництво між ШОС і західними військово-політичними структурами в тій чи іншій мірі зберігаються, а особливо в контексті боротьби за світове лідерство між США та КНР.

Дійсно, саме Китай перш за все є здатним до такого суперництва з США. Опосередкованим визнанням цього слугує озвучення статусу китайсько-американських відносин новою адміністрацією США як найважливіших двосторонніх відносин у сучасному світі. Однак КНР, що «розширюється» та у відповідності до своєї величч (географічної, демографічної й економічної) і представляє «світовий виклик». Проте проблема «світового китайського виклику» не є відповідною проблемі можливості виконання Китаєм функції «світового лідерства». Для Китаю успішна трансформація регіональної системи й отримання «повного» світового статусу може означати таке прирощення могутності, яке трансформує її просто в стан несприйняття сумнівів й страхів інших держав [8].

Третя модель допускає наявність держави - лідера (Китай або Росія) і спільного супротивника. Проте держави - члени ШОС явно є зацікавленими в позиціонуванні моделі не колективно - лідерської, а коопераційної безпеки, яка забезпечує врахування та інвентаризацію загроз безпеці, бенчмаркінг напрацювань і допускає суперництво за ресурси і вплив.

Четверта модель, яка відкриває перед ШОС широкі можливості для реалізації регіонального економічного потенціалу і частково впроваджується, оскільки ШОС відкрита до взаємодії з країнами, що бажають асоціюватися (Монголія, Пакистан, Індія, Іран і ін.), явно сприяє створенню регіонального та міжнародного бренду організації [9, с.327].

Важко передбачити сценарії можливих подій пов'язаних з ШОС, проте вже нині помітно, що цей інститут поступово перетворюється з механізму зустрічей у механізм регіональної співпраці і підвищення динаміки багатобічної кооперації у різних сферах. «Шосівський компонент» в регіоні Центральної Азії стає системоутворюючим елементом. ШОС у даний час можна інтерпретувати не тільки як структуру для боротьби з тероризмом, релігійним екстремізмом, але і як альтернативну регіональну систему безпеки, що виникла з прихованого протистояння Заходу (США і НАТО) і Росії з Китаєм у регіоні Центральної Азії.

Природно, що на найближчу перспективу лише тільки російсько - китайська стратегічна взаємодія здатна забезпечити цій організації динаміку і стабільність, а особливо в галузі ПЕК. Очевидно, що для обох країн важливим є стан індо - пакистанських відносинах. Позитивним моментом у справі інтеграції ШОС з Індією залишається процес нормалізації китайсько - індійських відносин і прагнення стати членом ШОС. Теоретично це можливо, але для практичної реалізації Індії необхідно подолати ряд об'єктивних перешкод. Однією з них є неприєднання Індії до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що суперечить установкам інших учасників ШОС про приєднання до режиму нерозповсюдження, який розглядається як найважливіший принцип забезпечення миру.

Для Росії в індо-пакистанських відносинах ключовим елементом є Індія. Остання, як відомо, ще в квітні 2004 року офіційно звернулася в ШОС з проханням про прийом. Мотиви Делі добре відомі - приваблива для Індії антитерористична спрямованість ШОС, боротьба з наркотрафіком. Крім того, у цього азійського гіганта зростають енергетичні потреби, які могли б частково бути заповнені за рахунок Центральної Азії - держав - членів ШОС.

Для КНР важливим є продовження співпраці з Пакистаном, а особливо в проекті порту Гавар, який дає можливість забезпечити транспортування ПЕР до КНР і породжує вісь співпраці з Іраном.

Очевидним фактом є великі енергетичні можливості Ірану - найбільшої нафто- і газодобувної держави, які хотіли б використати Індія і Китай. Як відомо, вже реалізується масштабний ірано - індійський газовий проект, пов'язаний з постачаннями газу до Індії. У даному проекті об'єктивно зацікавленим є і Пакистан, який прагне підключитися до іранського газу. Російський інтерес був обумовлений поглибленням російсько - іранської співпраці у сфері мирної ядерної енергетики, а саме будівництвом АЕС в Бушері, і розвитком вигідних транспортних «коридорів» Північ - Південь. З іншого боку, зближення провідних держав ШОС з Іраном створює загрозу відносинам з США [10]. В першу чергу це стосується Індії, Росії й Пакистану. Зрозуміло, що ШОС як структура, альтернативна американським проектам, якоюсь мірою зацікавлена в політичному зближенні з Іраном, але тільки до певної межі. У Москві, Пекіні і Делі розуміють, що Іран може вийти з - під контролю не тільки ШОС, але і всієї світової спільноти. Подальша конфронтація із Захо-

дом неминуче закінчиться де - факто воєнізацією атомних програм Тегерана й відповідними силовими акціями США і НАТО. Делікатність іранської ситуації стосовно позиції Індії і Пакистану полягає в тому, що Тегеран, по суті, йде тим же шляхом, яким свого часу пішли Делі та Ісламабад, - ігнорування міжнародно - правових норм (положень ДНЯО) і створення (де - факто) ядерної зброї. Як відомо, після ядерних випробувань в Індії і Пакистані 1998 року світова громадська думка й США зокрема була вимушена прийняти реальність. Тепер Тегеран і Пхеньян, зважаючи на створений прецедент і національну специфіку, готують свої версії подальшого ядерного розвитку. У цих умовах керівництво ШОС найближчим часом навряд чи зважиться на подальшу інтеграцію з Іраном, що і підтверджує факт приєднання РФ до санкцій ООН проти іранської військової ядерної програми і утримується від постачань комплексу С - 300, що ускладнює енергетичну політику в регіоні і здійснення ідеї ЕК.

Очевидно, що приєднання Росії до режиму санкцій проти Ірану по резолюції РБ ООН 1929 не означає повного припинення співпраці з цією країною, зокрема у сфері ПЕК. Підтвердженням цього припущення може служити факт продовження роботи спільної російсько - іранської робочої групи після нафтохімії, газу і нафти (СРГ). В рамках СРГ сторони домовилися вивчити можливість створення спільного банку з фінансування проєктів у нафтовій та газовій сферах і нафтохімії, обумовленого бізнесовою зацікавленістю російських і іранських компаній, а також бажанням виробити механізм використання національних валют двох країн¹ при операціях продажу сирої нафти на сировинних біржах обох країн. Іншим фактом на користь припущення є те, що Росія й Іран підписали документ про створення спільного підприємства з управління АЕС «Бушер», де відбувся фізичний пуск. Очікується, що багато що проясниться на засіданні СРГ в Тегерані в четвертому кварталі 2010 року.

АЕС «Бушер» ще в 1974 році почав будувати німецький концерн Kraftwerk Union A.G. Проте в 1980 році контракт було розірвано з причин приєднання уряду ФРН до американського ембарго на постачання устаткування до Ірану, де в 1979 році відбулася ісламська революція. Тоді Іран підписав у 1992 році угоди про співпрацю в галузі мирного атома і спорудження АЕС з РФ. Потім в 1995 році було напрацьовано контракт на завершення будівництва першого енергоблоку «Бушеру», а три роки опісля партнери підписали доповнення до нього, згідно якого компанія «Атомстройэкспорт», що входить до державної корпорації «Росатом», повинна була завершити «під ключ» зведення першого блоку потужністю 1 Гвт першої іранської АЕС. Таким чином, фактично відлік споруди станції почався з 1998 року.

Зараз політичний аспект запуску першої іранської АЕС залишається в центрі уваги ряду західних політиків. Вони висловлюють побоювання, що АЕС в Бушері Іран може використати для розробки власної ядерної зброї. З іншого боку, проєкт АЕС «Бушер» показує, що Іран міг би виграти від співпраці з міжнародним співтовариством, якщо підтвердить мирний характер своєї ядерної програми.

Як бачимо, саме енергетична потреба створила особливий вид дипломатії – енергетичної, яка в регіоні Великої Східної Азії стала стратегічною складовою зовнішньополітичних концептів та акцій. Підтвердженням цього є проблематика саміту ШОС 2007 року, який пройшов у столиці Киргизії Бішкеку: питання енергетичної, транспортної, торговельно - економічної і гуманітарної взаємодії. Був підписаний Договір про довготривале добросусідство, дружбу і співпрацю держав ШОС та інші документи. Саміт висвітили

¹ 23 листопада 2010 року Прем'єр-міністри Росії та Китаю домовилися про перехід з 2011 року на взаєморозрахунки у національних валютах (російських рублях і китайських юанях)..

ряд регіональних питань співпраці організації в ЦАР і з державами суміжних регіонів - Індією, Афганістаном, Іраном.

Одним з таких концептів у рамках ШОС стала ідея створення Енергетичного клубу (ЕК). У кінці 2006 року російським президентом була озвучена ідея необхідності створення «енергетичного клубу» (ЕК) ШОС, яка представляє великий інтерес і для Індії як країни - спостерігача даної організації. На сьогоднішній день з основних контурів ідеї «ЕК» можна виділити її чотири регіональні виміри реалізації: 1) глобальний; 2) регіонально - євразійський (територія Росії, Китаю і чотирьох країн Центральної Азії); 3) субрегіональний, центральноазійських й (Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Киргизія); 4) національний (розвиток шести національних енергетичних моделей членів ШОС). Нині мова йде, в основному, про опрацювання можливостей практичної реалізації, перш за все, регіонально - євразійського варіанту. Глобальний формат видається віддаленою перспективою, хоча нині і ці елементи вже проявляються, на думку авторів, за низкою напрямів: 1) в енергетичній політиці Росії із реалізації концепції енергетичної безпеки відповідно до рішень Санкт - Петербурзького саміту G - 8; 2) діалозі РФ - ЄС; 3) співпраці Росії, Ірану, Катару, Алжиру зі створення так званого газового ОПЕК. Ідея створення організації, яка за аналогією з ОПЕК об'єднала б виробників природного газу, була висловлена Іраном. Іран та РФ активно співпрацюють в рамках Форуму країн - експортерів газу (ФКСЕГ), який був утворений у 2001 р. Крім Росії та Ірану, до нього входять, зокрема, такі країни, як Алжир, Венесуела, Єгипет, Індонезія, і ОАЕ. Учасники форуму видобувають у сукупності близько 40% усього світового газу, і мають приблизно 70% світових запасів цього природного ресурсу. У 2007 році міністри енергетики держав ФКСЕГ на нараді в Досі обговорили ідею створення газового картелю. У 2008 році у Москві відбулася Сьома зустріч на міністерському рівні представників країн ФКСЕГ, де було ухвалено статут організації та визначено штаб - квартиру ФКСЕГ, яка розміститься в столиці Катару (м. Доха).

Проте, на засіданні ФКСЕГ в Орані (Алжир) у першому півріччі 2010 році, де основною проблемою були ціни на газ і прив'язки їх до вартості нафти, провідними були Росія, Алжир і Катар. І це не дивно, оскільки ще у 2008 році В. Путін підкреслив, що «ера дешевого газу у світі закінчилась». Окрім того, такий розклад свідчить про факт певних ускладнень відносин Ірану як з членами ФКСЕГ, ОПЕК так і з низкою країн. Свідченням останнього є той факт, що свою діяльність в Ірані завершують Royal Dutch Shell, французька Total, норвезька Statoil й італійська ENI. Проте швейцарська Naftiran Intertrade Co вирішила поки не закривати бізнес і залишитися на іранському ринку.

Крім того відомо, що ще у 2007 році Палата представників Конгресу США схвалила законопроект про протидію створенню «газової ОПЕК». У законопроекті було зазначено, що Росія неодноразово демонструвала свою готовність скористатися роллю постачальника нафти і газу для здійснення політичного тиску на інші країни, такі як Грузія, Україна, Білорусь. Цей глобальний контекст називає ще одну причину підтримки з боку РФ певних санкцій ООН проти Ірану.

Проте, на нашу думку, санкції спрацюватимуть лише на глобальному рівні, оскільки концепція ЕК ШОС зможе слугувати компенсаційним механізмом глобальних зсувів і як інститут може трансформуватися згідно геополітичних, енергетичних тенденцій і закономірностей як регіонального так і клубного характеру. Очевидно, що реалізація концепції ЕК в регіональному вимірі дозволить не тільки збудувати самодостатню енергетичну структуру виробник - постачальник - споживач на євразійському просторі, але й істотно відновити загальну стратегію розвитку ШОС, внести нові ресурси впливу до тра-

диційних напрямів до безпеки, економічного, гуманітарного співробітництва. В таких умовах вплив РФ на перебіг подій буде зростати.

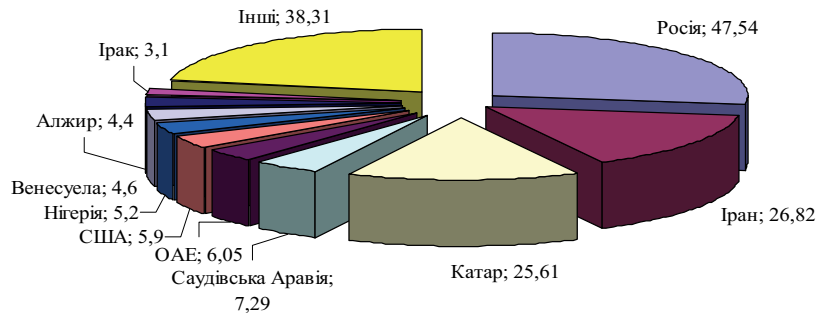
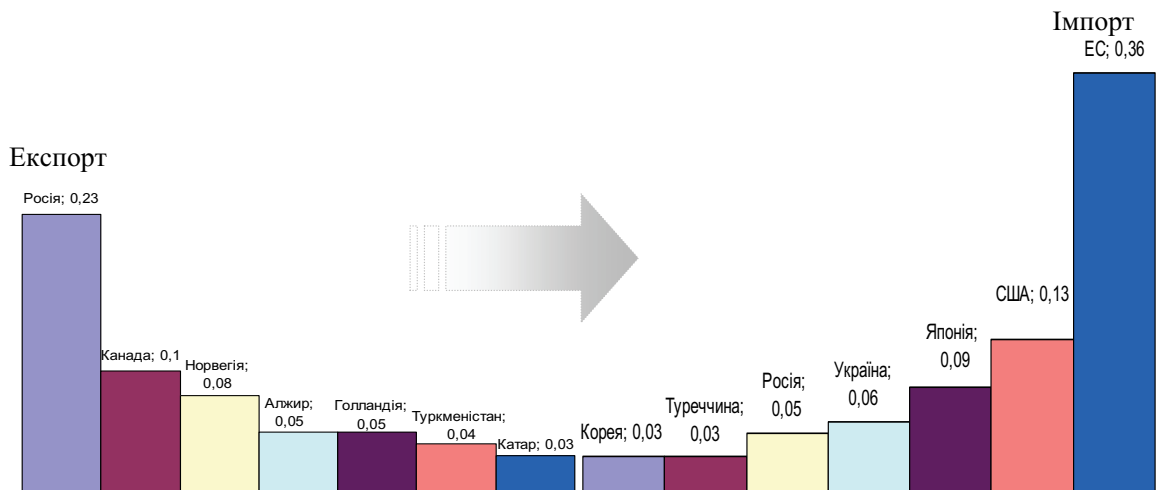

Рис. 1 Запаси природного газу (трл. куб. м.)

Підтвердження цієї тези можна знайти в рішеннях одинадцятої Міністерської зустрічі Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ), яка відбулася у м. Доха (Катар). Форум підтримав пропозицію Росії про проведення додаткових консультацій з питання введення «Третього енергетичного пакету» ЄС з постачальниками газу.

Відомо, що зміни, які плануються в європейському законодавстві в частині лібералізації газового ринку в рамках «Третього енергопакету» є не вигідними саме для РФ. Росія є зацікавленою в такому механізмі визначення ціни на газ, при якому враховуються ціни на дизельне паливо і мазут.

Варіант структурування концепту ЕК на основі «клубного» принципу припускає достатньо широку і прозору співпрацю не тільки членів ШОС, але й країн - спостерігачів, а також широкого кола недержавних суб'єктів, зокрема приватних енергетичних компаній. Даний варіант припускає залучення і не членів ШОС, суб'єктів без жорсткого політичного позиціонування, що дозволить зробити ЕК гнучкішим і сприятиме залученню в енергетичну співпрацю Туркменістану (газовий бізнес), Азербайджану (нафта, газ). У рамках цього підходу можливі і переговори щодо взаємодії з ГУАМ, АСЕАН й іншими організаціями.

При цьому необхідно відзначити, що перевага АСЕАН у порівнянні з СЕАТО і ГУАМ в тому, що вона веде свою справу на неконфронтаційній основі і слугує зміцненню безпеки через розвиток. Головним акцентом в АСЕАН є розвиток економіки, підвищення рівня життя населення. На цій основі створюватиметься і безпека, зокрема енергетична.

Регіональний і субрегіональний виміри взаємодії країн в такому контексті інтерпретуються як реалізація енергетичної стратегії ШОС на просторі чотирьох центральноазійських держав (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія) плюс Росія і Китай. Можна запропонувати і ширше визначення територіальних рамок реалізації концепції ЕК, яке буде включати і території країн - спостерігачів - Ірану, Індії, Пакистану, Монголії. Ідея президента Казахстану «Азійського енергетичного ринку», а також ініціатива президента Ірану про те, що його країна може виступити «майданчиком» зустрічей міністрів енергетики для вивчення можливостей регіональної співпраці в освоєнні, видобутку, транспортуванні і переробці нафти і газу розширюють контури і можливості ЕК. Саме поєднання і реалізація концептів РФ про ЕК, «Азійського енергетичного ринку» (Казахстан), та комунікативноспрямована ідея Ірану, на нашу думку, може створити новий прецедент, уже мирний, активізації процесів в Євразії та світі. Причому ідея «Азійського енергетичного ринку», швидше всього нагадує ефективну маркетингову стратегію, нову філософію енергетичної взаємодії в Євразії, яка може розвиватися або паралельно проекту ЕК, або органічно увібрати його в себе. Тут немає суперечностей, навпаки, обидва підходи можуть стати прообразом «Центральноазійської енергетичної хартії».

Крім того, доцільним буде наголосити на тому, що енергетичний простір ШОС формується на вже напрацьованому бренді, політичній обіцянці, яка частково спрацьовує. Маркетинговий простір концепту включає п'ять умовних ключових елементів: 1) ШОС є приваблива і цікава для багатьох країн Сходу, які хотіли б жити в багатополлярному світі. В основі привабливості китайський ресурс і потенціал претендента на світове лідерство і доступ до стратегічних ПЕР РФ та країн Центральної Азії, Ірану. Світовий рейтинг організації росте. Сотні солідних міжнародних організацій вже налагодили або хотіли б налагодити співпрацю з ШОС. На Шанхайському саміті (2006 р.) був оголошений мораторій на подальше розширення організації. Керівництво ШОС вирішило припинити дуже стрімку поступальну ходу з метою збереження та обдумування отриманого політично і ідеологічно капіталу; 2) організація успішно пройшла два принципові етапи, що якісно відрізняються один від одного: фазу регіональної (центральноазійської) активності - 1996 - 2004 роки і фазу глобальної геополітичної активності - з 2004 року по теперішній час. В основі можливої глобалізації ШОС лежить російсько - китайське стратегічне партнерство; 3) Пекін і Москва сьогодні вкладають у проект ШОС економічну складову. Механізм «другого колеса» - економічного співробітництва - був запущений, і організація набула комплексного характеру. З'явився гуманітарний напрям - Форум ШОС, Ділова рада ШОС. Останнім часом можна говорити про подальшу «комерціалізацію» ШОС і кристалізацію двох пріоритетних напрямів - транспортного й енергетичного; 4) внутрішню структуру ШОС, з позиції масштабів економік (при обов'язковому консенсусі шести держав), умовно можна інтерпретувати як «3 + 3» (Китай, Росія, Казахстан + Узбекистан, Киргизія, Таджикистан). Це не означає, що в організації є «першосортні» та «другосортні» країни. Це швидше неформальна констатація різниці економічних потенціалів країн, їх обсягів ВВП, структурах торгівлі, що може сприяти взаємообміну, створенню мережових зацікавлених структур; 5) розширення ШОС за рахунок спостерігачів (Іран, Індія, Пакистан, Монголія), поки що стратегічно не вигідно організації. Реальним кандидатом на повноправне членство могла б стати Монголія. Це підсилює два традиційні напрями монгольської політики (РФ і КНР) і, в принципі, не суперечить новому - третьому - домовленостям із Заходом, хоча в останньому моменті є проблеми обмеження для Ірану, якщо він не піде на певні поступки. Об'єктивно вигідно і деяке зближення проектів ОДКБ, Євразес з ШОС. Проте тут навряд чи можна прогнозувати на перспективу яке - небудь організаційне

злиття. Росія і Китай в рамках єдиного проекту ШОС зуміли запропонувати регіону Центральної Азії своє бачення безпеки, розвитку і модернізації. Привабливість даної проблематики в тому, що вона не припускає штучної демократизації існуючих режимів, дає можливість порівняно відсталим країнам (Таджикистану, Киргизії) для економічного розвитку за рахунок ресурсів розвиненіших - Китаю, Росії, Казахстану.

Специфіку і можливості енергетичного простору ШОС можна представити таким чином: 1) відсутність третіх країн на шляху транспортування енергоресурсів; 2) органічне (геоекономічне) поєднання груп країн виробників - експортерів (Росія, Казахстан, Узбекистан) і споживачів - імпортерів енергоносіїв (Китай, Киргизія, Таджикистан). Причому дане поєднання, з урахуванням країн - спостерігачів, можна інтерпретувати і в ширшому форматі як взаємодія «осі» виробників (Росія - Казахстан - Узбекистан - Іран) і «осі» споживачів (Китай - Таджикистан - Киргизія - Індія - Пакистан - Монголія) енергоресурсів. Фактично реалізація першої, а тим більше другої (разом із спостерігачами) моделей робить ШОС самодостатньою енергетичною системою як в глобальному, так і в регіональному контекстах. До цих двох «осей» слід додати і «вісь» транзитних країн. В умовах взаємодії цих трьох «осей» у газовій, нафтовій, атомній, електричній галузях ПЕК основним питанням на першому етапі, може стати вироблення єдиної тарифної політики по цінах з урахуванням кон'юнктури світового ринку енергоносіїв, маршрутів, об'ємів продаж і закупівель енергоносіїв. На відміну від ОПЕК та ФКСЕГ ЕК ШОС об'єднує і виробників, і транспортерів, і споживачів енергетичних ресурсів, що дозволяє вже на початковому етапі здійснювати стратегію порівняльних переваг в рамках ЕК; 3) можливості взаємодії енергетичної й інтеграційної складових ШОС полягають у створенні зони вільної торгівлі (ЗВТ) ШОС. Причому енергетичний напрям може випереджати інтеграційний з об'єктивних причин, а саме функціональна взаємодія зацікавлених країн - постачальників і споживачів один з одним. Варіант створення ЗВТ, на жаль, має ряд обмежень - неготовність малих і слабкіших економік (Таджикистан, Киргизія) до взаємодії з економікою Китаю у вільному торговому режимі. Очевидно, що створення ЗВТ – перш за все, перспектива.

ЕК може стати ефективним регулятором «внутрішніх» центральноазіатських енергетичних протиріч, особливо по лінії «Узбекистан - Таджикистан» або «Узбекистан - Киргизія», вирішуючи двосторонні проблеми обміну узбецького газу і електрики на водні ресурси Киргизії і Таджикистану. Відомо, що РФ, Казахстан, Узбекистан володіють великими запасами вуглеводнів, а Таджикистан і Киргизія - гідроресурсами. Крім того, ініціативи країн ЦА і Євразес по проекту створення водних консорціумів, на жаль, не знижують напруженості в згаданих вище двосторонніх моделях. ЕК потенційно може вирішити і це завдання.

Об'єктивні труднощі реалізації проекту ЕК пов'язані, перш за все, з різномасштабністю економік країн ШОС, труднощами повної гармонізації національних енергетичних стратегій, повного збігу інтересів виробників і споживачів енергоресурсів. У рамках першої (виробників) і другої (споживачів) груп завжди існує певна конкуренція, що підтверджується прихованою конкуренцією, яка існує між Росією, Казахстаном і Іраном за ринки збуту ПЕР. Аналогічна конкуренція існує між такими крупними імпортерами енергоресурсів, як Індія і Китай, за джерела, маршрути і об'єми надходження енергоносіїв. Разом з тим дана конкурентна тенденція за попит і пропозицію в рамках ЕК може бути гармонізована. Зокрема, величезний китайський ринок теоретично може поглинути будь-яку кількість нафти і газу, запропоновану Росією, Казахстаном та Іраном, тим більше в умовах інституціалізації цього процесу в ЕК.

У варіанті поглиблення російсько - індійської глобальної та регіональної співпраці є перспективним саме енергетичний сценарій. Газпром і інші енергетичні російські компанії нарощуватимуть свою присутність в Індії як на ринках видобутку енергоносіїв на шельфі, так і на індійському ринку атомної енергетики. Відміна обмежень, введених Групою ядерних постачальників (ГЯП) для Індії на постачання ядерних технологій і палива, підсилить конкуренцію з боку США і низки інших країн для Росії, оскільки на індійському ринку мирної атомної енергетики у Росії навряд чи будуть ті переваги, які, наприклад, вона має в Ірані і низці інших країн. У даному випадку завдання Росії за характером є локальним, а саме збереження окремих сегментів цього величезного і перспективного ринку за російськими компаніями. Одночасно, швидше за все, відбудеться і якісна зміна індійської інвестиційної стратегії щодо російського ПЕК і інших, перспективних галузей для індійського бізнесу. Еволюція ця буде пов'язана з процесом переходу від разових акцій (участь у проєкті «Сахалін -1, 3») до системної інвестиційної політики в Росії, яка охоплюватиме вже не тільки ПЕК, але і суміжні галузі, вийде на внутрішні російські регіони.

Отже, ми бачимо, що енергетична політика може служити меті регіоноутворюючого чинника і створювати вище згаданий ефект «переливання» для зміцнення безпеки і економічної співдружності. І значна роль у цьому належить міжнародним організаціям і дипломатії в цілому.

На даний момент важко сказати, яка модель ЕК ШОС є більш дієвою, оскільки це буде пов'язано з розвитком не лише регіонального, але і локального та глобального контексту світової економіки. Поки що можна лише будувати прогнози і сценарії щодо питомої ваги і переваги тієї або іншої моделі у зв'язку з розвитком регіональної ситуації. Напрацьовані функціональні зв'язки спрацюватимуть саме у напрямку створення умов для економічного розвитку та життя населення. Окрім того, для кожного конкретного регіону існує декілька теорій щодо результатів процесу глобалізації та регіоналізації.

Список використаних джерел

1. Ланко Д.А. Процессы глобализации, регионализации и локализации вокруг Балтийского моря / Д.А. Ланко. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2008. – 361 с.
2. Waltz K. Globalization and Governance // Political Science and Politics. Vol.32. Nr. 4 (December). - 1999. - 693 p.
3. Rosenau J.N. Capabilities and Control in an Interdependent World // International Security. Vol.1. Nr.2 (autumn). 1976.- P. 32-49.
4. Alter K.J. The European Union's Legal System and Domestic Policy: Spillover or Backlash? // International Organization. Vol.54. Nr.3. 2000. P. 489-518.
5. Центральная Азия в системе международных отношений : сб. науч. статей. - М.: ИВ РАН, 2004. – 451 с.
6. Основные документы и материалы по Шанхайской организации сотрудничества. - М.: ИДВ РАН, 2005.- 63 с.
7. Воскресенский А.Д. Политика Китая в Центральной Азии / А. Д. Воскресенский, С. Г. Лузянин // Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: Возможности и вызовы для России/ Под ред. М.М. Наринского, А.В. Мальгина; МГИМО(У) МИД России; ИНО-Центр. – М.: Логос, 2003. – С. 301-335.
8. Боришполец К.П. Центральная Азия как региональная система международных отношений / К.П.Боришполец // Восток – Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: учеб. пособие для вузов / под ред. А.Д. Воскресенского ; МГИМО(У) МИД России. – М.: РОССПЭН, 2002. – 526 с.

9. «Большая Восточная Азия»: мировая политика и региональные трансформации. Под общ.ред А.Д. Воскресенского.- М.: Издательство: МГИМО, 2010.- 444 с.
10. Воскресенский А.Д. «Большая Восточная Азия»: Мировая политика и энергетическая безопасность /А.Д. Воскресенский. - Издательство: ЛЕНАНД, 2006.—128 с.

Українська Л.О.,* Соболєв В.М.**

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНОЇ КООПЕРАЦІЇ

Узагальнено взаємозв'язок розвитку інтеграційних процесів та особливостей міжнародної кооперації, визначено параметри оцінки і обґрунтування вибору форм коопераційного співробітництва у міжнародних економічних відносинах.

Обобщена взаимосвязь развития интеграционных процессов и особенностей международной кооперации, определены параметры оценки и обоснования выбора форм кооперационного сотрудничества в международных экономических отношениях.

The interrelation of development of integration processes and features of the international cooperation is generalized, parameters of an estimation and a substantiation of a choice of cooperations forms in the international economic relations are determined.

Вступ. Глобальні суспільні зміни, проявами яких виступають соціокультурні, економічні, політичні, науково-технічні трансформації, що в останні десятиріччя одночасно охоплюють переважну більшість країн світу, стали визначальними чинниками сучасного етапу розвитку людства. Головними наслідками здійснення глобалізаційних перетворень при цьому насамперед стає поступове формування єдиного загальносвітового середовища існування людства, у якому замість численних бар'єрів та перешкод, що завжди існували між різними цивілізаціями, країнами, культурами та особистостями, відбувається створення нових законів, правил та норм буття усієї людської спільноти.

Невід'ємною складовою здійснення надзвичайно масштабного процесу зростання виробничих сил, передумовою для подальшого розвитку і поглиблення інтернаціоналізації системи світогосподарських зв'язків стає розширення використання різних форм спеціалізації та кооперації учасників міжнародних економічних відносин. Активізація коопераційного співробітництва являє собою вагоме підґрунтя для прискорення соціально-економічного розвитку та науково-технічного прогресу країн світу, розгортання структурних трансформацій виробничих сил, глобалізації ринків збуту і т.п.

Різні аспекти організації та управління коопераційним співробітництвом учасників міжнародних економічних відносин пригортали до себе увагу багатьох авторитетних вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як Бабенко С. [1], Власкін Г. [9], Горбатов В. [2], Горбонос Ф. [3], Гражевська Н. [4], Губський Б. [13], Заблоцька Р. [5], Календжян С. [7], Карпукіна О. [8], Ленчук Є. [9], Мірошник Д. [12], Омельченко В. [11], Палига Е. [12], Пірожков С. [13], Рибчук А. [14], Сухоруков А. [13], Хейвуд Дж. [15] та ін. [6, 10]. Проте

* доктор економічних наук, професор Харківського національного економічного університету

** доктор економічних наук, професор Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

в більшості випадків сфера дослідження обмежується вивченням тільки окремих аспектів коопераційного співробітництва (КС), таких як організація функціонування транснаціональних інтеграційних об'єднань підприємств [2, 5], маркетингове і економічне обґрунтування складу партнерів з кооперації [3, 8], управління розвитком окремих форм КС [4, 12] та ін. Проте, незважаючи на наявність численних теоретичних і методичних розробок у цій сфері, проблеми формування організаційно-економічного механізму розвитку міжнародної кооперації залишаються фрагментарно дослідженими та потребують подальшого поглибленого вивчення. На особливу увагу, зокрема, заслуговують питання теоретичного обґрунтування і методичного опрацювання вибору форм організації коопераційного співробітництва в сучасних мінливих обставинах прискорення змін умов міжнародних економічних відносин.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних підходів відносно встановлення складу мотиваційного комплексу учасників коопераційного співробітництва та розробка рекомендацій щодо визначення параметрів оцінки і обґрунтування вибору форм коопераційного співробітництва у міжнародних економічних відносинах.

Для досягнення поставленої мети було використано наступні методи і прийоми: теоретичне узагальнення – для вивчення теоретичних основ організації коопераційного співробітництва у міжнародних економічних відносинах; аналіз та синтез – для диференціації і узагальнення складу мотиваційних комплексів учасників КС; системний підхід – для визначення характеристик форм КС, які використовуються у міжнародних економічних відносинах; графічний – для наочного зображення і схематичного представлення результатів дослідження.

Результати дослідження. Економічна природа, роль та значення коопераційних зв'язків у МЄВ полягає насамперед у забезпеченні низки умов для оптимізації використання економічного потенціалу учасників (резидентів та нерезидентів) при зменшенні потрібних для розвитку виробництва капітальних вкладень, в створенні передумов для скорочення обсягів непродуктивних переміщень ресурсів та транспортних витрат з урахуванням відмінностей, які існують у національних режимах регулювання виробничо-господарських відносин. Конкретні мотиви налагодження зв'язків між учасниками певного виробничо-збутового циклу обумовлюють пріоритети вибору форм КС, тип яких (договірний або інтеграційний) визначається ступенем формалізації господарських відносин.

Міжнародна кооперація являє собою комплекс виробничо-технологічних, фінансово-економічних, організаційно-управлінських та інших відносин між підприємствами, які виступають учасниками певного єдиного господарського циклу виготовлення продукції (надання послуг) задоволення суспільних або індивідуальних потреб та які об'єднують (на договірних або інших засадах) належні ним економічні ресурси для спільного досягнення заздалегідь встановлених цілей в ході розгортання послідовності етапів даного циклу.

До складу основних особливостей, які відрізняють коопераційне співробітництво від інших форм здійснення господарських зв'язків, слід віднести такі. По-перше, КС може одночасно охоплювати велику кількість видів економічної активності, розмаїття яких насамперед визначається рівнем складності техніко-технологічної бази виготовлення товарів і послуг, який (тобто, рівень), в свою чергу, обумовлює зміст і склад потреб у поглибленні спеціалізації, підвищенні виробничої гнучкості тощо. З іншого боку, коопераційні зв'язки визначаються широкими можливостями для забезпечення вибіркової вибору об'єктів співпраці, до складу яких можуть належати як виробничо-збутова діяльність учасників КС у цілому, так і здійснення ними окремих операцій, випуск певних товарів і послуг та ін.

При цьому до кола позитивних ознак коопераційного співробітництва слід також віднести чітко виражене спрямування на виробництво матеріальних благ. По-друге, умови КС передбачають пріоритетність урахування специфічних індивідуальних цілей та прагнень учасників, вагомою запорукою для чого виступають існуючі широкі можливості для збереження цими учасниками юридичної та фінансової незалежності, навіть при наявності тісних коопераційних зв'язків. З іншого боку, розвиток коопераційного співробітництва дозволяє створити сприятливі умови для зменшення гостроти або навіть усунення конкурентного суперництва між учасниками, а також може виступати підґрунтям для розширення складу і зміцнення їхніх конкурентних переваг. По-третє, КС звичайно носить тривалий характер, що визначає стратегічну спрямованість системи заходів, які реалізуються учасниками в ході розгортання партнерських взаємин. По-четверте, здійснення коопераційних зв'язків пов'язано із використанням можливостей для оптимізації витрат та збільшення результатів виробництва в рамках усього виробничо-господарського циклу («ланцюжку») утворення нової вартості, що охоплює операції з ресурсного забезпечення, виробництва, збуту товарів і послуг та ін. По-п'яте, коопераційне співробітництво дозволяє надзвичайно розширити наявний індивідуальний економічний потенціал розвитку підприємств-учасників за рахунок використання можливостей доступу до необхідних обсягів економічних ресурсів на засадах об'єднання зусиль і капіталів декількох зацікавлених у спільній діяльності підприємств.

В міжнародних економічних відносинах до складу характерних особливостей, притаманних стосункам коопераційного співробітництва, слід додати також такі: наявність різних правових режимів регулювання діяльності учасників, а, отже, існування можливостей для гнучкого вибору найбільш сприятливих умов для здійснення господарських операцій (з урахуванням розбіжностей у відповідних національних режимах); значну залежність ефективності здійснення КС від впливу інституціональних факторів (на міжнародному, національному, регіональному, підприємницькому рівнях); існування вагомого потенціалу уніфікації норм і правил регулювання коопераційних зв'язків на міжнародному рівні; необхідність попереднього (на стадії укладання угод) ретельного і чіткого розподілу ролей, функцій та дій всіх учасників кооперації (резидентів та нерезидентів) та ін.

Отже, вибір форм і способів здійснення КС у міжнародних економічних відносинах (МЕВ) відбувається під впливом складного мотиваційного комплексу, провідну роль у якому відіграють такі групи мотивів утворення КС: ринкові; ресурсні; виробничі; технологічні та інноваційні; фінансово-економічні; агентські; культурно-інформаційні; організаційні; інституціональні та інфраструктурні.

Договірний тип коопераційного співробітництва являє собою спосіб організації спільної економічної діяльності між юридично та фінансово незалежними сторонами (підприємствами і фізичними особами, резидентами та нерезидентами), що здійснюється на засадах укладання угод відносно сумісної участі у певних виробничо-господарських операціях для досягнення заздалегідь поставлених загальних цілей або задоволення нагальних потреб (індивідуальних або колективних). Головною перевагою використання договірного типу кооперації для учасників співпраці є збереження відносно повного обсягу господарської самостійності (за винятком тих прав і повноважень, обмеження користування якими прямо передбачається умовами укладеної угоди), що у міжнародних економічних відносинах може мати особливе значення з точки зору однорідності режиму правового регулювання господарської діяльності. З іншого боку, предмет договірних відносин за такого роду угодами виходить далеко за рамки простої комерційної операції та визначає загальні умови здійснення довгострокових ділових контактів, зобов'язання щодо дотримання яких (тобто, умов) добровільно приймають на себе сторони угоди.

Таким чином, різні форми реалізації договірної типу кооперації насамперед являють собою певне інституціональне підґрунтя, в межах норм і правил якого в стратегічній перспективі відбувається формулювання принципів, встановлення напрямків, об'єктів і меж співробітництва, визначення прав і обов'язків учасників та ін. Слід, проте, відзначити, що потенціал використання договірної типу операційного співробітництва при реалізації складних форм економічних відносин звичайно буде обмежуватися можливостями повного і всебічного попереднього визначення умов взаємодії учасників спільної діяльності в рамках певної однорідної функціональної області (підготовка виробництва, випуск продукції, збут). Об'єктивний характер виникнення такого роду обмежень в більшості випадків закономірно звужує сферу співпраці до здійснення субконтрактних (підрядних) операцій або до передачі на комерційній основі у користування певних нематеріальних активів (прав або різного роду знань, власність на які захищено ліцензіями, патентами та ін.).

До складу основних субконтрактних форм договірної коопераційного співробітництва, що знайшли значного поширення у міжнародних економічних відносинах, слід віднести такі: оболонкова компанія (організація виробництва та реалізації під власною торговою маркою товарів, вироблених на замовлення іншими підприємствами відповідно до вимог замовника); аутсорсинг (розміщення підприємством замовлень щодо виконання певних робіт, які раніше здійснювалися власними силами, стороннім виконавцям на умовах субпідряду); субконтрактація (різновид відносин аутсорсингу, за умови яких розміщення замовлення щодо розробки або виробництва певної продукції здійснюється відповідно до вимог замовника за умови надання ним різного роду допомоги у виконанні даного замовлення). Для організації користування нематеріальними активами найчастіше використовуються різні форми франчайзингу (передача прав, обсяг яких визначається угодою, щодо користування торговою маркою, ноу-хау, комерційними таємницями, репутацією та ін. на певних умовах).

Проте складний і розмаїтий (за об'єктами, сторонами, умовами та іншими параметрами) характер сучасного міжнародного економічного співробітництва часто обумовлює доцільність (а іноді навіть необхідність) розширення сфери операційних відносин за рамки однієї функціональної області (формування інтегрованого операційного ланцюжку утворення нової вартості). В свою чергу, такого роду розширення, складність визначення умов якого об'єктивно може виходити далеко за рамки суто інституціонального регулювання, обумовлює необхідність поглиблення і розширення актів взаємодії учасників на засадах використання різних форм інтеграційного типу кооперації.

Інтеграційний (структурний) спосіб організації спільної економічної діяльності між юридично та фінансово незалежними сторонами (підприємствами та/або фізичними особами, резидентами та нерезидентами), супроводжується утворенням цими сторонами третіх юридичних осіб, предметом діяльності яких є здійснення такого роду співпраці та яким передаються (повністю або частково) певні повноваження щодо регулювання спільної діяльності. Таким чином, сфера інтеграційної взаємодії учасників КС складається в цьому випадку з цілісної послідовності етапів виробничо-збутового циклу (або декількох його окремих пов'язаних стадій), функції реалізації яких передаються (разом із певною сукупністю матеріальних і нематеріальних активів, прав, повноважень) спеціально утвореним третім особам.

Інтеграційні об'єднання, виникнення яких зумовлено необхідністю певного організаційного оформлення операційних відносин, можуть при цьому приймати статутний (формальний) і неформальний характер. До складу такого роду статутних інтеграційних

структур у МЕВ насамперед слід віднести такі: спільне підприємство (заснування якого відбувається через спільне формування його статутного фонду з часток власності, які належать різним особам з наступною колегіальною участю засновників в управлінні); концерн (статутне об'єднання самостійних підприємств, які здійснюють однорідні або різні види економічної діяльності, на засадах взаємної участі у капіталі, довгострокових фінансових відносин, особистих уній, представництва та ін.); конгломерат (інтеграційна структура, в рамках якої під єдиним фінансовим контролем відбувається об'єднання різних юридично самостійних підприємств); консорціум (об'єднання, що створюється на основі укладання довгострокових домовленостей з метою спільної реалізації масштабних науково- та капіталоемних проектів); стратегічний альянс (статутне об'єднання самостійних підприємств, яке на засадах укладеної угоди про кооперацію для досягнення певних спільних цілей здійснює діяльність щодо реалізації специфічних підприємницьких проектів із спільним використанням належних учасникам матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів). До складу інтеграційних об'єднань неформального характеру в МЕВ належать картелі (монополістичні об'єднання, що утворюються шляхом укладання певної картельної угоди, в рамках якої визначаються певні, обов'язкові до виконання учасниками, вимоги щодо здійснення виробничо-збутової діяльності, реалізації цінової політики та ін.) та асоціації (утворюються для досягнення певної мети господарського, наукового, культурного або іншого характеру).

Таким чином, до складу найбільш важливих параметрів оцінки факторів та передумов вибору певної форми коопераційного співробітництва насамперед слід віднести такі: ринкові (конкурентна структура цільового ринку, на якому реалізуються кінцеві продукти співробітництва; стадія життєвого циклу ринку та продукції; конкурентні позиції учасників КС); ресурсні (характеристики дефіцитності і вартості економічних ресурсів, які використовуються у господарській діяльності учасників; поточний рівень ефективності використання ресурсів; ємність потенційних джерел постачання ресурсів); виробничі (розміття сфери економічної діяльності, що буде виступати об'єктом КС; потенційний масштаб господарських операцій між учасниками КС; можливі результати від використання ефекту масштабу); технологічні та інноваційні (наявні вимоги щодо забезпечення виробничої гнучкості технологічної бази підприємств-учасників; поточний стан і потреби у проведенні науково-дослідних робіт); фінансово-економічні (сукупний та індивідуальні економічні потенціали учасників КС; структура капіталу і активів учасників; інвестиційні потреби; структура власності і розподіл корпоративного контролю); агентські (особистісні характеристики індивідів, які надають вплив на діяльність учасників КС); культурно-інформаційні (ступінь відповідності організаційних культур підприємств); організаційні (ступінь відповідності мотиваційних механізмів і організаційних режимів прийняття управлінських рішень; вимоги учасників стосовно бажаних обсягів збереження фінансової та юридичної самостійності); інституціональні та інфраструктурні (рівень диференціації нормативно-правових режимів регулювання відповідних господарських відносин).

Висновки. Міжнародна кооперація являє собою комплекс виробничо-технологічних, фінансово-економічних, організаційно-управлінських та інших відносин між підприємствами, які виступають учасниками певного єдиного господарського циклу виготовлення продукції та/або надання послуг з метою задоволення суспільних або індивідуальних потреб та які об'єднують (на договірних або інших засадах) належні ним економічні ресурси для спільного досягнення заздалегідь встановлених цілей в ході розгортання етапів даного циклу, не обмеженого економічними кордонами даної країни. Вибір форм і способів здійснення коопераційного співробітництва у МЕВ відбувається під впливом склад-

ного мотиваційного комплексу, провідну роль у якому відіграють такі групи мотивів утворення КС: ринкові; ресурсні; виробничі; технологічні та інноваційні; фінансово-економічні; агентські; культурно-інформаційні; організаційні; інституціональні та інфраструктурні. В свою чергу, мотиви здійснення коопераційних відносин визначають склад найбільш важливих параметрів оцінки факторів та передумов вибору певної форми КС.

На додаткове дослідження потребують визначення складу показників та методичні засади побудови системи оцінки факторів розвитку коопераційного співробітництва у МЕВ та обґрунтування вибору форм КС.

Список використаних джерел

1. Бабенко С. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: Монографія / С. Г. Бабенко. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2003. – 332 с.
2. Горбатов В. Интегрированные структуры бизнеса в мировой экономике: Монография / В.М. Горбатов. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2005. – 168 с.
3. Горбонос Ф. Кооперація: методологічні і методичні основи: Монографія / Ф.В. Горбонос. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с.
4. Гражевська Н. Економічні системи епохи глобальних змін: Монографія / Н.І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
5. Заблоцька Р. Система інституційного регулювання світової торгівлі послугами: Монографія / Р.О. Заблоцька. – К. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 368 с.
6. Зеленов Л. А., Владимиров А. А., Степанов Е. И. Современная глобализация. Состояние и перспективы.- М.: Ленанд, 2010.- 304 с.
7. Календжян С. Аутсорсинг и делегирование полномочий в деятельности компании / С.О. Календжян – М.: Дело, 2003. – 272 с.
8. Карпухина Е. Международные стратегические альянсы / Е.А. Карпухина. – М.: Дело и Сервис (ДИС), 2004. – 176 с.
9. Ленчук Е. Б., Власкин Г. А. Международная кооперация и инновации в странах СНГ.- М.: Алетейя, 2011.- 352 с.
10. Линдси Б. Глобализация. Повторение пройденного.- М.: ИРИСЭН, 2008.- 416 с.
11. Омельченко В. Стратегия развития логистических систем в условиях глобализации мировой экономики: Монография / В.Я. Омельченко. – Донецк: ДонНУ, 2008. – 371 с.
12. Палига Е. Підходи до формування партнерських відносин: наук. видання / Е.М. Палига, Д.С. Мірошник. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. – 46 с.
13. Пирожков С. Украина – Россия: проблемы экономического взаимодействия: Монография / С.И. Пирожков, Б.В. Губский, А.И. Сухоруков. – К.: НИУРО – 2000. – 274 с.
14. Рибчук А. Глобальна виробнича інфраструктура світового господарства : теорія і практика : Монографія / А.В. Рибчук – Дрогобич : Вимір, 2009. – 436 с.
15. Хейвуд Дж. Брайан. Аутсорсинг: в поисках конкурентных преимуществ / Дж. Брайан Хейвуд; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 176 с.

Дикий О.В.*

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАЦІЙ У МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЯХ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ НА РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сутність комунікацій в економічній діяльності іноземних і вітчизняних компаній та роль комунікацій у реалізації маркетингових стратегій компаній. Проаналізовано особливості ведення комунікаційної діяльності іноземними компаніями на ринку України, зокрема особливості визначення цільових груп громадськості, з якими працюють компанії. Досліджено інструментарій комунікацій, який застосовується компаніями для реалізації комунікаційної складової маркетингової стратегії, запропоновано комунікаційний план на основі практики комунікаційної діяльності іноземних компаній на ринку України.

Ключові слова: маркетингова стратегія, комунікації, комунікаційна діяльність, цільові групи громадськості, інструментарій комунікацій, комунікаційний план, прес-реліз, прес-конференція, прес-тур.

В статье рассмотрены сущность коммуникаций в экономической деятельности иностранных и отечественных компаний, роль коммуникаций в реализации маркетинговых стратегий компаний. Проанализировано особенности осуществления коммуникационной деятельности иностранными компаниями на рынке Украины, в частности особенности определения целевых групп общественности, с которыми работают компании. Исследован инструментарий коммуникаций, который применяется компаниями для реализации коммуникационной составляющей маркетинговой стратегии, предложен коммуникационный план на основе практики коммуникационной деятельности иностранных компаний на рынке Украины.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, коммуникации, коммуникационная деятельность, целевые группы общественности, инструментарий коммуникаций, коммуникационный план, пресс-релиз, пресс-конференция, пресс-тур.

The article deals with the essence of communications in the economic activity of the foreign and national companies and role of communications in realisation of companies' marketing strategies. The peculiarities of the communication activity of the foreign companies on the market of Ukraine have been analyzed; in particular, the definition of the target public groups of the companies has been analyzed. The communication tools used by the companies for realisation of the communication component of marketing strategy have been studied. A communication plan devel-

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

oped on the basis of practical communication activity of the foreign companies in Ukraine has been suggested.

Key words: marketing strategy, communications, communication activity, target public groups, communication tools, communications plan, news-release, press-conference, site-tour.

Постановка проблеми. Комунікації відіграють визначальну роль у маркетингових стратегіях компаній, оскільки вони формують і розвивають відносини та зв'язок компанії із її цільовими аудиторіями. Від того, яким чином компанії доносять інформацію до громадськості і яку саме інформацію вони вважають пріоритетною, залежить наскільки високим буде рівень довіри та прихильності споживачів, надійність і тривалість роботи із партнерами, повага і неупередженість журналістів. Специфіка комунікацій залежить від особливостей ринку, на якому працює компанія, відповідно, у випадку іноземних компаній, які виходять на нові ринки, комунікації починаються із дослідження ринку та специфіки ділового та соціально-політичного життя країни в цілому.

Інтернаціоналізація господарської діяльності, кількісне зростання та якісна різноманітність бізнес-контактів між представниками різних країн і народів, різних культур ініціюють численні дослідження, пов'язані із міжнародними зіставленнями та аналізом комунікацій. В умовах кризи та післякризового стану бізнес-середовища в Україні вивчення та аналіз комунікацій іноземних компаній є важливим, оскільки дозволяє робити висновки про вплив світових тенденцій на українські ринки, а також вплив українського середовища та особливостей ринку на його гравців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання особливостей комунікацій, їх ролі у маркетинговій діяльності та реалізації маркетингових стратегій компаній стали предметом дослідження багатьох вчених. Бхагваті Дж., Еванс Д., Котлер Ф., Зав'ялов П. зосереджують свою увагу на загальних проблемах та особливостях міжнародного стратегічного маркетингу, у той час як Альошина І., Багієв Г., Бейнз П., Гюммессон Е., Музикант В., Тікер А., Чумиков О. вивчають комунікаційні процеси в діяльності компаній, питання організації, функціонування та підвищення ефективності комунікацій. Такі вчені як Королько В., Почепцов Г., Войцїк К. займаються дослідженням вузької комунікаційної категорії – зв'язків із громадськістю, Примак Т., Мазуренко В., Ромат Є., Ламбен Ж.-Ж. вивчають особливості комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій, у яких зв'язки із громадськістю є лише однією функціональною складовою.

Разом з тим питання комунікаційної діяльності іноземних компаній в Україні, зокрема дослідження інструментарію, який вони використовують та ваги, яку вони надають комунікаціям в рамках своїх маркетингових стратегій, залишаються недостатньо вивченими. Таким чином, існує потреба у комплексному дослідженні комунікацій як складової маркетингової стратегії компанії, аналізі практики ведення комунікацій іноземними компаніями та використуваного ними комунікаційного інструментарію, оцінці українського ринку комунікаційних послуг.

Постановка завдання. З огляду на це постає об'єктивна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження комунікацій як складової маркетингових стратегій іноземних компаній в Україні, вивчення ролі та впливу національних особливостей економічної діяльності в Україні та проаналізувати комунікаційну діяльність та комунікаційний інструментарій, який використовується іноземними компаніями в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Маркетингова стратегія є одним із визначальних елементів маркетингової діяльності компанії, причому її роль зростає при виході компанії на нові ринки. Маркетингова стратегія включає короткострокові і довгострокові рішення, які формують орієнтири та спрямовують дії системи маркетингових заходів на досягнення цілей, які ставить компанія у своїй діяльності на зовнішніх ринках [1, с.3]. Маркетингову стратегію також визначають як формування та реалізацію цілей і завдань компанії на кожному ринку та по кожному товару на певний період часу для здійснення виробничо-комерційної діяльності у повній відповідності до ринкової ситуації та можливостей компанії. [2, с.348].

На практиці маркетингова стратегія розробляється на елементах або традиційного маркетинг-міксу 4Р, або маркетинг-міксу 7Р, або ж ґрунтується на елементах нової парадигми маркетингу 30R – маркетингу стосунків [3]. У кожному із випадків при реалізації маркетингової стратегії компанії застосовуються комунікації.

В сучасних умовах розвитку світового господарства та впливу процесів інформатизації та глобалізації на роботу компаній на локальних ринках маркетингова діяльність тісно пов'язана із збором, обробкою та передачею інформації [4, с.59]. Відтак комунікації як процес обміну інформацією між суб'єктами економічної діяльності та іншими зацікавленими сторонами відіграють важливу роль у цьому процесі.

Вчені по-різному трактують поняття комунікацій. Дослідженню поняття комунікації та комунікативного процесу присвячено праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. У Табл. 1 наведено декілька визначень, які, на нашу думку, найбільш повно розкривають сутність комунікацій у економічній діяльності в цілому та в процесі реалізації маркетингової стратегії компанії зокрема.

Таблиця 1.
Визначення поняття «комунікації»

Визначення	Автор [Джерело]
Комунікація – це те, що здійснюється людьми; той, хто вивчає комунікацію, вивчає людей, які вступають у стосунки один з одним, з групами людей та організаціями і суспільством загалом	У. Шрам [5, с.22]
Комунікація – це свідоме прискорення процесів інформаційного обміну, у зв'язку з чим набагато збільшується ефективність таких обмінів.	Г. Почепцов [6, с.19]
Комунікація – це процес обміну осмисленою інформацією та психологічною енергією між людьми за допомогою різних засобів зв'язку, знаків та символів з метою встановлення двостороннього психологічного контакту та створення умов для нормального функціонування людини, організацій, суспільства загалом.	Т. Примак [7, с.175]
Комунікація є дефініційним ярликом процесу намагання здійснювати символічний контроль над ставленням та послідовною поведінкою відповідних груп громадськості.	К. Ботан, С. Хацлетон [8, с.16]
Комунікації завжди стосуються репутації – це результат того, що ви робите, говорите і що інші говорять про вас.	А. Тікер [5, с.34]
Комунікації – це колекція професійних аксіом, які об'єднують різноманітні прийоми та перспективи практики бізнес-комунікацій для подальшого їх утвердження як необхідної функції менеджменту.	Т. Уотсон [8, с.27]

Визначення	Автор [Джерело]
Комунікації – перспективний курс дій суб’єкта економічної діяльності, направлений на планування і здійснення взаємодії суб’єкта з усіма суб’єктами системи на основі обґрунтованої стратегії використання комплексу комунікативних засобів.	Г. Багієв [9, с.7, 417]
Комунікації – об’єктивно і постійно присутня в суспільстві функція, спрямована на створення сприятливого (нейтралізацію несприятливого) фону навколо і всередині об’єкта.	О. Чумиков [10, с.23]
Комунікації – система двостороннього спілкування, взаємовигідного конструктивного діалогу, який є свідомим, цільовим, методичним, запланованим і систематичним, і який ґрунтується на дослідженнях та аналізі громадськості і ринку; який є тривалим та стратегічним, оскільки характер цілей комунікацій вимагає постійних і довгострокових дій для їх реалізації; який спрямований на встановлення бажаних відносин між організацією та навколишніми середовищем; якість таких відносин виражається у взаєморозумінні, достовірності інформації, залагодженні конфліктних ситуацій, гармонізації інтересів компанії та суспільних інтересів.	К. Войцік [11, с.17]

За своєю природою комунікації є одночасно і процесом, і системою. Така подвійна природа комунікацій виражається у сталості і водночас мінливості, тобто здатності до змін. Як процес, комунікації є сталим набором функцій, етапів та дій суб’єктів, що повторюється. Як система, комунікації є динамічними, оскільки набір інформаційних повідомлень, їх зміст, форма та мета, з якою вони передаються, постійно змінюються. Дана властивість та здатність до динамічних змін стають стратегічною перевагою для комунікацій в бізнесі, оскільки гнучкість системи комунікацій дозволяє їх видозмінювати та вдосконалювати для досягнення кращих результатів при реалізації маркетингової стратегії компанії. Ознаками комунікацій є відтворюваність, що забезпечує регулярні впорядковані зв’язки та взаємодію між суб’єктом та зовнішнім середовищем; системність, що дозволяє розробляти стратегію комунікаційної діяльності суб’єкта; прогнозованість, використання якої дає більшу впевненість у плануванні та веденні комунікативної діяльності суб’єкта; повторюваність, яка є визначальною для планування та розробки стратегії комунікаційної діяльності.

В рамках формування та реалізації маркетингової стратегії компанії комунікації на функціональному рівні включають аналіз, побудову концепції та створення тематики комунікаційних повідомлень, впровадження, оперативні зміни та вдосконалення, а також оцінку комунікаційної діяльності наприкінці кожного звітного періоду. Основними системними завданнями комунікацій є створення та утримання іміджу, налагодження та розвиток відносин між суб’єктом та цільовими аудиторіями, створення сприятливого середовища для ведення діяльності, подолання недовіри до суб’єкта у новому середовищі, передбачення та попередження конфліктів та ін.

В системі комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій, яка розробляється в рамках маркетингової стратегії, комунікації є комплексом інструментів та заходів, спрямованих на встановлення контакту і постійного зворотного зв’язку із цільовими групами громадськості. Комунікації встановлюють спілкування та постійний зв’язок із цільовими

групами громадськості, рівноправні стосунки у інформаційній взаємодії. В процесі комунікаційної діяльності компанії можуть використовувати ключові технології, прогресивні маркетингові уміння та інструменти, якими для них є маркетингові комунікації (до останніх належать: реклама, стимулювання збуту, персональні продажі, зв'язки із громадськістю і пропаганда, прямий маркетинг) [7, с.175].

Вибір інструментарію та моделі комунікацій залежить від галузі та особливостей ринку. До прикладу, ефективними для ринків FMCG є проактивні комунікації, в основі яких лежить модель двосторонньої комунікації, коли компанія ініціює відносини із громадськістю і веде постійний діалог із стратегічними цільовими аудиторіями. Для галузей важкої промисловості ефективними можуть стати реактивні комунікації, які теж є двосторонніми та симетричними, проте компанія не виступає ініціатором комунікацій, а лише реагує на інтерес громадськості.

В умовах сучасного етапу розвитку світового господарства роль комунікацій у маркетингових стратегіях компаній зростає, оскільки підвищується загальна орієнтація виробничо-торгівельних процесів на комунікації та соціальні вимоги суспільства до суб'єктів економічної діяльності. При високій насиченості ринкових ніш та конкурентного середовища налагодження відносин із цільовими групами громадськості та вивчення і реагування на їх потреби та очікування сприяють формуванню репутації надійного та гідного довіри партнера;

Проте в умовах економічної кризи на ринку України протягом 2008-2009 рр. спостерігалася тенденція, яка кардинально відрізнялась від ситуації у високорозвинених країнах. У той час як комунікації в умовах світової економічної кризи використовувалися іноземними компаніями як ефективний інструмент збереження конкурентних позицій та утримання частки ринку, в Україні бюджети на ведення комунікацій скоротилися. У 2009 році клієнтами професійних агенцій з надання бізнес-комунікаційних послуг залишилися переважно міжнародні ТНК, місцеві компанії скоротили, а в деяких випадках зовсім припинили комунікаційну діяльність. За результатами дослідження, проведеного Українською асоціацією зі зв'язків з громадськістю UAPR у 2011 р., у 2009 р. бюджети на комунікації знизилися в більшості компаній на ринку України; у 2010 р. 43% компаній (серед них переважно іноземні компанії) збільшили комунікаційні бюджети [12].

Комунікаційний інструментарій, який використовують іноземні та вітчизняні компанії на ринку України, постійно розширюється завдяки розвитку інформаційної, економічної та управлінської сфери, підвищенню якості та обсягу комунікаційних та інформаційних технологій, загальному зростанню та розвитку ринку професійних комунікаційних послуг. Використання комунікаційних інструментів також залежить і від цільових груп громадськості, з якими працює компанія. Вчені пропонують різноманітні підходи до класифікації груп громадськості. Деякі вітчизняні та іноземні автори розділяють громадськість на зовнішню і внутрішню, зокрема Королько В. [13, с.138] і Почепцов Г. [14, с.78] вважають, що зовнішня громадськість складається із тих, хто безпосередньо не пов'язаний із суб'єктом: преса, державні органи, працівники, клієнти, жителі найближчої до організації місцевості, постачальники. Існує підхід до формування груп громадськості Ф.Кейтеля [13, с.140-141] (з погляду вагомості громадськості), Дж. Груніга [14, с.79] (від характеру комунікаційної поведінки) та групи вчених, які схилиються до виділення громадськості за категоріями (Чумиков О. [10, с.17], Гендрикс Дж. [13, с.139-140]).

Відповідно до категорій цільових груп виділяють основні комунікаційні інструменти, які використовуються компаніями, до них належать: прес-релізи, щорічні звіти, факт-

листи, круглі столи, медіа-кіт, коментарі, прес-конференції, щорічні звіти, прес-тури (дні відкритих дверей), презентації, виступи, інтерв'ю [15, с.47]. Значна увага приділяється іноземними, а також і вітчизняними компаніями інтерактивним інструментам комунікацій — активна діяльність у соціальних мережах, ведення блогу, Інтранет та ін. [16, с.8]

Якщо говорити про комунікаційні інструменти, можна запропонувати загальний комунікаційний план, який може використовуватися іноземними компаніями на ринку України (Табл. 2).

Таблиця 2
Комунікаційний план на 1 рік

Цільові групи	Інструменти	1-3	4-6	7-9	11-12
ЗМІ (як канал і як цільова аудиторія)	Проведення фотосесії для спікерів	x			
	Підготовка коментарів спікерів компанії	x	x	x	x
	Підготовка прес-релізів компанії (8)	x	x	x	x
	Підготовка новин компанії, розміщення їх на сайті компанії	x	x	x	x
	Організація і проведення (2) прес-конференцій		x		x
	Організація і проведення (1) прес-ланчу		x		
	Комунікація зі ЗМІ за результатами прес-заходів		x	x	x
	Організація і проведення інтерв'ю спікерів компанії (8)	x	x	x	x
	Підтримка програми лояльності для ЗМІ	x	x	x	x
	Щоденний моніторинг преси	x	x	x	x
	Тижневі звіти, піврічні аналітичні звіти	x	x	x	x
Інвестори	Підготовка новин для сайту компанії (англомовна версія)	x	x	x	x
	Підготовка щомісячного бюлетеня (Newsletter)	x	x	x	x
	Підготовка прес-релізів для інвесторів (3)			x	x
	Розробка презентаційних матеріалів про компанію			x	
	Організація туру для інвесторів (site visit)			x	
Партнери	Організація участі спікерів компанії у партнерських заходів	x	x	x	x
Споживачі	Підготовка новин для корпоративного сайту компанії	x	x	x	x
Співробітники	Розробка структури корпоративної газети компанії	x			
	Текстове наповнення корпоративної газети (щоквартально)	x	x	x	x
Гром-сть	Розробка антикризової платформи	x	x	x	x

Серед успішних прикладів використання інструментів бізнес-комунікацій у своїй комунікаційній діяльності суб'єктами МEB (ТНК) в Україні є:

- прес-релізи (адаптування міжнародних новин до українського ринку – для брендів Goodyear, Samsung, Microsoft, Erste Bank);

- інтерв'ю та коментарі професіоналів (невід'ємна частина роботи зі ЗМІ компаній Erste Bank, Samsung, Goodyear);

- прес-тури (організація прес турів і виїздів – один із найефективніших інструментів для налагодження стосунків з українськими засобами масової інформації: 1) презентація нових типів шин компанії Goodyear та Dunlop у Будапешті; 2) ексклюзивний прес-тур на металургійний завод (мета – донести інформацію про діяльність компанії SAP через історію успіху клієнта компанії «ІСТІЛ (Україна)»; 3) прес-тур на гірничо-збагачувальні комбінати: бізнес-комунікації через партнерів SAP; 4) прес-тур в Лейпциг на святкування 10-річчя співпраці між Porsche та Mobil 1);

- проведення прес-конференцій (проведення прес-конференції з нагоди виходу на український ринок та відкриття першого в Україні офісу компанії EMC; проведення конференції для Самсунг Електронікс Україна, зокрема в рамках проекту Естафети Олімпійського вогню);

- проведення прес-сніданків для підвищення лояльності журналістів (проведення прес-сніданків з Microsoft – нагода для розвитку неформальних відносин з журналістами та інструмент позиціонування спікерів Microsoft);

- проведення конференцій (робота компанії Microsoft із регіональними журналістами, проведення Дня інновацій компанією Microsoft, проведення партнерської конференції компанії SAP);

- поїздки спікерів компанії у регіони (проведення зустрічей керівників Microsoft із регіональними ЗМІ);

- проведення презентацій (презентація оновленої лінійки принтерів Canon, презентація конкурсного проекту компанії Philips, презентація мобільних телефонів Siemens, тізерна презентація новинки компанії Procter & Gamble, запуск нової зимової шини компанії Goodyear, запуск Microsoft Vista, Office та Exchange);

- реалізація проектів підтримки корпоративної репутації (естафета Олімпійського вогню компанії Samsung);

- організація спеціальних заходів (поїздка української знімальної групи в Антарктиду, презентація фотовиставки та прес-конференція із учасниками експедиції (ТМ Штурман), проведення акції «Рекорд на наймасовіший поцілунок» для підтримки бренду Aquafresh, проведення BMW Rally, міжнародний чемпіонат барменів Finlandia Vodka Cup, лабораторія краси NIVEA);

- спонсорство програми на телебаченні («Автостиль» з Іриною Твардовською для компанії Goodyear);

- заходи корпоративної соціальної відповідальності (проект компанії Goodyear «Увага: Діти на дорозі!», проект «Найкраще для України» компанії Hares Group, соціальні проекти компанії Microsoft «Безпека дітей в Інтернеті», «Боротьба з піратством: регіональна кампанія»);

- корпоративні друковані матеріали (партнерські листи та листи для ЗМІ компанії Microsoft, локалізована версія Citizenship Report та річний звіт компанії Microsoft)¹.

Вибір інструментарію для ведення бізнес-комунікацій залежить від декількох основних факторів: від країни, в якій компанія здійснює діяльність, та її соціально-політичних, економічних та інших особливостей, від галузі та ринку, на якому працює компанія, від етапу розвитку компанії на певному ринку (як довго компанія вже працює на ринку, яка її присутність у інформаційному просторі ринку, які інструменти вже використовувала компанія у своїх бізнес-комунікаціях і які з них були ефективними), а також від виду бізнес-

¹ Аналіз комунікаційних інструментів, які використовуються іноземними компаніями на ринку України, зроблено на основі інформаційних матеріалів, розміщених на офіційних веб-сторінках компаній.

комунікацій, які необхідні для компанії (кризові комунікації, внутрішні комунікації, комунікації зі ЗМІ та ін.). Вчені виділяють декілька окремих видів комунікацій, які можуть використовуватися компаніями при виході на нові ринки, зокрема до них належать корпоративні комунікації, відносини з інвесторами, фінансові комунікації, комунікації у сфері бізнесу (B2B communications), репутаційний та кризовий менеджмент [5, с.17].

Прикладом успішного використання механізму та інструментарію комунікацій при виході на ринок України слугує комунікаційна діяльність Erste Bank. Метою компанії було створити стійку позитивно забарвлену комунікаційну платформу для виходу на український ринок, відповідно цілями комунікаційної стратегії було завоювати лояльність цільових журналістів, надаючи їм актуальну та правильну інформацію про Erste Bank. На початковому етапі комунікацій було проведено медіа-аудит з метою кращого розуміння інформаційного середовища, отримання можливості чітко оцінити рівень знань журналістів про Erste Bank та зрозуміти інформаційні потреби журналістів. Медіа аудит складався з двох етапів: контент аналіз інформації щодо банківської сфери в цілому, та Erste Bank зокрема, та інтерв'ю з провідними журналістами та редакторами цільових ЗМІ, включно з банківськими та бізнес медіа, соціально-політичними виданнями та телебаченням. Індивідуальні зустрічі журналістів провідних фінансових та бізнес ЗМІ зі спікером Erste Bank. Протягом 2 днів було проведено 9 зустрічей. Під час зустрічей журналісти мали змогу познайомитися із представником і контактною особою в Erste Bank, отримати інформацію щодо банку та інше. Результатами комунікацій стало завоювання лояльності цільових журналістів (перед публікацією матеріалів журналісти почали звертатися за додатковою інформацією та уточнювати коректність наявної інформації), збільшення кількості та покращення якості публікацій: впродовж 6-ти тижнів до проведення індивідуальних зустрічей, Erste Bank згадувався в ЗМІ в близько 1,5 статтях на тиждень (загалом 11 виходів за 6 тижнів). Жодна із статей не була присвячена виключно Erste Bank; впродовж 6 тижнів після проведення індивідуальних зустрічей з журналістами, Erste Bank згадувався ЗМІ середньо у 6 статтях на тиждень (загалом 38 виходів за 6 тижнів). Більше половини статей були присвячені Erste Bank. Незважаючи на те, що індивідуальні зустрічі із журналістами мали на меті надати журналістам коректну інформацію, а не ініціювати висвітлення, після проведення зустрічей Erste Bank отримав 100% висвітлення (9 виходів)².

Висновки. Комунікації, які іноземні компанії впроваджують на ринку України в рамках реалізації своїх маркетингових стратегій, відзначаються проактивністю, оскільки при виході на нові локальні ринки міжнародні компанії починають свої комунікації із налагодження зв'язків зі ЗМІ, розповсюдження інформації про діяльність компанії та організації пресових заходів. Досить часто інформаційні матеріали готуються у центральних офісах міжнародних компаній і вже на місці адаптуються (перекладаються) до умов місцевого ринку. Оцінюючи комунікаційну діяльність іноземних компаній на ринку України, необхідно зазначити, що спільним для іноземних і вітчизняних компаній є підвищення рівня уваги до електронних ЗМІ, активне використання соціальних мереж, блогів та інформаційних порталів для реалізації своїх комунікаційних цілей. Серед відмінних рис, необхідно виокремити комунікаційну поведінку іноземних компаній під час економічної кризи: протягом 2008-2010 рр. на відміну від українських компаній, які повністю урізали комунікаційні бюджети та маркетингові в цілому, іноземні компанії продовжували реалізовувати свої маркетингові стратегії.

² Інформацію про комунікаційні інструменти та результати комунікаційної діяльності компанії Erste Bank взято з матеріалів PR-агенції, яка обслуговує компанію (<http://prp.com.ua/departments/corporate-finance/clients/Erste%20Bank/projects/19/uk/html>)

Література

1. Шпилик С. Маркетинговий процес як основа розробки конкурентної стратегії [Електронний ресурс] / С. Шпилик // Соціально-економічні проблеми і держава. – Вип. 1 (4). – 2011. – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11ssvrks.pdf>
2. Ткаченко Т. Стратегія маркетингових комунікацій підприємств санаторно-курортного бізнесу [Електронний ресурс] / Т. Ткаченко, В. Рачко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, Серия «Экономика и управление». – Том 22 (61). – 2009. – №2. – С. 345-352. – Режим доступу до журн.: http://science.crimea.edu/zapiski/2010/econ/uch_22_2e/345-352.pdf
3. Gummesson, E., Total Relationship Marketing / Gummesson, E., Butterworth-Heinemann / The Chartered Institute of Marketing, Oxford, UK: 2002, 350 p.
4. Бондаренко, А. Ф. Маркетингові дослідження як інноваційна передумова формування ефективної маркетингової стратегії банку [Текст] / А. Ф. Бондаренко // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – №1. – С. 58-65.
5. Theaker, A., Public Relations Handbook / Theaker, A., 2nd edition, London, 2006.
6. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Г. Почепцов. – К.: Видавничий центр «Київський університет». – 1999. – 308 с.
7. Примак Т.О. Методологічні підходи до визначення поняття «комунікація» у суспільстві та бізнесі / Т.О. Примак // Вісник Сумського державного університету. – 2002. – №7(40). – С. 174-179.
8. Watson T., Evaluating Public Relations: a best practice guide to PR and evaluation / Watson T., Noble P., Kogan Page, London and Sterling VA, 2005.
9. Багиев Г.Л. Маркетинг: Учебник для вузов / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич, Х. Анн; Под общ. ред. Г.Л. Багиева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика». – 2001. – 718 с.
10. Чумиков А.Н. Связи с общественностью: теория и практика: Учеб. Пособие / А.Н. Чумиков, М.П. Бочаров. – М.: Дело. – 2003. – 496 с.
11. Wojcik K. Public Relations: Wiarygodni dialog z otoczeniem / Wojcik K., Placet, Warszawa, 2005.
12. Офіційний сайт Української асоціації зі зв'язків з громадськістю UAPR [Електронний ресурс]: Практика зв'язків із громадськістю в провідних компаніях України – Режим доступу: http://www.uapr.com.ua/index.php?hl=ua&idd=news&news=association_news&article=147
13. Королько В.Г. Основи публік релейшнз / В.Г. Королько. – М.: «Рефл-Бук», К.: «Ваклер». – 2000. – 526 с.
14. Почепцов Г.Г. Паблік релейшнз для професіоналов / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 2001. – 624 с.
15. Андрусак О.І. Особливості застосування основних інструментів бізнес-комунікацій в системі МЕН / О.І. Андрусак // Формування ринкових відносин в Україні: Науковий вісник. Випуск №12. – К. – 2009. – С. 45-49.
16. Бойчук І. Маркетингові стратегії підприємства: особливості реалізації з використанням Інтернету [Електронний ресурс] / І. Бойчук // Вісник Хмельницького національного університету. – Т. 4 (166). – 2010. – №5. – С. 7-10. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_5_4/007-010.pdf

Мазуренко В.П.,* Ткаченко Є.В.**

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИГНАЛІВ НА СТАН ТА ДИНАМІКУ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ КРИЗИ

В статті розглянуто роль інформації у світовій економіці, особливості впливу інформаційних сигналів на стан економіки та динаміку економічних процесів на прикладі фінансового ринку, виокремлено та проаналізовано інформаційні чинники низької економічної активності в умовах кризи.

Ключові слова: інвестиції, інформація, інформаційні сигнали, рейтинг емітента, фінансові ринки.

The paper takes a look into the role of information in the world economy, considers the peculiarities of impact of information signals on the state of economy and dynamics of economic processes in terms of the financial market, identifies and analyzes the information factors of low economic activity during crisis.

Keywords: information, information signals, investments, issuer's rating, financial markets.

Постановка проблеми. Суперечливість сучасного стану глобалізаційних процесів має прояв у асиметрії розвитку світового господарства та світових фінансово-економічних кризах. За таких умов постає питання щодо вкладу у розгортання кризових процесів інформації та інформаційних сигналів. У цьому зв'язку дослідження інформаційних сигналів, які визначають особливості сучасного стану та тенденції розвитку світової фінансової системи в умовах кризи, мають важливе науково-практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування та розвитку інформаційної економіки, чинникам, що визначають сучасні глобалізаційні процеси у науковій економічній літературі приділено достатньо уваги. Значний вклад у розробку теоретичних засад концепції інформаційних сигналів та їх ролі у світовій економіці зробили такі видатні науковці, як: Дж. Акерлоф, К. Ерроу, І. Кірцнер, Р. Раднер, Т. Соуелл, М. Спенс, Дж. Стігліц, Ф. Хайєкта та інші. Однак, значення чинників розвитку світової фінансової системи змінюється, що потребує нових розробок і вивчення їх впливу.

Мета роботи (постановка завдання) – визначення та узагальнення особливостей впливу інформаційних сигналів на стан та динаміку світової фінансової системи в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженню питання інформаційних сигналів передувала поява теорії асиметрії інформації, яку математично оформив Дж. Акерлоф у своїй відомій праці «Ринок лимонів», дослідивши, як нерівномірний розподіл інформації між продавцями та покупцями автомобілів, що були у використанні, призво-

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** бакалавр міжнародного бізнесу

Науковий керівник: доц. Мазуренко В.П.

дить до зниження цін та якості товарів на зазначеному ринку. М. Спенс у свою чергу розробив теорію сигналізування, дослідивши, яким чином гравці на ринку праці за допомогою сигналів про певний рівень своєї компетентності (дипломи) врегульовують проблему асиметрії інформації [1].

Фактично, теорія інформаційних сигналів – будь-яких дій одних учасників ринку, що є носіями певної інформації для всіх інших учасників ринку, знаходить своє застосування у будь-яких ситуаціях, де між учасниками ринку присутній нерівномірний розподіл інформації. Таким сигналом, наприклад, є диплом, який є доказом компетентності колишнього студента, при тому, що справжній рівень його знань не відомий. Цікаво, що в такому випадку, цей сигнал є набагато важливішим, ніж дійсний рівень знань, адже часто саме диплому приділяється основна увага при наймі на роботу, у той час як рівень знань стає відомий лише через деякий час. При цьому дуже важливо відмітити, що сигнал може не відображати реального стану речей, наприклад, якщо диплом є фальшивим, вводячи іншу сторону в оману, проте призводячи до бажаного результату для того учасника, що подає такий сигнал.

Найбільш цікавого розвитку теорія сигналізування набуває на тих ринках, де в силу різних причин певна група учасників має монопольне становище по відношенню до певних джерел інформації, та сигнали якої, завдяки цьому положенню, а також репутації, іміджу такого учасника, користуються високою довірою усіх інших учасників ринку. Важливим припущенням є те, що без цих сигналів інформація на ринку є неповною, усі учасники, позбавлені доступу до цієї сигнальної інформації, знаходяться у стані невизначеності, а будь-які інші можливі джерела-замінники користуються суттєво меншою довірою з боку учасників ринку, чи взагалі відсутні. Основним наслідком такої ситуації очевидно є надзвичайно потужна залежність таких ринків від цих «фундаментальних» сигналів. Ці фундаментальні сигнали набувають форми безспірної істини та при порівнянні з очікуваннями та прогнозами гравців на такому ринку визначають загальні настрої та атмосферу. Враховуючи ж, що настрої гравців, а отже їх очікування, є визначальними для поведінки суб'єктів такого ринку, «фундаментальні сигнали» є достатньо потужними, щоб, наприклад, пожвавити чи загальмувати економічну активність в межах цілої країни, якщо не всього світу, підвищити чи знизити привабливість цілої країни як місця призначення інвестицій.

Прикладом такого ринку є фінансовий ринок, а таких сигналів є рейтинги емітентів цінних паперів, що публікуються рейтинговими агентствами, статистика основних макроекономічних показників, рішення урядів щодо економічної політики та стратегії виходу з кризи, інші сигнали, що свідчать про певну манеру поведінки урядів у майбутньому (наприклад, надання фінансової допомоги банківським установам чи цілим країнам, що нашою думкою є на думку про те, що подібна поведінка буде повторюватися).

Фундаментальні сигнали формують очікування гравців ринку щодо стану середовища їх діяльності у майбутньому, глибоко впливаючи на економічну ситуацію на національних та міжнародних ринках. Економічна криза, що розпочалася у 2007 р. та триває по сьогодні, є прикладом процесу, що знаходиться в постійній залежності від таких фундаментальних сигналів. Розглянемо ж, яким чином різноманітні фундаментальні сигнали визначали та визначають динаміку економічних процесів в умовах кризи.

Одним з основних фундаментальних сигналів на сучасному фінансовому ринку є рейтинги, що визначаються такими агентствами, як Standard&Poor's та Moody'sInvestorServices. За рейтингом оцінюється надійність емітентів та зобов'язань у різних країнах. Оскільки саме від рейтингу залежить, по-перше, просто імідж емітента (у тому числі дер-

жав) як об'єкта вкладення грошей, а по-друге, ціна запозичення на фінансових ринках для цього емітента (наприклад, чим нижчий рейтинг, тим не надійнішим вважається емітент, та тим вищу доходність він має обіцяти при продажі своїх облігацій – це пояснюється тим, що покупці бажають отримувати більшу винагороду за більший ризик, про який і сигналізує низький рейтинг). Досить часто питання рівня доходності по облігаціям є питанням того, чи зможе емітент розплатитися по своєму боргу. Зниження рейтингу може зробити запозичення для компанії, чи для цілої країни надто дорогим, щоб вона могла це собі дозволити, а отже погіршити її фінансове становище. Саме низький рейтинг вніс значний вклад у жахливе економічне становище Греції. Більше того, рейтинги є й політичним інструментом, оскільки є своєрідною оцінкою дій уряду у сфері економічної політики. Таким чином, зміна рейтингу має надзвичайно значний вплив на фінансовий стан його суб'єктів. Незважаючи на це рейтинги є безперечно корисним інструментом, що дозволяє оцінити за певною цілісною шкалою надійність компаній та держав. Фактично рейтинги головних світових агентств є основним подібним джерелом, а отже є фундаментальним сигналом. Однак психологічний ефект від публікації таких рейтингів особливо у кризових ситуаціях викликає занепокоєння. Стає зрозумілим, що зниження оцінки надійності емітента у перспективі призводить до погіршення його здатності позичати гроші на фінансовому ринку сьогодні, що у свою чергу знову призводить до реального погіршення його надійності. Таким чином надійність емітента до публікації заниженого рейтингу може бути більшою, аніж надійність того самого емітента після публікації рейтингу. Очевидно, що така різниця у часи кризи може стати останньою краплею, що призводить до банкрутства емітента [2].

Ще більші питання викликає методологія розрахунку таких рейтингів, у склад яких скоріше за все входять й оціночні судження експертів (спосіб їх розрахунку є секретом фірм). Таким чином судження експерту подається як авторитетний сигнал, що може в дійсності погіршити стан певної компанії, викликаючи необхідність подальшого зниження її рейтингу у майбутньому. Таке зачароване коло є надзвичайно небезпечним явищем під час загальної невизначеності, що властива кризовим періодам. Стійкі фундаментальні негативні сигнали призводять до стрімкого погіршення економічної ситуації, приймаючи форму пророцтва, що самовтілюється, поглиблюючи кризу.

Однак якби у кризовий період рейтинг емітента, що викликає підозру у ринку, був підвищений, це могло б покращити фінансовий стан емітента та допомогти йому пережити кризу, чи хоча б зробити його проблеми менш гострими, а ситуацію – більш контрольованою. Контроль за таким рейтингом міг би стати додатковим інструментом урядового впливу на фінансовий ринок, на рівні з монетарною чи фіскальною політикою, хоча така ситуація і ставить питання етичного характеру. Безсумнівною залишається необхідність зробити доступною широкому загалу методологію розрахунку подібних рейтингів, щоб ті ж інвестори могли чітко уявляти, на чому саме ґрунтується оцінка, якій вони самі беззастережно довіряють, як це продемонструвала криза 2007 р., коли найвищий рейтинг іпотечних цінних паперів не викликав сумнівів у більшості інвесторів, а банку Lehman Brothers агентством S&P був призначений рейтинг А за місяць до його банкрутства [2].

Іншим показовим прикладом для вивчення дії фундаментальних сигналів є Китай. КНР в силу значних темпів економічного зростання, порівняно дешевої робочої сили та розвинутої інфраструктури приваблює значні обсяги іноземного капіталу. Проте, при більш глибокому аналізі стає зрозумілим, що справжня ситуація є набагато похмурішою. Головною слабкістю КНР є її фінансовий сектор. Так на сьогоднішній день відсоток кре-

дитів, за якими не сплачують відсотки складає лише близько 1,07%, у той час як ще у 2002 р. цей показник за оцінкою S&P досяг майже 50%! Таке зниження є певною мірою ілюзорним. Ще у 1999 р. кредити на суму 200 млрд. доларів були викуплені державними компаніями з управління активами, банкам були запропоновані облігації, випущені цими компаніями на таку ж суму. Після цього подібну операцію повторювали багато разів. Зрозуміло, що виплати за цими кредитами не могли забезпечити виплати по облігаціям. Причина ж того, що банки не списали ці облігації в тому, що уряд КНР постійно проводив рекапіталізацію компаній з управління активами. Таким чином питання полягає в тому, скільки КНР готовий ще підтримувати ці компанії. Проте, незважаючи на те, що списання такого обсягу облігацій з рахунків китайських банків призвело б до справжньої фінансової катастрофи, і ця подія є ймовірною, подібна ситуація не відлякує іноземних інвесторів. Причина цього знову-таки у фундаментальному сигналі. Цей сигнал полягає у тому, що уряд КНР вже протягом значного періоду часу продовжує підтримувати своїми дотаціями банківську систему. Це формує свого роду звичку, викликаючи довіру у інвесторів. На додаток до цього макроекономічна статистика КНР, значні темпи зростання китайської економіки роблять цю країну набагато привабливішим місцем призначення інвестицій порівняно із іншими розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Так, «конкурентоспроможна» макроекономічна статистика та впевнені дії уряду по підтримці економіки становлять дуже потужний сигнал, який компенсує усі побоювання щодо можливої фінансової кризи у банківському секторі КНР [4].

Загальновідомо, що однією з причин неефективності політики вливання коштів у економіку США є відтік значного обсягу капіталу до країн, які обіцяють вищу норму доходності та гарні перспективи для інвестування. Таким чином США фактично фінансують економічне зростання того самого КНР, просто тому, що КНР подає інвесторам гарні фундаментальні сигнали, що роблять КНР в очах інвесторів привабливішим та стабільнішим об'єктом для інвестицій порівняно із США, незважаючи на те, що це досить спірне питання.

Якщо ж ціною притоку іноземних інвестицій є прикрашена макроекономічна статистика, особливо на фоні економічного занепаду інших країн світу, чому не варто зробити такий крок, якщо врешті-решт він дійсно призведе до гарних економічних результатів, незважаючи на нехтування певними нормами етики? Не дивними на цьому підґрунті є і розмови деяких економістів про те, що макроекономічна статистика КНР є частково сфабрикованою. Так, наприклад, за перший квартал 2009 року зростання економіки КНР склало 6.1%, а за другий квартал – 7.9% у перерахунку на рік. Проте за той самий період використання електроенергії – показник, яким набагато складніше маніпулювати, знизився на 2.2%, що означало скорочення виробничого сектору. Як могла країна, значною мірою залежна саме від виробничого сектору, зростати такими темпами, якщо виробничий сектор скорочувався? Подібна ситуація характерна і для інших даних. Це можна сприймати як підтвердження факту фальсифікації. Парадокс полягає в тому, що ця фальсифікація має безумовно позитивні економічні наслідки для економіки КНР, адже уособлює позитивний фундаментальний сигнал, що приваблює інвесторів, хоча і несе інформацію, що не відповідає дійсності, - все заради підтримки репутації країни із високими темпами економічного зростання [5].

Ми знову стикаємося з ситуацією, коли хибна інформація стає пророцтвом, що самовітлюється.

Висновки. Згідно думки деяких економістів основною причиною затягнутого періоду низької економічної активності у світі є загальна невизначеність. Через величезну кіль-

кість негативних сигналів, що надходять з усіх боків, інвестори не можуть визначитися з об'єктом інвестицій, який з високою долею ймовірності обіцяв би високу доходність при порівняно низькому рівні ризику В умовах, коли фундаментальні сигнали здійснюють такий потужний вплив на економіку, виникає питання про доречність їх контролю з боку уряду, який би пом'якшенням, стримуванням і навіть фальсифікацією таких сигналів міг би значно покращити стан своєї економіки.

Безсумнівно, така «маркетингова» політика може мати і негативні наслідки. Прикладом є так званий «моральний ризик», наприклад, коли фінансова допомога одній банківській установі створює враження, що держава у подальшому буде допомагати й іншим банкам, а отже банки починають вести більш ризикову діяльність. Проте одночасно такий сигнал може підтримувати впевненість інвесторів, адже уряд у такий спосіб демонструє налаштованість підтримувати стабільність фінансової системи будь-якою ціною. Таким чином, йти чи не йти на такий ризик, має стати питанням порівняння можливих позитивних та негативних наслідків від впровадження такої політики.

Безумовним висновком є лише те, що використання таких фундаментальних сигналів може бути розглянуто у складі інструментів економічної політики держави.

Список використаних джерел:

1. Ю. П. Воронов. Первая Нобелевская премия по экономике в XXI веке/ Ю.Воронов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://econom.nsc.ru/eco/arhiv/readstatiy/2002_01/voronov.htm#a1
2. А. Ивантер. Не стреляйте в пианиста. // Эксперт.- №38 - 26.09.2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://expert.ru/expert/2011/38/ne-strelyajte-v-pianista>
3. Summers, L. Why the housing burden stalls America's economic recovery. Financial Times. Opinion. 23.10.2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/bb228716-fb51-11e0-8df6>
4. Chovanec, P. Big Losses Are Hidden on China's Bank Balance Sheets. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://seekingalpha.com/article/162913-big-losses-are-hidden-on-china-s-bank-balance-sheets>
5. Calinoff, J. How China Cooks Its Books. Foreign Policy. 03.09.2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/09/03/how_china_cooks_its_books?page=0,1

Мальська М.П.,* Зінько Ю.В.,** Шевчук О.М.,*** Городиський Ю.Я.****

РИНОК ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ АВСТРАЛІЙСЬКОГО СОЮЗУ

Проаналізовано туристичну галузь Австралії як світовий приклад високо інтенсивного туристичного ринку. Розглянуто функціонування елементів туристичного ринку Австралії, зокрема, туристичну інфраструктуру та туристичні продукти. Висвітлено особливості та динаміку в'їзного туризму країни. Здійснено оцінку та роль державних органів у підтримці пріоритетних туристичних продуктів і товарів Австралії.

Ключові слова: туризм, інфраструктура, продукт, туроператори, програми.

The paper analyzes the tourist branch of Australia as the world example of highly intensive tourist market. It considers the functioning of elements of tourist market in Australia, in particular tourist infrastructure and tourist products. The paper highlights specific features and dynamics of incoming tourism of the country, and assesses the role of state bodies in maintaining priority tourist products and goods of Australia

Key words: tourism, infrastructure, product, tour-operators, programs.

Проанализирована туристическая отрасль Австралии как мировой пример высокоинтенсивного туристического рынка. Рассмотрено функционирование элементов туристического рынка Австралии, в частности туристическую инфраструктуру и туристические продукты. Освещены особенности и динамика въездного туризма страны. Проведено оценку и роль государственных органов в поддержке приоритетных туристических продуктов и товаров Австралии.

Ключевые слова: туризм, інфраструктура, продукт, туроператори, програми.

Австралійський Союз відноситься до країн світу з високоінтенсивним розвитком туристичного ринку. Досвід використання природних і культурних туристичних ресурсів, розвитку нічліжної і транспортної галузі, а також організації туристичних послуг в Австралійському Союзі є важливим для розробки шляхів становлення вітчизняного туристичного ринку.

* кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка

** старший науковий співробітник Лабораторії інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка

*** інженер Лабораторії інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка

**** студент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка

Заслужують уваги також підходи до державної підтримки туристичної галузі Австралії через використання спеціальних грантових програм та підтримку окремих видів туризму. Туристична галузь Австралії активно вивчається спеціалістами у галузі країнознавства, економіки і географії туризму [1, 2]. Інформаційна база щодо функціонування туристичного ринку Австралії широко представлена на державних та спеціалізованих інформаційних сайтах [3-10]. Ця база дозволяє прослідкувати основні тенденції у розвитку туристичної інфраструктури та туристичного руху за останні два десятиліття [5, 7].

Мета представленої дослідження – комплексний аналіз туристичного ринку Австралійського Союзу як одного з міжнародних ринків з високоінтенсивним розвитком. При цьому вирішувались наступні завдання:

- 1) вивчення сучасного стану розвитку індустрії туризму Австралії та її основних складових (інфраструктури, транспортного забезпечення);
- 2) аналіз головних ринкових продуктів та їхнього організаційно-інформаційного забезпечення;
- 3) оцінка державних програм з підтримки суб'єктів туристичної галузі.

Туризм є найбільшим і найшвидше зростаючим сектором економіки у світі. Загалом на туризм припадає 11% світового валового продукту. Міжнародний туристичний рух складає майже 700 мільйонів туристів на рік, а до 2020 року ця цифра подвоїться. Австралію вважають однією із найпривабливіших країн у міжнародному туризмі, останніми роками кількість іноземних туристів тут складає 4-5 млн. осіб на рік [7].

Туристичну інфраструктуру досліджуваної країни утворюють 4339 готелів різного класу, 2437 закладів системи B&B, 378 квартир для сезонного найму, 14623 ресторанів та розвинута транспортна інфраструктура.

Таблиця 1.
Типи закладів розміщення туристів у найпопулярніших туристичних центрах і місцевостях Австралії (дані за 2010 р. [7])

Туристичні центри і місцевості	Кількість закладів розміщення кожного типу				Загальна кількість закладів розміщення
	Готелі	Заклади B&B	Спеціалізовані заклади	Орендоване житло	
Аделаїда	73	16	48	4	141
Брісбен	154	33	70	1	258
Канберра	48	9	9	-	66
Дарвін	36	12	28	3	79
Великий Бар'єрний риф	61	18	56	16	151
Мельбурн	208	27	92	60	387
Новий Південний Уельс	1381	806	888	94	3169
Перт	71	32	48	14	165
Сідней	235	79	129	29	472
Тасманія	192	206	242	6	646

Заклади розміщення. Готелі Австралії класифіковані відповідно до світових стандартів, але в них не «зірковість», а класи: 5* – De Luxe, 4,5* – superior first class, 4* – first class, 3,5* – superior tourist class, 3* – tourist class. Тому найчастіше клас готелю вказують наступними позначеннями: T – Tourist; S – Superior; F – First; D – De Luxe. У всіх туристичних місцевостях Австралії є відповідна база розміщення туристів різного типу. Зок-

рема, велика кількість таких закладів розташовані у найпопулярніших туристичних центрах (табл. 1) [7]. Серед усіх штатів і територій Австралії найбільше закладів розміщення є у Новому Південному Уельсі (3169 закладів), з яких 1381 – готелі, 806 – заклади типу B&B, 888 – спеціалізовані заклади (гірські курорти, дайвінг-центри та ін.), 94 туристичних квартир та будинків. На острові Тасманія є 646 закладів розміщення, з яких 192 – готелі, 206 – заклади типу B&B, 242 – спеціалізовані заклади (морські курорти, дайвінг-центри та ін.) і лише 6 туристичних будинків. Це пов'язано перш за все з тим, що туристи на Тасманії надають перевагу закладам розміщення з ресторанами, бо так простіше організувати харчування.

За кількістю готелів серед туристичних центрів передують Сідней, Мельбурн і Брісбен (235, 208 і 154 заклади відповідно), оскільки вони є найбільш відвідуваними центрами Австралії. Крім того така велика кількість готелів обумовлена ще й необхідністю одночасного поселення великої кількості туристів, які відвідують спортивні та культурні заходи (змагання, фестивалі, виставки та ін.), а також забезпечити житлом учасників самітів, міжнародних конференцій тощо. На другому місці за кількістю тут є спеціалізовані заклади розміщення (переважно це морські курорти на узбережжі). Значно менша кількість готелів та інших закладів розміщення в Аделаїді, Перті, Канберрі і Дарвіні. Великий бар'єрний риф також є однією із найбільш відвідуваних туристами місцевостей, але на його території всього 151 заклад розміщення туристів, оскільки всі вони розташовані на островах з обмеженою площею.

Проте на території Великого Бар'єрного рифу і Тасманії найдорожча середня вартість 1 доби проживання у готелі – 1000 доларів США і більше (табл. 2). Це зумовлено високим класом готелів і великою популярністю цих місцевостей серед туристів. Високими є середні ціни за добу проживання у готелях Сіднею (\$ 950 і більше), трохи нижчі у готелях Аделаїди, Брісбену, Мельбурну, Перту (550-650 доларів США), а найнижчі – у Дарвіні і Канберрі (500-400 доларів США) [7].

Таблиця 2.

Класи готелів та середня вартість проживання (за добу) у найпопулярніших туристичних центрах і місцевостях Австралії (дані за 2010 р. [7])

Туристичні центри і місцевості	Загальна кількість готелів	Кількість готелів відповідного класу					Середня вартість проживання за добу, долари США
		1*	2*	3*	4*	5*	
Аделаїда	73	-	-	4	24	2	0-550+
Брісбен	154	-	1	12	34	5	0-600+
Канберра	48	-	-	4	12	1	0-400+
Дарвін	36	-	-	7	10	2	0-500+
Великий Бар'єрний риф	61	-	1	11	18	6	0-1000+
Мельбурн	208	-	-	19	63	16	0-550+
Новий Південний Уельс	1381	-	5	83	138	26	0-1000+
Перт	71	-	-	17	20	6	0-650+
Сідней	235	-	5	28	60	20	0-950+
Тасманія	192	-	1	19	30	2	0-1000+

Особливу роль серед закладів розміщення займають мережеві готелі. У туристичних центрах Австралії діють заклади таких готельних мереж як Accor, Best Western, Carlson, Choice, Four Seasons, Hilton, Hyatt, InterContinental, Marriott, Orient-Express, Starwood, Wyndham. Це дозволяє гостям певніше почуватися при прибутті і поселенні у різних місцевостях. Є клієнти, які завжди зупиняються у готелях певної мережі, куди б вони не подорожували.

Показники роботи закладів розміщення в Австралії чітко вказують на сезонні зміни попиту на їхні послуги – улітку (грудень – лютий) попит збільшується, так як і на решту туристичних послуг. Наприклад, у IV кварталі 2009 загальної виручка закладів розміщення з 15 або більше номерів збільшилася на 0,7% до \$ 1916,9 млн. порівняно з III кварталом 2009 року. За той же період завантаженість номерного фонду для закладів з 15 і більше номерами складала 62,7%, що на 0,3% вище, ніж у попередньому кварталі [4].

У I кварталі 2010 року виручка від розміщення склала \$ 2053,2 млн. для готелів, мотелів і апартаментів з 5 і більше номерами, включаючи \$ 1974,0 млн. для підприємств з 15 і більше кімнатами та \$ 79,3 млн. дол. США для підприємств з 5-14 номерами. Найбільшу виручку мали заклади з 15 і більше кімнат, розташовані у Новому Південному Уельсі (\$ 661,8 млн.) і Квінсленді (\$ 464,4 млн.). Виручка караван-парків складала \$ 299,5 млн. (з них короткострокові збори – \$252,9 млн.), найбільшою вона була у Новому Південному Уельсі – \$ 112,2 мільйона або 37,5% загально австралійської. Виручка від розміщення у хостелах складала \$ 65,2 млн. [4].

У першому кварталі 2010 року середня добова вартість за кімнату становила \$ 151,41 у закладах з 5 і більше номерами. Це сильно вплинуло на завантаженість номерів у закладах з 15 і більше номерами – вони були завантажені на 96,1%, бо середня добова ціна номера складала лише в \$ 153,73. Для закладів з 5-14 номерами у середньому доба проживання коштувала \$ 110,05. Середня вартість номерів за добу у 5-зіркових закладах складала \$ 221,24, тоді як у 1-зіркових – \$ 82,47 [4].

У цей період середня завантаженість номерного фонду усіх закладів становила 62,2%. Найвищою була завантаженість номерного фонду 5-зіркових закладів – 75,3%, 3-зіркових – 50,5%, 1-зіркових – лише 32,7%. У 5-зіркових закладах із 15 і більше номерів цей показник становив 75,3%, а у закладах тієї ж категорії з 5-14 номерами – лише 46,5% [4].

Середня тривалість перебування гостей у номерах у другому кварталі 2010 року складала 2,3 дні. Для підприємств з 5-14 номерів цей показник складав 1,9 днів. У Квінсленді в закладах з 15 і більше номерів середня тривалість перебування складала 2,7 днів, у Західній Австралії – 2,5 днів, а у Тасманії – 2,0 днів [4].

У II кварталі 2010 року виручка від розміщення склала \$ 1912,5 млн. для готелів, мотелів і апартаментів з 5 і більше номерами, включаючи \$ 1841,7 млн. для підприємств з 15 і більше кімнатами та 70,9 млн. дол. США для підприємств з 5-14 номерами. Найбільшу виручку мали заклади з 15 і більше кімнат, розташовані у Новому Південному Уельсі (\$ 575,0 млн.) і Квінсленді (\$ 461,5 млн.). У цей же період виручка караван-парків складала \$ 265,4 млн., найбільшою вона була у Новому Південному Уельсі – \$ 82,2 мільйона або 31,0% загально австралійської [4].

У другому кварталі 2010 року середня добова вартість за кімнату становила \$144,98 у закладах з 5 і більше номерами. Це сильно вплинуло на завантаженість номерів у закладах з 15 і більше номерами – вони були завантажені на 94,9%, бо середня добова ціна номера складала лише в \$ 147,18 (тобто, лише на кілька доларів США вища, ніж у попередніх закладів з нижчим стандартом). Для закладів з 5-14 номерами у середньому доба проживання коштувала \$ 104,48. Середня вартість номерів за добу у 5-зіркових закладах складала \$ 221,24, тоді як у 1-зіркових – \$ 82,47 [4].

Загалом, у цей період середня завантаженість номерного фонду усіх закладів становила 59,7%. Завантаженість номерного фонду у 5-зіркових закладах становила 72,6%, тоді як у 1-зіркових – лише 31,7%. У 5-зіркових закладах із 15 і більше номерів цей показник становив 72,8%, а у закладах тієї ж категорії з 5-14 номерами – лише 41,1%. Завантаженість номерів у караван-парках становила 53,2%, причому у короткотермінових – 50,2%, а у довготермінових – 74,6%. Завантаженість номерного фонду хостелів складала 47,5%, найвищим це показник був у Квінсленді (52,2%) і Північній території (52,1%) [4].

Середня тривалість перебування гостей у номерах у другому кварталі 2010 року складала 2,2 дні. Для підприємств з 5-14 номерів цей показник складав 1,6 днів. У Квінсленді в закладах з 15 і більше номерів середня тривалість перебування складала 2,6 днів, у Західній Австралії – 2,5 днів, а у Тасманії – 2,0 днів [4].

Заклади харчування. В Австралії працює 14623 ресторанів (дані на 2010 рік) [7]. Практично у кожному з ресторанів до меню додають страви місцевої кухні. Австралійська кухня – одна з найбільш різноманітних і «строкатих» кухонь світу. Ґрунтуючись на англо-ірландських традиціях, вона увібрала величезну кількість кулінарних прийомів азійської кухні, особливо японської, китайської і малайської.

Транспортна інфраструктура. Загальна довжина державних залізниць Австралії складає 33 370 км і підпорядковуються вони Національній залізничній корпорації. В той же час Австралія зуміла якнайкраще скористатися з можливостей авіаційного та автомобільного транспорту. За кількістю автомобілів на душу населення Австралія стоїть на одному рівні з США і Канадою. Мережа автошляхів у заселених районах густа і сучасна. Загальна довжина дорожньої мережі становить 803 000 км, але вона розподілена нерівномірно. Достатньою мірою забезпечені дорогами тільки східні, південно-східні і південно-західні райони країни. Лише 40% усіх доріг має тверде покриття – асфальтове або бетонне. Багато доріг лише грубо укочені або мало відрізняються від стежок, інші мають гравійне або пухке кам'яне покриття. У сільських і віддалених місцевостях у вологий сезон дорожнє сполучення іноді припиняється на тижні. Є кільцева дорога з твердим покриттям, що оперізує материк, і субмеридіональна дорога Дарвін–Аделаїда.

Країна має три авіакомпанії міжнародного класу, великі аеропорти в Сідней, Мельбурні, Брісбені і Перті і транзитний аеропорт в Дарвіні. Авіація широко використовується для зв'язків усередині країни не тільки між містами, а й між окремими фермами. Користуються нею і в сільськогосподарському виробництві, і в побуті. Є служби «літаюча яловичина», «літаючий лікар», «літаюча пошта» тощо. Розвиток повітряного транспорту в Австралії допоміг налагодити сполучення із зовнішнім світом і всередині країни. На внутрішніх лініях пасажирські перевезення забезпечуються головним чином авіакомпаніями «Куонтас» і «Ансетт». Крім того, міжнародними перевезеннями займалася державна компанія «Куонтас». У 1990-х роках компанії «Куонтас» і «Остреліан ерлайнз» злилися, об'єднана компанія «Куонтас» була приватизована і тепер обслуговує і внутрішні, і міжнародні рейси.

Австралійський національний туристичний ринок відносять до високоінтенсивних, куди входять країни високого рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму експортного спрямування, що переважно приймають туристів [1].

В Австралії найбільшою популярністю користуються наступні види туризму: відпочинковий (відпочинок на пляжі), пригодницький, діловий, культурно-пізнавальний, масовий (відвідання масових спортивних і культурних заходів) та шопінг-туризм. Також популярними є зимові види відпочинку на гірськолижних курортах Австралійських Альп.

Відпочинок на пляжі є дуже популярним як серед австралійців, так і серед іноземних гостей. Найпопулярнішими місцями відпочинку типу «сонце+пісок» є Сідней, Байрон-

Бей (Новий Південний Уельс), Великий Бар'єрний риф і Голд-Кост (Квінсленд), Перт (Західна Австралія).

У Сідней є десятки прекрасних пляжів за півгодини їзди від центру міста, ще кращі пляжі розташовані на невеликій відстані від міста. Знаменитий пляж Бонді-Біч на вихідні відвідують до 40 000 осіб. Легендарний Байрон-Бей зі знаменитим маяком має одні з найкращих пляжів з білим піском у всій Австралії. Ця місцевість розташована на стику Коралового і Тасманового морів, тут чисті пляжі з відносно невеликою інфраструктурою і прекрасне місце для зустрічі з афалінами, скатами, китами і морськими черепахами. Важко перевершити пляжний відпочинок на Великому Бар'єрному рифі – тут одні з найкращих піщаних пляжів світу і постійна температура води цілорічно завдяки підводним термальним джерелам, а також чудові хвилі для серфінгу. Ідеальним місцем для серферів різного рівня підготовки є Серферний Рай на Золотому Узбережжі (Голд-Кост) у Квінсленді. За 48 км від Брісбена простягається на 18,5 км пляж Серферний Рай – нескінченні площі чистого піску. Сюди зі всього світу з'їжджаються серфери протягом цілого року. Не менше відомі також пляжі міста Перт: цивілізований Коттесло підходить для родинного відпочинку, плавців і снорклінгу; а природніший Скарборо на північ від міста удень популярний серед серферів (через хвилі, вітер і змії), а вночі перетворюється на нічний клуб зі сценою.

Найпопулярнішими місцями для пригодницького туризму є Великий Бар'єрний риф (штат Квінсленд) та національний парк Фліндерс-Рейнджес (Південна Австралія).

Великий Бар'єрний риф простягається на 1400 миль уздовж узбережжя Квінсленду – цей кораловий риф з 1500 видів риб внесено до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Великий вибір туристичних занять поблизу узбережжя (підводне плавання, підводне сафарі та ін.) тут поєднується з пригодами на суші – банжі-джампінг і рафтинг через тропічні ліси поблизу Кернсу. У національний парк Фліндерс-Рейнджес легко дістатися з Аделаїди – усю територію пронизують мережі пішохідних і велосипедних маршрутів, що проходять попри численні печери, глибокі ущелини, пасовиська кенгуру. Заглибитися у дику природу можна під час сафарі на джипах.

Культурно-пізнавальний туризм ґрунтується на ознайомленні з історико-культурними пам'ятками різних епох [2]. Одним із напрямів є давні наскальні розписи (так звані «рентгенівські рисунки») і стоянки давніх людей, та сучасний традиційний уклад життя і народне мистецтво аборигенів Австралії. Другий – історико-культурні пам'ятки з часів перших переселенців (особливо, суди, в'язниці, поштові станції та ін.) і сучасні шедеври архітектури і мистецтва. Традиційно найпопулярнішими місцями для ознайомлення з історією і культурою є Сідней, Мельбурн і Аліс-Спрінгс – Червоний Центр. Сідней і Мельбурн мають багато визначних пам'яток колоніального і пізніших періодів. А відомий Аліс-Спрінг починався як поштова станція імені Стюарта у середині 1800-х років. У 1933 році цьому містечку дали сучасну назву Аліс-Спрінгс, зараз воно виконує функцію столиці австралійської глибинки і відправного пункту для відвідування Улуру (Аєрс-Рок). Аборигени Австралії – найдавніша з цивілізацій на Землі і одна з найменш вивчених. З XIX століття їх вважають найпримітивнішою культурою на планеті, але насправді у них розвинута багатогранна культура, яка і формує їхній делікатний й одночасно динамічний і насичений уклад життя.

Австралія – одна із високо розвинутих країн і має чудові можливості для розвитку ділового туризму (бізнес-туризму) [3]. Австралійські туроператори разом з Австралійською торгівельною палатою пропонують широкий вибір бізнес турів для іноземних і австралійських спеціалістів – стажування, участь в галузевих виставках, конгресах тощо. Пере-

дусім це цікаво для: керівників атомної промисловості; банківської і фінансової індустрії; будівельників (будівництво мостів, багатоповерхівок, аеропортів); спеціалістів у галузі міського планування і співробітників органів обласного, міського і районного управління; керівників і спеціалістів підприємств нафтової і газової промисловості; працівників підприємств зв'язку; медичних працівників; спеціалістів у галузі харчової промисловості (м'ясо-молочна, мукомельна і т.д.); спеціалістів служб надзвичайних ситуацій і екстреної допомоги; працівників гірничої промисловості (залізна руда, вугілля і нікель). У рамках бізнес-турів, крім участі у виставкових і конференційних заходах пропонують відвідати підприємства відповідних галузей, можливе також індивідуальне і групове стажування. Заклади розміщення бізнес-туристів у найбільших містах (Сідней, Мельбурн, Брісбен, Канберра та ін.) також добре пристосовані для прийому ділових людей – у них часто наявні конференц-зали різної місткості, кімнати для переговорів, у деяких – вільний доступ до Інтернету, обладнання для організації презентацій тощо.

Для шоп-турів найкращими місцями є бурхливий Сідней з численними крамницями (наприклад лише в одному Будинку Королеви Вікторії зосереджено 200 бутіків), найпопулярнішими серед туристів є магазини на Джордж-стріт і Пітт-стріт [3]. Не менш приваблива для шопінгу і Аделаїда. Торговий центр Рандл-Молл у центрі міста налічує понад 800 крамниць і є безперечним лідером за кількістю покупців. Тут можна знайти практично все – від свіжих продуктів і виробів місцевих аборигенів до останніх моделей одягу найвідоміших світових брендів. Аделаїда також є центром продажу опалів з копалень Південної Австралії.

«Візитна картка» Австралії – дорогоцінні й напівкоштовні камені: опали, сапфіри, рожеві діаманти (їх добувають тільки тут), перли. Фірмовий товар в Австралії шерсть. Одяг з шерсті можна купити тут набагато дешевше, ніж він коштуватиме в Європі. Великою популярністю серед туристів користуються традиційні вироби аборигенів: бумеранги, речі з дерева, глиняний посуд. Режим роботи магазинів у різних штатах різний.

Найвідомішими гірськолижними курортами Австралії є селище Тредбо і долина Перішер (національний парк Костюшко у Новому Південному Уельсі) [2]. Тредбо є зразком європейського села у курортній гірській місцевості з базою розміщення туристів різного класу (готелі, сезонні квартири тощо), магазинами, нічними клубами, закладами харчування. Тут 50 осіб обслуговують 14 підйомників. Є траси для професіоналів і початківців, серед яких найдовша траса в Австралії (дві милі) з перепадом висок у 2200 футів. Високо в засніжених горах Нового Південного Уельсу розташований найбільший гірськолижний курорт країни Перішер-Блу, який об'єднує 4 села (Перішер, Смітгін-Холс, Блу-Кав і Гатегі) і сім гірських вершин (у тому числі п'ять високих), де розташовано 49 підйомників. Цей курорт пропонує широкий спектр спусків, 60% з яких мають середній рівень складності.

Протягом жовтня 2010 року короткострокові візити до Австралії (505 800 випадків) збільшилися на 1,0% порівно з вереснем цього ж року (501 000 випадків). Ця послідовність прослідковується щомісячно – на 1,2% у серпні та на 1,1% у вересні 2010 року порівняно з попередніми місяцями. Це свідчить, що кількість приїздів до Австралії на короткий термін (до 7 днів) збільшується у літній (для цієї півкулі) період [5].

Короткострокові вильоти мешканців з Австралії протягом жовтня 2010 року (605 300 випадків) також зросли на 0,3% порівняно з вереснем (603 400 випадків). Подібні зміни відбувалися і перед тим – збільшення виїздів на 0,8% у серпні і 0,3% у вересні 2010 року порівно з попередніми місяцями. За поточними оцінками, виїзна тенденція на 10,9% зросла порівно з жовтнем 2009 року.

Сьогодні одним із найпопулярніших способів ознайомлення з Австралією є оренда автомобілів і самостійна подорож країною [2]. Австралійські компанії пропонують дуже великий вибір машин на прокат і цікаві програми для автотуристів. Проте для тих, хто має небагато часу і насичену програму перебування, вигідніше подорожувати за допомогою повітряного транспорту – внутрішні авіакомпанії пропонують дуже вигідні ціни на повітряні перевезення, оскільки постійно конкурують між собою. Інколи переліт обходиться дешевше від переїзду автомобілем.

Організатори туризму. Останніми роками щорічно Австралію відвідувало до 4 млн. іноземних туристів [3]. Проте, за даними звіту організації Tourism Australia, протягом трьох кварталів 2009 року їх кількість склала 5 098 013 осіб віком від 15 років і старше. Кількість іноземних туристів знижувалась лише після терористичних актів у США у вересні 2001 року та кількох спалахів атипової пневмонії у Південно-Східній Азії у 2001-2003 роках. Загалом, головними країнами, громадяни котрих обирають Австралію для свого відпочинку, є: Нова Зеландія, Японія, Великобританія, США, Китай, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія і Німеччина. Найбільшим джерелом відвідувачів у 2009 році залишилась Нова Зеландія (1 005 664 осіб), на другому місці Великобританія (620 073 особи), потім США (431 171 осіб) і Японія (347 960 осіб). Головними туристичними напрямками іноземного туризму є Сідней, Мельбурн, Брісбен і Кернс.

В Австралії працює близько 200 туроператорів [4]. Найбільші міжнародні туроператори Австралії мають свої представництва у країнах Європи, Північної і Південної Америки, Азії («Australian Travel Marketing», «Australian Travel Club», «New World Tours»), інші – самі є представництвами міжнародних компаній («American Express Travel Related Services», «Russian Gateway Tours», «Southern World Vacations (Australia) Pty Ltd», «Saga Holidays (Australasia) Pty Ltd.»). Як міжнародні, так і регіональні туроператори мають різнопланові пропозиції для іноземних і вітчизняних туристів, тісно співпрацюють безпосередньо з виробниками туристичних послуг та входять до галузевих асоціацій та об'єднань. Деякі з туроператорів мають свої відділення у найбільших туристичних центрах країни, наприклад, «Wattleland Pty Ltd.» (Сідней, Мельбурн, Перт), «Kintetsu International Express» (Серфер-Парадіз, Сідней), «Holiday Pacific» (Серфер-Парадіз, Аделаїда), «General Travel Australia Pty Ltd.» (Сідней, Чапер-Хілл).

Є також туроператори, які спеціалізуються на певному регіоні (переважно Тихоокеанському), видах туризму (відпочинковий, екологічний, пригодницький та ін.). Серед спеціалізованих туроператорів можна виділити наступні: «A.T.S. Pacific Pty Ltd.» (Сідней) та «A.T.S. Pacific» (Кернс) – пляжний відпочинок, дайвінг, підводні сафари, круїзи та ін. заняття на узбережжі; «Valentino Holidays» організовують романтичні канікули та весільні подорожі для подружніх пар і закоханих; «Travel for Sports», «Study Venture International», «Southern Sky Travel», «Southbound Australia», «Southern River Travel» організовують усі види активного відпочинку (усі види спорту, лижі, сплави по річках та ін.). Такі туроператори як «AWT Adventure Travel» і «Adventure World (Adventure Pacific)» спеціалізуються на пригодницькому туризмі у різних куточках Австралії і за кордоном. «Experience Tours Australia» спеціалізуються на організації ділового туризму з метою відвідання галузевих виставок, обміну досвідом тощо. «Contiki Holidays (Australia) Pty Ltd.» та «Thomas Cook Ltd.» є найвідомішими організаторами морських круїзів та усіх видів туристичних занять, пов'язаних з океаном. А туроператор «Best of the Kimberley» займається організацією спеціалізованих турів по місцях видобування дорогоцінних каменів та інших корисних копалин.

Туроператори Австралії пропонують цілу низку добре спланованих цікавих турів для вітчизняних та іноземних туристів. Загалом налічується 2912 туристичних і екскурсій-

них маршрутів. Маршрути пропонують різноманітні за напрямком і ціною, у програмі турів планують відвідування історико-культурних та природних визначних місць Австралії, відвідування національних парків і резервацій аборигенів, шопінг, морські круїзи, відвідування островів, рибальство, дайвінг та ін.). Дуже часто до таких турів включають і відвідування Нової Зеландії – це ще більше збагачує туристичний продукт).

Вартість турів коливається від \$1500 до \$ 12500 великою мірою залежить від кількості осіб в групі, оскільки найпопулярнішими видами транспорту є орендовані невеликі літаки і яхти для морських круїзів. На невеликі відстані використовують також автомобільний транспорт. Усі ці транспортні засоби мають визначену кількість місць, тому групи (а відповідно і вартість туру для 1 особи) розраховують, виходячи з їхньої місткості. Також на ціну туру впливає вартість проживання у готелі (залежить від класу) і заплановані у програмі заходи.

В Австралії туристичними агентами часто виступають готелі, ресторани, музеї, транспортні компанії та ін., які мають у своєму складі туристичні відділи. Тут усе пристосовано для того, щоб туристи не мали потреби довго шукати необхідну туристичну інформацію і зазнавати через це будь-яких незручностей. Крім того, туристичні відділи розташовані безпосередньо на вищезгаданих підприємствах (безпосередньо у місцях великого скупчення туристів) і не мають потреби витрачати кошти на облаштування своїх офісів. Турагенти дуже мобільні, мають невеликий штат (2-3 особи), які інколи є співробітниками підприємства розташування.

Загалом, різноманітні туристичні послуги надає 45% усіх підприємств Австралії, які так чи інакше працюють у галузі туризму. Іноді це видавництво буклетів, путівників, листівок і різноманітної сувенірної продукції для туристів.

Перспективи туристичної галузі. Уряд Австралійського Союзу намагається створити якнайкращі умови для розвитку туристичної галузі країни та забезпечення її конкурентоспроможності на світовому туристичному ринку. Особливу увагу приділяють впровадженню інновацій, підвищенню якості надаваних туристичними підприємствами послуг, розвитку малих підприємств, забезпеченню сталого розвитку окремих місцевостей і регіонів, створенню маркових регіональних та міжрегіональних продуктів та нових брендів. Для підтримки ініціатив у галузі туризму уряд впроваджує кілька проектних програм [8-10].

Australian Tourism Development Program ATDP є конкурентоспроможною грантовою програмою, яка спрямована на надання допомоги у розвитку туризму в усій Австралії. Вона підтримує такі ініціативи, які [10]:

- сприяють розвитку туризму в регіонах та сільських районах Австралії;
- сприяють довготерміновому економічному зростанню;
- збільшують відвідуваність і число відвідувачів на всій території Австралії;
- підвищують витрати іноземців та місцевих мешканців на туризм в Австралії;
- підвищують конкурентоспроможність Австралії як туристичного напрямку.

Зараз цю програму реформовано у кілька окремих грантових програм під загальною назвою TQUAL. Метою TQUAL-грантів є стимулювання сталого розвитку в австралійській індустрії туризму шляхом підтримки ініціатив, які спрямовані на:

- розробку інноваційних продуктів, послуг або системи послуг в індустрії туризму;
- безпосереднє сприяння довгостроковому економічному розвитку господарства в регіоні;
- розвиток та підтримку високої якості обслуговування відвідувачів та обмін досвідом.

Короткий огляд TQUAL-грантів можна знайти на Інтернет-сторінці програми TQUAL [10]. 15 грудня 2009 міністр з туризму Австралії Мартін Фергюсон оголосив список проєктів, які успішно отримали фінансування в рамках TQUAL на загальну суму \$ 8283000. Усе фінансування розподіляється за трьома категоріями: інноваційні проєкти з туризму (фінансування від \$5 000 до \$100000), комплексні проєкти розвитку туризму (фінансування від \$100 000 до \$500000) і національні або секторні туристичні ініціативи (фінансування від \$25 000 до \$500000).

Усі ці проєкти спрямовані на розвиток туристичної індустрії Австралії, а саме на: впровадження найуспішнішого світового досвіду розвитку туризму як в окремих регіонах, так і в країні загалом; розвиток співпраці між органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, приватними підприємствами, національними та галузевими організаціями і асоціаціями з розвитку туризму.

Ще одним із напрямів розвитку туристичної індустрії та удосконалення роботи підприємств туристичного напрямку є Австралійська Урядова Ініціатива AusIndustry – основний вид діяльності Департаменту інновацій, промисловості, науки та досліджень уряду Австралії [8]. Одним із напрямів цієї програми є розвиток туристичної індустрії. AusIndustry пропонує бізнес-послуги, які ґрунтуються на трьох ключових рушійних силах економічного зростання – інновації, інвестиції та міжнародній конкурентоспроможності. AusIndustry пропонує допомогу для грантів, програм, клієнтів з метою збільшення їхньої конкурентоспроможності шляхом правильного розподілу коштів. Серед її пріоритетів: проведення наукових досліджень; зростання малого бізнесу; впровадження нових технологій; вдосконалення галузевих підприємств; комерціалізація нових технологій і підприємств.

Туристичні організації і національні парки Австралії за підтримки Департаменту природних ресурсів, енергетики і туризму Австралії та Департаменту охорони природи у 2006 році розпочали реалізацію програми «Національні ландшафти Австралії» [9]. Метою цієї програми є збереження визначних ландшафтів і розвиток на цих територіях різних екологічно орієнтованих видів туризму. У всьому світі термін «національний парк» ототожнюється з певним туристичним брендом. Австралія має більше 600 природоохоронних територій, які приваблюють велику кількість відвідувачів – як самих австралійців, так і закордонних туристів. Тому було вирішено розширити партнерство між туристичними та природоохоронними організаціями і посилити значення визначних природоохоронних об'єктів для розвитку екологічно орієнтованих форм туризму. Програма сприяє збереженню природної і культурної спадщини Австралії для наступних поколінь і одночасно заохочує використовувати їх для приваблення вітчизняних й іноземних туристів. Зараз у цій програмі беруть участь такі території як Австралійські Альпи, Уайлдернес, Зелений Австралійський Котел, Червоний Австралійський Центр, Фліндерс, Блакитні Гори, Велика Океанічна Дорога, Какаду, острів Кенгуру і Кімберлі. Останні дві території вступили до програми у 2009 і 2010 році відповідно.

Загалом, усі перспективи розвитку туризму в Австралії скеровані на підтримку зрівноваженого розвитку території. У першу чергу це збереження природної та історико-культурної спадщини з одночасним підвищенням її популярності серед туристів, модернізація існуючої і створення нової туристичної інфраструктури, використання найкращого світового досвіду у впровадженні туристичних продуктів і підвищення якості обслуговування туристів. Велика увага приділяється інноваційним та інвестиційним проєктам у галузі туризму.

Література:

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О.Любіцева – К.: Альтерпрес, 2002. - 436 с.
2. Colin Michael Hall. Introduction to Tourism in Australia: development, issues and change. - Publisher: Prentice Hall. - Copyright: 2007
3. <http://www.tripadvisor.com/Tourism-g255055-Australia-Vacations.html> Australia Vacations, Tourism and Travel
4. <http://www.tourism.australia.com> – Туризм в Австралії
5. <http://www.abs.gov.au> - Australian Bureau of Statistics Статистичне бюро Австралії
6. <http://www.ret.gov.au/tourism/tra/Pages/default.aspx> - Департамент природних ресурсів, енергетики і туризму Австралії
7. <http://www.ret.gov.au/tourism/tra/snapshots/Pages/default.aspx> - Статистичні бюлетені по туризму Австралії
8. <http://www.aph.gov.au> - Офіційний сайт парламенту Австралії.
9. http://www.australia.com/campaigns/nationallandscapes/index.htm?ta_cid=redirect:au:nl – Програма «Національні ландшафти Австралії»
10. Australian Tourism Development Program (ATDP) – Австралійська програма розвитку туризму [http://www.ausindustry.gov.au/Tourism/AustralianTourismDevelopmentProgramATDP/Pages/AustralianTourismDevelopmentPrograms\(ATDP\).aspx](http://www.ausindustry.gov.au/Tourism/AustralianTourismDevelopmentProgramATDP/Pages/AustralianTourismDevelopmentPrograms(ATDP).aspx)

Присяжнюк Ю.І.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТОРГІВЕЛЬНИХ ОБОРОТІВ УКРАЇНИ Й ПОЛЬЩІ

Розглянуто проблеми прикордонних регіонів, транскордонної комунікації, міжнародної транскордонної співпраці.

Ключові слова: євро регіон, транскордонна співпраця.

Рассмотрено проблемы приграничных регионов, трансграничной коммуникации, международного трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: евро регион, трансграничное сотрудничество.

The article deals with the problems of close-boarder regions, transboarder communication, international transboarder cooperation.

Key words: transboarder cooperation.

Для України вступ Польщі до ЄС – це насамперед, значний спад дрібної прикордонної торгівлі, що вже призвів до втрати джерел доходів значною частиною прикордонного населення. Човниковий бізнес, «сіра» транскордонна економіка змінюють свої зміст і форму. Відбувається відмирання примітивних форм транскордонного бізнесу. Ступінь негативності-позитивності цієї тенденції визначатиметься тим, наскільки швидко на зміну напівлегальному дрібному бізнесу придуть легальні форми інноваційного розвитку місцевої економіки в прикордонних регіонах, зокрема приватного сектора з економіки.

Негативні наслідки розширення ЄС можна мінімізувати. Для цього треба, насамперед, максимально узгодити та уніфікувати візові вимоги до громадян України, збільшити пропускну потужність консульських служб, зокрема через відкриття консульств у регіонах України; розглянути можливість відкриття спільних консульств Європейського Союзу у великих містах України; залучати українських прикордонників і митників до багатосторонніх програм і тренінгів, що проводяться для представників відповідних служб країн членів ЄС; запровадити в дію програми «малого прикордонного руху» для громадян, які проживають у прикордонних регіонах.

Щоб допомога ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ на східному кордоні ЄС була ефективнішою, необхідно «інтернаціоналізувати» наявну програму співпраці «Україна – Польща», перетворити її на спільну Програму охорони східних кордонів. Це уможливить участь сусідів у виконанні Плану дій ЄС щодо України в сфері юстиції.

Україна ж повинна неухильно продовжувати курс на завершення договірно-правового облаштування кордонів на основі визнання рівності статусу усіх кордонів, розпочати процес демаркації суходільного кордону з Російською Федерацією. Перелік завдань для українських підрозділів на всій території країни має бути розширений і не повинен обмежуватися перевіркою законності проживання. Ефективний прикордонний контроль ви-

* доцент кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

магає поширення контролю на території підвищеної небезпеки – залізничні станції, ринки. Зростання загрози нелегальної міграції вимагає побудови певної інфраструктури, як, наприклад, центрів утримання нелегальних мігрантів, а також більшої мобільності патрульних служб, по обидва боки кордону.

Своєю чергою Україна та нові члени ЄС, що є сусідами України, повинні змінити підхід до спільного управління спільним кордоном, пристосувавши двосторонню співпрацю та планування щодо поліпшення захисту кордонів до нового контексту – розширення ЄС. Це стосується не лише стандартів ЄС з імплементації, а й перспективи для України бути виключеною з візового списку ЄС, а також допомоги ЄС в захисті східних і північних кордонів держави.

Отже, найбільшим викликом, пов'язаним з появою спільного кордону України та Європейського Союзу, є необхідність облаштування, відповідно до потреб законослухняних громадян, режиму транскордонної комунікації за максимально ефективного захисту від можливих загроз [1].

Польща у своїй закордонній політиці могла б бути більш рішучою. Йдеться, зокрема, про сприяння процесові створення відповідними структурами Європейського Союзу спеціального фонду, кошти якого (йдеться про мільярди євро) використовувалися б у прикордонних регіонах Польщі та України. Такий фонд допоміг би розбудувати мережу двосторонніх контактів – суспільно-політичних, економічних, інфраструктурних тощо. На польсько-українському прикордонні є багато невідкладних справ. Наприклад, ситуація на прикордонних переходах, яку дотепер не вирішено ні у Польщі, ні в Україні. Це також перешкоджає інтенсифікації розвитку економічних контактів.

Вирішення перелічених проблем дасть змогу прикордонним регіонам України більш активно включитись у єврорегіоналізацію, а єврорегіони слугуватимуть фактором активізації участі України в процесах розширення ЄС, уніфікації режимів торгівлі, господарювання та механізмів соціального управління. До того ж єврорегіони є не просто найбільш придатною формою транскордонних зв'язків на континенті, вони можуть стати для України своєрідною компенсацією «інтеграційного пробуксовування» інших напрямів співпраці, зокрема пов'язаних з набуттям сприятливого статусу в торгівлі, запровадженням зони вільної торгівлі, науково-технічного кооперування тощо.

Єврорегіоналізація відповідає потребам створення альтернативних надвеликим структурам мобільних інноваційних фірм, забезпечення менших витрат виробництва на одиницю високотехнологічної, інноваційної продукції [2]. Форми єврорегіональної співпраці можуть значно варіюватися і включати в себе торгові, інвестиційні контакти, спільну реалізацію науково-технічних програм регіонального розвитку, взаємодію в галузі прогнозування науково-технічного прогресу, обмін науково-технічною інформацією, створення постійних і тимчасових наукових колективів, спільних підприємств.

У всіх регіонах України і, насамперед, у прикордонних з Польщею, реалізація кінцевої мети стратегії – це, насамперед, підготовка і вступ України до ЄС – складний і багатогранний процес. Водночас із розв'язанням перелічених специфічних проблем, вступ до ЄС – це й швидке зростання продуктивності праці в українсько-польському єврорегіоні, прискорення науково-технічного прогресу, подолання інфляційних тенденцій, зменшення соціальної та регіональної нерівності на основі глибоких і скоординованих реформ державного сектора на основі децентралізації, підвищення відповідальності на всіх рівнях управління.

За допомогою статистичного аналізу прикордонної співпраці України і Польщі виявлено значні розбіжності у фіксуванні тих самих обсягів переміщення товарів через кордон статистичними органами цих країн (табл. 1.)

Таблиця 1
Товарообіг між Україною та Польщею
 (за даними національних статистичних відомств), млн. дол. США

Рік	Польська статистика			Українська статистика			Розбіжності в обсягах товарообігу
	Експорт	Імпорт	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Товарообіг	
1996	997,8	418,5	1396,3	510,7	362,7	873,4	522,9
1999	702,2	338,4	1040,6	258,5	301,4	759,9	280,7
2000	798,2	475,4	1273,6	312,5	417,9	730,4	543,2
2001	1002,7	449,3	1452	450,8	497,4	948,2	503,8
2002	1180,5	491,6	1672,1	506	537,2	1043,2	628,9
2003	1561,2	744,6	2305,8	763,2	802,4	1665,6	740,2
2004	2031,1	1051,2	3083,3	968,7	979,9	1948,6	1134,7
2005	2584	1015	3599	1406	1010	2417	1181,4
2006	3927,9	1371,1	2599	2109,2	1344,5	3453,7	1845,3

Як бачимо, розбіжності в показниках обсягу товарообігу між польською та українською статистикою впродовж останніх років фактично дорівнювали або й перевищували обсяг українського експорту за українською статистикою та навіть обсяг українського імпорту.

Воєводства, які межують з Україною, намагаються поживляти стратегічну діяльність, яка розширює можливості розвитку торгівлі за умов членства Польщі в Євросоюзі. Однією з форм такої підтримки могло б бути створення в польсько-українському прикордонні інституційних агенцій, торгових центрів, періодичних, міжнародних, конференційно-семінарських та інших презентацій [3]. Оскільки польський східний кордон став східним кордоном усього Євросоюзу, його модернізація – це проблема не лише Польщі й України, а усього Євросоюзу. Йдеться про фінансову підтримку розбудови контрольно-пропускних пунктів і їх кращого оснащення, за стандартами ЄС, а також перепідготовку прикордонних служб обох країн, які обслуговують кордони.

Раніше Польща була поділена на 49 воєводств, як показала практика, такі адміністративні одиниці були замалими, а також економічно, суспільно та політично слабкими, щоб називатися регіонами. І хоч країна, крім того поділялася на 8 макрорегіонів, такий поділ мав штучний характер і існував хіба що в свідомості плановиків та урядовців, як, до речі, нинішні польсько-українські єврорегіони «Карпати», «Буг», «Сян». Сьогодні адміністративна влада регіонального рівня представлена у Польщі 16 самоврядними органами воєводств. Це самоврядування не порушує самоврядування повіту та гміни, а також не виконує функції нагляду за ними. Гміни та повіти у правовому аспекті є рівноцінними об'єктами територіального самоврядування, метою якого визначено забезпечення відповідного рівня життя, динаміки економічного розвитку, діяльності громадського сектора країни. Завданнями самоврядної влади на рівні воєводства є розробка та реалізація стратегії розвитку воєводства.

Досвідом Польщі доцільно скористатися й Україні при проведенні майбутньої адміністративно-територіальної реформи.

На особливу увагу заслуговує сфера міжнародної транскордонної співпраці «Україна – Польща» після створення єврорегіонів «Буг» і «Карпати». Успіх цієї співпраці дає шанс для прискорення господарського розвитку, збільшення обсягів інвестицій і капіталу з-за

кордону, відкриває можливості для багатогранної безпосередньої співпраці гмін, міст, повітів і воєводств, що розташовані по обидва боки кордону. Йдеться про реалізацію спільних проєктів, наприклад, у сфері митної і дорожньої інфраструктури.

Використання загальноєвропейських форм прикордонної співпраці, насамперед, транскордонних об'єднань регіонального типу, впровадження нових моделей господарського функціонування прикордонних областей, в тому числі вільних економічних зон, залучення інвестицій у прикордонні території, розширення гуманітарного обміну, міжрегіональні контакти допоможуть Україні зблизитися з Польщею.

Соціально-економічний розвиток, наприклад єврорегіону «Буг», може відбуватися за двома напрямками: перший — подолання цивілізаційної відсталості, швидкий економічний розвиток, а також інтеграція з ЄС (сценарій «шанс»); другий — гальмування реформ, політична і господарська дестабілізація, і як наслідок — місце на периферії розвиненої об'єднаної Європи (сценарій «загроза»). Враховуючи ці дві крайні ситуації, можна сформулювати три гіпотези регіонального розвитку: поляризація господарського розвитку, економічний і рівномірний розвиток. Остання з гіпотез, на нашу думку, є найоптимальнішою для побудови концепції розвитку єврорегіону «Буг». Вона передбачає, що процес модернізації господарського розвитку узгоджуватиметься з екологічним розвитком. Основою господарської системи єврорегіону будуть метрополії, що слугуватимуть місцем локалізації капіталу, новаторства та європейського бізнесу, і осередки соціально-економічного розвитку європейського значення — «європоліси», які в процесі міжнародної конкуренції утворюватимуть вузли бізнесу і новаторств. Зараз, на жаль, українсько-польські єврорегіони не працюють так, як інші, скажімо, польсько-німецькі, задіяні «знизу» на економічних інтересах. Наші ж, українсько-польські єврорегіони, сформувались «зверху» на підставі домовленостей керівників обласного рангу без урахування інтересів сілрад, гмін. Якщо інтереси окремої сілради, гміни не враховані, то вона й не зобов'язана входити у сформовані єврорегіони. Тому на карті, наприклад польсько-німецьких єврорегіонів, є чимало порожніх місць (дірок) на відміну від суцільної заповненості (без «дірок») карти такого великого єврорегіону, як «Карпати». Це треба враховувати керівництву обох наших держав. Адже організаційні структури (в даному випадку — єврорегіони), сформовані «знизу», на економічних інтересах, — більш довговічні, мобільні. А оргструктури, сформовані «зверху», без урахування економічних інтересів «низів», є безперспективними, нестабільними. До речі, вони були такими й за умов тоталітаризму, базуючись на підсистемі страху.

Членство в ЄС відкрило для Польщі нові перспективи розвитку міжнародної торгівлі й водночас поставило перед нею нові завдання у міжнародній політиці, серед яких одне з головних — підтримання в майбутньому інтенсивних економічних зв'язків із сусідами на сході, особливо з Росією та Україною. Враховуючи структурні зміни, що відбуваються, Польська академія наук прогнозує, що на співпрацю між Україною і Польщею позитивно впливатимуть природні умови, кількість і структура мешканців. Зменшиться відсоток зайнятих у сільському господарстві і водночас зросте кількість зайнятих у промисловості і секторі послуг. Позитивні зміни знайдуть відображення у створенні та розподілі національного доходу. Розрив у розвитку економік обох країн буде зменшуватися, хоча й надалі залишатиметься значним. Надалі існуватиме різниця між рівнем економічного розвитку Польщі та України, що виявлятиметься у диверсифікації структури продукції промислових і сільськогосподарсько-споживчих виробів.

Спираючись на результати діагнозу сучасного стану, а також на аналіз можливостей розвитку Польщі й України, пропонуємо три варіанти сценаріїв, що відрізняються дина-

мікою процесів розвитку і стосуються торговельного обміну між цими країнами: 1) континуаційний, 2) оптимістичний, 3) песимістичний.

Варіант 1 – континуація – передбачає постійне та рівномірне економічне зростання Польщі й України. Разом із зростанням ВВП тенденцію до зростання виявлятимуть експорт і імпорт обох країн. За варіанта 2 – оптимістичного – передбачається значне прискорення економічного розвитку Польщі й України. Завдяки високій динаміці ВВП середній річний темп як експорту, так і імпорту обох країн буде високим. Такі темпи стануть можливими за умови створення сприятливих умов зовнішнього та внутрішнього розвитку. Вважається, що інтеграція Польщі до ЄС і світової економіки буде успішною, стимулюватиме розвиток національної економіки завдяки прибуткам від міжнародної торгівлі, надходжень іноземного капіталу та коштів від структурних фондів.

Варіант 3 – песимістичний – передбачає, що за несприятливих зовнішніх і внутрішніх умов зменшуються темпи економічного зростання, а також обмежується динаміка зростання торговельного обміну. Реалізація цього варіанта малоімовірна, хоча й не виключена.

Майбутнє польсько-українських економічних відносин узагалі та прикордонної співпраці зокрема визначається низкою чинників. Надзвичайно важливо їх систематизувати, відокремивши додаткові шанси та загрози, які будуть пов'язані з подальшою активізацією відносин між цими країнами [4].

Література

1. Розширення Європейського Союзу, вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «Євро Регіо Україна». – К.: К.І.С., 2004. – С. 295.
2. Домбровський О. Міжнародна субрегіональна взаємодія як фактор динамізації національного розвитку та поглиблення кооперації // 36. наук, праць ІСЕМВ НАН України, – 2004. – Вип. 40. – С. 208.
3. Польсько-українське прикордоння / Наук. ред. Б. Кавалко., С. Матковський, А. Міщук. – Замосць, 2005
4. Шлюсарчик Б. Польща в рамках головних торговельних партнерів. Стан і перспективи: – К., 2007. – С. 288.

Циганов С.С.*

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

Розглянуто проблеми формування ефективної кредитно-інвестиційної політики в країнах із трансформаційною економікою в умовах нестабільності фінансових ринків. Аналізується сучасний стан кредитно-інвестиційної діяльності банків в Україні.

Ключові слова: кредитно-інвестиційна політика, банківське кредитування, банківські інвестиції, фінансові ринки, глобальна фінансова нестабільність.

Рассмотрены проблемы формирования эффективной кредитно-инвестиционной политики в странах с трансформационной экономикой в условиях нестабильности финансовых рынков. Анализируется современное состояние кредитно-инвестиционной деятельности банков в Украине.

Ключевые слова: кредитно-инвестиционная политика, банковское кредитование, банковские инвестиции, финансовые рынки, глобальная финансовая нестабильность.

Credit and investment policy effective organization problems in countries with transitional economy during financial market instability are reviewed. Current situation of credit and investment banking activities in Ukraine are analyzed.

Key words: Credit and investment policy, banking credit, banking investment, financial markets, global financial instability.

Постановка проблеми. Серед багатьох проблем, що в сукупності відображають суть глобальної кризи в світовій економіці, ключовою є глибокий спад кредитно-інвестиційної діяльності. Продовження тенденцій, що склалися в кредитно-інвестиційному процесі у країнах із трансформаційною економікою, і насамперед, в Україні приховує у собі реальну загрозу здійсненню безперервного процесу суспільного відтворення і може призвести до повної деградації національного виробництва. Подолання спаду в кредитно-інвестиційному процесі пов'язане з пошуком джерел його фінансування і залученням вільних фінансових ресурсів тих структур, які ними володіють. Враховуючи те, що Україна перебуває на етапі формування ринкової інфраструктури, стає очевидною актуальність дослідження, яке присвячене питанням розширення участі комерційних банків в кредитно-інвестиційних процесах. Проблема залучення коштів банків до інвестування економіки України вимагає всебічного аналізу та усвідомлення умов, які впливають на кредитно-інвестиційну діяльність банків.

Ступінь розробленості проблеми та її невирішені частини. Питання кредитно-інвестиційної діяльності банків є предметом дослідження провідних зарубіжних і україн-

* асистент кафедри банківської справи Університету «Україна»

Науковий керівник: проф. Румянцев А.П.

ських учених-фінансистів. Серед дослідників значний внесок у розвиток теорії кредитно-інвестиційної поведінки банків зробили такі зарубіжні вчені, як М.Бірман, Є.Жуков, В.Колесніков, К.Макконел, В.Енг.Максимо, Я.Міркін, П.С.Роуз, Дж.Сінкі мол., В.Торкановський, В.Усоскін, А.Фельдман, У.Шарп та інші.

Дослідження проблем можливостей включення комерційних банків в інвестування української економіки, зроблені вітчизняними спеціалістами, такими як І.Бланк, О.Дзюблюк, Б.Луців, А.Мертенс, В.Міщенко, О.Мозговий, Д.Лук'яненко, А.Пересада, О.Ступницький тощо.

Однак слід зазначити, що у вітчизняній фінансово-економічній науці не достатньо повно висвітлені проблеми банківських установ як суб'єктів кредитно-інвестиційної діяльності вітчизняних банків, тенденції та перспективи її розвитку.

Мета статті полягає у виявленні та окресленні основних принципів та проблем кредитно-інвестиційної діяльності банків, з якими вони стикаються у процесі реалізації своєї кредитно-інвестиційної політики та визначенні напрямів її вдосконалення в умовах нестабільності фінансових ринків.

Викладення основного матеріалу. Сучасна глобальна економічна криза охопила реальний і фінансовий сектори економіки, призупинила діяльність кредитних ринків, зменшила інтенсивність міжнародної торгівлі, ввела світову економіку в рецесію. В результаті цього сукупні втрати вартості активів на початок 2011 р. оцінювалися більше ніж в 50 трлн. дол. США, що еквівалентно за обсягом світовому ВВП [5, с.78].

Це зумовило необхідність всебічного аналізу змісту та чинників сучасної глобальної фінансово-економічної кризи. Серед багатоманітних чинників, які спричинили таку ситуацію в світовій економіці, найголовнішими вважають легку доступність кредитних грошей та недалекоглядну позичкову політику. Це сприяло створенню надмірної заборгованості домогосподарств через дешеві іпотечні кредити.

Розвиток фінансової глобалізації забезпечується розширенням кредитно-інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК), транснаціональних банків (ТНБ) і механізмами міжнародних фінансових ринків. Вона проявляється у високій мобільності, зростаючій масштабності, диверсифікації й інтеграції міжнародних фінансових ринків і потоків.

Одним з показників рівня розвитку глобалізації фінансів виступає капітал, функціонуючий за межами країни походження в обсязі накопичених іноземних активів, які шукають найприбутковішого застосування.. До складу іноземних активів належать прямі і портфельні інвестиції (акції і боргові цінні папери), вимоги за банківськими кредитами, за міждержавними кредитами тощо. До початку ХХІ ст. обсяг функціонуючого за кордоном капіталу зрівнявся зі світовим ВВП. У 2001 р. іноземні активи у розвинених країнах складали майже 28 трлн. дол. США; у перехідних економіках, що розвиваються – 2,5 – 3 трлн. дол. США [13, с.70].

Протягом останніх років Україна впевнено просувається у напрямку інтеграції до світового фінансового ринку. На останніх етапах трансформаційного періоду по мірі зміцнення банківської системи, відносної макроекономічної стабілізації спостерігається певна лібералізація політики регулювання банківської системи, що позитивно позначається на підвищенні активності її суб'єктів на інвестиційному ринку. Ринок внутрішніх державних запозичень втрачає свої позиції і використовується переважно в частині підтримання необхідного рівня ліквідності обмеженого кола, передусім крупних, банків. Неефективна структура власності виступає одним з головних чинників, що гальмують розвиток фондового ринку, який у перехідний період залишається вузьким і малопривабливим. Корпо-

ративні цінні папери найменш прибуткові і найменш ліквідні, в основному через фінансову нестабільність їх емітентів.

Вихід із фінансово-економічної кризи буде неможливий без значної реструктуризації економіки, і зокрема, банківського сектору, що вимагає нових інвестиційних вливань у всі галузі народного господарства. За умов недостатності власних коштів держави, обмеженості кредитних ресурсів українських банків значного скорочення капітальних вкладень підприємств виникла необхідність у залученні іноземних інвестицій [17, с.65].

На наш погляд, очевидні принаймні два аспекти реструктуризації банківської системи. По-перше, реструктуризація повинна вести до оздоровлення банківської системи, що неможливо без подолання розриву між банківським – лихварським на цей час – і промисловим капіталами, а також без нормалізації справ у реальному секторі економіки. У результаті реструктуризації повинні здійснюватися операції, необхідні для нормального кругообігу капіталу, його акумулювання, трансформації в ефективні інвестиції, приросту і подальшого обігу. Тому в цьому процесі елементи системи, які протягом низки років більш або менш успішно працювали з підприємствами реального сектора і вижили в умовах кризи, повинні отримати додатковий імпульс до розвитку.

По-друге, реструктуризація повинна пройти з найменшими витратами і з максимальним використанням всього позитивного, що напрацьовано російськими та іншими зарубіжними банками. Вважаємо, що з урахуванням цих моментів частина регіональних банків приречена стати нормально працюючою ланкою у схемі переходу інвестицій в реальний сектор економіки [12, с.14].

Необхідність активізації участі банків в кредитно-інвестиційному процесі витікає з взаємозалежності успішного розвитку банківської системи і економіки в цілому. З одного боку, комерційні банки зацікавлені в стабільному економічному середовищі, що є необхідною умовою їх діяльності, з іншого – стабільність економічного розвитку багато в чому залежить від ступеня стійкості і еластичності банківської системи, її ефективного функціонування. Разом з тим, оскільки інтереси окремого банку як комерційної установи орієнтовані на отримання максимального прибутку при допустимому рівні ризику, участь банків в інвестуванні економіки здійснюється лише за наявності сприятливих умов [11, с.17].

Аналіз макроекономічної ситуації необхідно здійснювати на основі показників, що характеризують динаміку виробництва, рівень економічної активності, споживання і накопичення, темпи інфляції, рівень зайнятості населення і процентних ставок, стан державних фінансів, сальдо платіжного та торговельного балансів. Результати аналізу дають змогу оцінити, наскільки загальна ситуація на ринку сприятлива для інвестування, і виявити фактори, що детермінують її в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Саме аналіз таких умов та розвитку ринку інвестицій в Україні може принести значні доходи українським банкам. Але не тільки аналіз таких умов принесе доходи українським банкам, але і напрями інвестиційної діяльності банків.

Кредитно-інвестиційна діяльність банків передбачає формування кредитно-інвестиційної політики, яка представляє формування системи цільових орієнтирів кредитно-інвестиційної діяльності, вибір найбільш ефективних способів їх досягнення. У організаційному аспекті вона виступає як комплекс заходів щодо організації і управління кредитно-інвестиційною діяльністю, направлених на забезпечення оптимальних об'ємів і структури кредитно-інвестиційних активів, зростання їх прибутковості при допустимому рівні ризику. Найважливішими взаємозв'язаними елементами кредитно-інвестиційної політики є стратегічні і тактичні процеси управління кредитно-інвестиційною діяльністю банку [12, с.16].

Основна мета кредитно-інвестиційної політики банку полягає в забезпеченні найбільш ефективних шляхів розширення активів банку з позицій перспектив його розвитку і збільшення його ринкової вартості. З урахуванням цієї мети зміст політики управління інвестиціями можна сформулювати в такий спосіб: кредитно-інвестиційна політика банку являє собою частину загальної фінансової стратегії банку, що полягає у виборі і реалізації найбільш ефективних варіантів розміщення коштів в кредитно-інвестиційні інструменти з метою одержання максимального доходу при обмеженні кредитно-інвестиційних ризиків [16, с.47].

У напрямі диверсифікації кредитно-інвестиційної діяльності банків набувають стійкого розвитку різноманітні схеми кредитування та інвестування реального сектора. Водночас, не зважаючи на певне здешевлення кредитних ресурсів банків, для більшості суб'єктів, що формують кредитно-інвестиційну пропозицію в реальному секторі, вони залишаються дорогими.

Низький рівень реальної кредитно-інвестиційної пропозиції банків, зумовлений неплатоспроможністю суб'єктів її формування, а також повільний процес формування необхідної законодавчої бази та загальна відсутність чітких параметрів інвестиційної політики стримують процес участі банків у операціях фінансового лізингу, кредитування під заставу нерухомості, факторингу, гарантійних і трастових операціях, операціях по управлінню страховими коштами, закумульованими в процесі запровадження системи страхової медицини, страхування пенсій, активізації участі у створенні та в роботі промислово-фінансових груп, банківських холдингів, об'єднань, консорціумів [11, с.19].

Водночас можна констатувати, що в реальному секторі в останній час посилилась орієнтація на середньо- та довгострокове кредитування економіки, обсяги якого зростали вищими темпами, ніж короткострокового, що забезпечило поліпшення строкової структури кредитів у напрямі збільшення частки довгострокової складової, запроваджено низку нововведень, спрямованих на поліпшення умов доступу інвесторів до кредитних ресурсів банків, зокрема завдяки застосуванню механізмів часткової компенсації ставок за кредитами банків, що надаються підприємствам агропромислового комплексу, а також рефінансування Національним банком України банків, які здійснюють довгострокове кредитування інноваційно-інвестиційних проектів. Певні перспективи простежуються щодо ринку корпоративних цінних паперів з числа вже реформованих структур [4, с.96].

Кредитно-інвестиційні вкладення є вагомою складовою активів комерційних банків. Збалансоване зростання активів та покращення їх структури і якості є необхідною умовою стабільного функціонування і розвитку банків. В останні два роки діяльність банківського сектору України характеризувалася стабільним припливом коштів до банківської системи, поживавленням кредитування, нарощуванням регулятивного капіталу банків та зростанням його адекватності, зниженням порівняно з попереднім роком рівня збитків та зменшенням кількості збиткових банків.

За 2010 р. загальні активи банків України (не скориговані на резерви під активні операції) зросли на 8,8 % (за 2009 р. – на 2,9 %) і на 01.01.2011 р. становили 1090,2 млрд. грн. При цьому активи банківського сектору зросли за 2010 р. на 7,0 – 942,1 млрд. грн. порівняно із скороченням на 4,9 % у 2009 р. (в основному за рахунок зростання вкладень у цінні папери). Так частка вкладень у цінні папери у цінні папери в загальних активах зросла в 2,0 рази (на 3,8 п.п.). Питома вага кредитів, що залишались основною складовою активів, зменшилась на 5,3 п.п. [2, с.96].

За 2010 р. відбулося зростання обсягів негативно класифікованих кредитних операцій на 13,0 % (за 2009 р. – в 3,3 рази), а їх частка в загальному кредитній заборгованості збіль-

шилася з 13,1 до 14,9 на 01.01.2011 р. Загальний обсяг зобов'язань банків збільшився за 2010 р. на 5,1 % (за 2009 р. – скоротився на 5,2 %) і за станом на 01.01.2011 р. становив 804 млрд. грн. У структурі зобов'язань банків понад половину становили депозити, їх питома вага зросла за рік до 9,1 п.п. Водночас частка міжбанківських кредитів та депозитів зменшилась на 3,8 п.п. (до 21,5 %), кредитів, що було отримано від міжнародних та інших фінансових організацій – на 0,6 п.п. (до 4,9 %), коштів НБУ – на 2,2 п.п. (до 8,8 %) [14].

У 2010 р. відбулося скорочення співвідношення загальних активів банків до ВВП, яке на 01.01.2011 р. становило 99,6% (на 01.01.2010 р. – 109,7%). Співвідношення активів банків до ВВП зменшилось до 86,1% (на 01.01.2010 р. – 96,4%), зобов'язань до ВВП – до 73,5% (на 01.01.2010 р. – 83,8%), власного капіталу – залишилось на рівні 12,6% [2, с.101].

Основою для зміцнення банківської системи України, підвищення її надійності та стійкості до криз, проведення ефективної кредитно-інвестиційної діяльності є достатній рівень її капіталізації. Як відомо, сумарний капітал усіх банків нашої країни має такі характеристики (станом на 01.01.2011 р. власний капітал банків України збільшився на 22,5 млрд. грн., або на 19,6% (за 2009 р. – зменшився на 3,4%) і на кінець року становив 137,7 млрд. грн. (17,2 млрд. дол. США). Питома вага власного капіталу в пасивах банків на 01.01.2011 р. становила 14,6% (на 01.01.2010 р. – 13,1%). Сплачений зареєстрований статутний капітал за 2010 р. зріс на 26,7 млрд. грн., або на 22,4% - до 145,9 млрд. грн. (18,2 млрд. дол. США), що підвищило рівень капіталізації банківського сектору. За 2010 р. частка іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі банків України збільшилася на 4,8 п.п. – до 40,6%.) приблизно дорівнює розміру капіталу одного із провідних зарубіжних банків, причому темпи його зростання є досить повільними, оскільки у 2003 році балансовий капітал становив близько 10 млрд. грн. (1,9 млрд. дол. США), тобто зріс незначною мірою [14]. Для порівняння у 2000 року капітал таких найбільших банків світу як Citygroup (США) становив 54,4 млрд. дол. США, Mizubo Financial Group (Японія) – 50,5 млрд. дол. США, Bank of America Corp. (США) – 40,6 млрд. дол. США [5, с.40].

А загалом обсяг капіталізації усіх українських банків становить близько 5,0% до ВВП, що створює реальну загрозу фінансовій безпеці держави. Тоді як у Росії – 15,0%, США та ФРН – по 35%. Водночас відношення сукупних банківських активів до ВВП в Україні майже на чверть нижче, ніж у Росії, вдвічі – ніж у США, вп'ятеро – ніж у ФРН. За оцінками західних фахівців, середній рівень депозитів у «дуже багатих» країнах становить 53% до ВВП, «багатих» – 31%, «бідних» – 20%, «дуже бідних» – 13%. В Україні це співвідношення на сьогодні становить 17,5%. Тобто за цим показником ми перебуваємо десь між «дуже бідними» і «бідними» країнами [7, с.86].

Банки з іноземним капіталом належать до окремої групи, оскільки якісно відрізняються від інших українських банків високим рівнем менеджменту, професіоналізмом, досвідом роботи на фінансовому ринку. До того ж іноземні банки можуть розраховувати на фінансову допомогу материнських компаній. Такі банки становлять деяку загрозу навіть системним банкам України, приваблюючи клієнтів більшими позиками, кращим рівнем обслуговування, можливістю зв'язку клієнтів із іноземними партнерами [5, с.80].

Банками з іноземним капіталом в Україні вважаються комерційні банки, більше 10% акцій яких належать нерезидентам. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., створюваним банкам з іноземним капіталом перед реєстрацією необхідно одержати спеціальний дозвіл НБУ [1]. Для цього, крім стандартного набору документів, нерезидентів потребується дозвіл на участь у статутному капіталі українського банку від органу регулювання за місцем реєстрації нерезидента.

Кількість банків з іноземним капіталом за 2010 р. зросла з 51 до 55 (31,3% від загальної кількості діючих банків України), кількість банків зі 100% іноземним капіталом

– з 18 до 20 (11,4% від загальної кількості діючих банків України). На сьогодні іноземний капітал в банківському секторі в Україні представлений 26 країнами. Найбільшу частку в загальній сумі іноземного капіталу становить капітал Росії (24,5%), Кіпру та Франції (по 11,1%), Швеції (10,4%), Австрії (10,0%), Німеччини (8,0%), Нідерландів (5,9%) [14].

В умовах дефіциту довгострокової ресурсної бази інших депозитних корпорацій (банків), складного макроекономічного середовища, коливань валютного курсу гривні та невпевненості у напрямі розвитку економічної ситуації комерційні банки в останній період змушені були проводити обережну кредитно-інвестиційну політику. Кредитування резидентів в Україні здійснювалося в 2010 р. на коротші терміни. У річному обчисленні кредити строком до 1 року зросли на 5,1%, строком від 1 року до 5 років – на 3,3%. Водночас кредити надані на строк більше 5 років у річному обчисленні зменшились на 5,0% [2, с.110].

Значний вплив на розвиток кредитно-інвестиційної діяльності в Україні, і зокрема, банківських установ мала глобальна світова економічна криза. За період з 2007 – по 2010 рр. довгострокові кредити (кредити понад 5 років) збільшилися на 229,3 % і на 01.01.2011 р. становили 56187 млн. грн. або 11,2 % від загального обсягу наданих кредитів. Довгострокові кредити в інвестиційну діяльність за цей же період збільшилися на 328,2 % і складають 29819 млн. грн. (5,9 % від кредитів, наданих суб'єктам господарської діяльності) (табл. 1) [14].

Як свідчать дані НБУ, банки стабільно нарощують обсяги інвестиційного кредитування економіки, проте підприємства з ряду причин не достатньо ефективно використовують ці можливості. Особливо помітним є уповільнення зростання кредитування інвестиційної діяльності банками у 2007 р.

Таблиця 1.
Кредити, надані нефінансовим корпораціям,
за цільовим спрямуванням і строками погашення у 2006 – 2010 рр.

Період	Усього кредитів млн. грн.	Обсяг довгострокових наданих кредитів, млн. грн. *	Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів банків, %	Інші довгострокові кредити в інвестиційну діяльність – всього, млн. грн.	Частка кредитів в інвестиційну діяльність у загальному обсязі кредитів банків в економіку України, %
2006	160503	X		X	
2007	260476	27502	9,8	9085	3,6
2008	443665	46555	10,5	20757	4,7
2009	462215	49848	10,8	24638	5,3
2010	500961	56187	11,2	29819	5,9

Комплексний аналіз стану кредитно-інвестиційної діяльності банків у реальному та фінансовому секторах слід здійснювати в тісному взаємозв'язку із загальною оцінкою обсягів і структури активів банків, їх кредитно-інвестиційних портфелів як загалом по бан-

* кредити понад 5 років: в поточну діяльність, на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, на іпотеку

ківській системі країни, так і в розрізі груп банків і територій у залежності від рівня їх інвестиційної привабливості.

Кредитний портфель банків України на сьогодні має таку структуру. Кредити, надані суб'єктам господарської діяльності (сектору нефінансових корпорацій) на поточну діяльність, складають 68,4 % від загального обсягу кредитного портфеля; кредити, надані фізичним особам (сектору домашніх господарств) – 28,6 %; кредити, надані органам державного управління та небанківським фінансовим установам – 3,0 %. На 01.09.2011 р. залишки за кредитами, наданими резидентам, перевищили докризовий рівень і набули максимального значення за всі роки незалежності України (790,1 млрд. грн.). У розрізі регіонів найбільше кредитів за станом на 01.01.2011 р. надано банками Київської області та м. Києва (50,0%), Дніпропетровської (13,4%), Донецької (6,4%) та Одеської (5,5%) областей [14].

У сучасних умовах продовжується процес концентрації активів, капіталу та зобов'язань у банках України. Виявлено, що на 01.01.2011 р. всього 5,0 % банків (найбільших за розміром капіталу) банки I групи формують 66,8 % сукупних активів банківської системи України, 66,4% капіталу, 66,8% загального обсягу зобов'язань. більше 50 % сукупного кредитного портфеля та майже 65 % портфеля цінних паперів. По мірі зменшення розміру банку відбувається суттєве зменшення обсягів активів, кредитних операцій та операцій з цінними паперами в розрахунку на 1 банк [14].

Про значну деформовану структуру кредитно-інвестиційного портфеля українських банків (значно через нерозвиненість фондового ринку) свідчить низька частка портфеля цінних паперів у сукупних активах. Малі банки кошти в цінні папери практично не інвестують, непривабливі для них практично всі види цінних паперів і, передусім, державні облігації.

Висновки. Банківські кредити та інвестиції виступають одним з основних джерел ресурсів, за допомогою яких потенційні інвестори формують або збільшують власний реальний інвестиційний платоспроможний попит з метою урівноваження його з інвестиційною пропозицією. Розробка кредитно-інвестиційної політики банку є достатньо складним процесом, що обумовлено наступними обставинами. Перш за все, унаслідок тривалості кредитно-інвестиційної діяльності, вона повинна здійснюватися на основі ретельного перспективного аналізу, прогнозування зовнішніх умов (стану макроекономічного середовища й інвестиційного клімату, кон'юнктури кредитно-інвестиційного ринку і його окремих сегментів, особливостей оподаткування і державного регулювання банківської діяльності) і внутрішніх умов (об'єму і структури ресурсної бази банку, етапу його життєвого циклу, цілей і завдань розвитку, відносної прибутковості різних активів з урахуванням чинників ризику і ліквідності і ін.), імовірнісний характер яких утрудняє формування інвестиційної політики.

Крім того, визначення основних напрямів кредитно-інвестиційної діяльності пов'язане з масштабними проблемами дослідження і оцінки альтернативних варіантів інвестиційних рішень, розробки оптимальної, з позицій прибутковості, ліквідності і ризику моделі інвестиційного розвитку. Істотно ускладнює вироблення кредитно-інвестиційної політики мінливість зовнішнього середовища діяльності банків, визначального необхідність її періодичного коректування, обліку прогнозованих змін і вироблення системи оперативного реагування.

Література

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // www.rada.gov.ua
2. Бюллетень НБУ. – 2011. – № 2. – 119 с.

3. Грищенко Т.В., Курищук В.В. Формування системи банківського кредитування експортної діяльності українських підприємств // *Фінанси України*. – 2010. – № 9. – С. 107 – 115.
4. Деревко Ю. Інвестиційні банки: вплив на формування змішаної моделі ринку цінних паперів в Україні // *Банківська справа*. – 2008. – № 1. – С. 90 – 98.
5. Дзюблюк О.В. Глобалізаційні процеси та участь іноземного капіталу у розвитку вітчизняної банківської системи // *Банківська справа*. – 2008. – № 8. – С. 37 – 46.
6. Дзюблюк О. Розвиток банківського сектору в умовах деформації світового фінансового простору // *Вісник НБУ*. – 2011. – № 10. – С. 76 – 83.
7. Івасів І., Корнилюк Р. Вплив іноземних банків на банківську систему України // *Вісник НБУ*. – 2011. – № 10. – С. 84 – 91.
8. Коваленко В.В. Методологічні підходи до створення й розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг України // *Фінанси України*. – 2010. – № 10. – С. 87 – 95.
9. Козюк В.В. Експансія кредиту в системі макрофінансових дисбалансів // *Фінанси України*. – 2010. – № 1. – С. 54 – 61.
10. Корнилюк Р. Вплив іноземних банків на розвиток кредитного ринку України // *Банківська справа*. – 2011. – № 4. – С. 50 – 59.
11. Крючкова І.В., Попельнюхов В.В. Вплив фінансово-економічної кризи на інвестиційну діяльність в Україні // *Фінанси України*. – 2010. – № 8. – С. 15 – 21.
12. Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // *Вісник НБУ*. – 2009. – № 5. – С. 12 – 17.
13. Мозиас П.М. Прямые иностранные инвестиции: современные тенденции / МЭиМО. – 2009. – № 1. – С. 65 – 72.
14. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]: – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
15. Уманців Ю., Ємець В. Економіка України в координатах глобальних фінансових дисбалансів // *Вісник НБУ*. – 2009. – № 5. – С. 32 – 39.
16. Филлюк Г. Інвестиційна складова в інноваційній системі України. // *Банківська справа*. – 2008. – № 1. – С. 43 – 49.
17. Худавердієва В.А. Стратегія залучення іноземних інвестицій в економіку України // *Фінанси України*. – 2010. – № 6. – С. 62 – 69.
18. Чебанов С.В. Международное регулирование прямых иностранных инвестиций: тенденции и проблемы / МЭиМО. – 2009. – № 12. – С. 21 – 32.

Аль Равахнех Рами*

ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ПУТИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ СФЕРЫ УСЛУГ

Розглядаються шляхи перетворення української сфери послуг. Вивчені основні чинники, стримуюче розвиток сфери послуг в Україні.

Ключові слова: перетворення, торгівля послугами, чинники.

The ways of transformation of the Ukrainian sphere of services are examined. Basic factors are studied, retentive development of sphere of services in Ukraine.

Keywords: transformation, trading in services, factors.

Рассматриваются пути преобразования украинской сферы услуг. Изучены основные факторы, сдерживающее развитие сферы услуг в Украине.

Ключевые слова: преобразование, торговля услугами, факторы.

Постановка проблемы. Проведя секторный анализ и установив при этом определенные тенденции и закономерности украинского рынка услуг, необходимо отметить, что на развитие исследуемого нами сегмента экономики Украины осуществляется сдерживающее влияние со стороны целого ряда таких основных факторов: отсутствие действенной судебно-правовой системы и нормативно законодательной основы, несовершенство внешнеэкономической и внешнеторговой политики, отсутствие благоприятного инвестиционного и инновационного климата.

Степень разработанности проблемы. Существенный вклад в разработку вопросов причин и потенциальных путей преобразования украинской сферы услуг внесли следующие ученые Заблоцкая Р.Д., Катаев А., Мелихов А., Румянцев А. П., Коваленко Ю. О., Хаксевер К., Рендер Б., Рассел Р., Мердик Р., Спивак Л.

Цель статьи. Исследовать причины и потенциальные пути преобразования украинской сферы услуг

Изложение основного материала. В Украине правовая система находится в стадии формирования в соответствии с требованиями рыночной экономики. Законодательная база в государстве лишь частично построена в четком соответствии с демократическими требованиями. Поэтому реформа правовой и судебной системы с целью обеспечения их действенности и объективности в защите прав и интересов граждан и бизнеса является одним из главных заданий.

Следует отметить, что интенсивное развитие украинской экономики, в том числе внешнего вектору, невозможный без формирования качественной правовой основы деятельности институтов рыночной инфраструктуры, в которой приоритетная роль должна уделяться гражданскому кодексу страны и системе законов, которые регулируют бан-

* аспірант Харківського національного університета ім.В.Н.Каразіна

ковскую, биржевую, страховую, инвестиционную, торгово-посредническую, аудиторскую и юридическую деятельность [2, с.74].

В то же время неэффективное законодательство, которое заключается в принятии недоработавших и не унифицированных законодательных актов, которыми насыщена отечественная правовая среда, сдерживает не только развитие экономики и осуществление реформ, но и усиливает недоверие и противоречие в обществе, ведет к массовым злоупотреблениям в разных ее сферах.

К сожалению, формирование системы нормативно правовой регуляции в нашей стране происходит стихийно. Именно поэтому, одним из важнейших направлений государственной политики Украины должно стать поэтапное, тщательное научное и практическое исследование правовой основы, каждого отдельного сегмента экономики и, в первую очередь, сектору услуг, что значительно влияет на формирование украинского ВВП и занятость населения. Высокая трансграничность данной сферы вызывает необходимость умелого сочетания национальной и наднациональной регуляции правоотношений, которые возникают.

Поэтому, по нашему мнению, проводить модернизацию правовой системы нужно по таким критериям.

Во-первых, необходимо тщательным образом работать над разработкой новых законов, чтобы избежать в отечественном законодательстве «дыр», «белых пятен» или недоговоренностей. В связи с этим оптимальным решением должно стать заимствование лучших образцов зарубежной законодательной практики в разных сферах ведения хозяйства с широким предыдущим обсуждением и составлением национальных законодательных актов на их основе.

Во-вторых, только четкий, конкретизирован внешнеполитический курс нашего государства на членство в ЕС сможет стимулировать спрос на законы и модели законодательства и будет побуждать принимать их в соответствии с требованиями этого интеграционного объединения в таких направлениях, как торговля, конкуренция, налогообложение и тому подобное.

Следовательно, создание полномасштабной, юридически совершенной, демократической законодательной базы - следующее задание, которое нашему государству необходимо решить как быстрее всего [6, с.42].

Внешняя политика любого государства должна, в первую очередь, рассматриваться, как составная часть комплекса мероприятий, направленных на возобновление и развитие реального сектора экономики.

В Украине регулирование экспортно-импортной деятельности осуществляется на основании Закона Украины «О внешнеэкономической деятельности» от 16 апреля в 1991 г., согласно которому под правовую регуляцию подпадает: внешняя торговля, экономическое, научно-техническое сотрудничество, специализация и кооперация в отрасли производства, науки и техники, экономические связи в отрасли строительства, транспорта, экспедиторских, страховых, расчетных, кредитных и других банковских операций, предоставления разнообразных услуг [2, с.17].

Однако, зависимость структуры украинского экспорта в основном от топливно-сырьевой направленности и проведения малоэффективной таможенной политики не позволяют в полном объеме использовать данный сектор экономики.

Следовательно, правительству рекомендуется более внимательно рассмотреть перспективу развития украинской экономики и разработать целевую внешнеэкономическую стратегию, в которой необходимо обеспечить эффективную регуляцию импорта и стимулирование экспорта конкурентоспособных товаров и услуг.

В этой связи стоило бы усовершенствовать отечественное таможенное законодательство, которое часто идет вразрез с международными нормами, ратифицированными Украиной, например, в области международных перевозок.

Данные противоречия можно объяснить, в первую очередь, тем, что Украина доньше не присоединилась ни к одной из 16 основных международных таможенных конвенций. Ведь именно они отвечают на вопрос, которым должен быть Таможенный Кодекс (МК).

МК Украины, который был принят в 11.07.2002 г. и вступил в силу из 01.01.2004 г., имеет много недостатков. Но самым главным является то, что он содержит около 90 статей непрямого действия, что позволяет таможенным органам время от времени изменять процедуры и порядок таможенного оформления и контроля за помощью внутренних приказов и постановлений правительства, часто крайне неэффективных и необоснованных. Так, нормотворчество таможни, которая была выдана в виде приказа ДМСУ № 445, привела к тому, что частица транзитных грузов, которые проходят территорией Украины, за январь-июль 2004 года сократилась почти на 12% (26,9 млн.т). И это, как следствие, повлекло уменьшение поступлений в Государственный бюджет Украины. В МК также присутствуют и многочисленные обороты типа «на усмотрение таможенного органа», которые тоже осложняют таможенные процедуры и активно влияют на ведение экспортно-импортной деятельности.

В последнее время в географической структуре внешней торговли Украины как товарами, так и услугами постоянно растет значение ЕС, удельный вес которого в украинском экспорте превышает частицу стран СНГ.

Поэтому интеграционный вектор Украины должен быть направлен именно в сторону Европейского Союза, а правовая основа ее внешнеэкономической деятельности должна основываться на базе европейского законодательства, на весь процесс унификации и устранения существующих недостатков которого, как нам кажется, пойдет определенное время [5, с.33].

Остается актуальным и вопрос, который связан с рационализацией украинского экспорта в интересах высокотехнологичной наукоемкой продукции. Так, как нам известно, в структуре украинского экспорта подавляющую частицу занимают товары и услуги, которые являются относительно малодинамичными и характеризуются сокращением их частицы в глобальных продажах, к ним относятся некоторые группы товарной продукции и, в первую очередь, транспортные услуги. Следовательно, повышение частицы «других коммерческих услуг», к которым по определению ОЕСР включаются услуги, которые являются высокотехнологичными в общей структуре экспорта Украины, должно стать для нашей страны первоочередным заданием в формировании перспективной модели международной специализации.

В настоящее время в теневом секторе Украины производится, по разным оценкам, приблизительно 40-50% ВВП. Для сравнения, в развитых государствах уровень теневой экономики составляет: от 5,8% в Австрии, 8,5% в Японии, 13,9% в США, до 20,4% в Италии. В постсоциалистических странах, таких как Россия - 20-40%, Литва, Латвия, Казахстан - 40%, Эстония, Киргизстан - 10-37% [8].

Наличие в нашем государстве достаточно высокого показателя объясняется деформацией отраслевой структуры экономики и, в первую очередь, ее экспортоориентированных отраслей. Значительная роль в формировании теневой экономики в Украине отводится также и сектору услуг. Это, в первую очередь, касается транспортных, строительных, финансовых, распределительных и информационно коммуникационных услуг. И, наконец, переход легальной экономики в тень связан с наличием высокого уровня кор-

рупции и бюрократизма; избыточной регламентацией экономической деятельности; несовершенством налоговой системы.

Искусственно создаваемые многочисленные бюрократические препятствия при проведении регистрационных и разрешительных процедур, в число которых входят: необходимость подготовки большого количества документов, нечеткость требований, длительность сроков получения и частых изменений условий порядка оформления разных документов и разрешений, негативно влияет на качество бизнес среды и плодотворно отражается на формировании теневой экономики.

В настоящий момент разрешительные процедуры регулируются двумя тысячами постановлений Кабмина, нормативными актами министерств и местных органов власти, лицензии же выдают 32 центральных (на 58 видов деятельности) и 27 местных органов власти [7, с.21].

Например, только оформление всей разрешительной документации, необходимой для строительства гостиничного комплекса или реконструкции дома под гостиницу, как правило, затягивается на срок от года до двух с половиной лет, а расходы могут составить 10-15% всех расходов на строительство и открытие объекта.

Также влияет на формирование теневой экономики незначительная, но все же существующая коррупция в структурах власти. За таким условием функционирования экономики правительство предоставляет разным заинтересованным и влиятельным группам льготы, субсидии, прямые или не прямые дотации и привилегии. Те же, в свою очередь, непосредственно влияют на разработку законов и правительственной политики в своих интересах, что в итоге способствует замедлению темпов проведенных в Украине реформ, в которых они, по определению, именно и не заинтересованные. Следовательно, переход от экономики, которая базируется на специальных льготах, к экономике, в которой реально гарантируется верховенство права, является центральным заданием в реализации Европейского выбора и достижения стабильного экономического роста с обеспечением социальной справедливости.

Требуется реформирование и действующее налоговое законодательство, которое является нестабильным, имеет большое количество налогов, частые изменения отчетности.

Для того, чтобы быть уверенным в правильности ведения налогового учета уплаты НДС, налогоплательщику необходимо знать 363 нормативно правовых актов; налогу на прибыль - 278; акцизного сбора - 260.

Как показывает мировой опыт, существуют определенные пределы исключения прибыли (доходов) субъектов рыночной экономики, за которыми исчезает интерес к ведению прозрачной предпринимательской деятельности. Эмпирическим путем установлено, что средний уровень исключения дохода предприятия не должен превышать 35-38%. Сегодня в 28 самых развитых странах мира средняя ставка налога на прибыль предприятий составляет 36,25%. В Украине этот процент значительно более высок, и хотя его сравнивают с налоговой нагрузкой таких развитых стран, как Швеция, Дания, Германия, он все же нуждается в совершенном коррекция.

Остро появляется вопрос и о внесении изменений в Закон о НДС, то есть поэтапного снижения ставки этого налога и автоматического его возмещения. К тому же, применение европейской модели, которую берут за основу, является наиболее обоснованным.

Отклонение от налогов и нарастающее снижение их поступлений приводит к сокращению налоговой базы и свидетельствует о неэффективности украинской налоговой политики. Именно поэтому ее совершенствование должно способствовать созданию в нашем государстве максимально благоприятного налогового климата для всех инвесторов, уста-

новлению более оптимального режима налогообложения. Однако, стоит отметить, что речь идет не только об уменьшении налоговых ставок и их количества, упрощении методики начисления платежей, но и о гарантиях их сохранения на длительный срок. Именно подобной концепции придерживались страны Восточной Европы, которые реформировали в 1990-х годах свои налоговые системы, что и стало началом ускоренного развития их рыночных экономик.

Сегодня необходимым условием реализации заданий экономического и социального развития является существенное увеличение объемов прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Их привлечение является важным фактором модернизации основных производственных фондов, повышения уровня технологического и инновационного потенциала страны, ее конкурентоспособности и, наконец, полномасштабной интеграции в мировое хозяйство.

Прямые иностранные инвестиции составляют от 10% до 15% общих вложений в экономику Украины, или 2-3% ВВП. Согласно данным Госкомстата Украины, в 2009 году относительно форм инвестирования: 57,4% приходилось на средства и 42,6% на движимое и недвижимое имущество [6, с.41].

Стоит отметить, что в последнее время приплыв иностранных инвестиций в Украину связан не столько с интересом иностранцев к Украине, сколько с активностью отечественных компаний в привлечении зарубежных капиталов. Кроме того, позитивные темпы экономического роста и стабильность национальной валюты не значительно повлияли на общие объемы ПИИ.

Главными же препятствиями на пути ПИИ в Украину становится высокий уровень коррупции, не прямое субсидирование, а также слабая законодательная защищенность прав собственности.

Становится также очевидным, что полноценное развитие рынка услуг в Украине не возможно без одновременного развития всех его инфраструктурных элементов. Так, торговля на том или другом рынке конкретных услуг может быть неэффективной из-за отсутствия доступа к рынкам других услуг, например авиатранспортных услуг в секторе туризма; телекоммуникационных услуг в энергетическом секторе и так далее

Следовательно, подытоживая все выше отмечено, отметим, что важным источником экономического роста в Украине должна стать сфера услуг. Ее целеустремленное развитие может привести к значительному увеличению национального дохода и созданию большого количества рабочих мест.

Так, в отдельных секторах услуг Украина в современных условиях имеет в своем распоряжении ощутимые конкурентные преимущества и имеет очевидные ресурсы для их расширения и усовершенствования, однако реализация экспортных возможностей, как мы смогли заметить, в большинстве случаев, зависит от улучшения общеэкономического состояния в стране.

Сдерживается последующее развитие данного сектору экономики и через низкую конкурентоспособность большинства традиционных видов самой сферы услуг, а также из-за отсутствия адекватной нормативно правовой и инвестиционной среды.

Кроме того, в контексте выше отмеченного, можно было бы предложить целый ряд конкретных путей, следования которыми положительно бы отразилось на развитии украинской сферы услуг и экономики страны в целом, среди них:

1. Форсировать процесс интеграции нашей страны в мировую экономику и международные торговые и финансовые организации. Выполнение данного условия предоставит Украине возможность получить расширенный и реальный доступ к перспективным

рынкам, позволит реализовать экспортный потенциал в отраслях, у которых есть возможности получения иностранной валюты и создания рабочих мест в массовых масштабах.

Таким образом, необходимо решить следующие вопросы:

- попытаться наполнить реальным содержанием действующие соглашения о свободной торговле из СНГ;
- в ближайшее время начать движение к соглашению о свободной торговле из ЕС;
- приобрести членство в Мировой организации торговли.

В этой связи следует отметить преимущества, которые Украина может получить в случае полноценной интеграции в выше отмечены институты. Так, членство в ГАТ СОТ допускает отмены определенных барьеров и препятствий, которые установлены странами-членами, а также обсуждения по ряду других спорных вопросов, которые возникают. Это имеет особенно важное значение в разрезе торговли услугами, которые могут осуществляться, как мы знаем, одновременно с помощью четырех способов поставки. Так, определенные выгоды можно будет получить из (III) способа предоставления услуг (коммерческого присутствия), которое представляет важный способ экспорта услуг и достаточно часто вспоминается в ГАТС. Данный факт свидетельствует о стремлении стран привлекать инвестиции для стимулирования передачи технологий, в том числе управленческих ноу-хау, создавать рабочие места и уменьшать размер валютных расходов в счет оплаты импорта услуг [10, с.58].

Также значительные выгоды Украина могла бы иметь из предоставления (IV) способу осуществления услуг (перемещение физических лиц). Этот способ используется для наращивания внутреннего потенциала экономики страны за счет повышения профессиональной подготовки рабочей силы в тех странах, где существует высшая ее специализация. Одним из основных показателей экономических выгод в данном контексте, также могли бы стать переводы средств, которые превышают 10% объему экспорта товаров и услуг в более чем 30 странах, а в некоторых из них больше 60%.

2. Всячески содействовать полномасштабному развитию ИК отрасли.

В наше время, время научно-технического прогресса именно новые технологии должны быть базисом реформ, без перевооружения в соответствии с требованиями которых любая экономическая модель лишена смысла.

В этой связи необходимо отметить, что в последнее время, особенное место в мировой торговле услугами уделяется именно трансграничной торговле, осуществляемой с помощью электронных средств. Поэтому эффективное предоставление данного вида услуг может предоставить Украине значительный экономический эффект, а также способствовать включению нашего государства в процессы глобального высокотехнологичного обмена. Следовательно, разработка четко очерченной государственной стратегии в сфере ИТ приобрела не, чтобы какой актуальности, а при условии ее позитивного решения, мы будем иметь возможность не только производить и предоставлять высокотехнологичные услуги с высшей добавленной стоимостью за низкими ценами (например, заниматься обслуживанием компьютерного оборудования и программным обеспечением, созданием микросхем, выполнять инжиниринговые, архитектурные, бухгалтерские, медицинские и др. услуги), а также привлекать ноу-хау, сможем избежать масштабного отъезда квалифицированной рабочей силы за рубеж.

И, наконец, благодаря присоединению к той или другой глобальной сети выгоду извлекают и предприятия сектору услуг, которые смогут повысить свою конкурентоспособность и эффективность [1, с.33].

Поэтому вопросам модернизации и развития всей телекоммуникационной инфраструктуры, внедрению информационных технологий, электронной и мобильной торговли, что базируются на сетях Интернет, нашему правительству стоит отвести приоритетное место.

В первую очередь, необходимо принять меры по снижению пошлины на импорт продукции, связанной из ИКТ. Однако, тотальное его снижение было бы решением необдуманным, которое вызовет при этом целый ряд негативных последствий. А потому, таможенный тариф следует диверсифицировать, при этом регулярно проводить мониторинг ставок тарифов и гибко изменять их в соответствии с состоянием дел в отечественной ИК отрасли.

К тому же, расширяя доступ к ИК технологий, необходимо открывать телекоммуникационные центры, проводить компьютеризацию с доступом к Интернету школ, колледжей, институтов, университетов, повышать компьютерную грамотность граждан.

3. Формирования активного, динамического и конкурентоспособного частного сектора.

В центре любой стратегии в области развития, которое рассчитывает на успех, повинна быть поставлена политика развития предпринимательского сектора, который существует в тесной взаимосвязи с государственными институтами.

Достаточно медленное развитие частного сектора украинской экономики, существования определенных недостатков и препятствий при создании новых частных предприятий влияют на развитие сферы услуг. Поэтому принятие Закона «Об упрощенной системе налогообложения, учета и отчетности субъектов малого предпринимательства», а также разработка и усовершенствование механизмов упрощенного оформления кредитов для малого и среднего бизнеса и регистрации и лицензирования МСП и тому подобное, выступает объективной необходимостью, которая приведет к стимулированию в формировании динамической предпринимательской среды.

4. Эффективная политика привлечения ПИИ в страну.

Для эффективного развития сферы услуг, в частности ее высокотехнологичных отраслей, необходимы значительные инвестиции. Стратегическое значение при этом могут иметь иностранные инвестиции, которых в Украину поступает мало. Этому не способствует, в частности, инвестиционный климат. Поэтому государственная политика должна быть направлена на привлечение в страну зарубежных ТНК, которые предоставят инвестиции, технологии, менеджмент и др. Это содействовало бы развитию экспортных секторов сферы услуг, созданию возможностей для трудоустройства местного населения, получению налоговых и экспортных поступлений, передачи нового опыта, знаний, менеджмента, брендов, дистрибьюторских сетей и технологий. В связи с этим заслуживает на творческое использование опыт таких стран, как Китай, Индия, Бразилия, Малайзия, что достигли успеха в как в привлечении ТНК и ПИИ, так и в эффективном использовании иностранных инвестиций для развития новейших ИКТ.

5. Последующее совершенствование нормативно правовой и законодательной основ.

Украина в ближайшие годы не станет членом европейского сообщества, но сотрудничество между нашим государством и ЕС уже реализуется в рамках Соглашения о партнерстве и сотрудничестве, которая вступила в силу еще в 1998 году.

Поэтому стоит задаться вопросом постепенной адаптации и гармонизации отечественной законодательной базы с европейской. Необходимо принять и согласовать все правила, нормы и другие экономические и юридические параметры, которые помогут даже при отсутствии формального членства в ЕС сократить риски для инвесторов, которые наме-

реваються працювати в Україні, яка буде сприяти притоку інвестицій, сучасних технологій, зміцненню економічного потенціалу [5, с.33].

Приблизно актуальність приведення в відповідність до стандартів ЄС Податкового, Митного і Громадянського кодексів. Потрібно також переглянути грошово-кредитну, валютно-фінансову і торгову політику. В цій зв'язі, необхідно здійснювати поступову лібералізацію правил для валютного і кредитного ринків (приймати заходи, спрямовані на удешевлення кредитних ресурсів, дозволити філіали іноземних фінансових установ на вітчизняний ринок, визначити процедуру банкрутства підприємств в відповідності з західноєвропейськими нормами), адаптувати національну нормативно-правову базу до потреб стимулювання електронного бізнесу, і тому подібне.

Цей процес, безсумнівно, буде тривалим, а тому важливо наполегливе і послідовне рішення цих питань. Саме всі вище зазначені фактори, за умови їх вирішення, допоможуть збалансувати українську економіку і сприятимуть розвитку сфери послуг в Україні.

Література:

1. Заблоцька Р.Д. Світовий ринок послуг: Підручник. – К.: Знання України, 2003. – 279 с.
2. Катаев А., Мелихов А. Подходы к коммерциализации услуг научно-технической сферы и образования // Экономика Украины. – 2004. - №10. – С. 67-70.
3. Румянцев А. П., Коваленко Ю. О. Світовий ринок послуг: Навчальний посібник.-К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
4. Світовий ринок товарів та послуг: Підручник: У 2 ч. / с 24 А. А. Мазаракі, Є. М. Воронова, І. В. Чаус та ін.; За заг. Ред А. А. Мазаракі. – Ч. 2. –К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2006. – 318 с.
5. Заблоцька Р. О. Світовий ринок послуг: Підручник. 2-е вид. –К.: Знання України, 2005. – 280 с.
6. Г. А. Семенов, М. О. Панкова, А. Г. Семенов Міжнародні економічні відносини: аналіз стану, реалії і проблеми: Навчальний посібник. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 232 .
7. Управление и организация в сфере услуг: теория и практика / К.Хаксевер, Б.Рендер, Р.Рассел, Р.Мердик. – 2-е между изд. – СПб.: Питер, 2002. – 751 с.
8. Формування ринку послуг в трансформаційній економіці: Автореф...дис.канд.екон.наук: 08.01.01 / Л.С.Співак / Київ.нац.екон.університет. – К., 2002. – 18 с.
9. <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/2008/11/23/468617.shtml>
10. http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-1/Cibulskiy_108.htm

УДК 339.977

Волкова Ю.Г.*

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ СВІТОВОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

В статті розглянуті деякі особливості структурних зрушень, які відбуваються на світовому фінансовому ринку, зокрема в його банківській складовій. Визначені основні напрями посткризової діяльності провідних банків світу та їх роль в розвитку економіки країн, що розвиваються та країн з транзитивною економікою. Крім того зазначені кардинально нові вектори розвитку банківської системи.

Ключові слова: світовий фінансовий ринок, банківська система, структурні зміни, фінансове поглинання, державне регулювання.

В статье рассмотрены некоторые особенности структурных сдвигов, происходящих на мировом финансовом рынке, в частности в его банковской составляющей. Определены основные направления посткризисной деятельности ведущих банков мира и их роль в развитии экономики развивающихся стран и стран с транзитивной экономикой. Кроме того указаны кардинально новые векторы развития банковской системы.

Ключевые слова: мировой финансовый рынок, банковская система, структурные изменения, финансовое поглощение, государственное регулирование.

The article discusses some features of the structural changes occurring in global financial markets, in particular in its banking component. The main directions of the post-crisis activities of the leading banks in the world and their role in the economic development of developing countries and countries with transitive economy. Besides these radically new vectors of development of the banking system.

Keywords: global financial market, banking system, structural changes, financial acquisitions, government regulation.

Постановка проблеми. Питання структурних змін банківського сектору перебувають у центрі уваги як банківського співтовариства, так і органів банківського контролю до сих пор тривалий період і не втрачають своєї актуальності на сучасному етапі розвитку світової банківської системи. Цьому посприяло декілька факторів, зокрема світова фінансова криза, поява на міжнародній арені нових економічних гравців, тощо.

Основні дослідження з теми. Багато дослідників розглядали питання про тенденції розвитку банківського сектору в своїх роботах. Так, більшість дослідників відзначає інтенсивність консолідаційних процесів у розвитку сфери фінансового посередництва. Це виражається у злиттях і поглинаннях банківських організацій, які відбуваються під дією

* аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Науковий керівник: проф. Сідоров В.І.

посилення конкурентної боротьби на ринках фінансових послуг. Проблеми сучасної архітектури та структурних змін в банківському розкрито у працях таких західних учених, як Дж.Сорос, Дж.Стігліц, російських вчених Л.Абалкіна, А.Анікіна, А.Борковського, В.Казакевича, Л.Красавіної, Д.Михайлова, Ю.Осипова, Г.Солюса, В.Шенаєва, Ю.Шишкова та інших. Серед вітчизняних учених-дослідників проблем розвитку світового фінансового середовища слід назвати роботи О.Барановського, А.Даниленка, Л.Кістерського, Д.Лук'яненка, З.Луцишин, О.Мозгового, Т.Мусієць, В.Новицького, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, О.Рогача, Є.Савел'єва, О.Сохацької, С. Циганова, А.Філіпенка, В.Хорошковського

Виклад основного матеріалу. Фінансова система ринкової економіки на початку ХХІ ст. досягла надзвичайно високого рівня свого розвитку, як в національному, так і в світовому масштабах. Про це свідчать:

- високий ступінь концентрації фінансових ресурсів як на макроекономічному рівні (бюджетні системи країн з розвинутою ринковою економікою і міжнародних фінансових організацій), так і на мікроекономічному рівні (фінанси найбільших корпорацій і банків);
- високий ступінь мобільності та взаємозв'язку фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій, які знаменують перехід всієї економічної системи, в тому числі фінансової, до нової, постіндустріальної стадії свого розвитку;
- різноманіття фінансових інструментів макро і мікроекономічної фінансової політики і високий ступінь їх динамізму;
- яскраво виражені тенденції до глобалізації світової фінансової системи на базі її монополярності і спроби, що перешкоджали їм перехід до багатополлярності на основі міждержавної економічної інтеграції, включаючи її фінансову і валютну складову і т.п.

До середини 2010 року стало формуватися виражені признаки оживлення ділової активності в світовій економіці. На фоні від'ємних темпів росту ВВП в більшості промислово розвинутих країн та країн, що розвиваються в 2009 році, цей показник виходить в зону позитивних значень в 2010 р. При цьому в більшості випадків прогнози міжнародних фінансових організацій переглядаються в бік підвищення. Однак відновлення світової та української економіки в цілому не можна назвати стабільним. Незважаючи на низку позитивних тенденцій, перспективи виходу на траєкторію збалансованого та стабільного зростання не можуть бути названі до кінця визначеними. Більшість розвинутих країн та країн, що розвиваються будуть змушені вирішувати задачі повертання до збалансованих бюджетів: чи за рахунок збільшення податкового навантаження, чи за рахунок скорочення державних видатків, що буде відбиватися на темпах економічного росту.

На сьогоднішній день світова банківська система намагається вирватися з чергового циклу фінансової кризи, який руйнує її цілісність і налагодженість. При цьому страждають не тільки самі банківські структури, фінансові установи, але і їхні клієнти, споживачі. Хоча індустріально розвинені країни почали показувати позитивну динаміку, країни, що розвиваються стають новим двигуном зростання світової економіки і тяговим зусиллям для країн з розвинутою економікою. Таким є аналіз економістів МВФ та Світового Банку. За словами авторів книги «The Day After Tomorrow» майже половина зростання світової економіки в даний час йде з країн, що розвиваються та передбачається, що їх економічний розмір перевищить докризовий рівень країн G8 в 2015 році [1].

Значне зростання концентрації - відмінна риса розвитку міжнародної банківської системи. Сьогодні в економіці домінує незначна кількість груп великих транснаціональних банків, операції яких охоплюють більшість країн. Відбуваються певні зміни в національних законодавствах, пов'язані з лібералізацією національної банківської діяльності [2].

Інтеграція фінансових ринків, яка зараз розгортається в світі, об'єктивно пов'язана з процесами, що відбуваються на національних та міжнародних ринках. Серед них слід ви-

ділити: постійне збільшення учасників ринку (інвестиційних, страхових компаній, банків, пенсійних фондів тощо); створення законодавства, що сприяє проникненню учасників ринку на фінансові ринки різних рівнів; концентрацію учасників ринку в світових фінансових центрах (Лондон, Нью-Йорк, Токіо та інших); розвиток новітніх банківських технологій.

Структурні зміни в банківському секторі ряду країн ЄС насамперед виражаються у розбудові банківської структури: сучасна, трансформована банківська структура є наслідком нової структури попиту, глобалізації та розвитку інформаційних технологій. У стратегії банків дедалі більшу роль зіграє диверсифікація. У майбутньому пріоритетною стане концентрація на головних угодах. Найбільші банки світу сьогодні - це універсальні банки і подібні до них. Великі банки Європи, які є переважно універсальними, мають кращий рейтинг, ніж аналогічні банки Північної Америки і Японії.

Банківське кредитування в найбільш розвинених країнах світу сильно постраждало від фінансової кризи. Внутрішнє кредитування банками залишалося на колишньому рівні або навіть знизилася протягом 2009 року, досягнувши найнижчого рівня в четвертому кварталі. У той же час, банки місцевого кредитування в місцевій валюті іноземній юрисдикції були стійкими, особливо на ринках, що розвиваються.

Крах ринків секюритизації активів проілюстрував крихкість балансу між ринковою і банківською основою посередництва.

Серед нових типів постачальників фінансових і банківських послуг слід відзначити в першу чергу появу так званих «віртуальних» підприємств, які здійснюють постачання послуг і обслуговування клієнтів виключно через Інтернет і не мають фізичних відділень і філій. До них відносяться: Інтернет-банки, компанії, що займаються позичковою діяльністю (Інтернет-кредитори) та електронні брокери (Інтернет-брокери).

Диверсифікація спектру фінансово-банківських послуг і підвищення ступеня універсалізації діяльності на фінансово-банківському ринку, що «визначає еволюцію організаційних форм фінансових інститутів: від «фінансової лавки» до «фінансового супермаркету» на основі об'єднань таких напрямів, як банківська справа, страхування, операції з нерухомістю, цінними паперами, консультаційні послуги тощо», визначає тенденцію сьогодення [4].

Важливе значення має діяльність державних банків в країнах ЄС. Так, у Великобританії існують проекти створення нових державних банків, які будуть працювати на базі поштових відділень і здійснюватимуть послуги малозабезпеченим верствам населення та сільським жителям. У таких країнах, як Німеччина, Польща, цю роль виконують кредитні спілки та кооперативні банки. Для дрібних вкладників розміщення заощаджень в державних банках менш ризикове, ніж у приватних. На державні банки меншою мірою впливає економічний цикл. Як показує досвід Чехії та Угорщини, попередня націоналізація може бути найшвидшим шляхом до наступної продажу проблемних банків іноземним власникам. Взагалі державні банки є і, напевно, будуть надалі невід'ємною частиною банківських систем більшості країн. Головне, щоб контрольні і державні органи не робили для них ніяких виключень і не надавали ніяких пільг.

Скорочується кількість національних банківських установ у країнах, яка компенсується зростанням числа підрозділів іноземних банків.

У середньому по країнах, які розвиваються, частка банківських активів, що належать іноземним банкам виросла з 22 % у 1996 році до 39 % у 2005 р. У той же час, іноземні претензії банку на країни, що розвиваються, які разом з кредитами, виданих філіями іноземних банків і дочірні компанії включають транскордонні кредити, зросла з 10 % ВВП у

1996 році до 26 % у 2008 році [2]. Як відзначають експерти Світового Банку, існують значні наслідки участі іноземного банку в країнах, що розвиваються. Прихильники цього процесу стверджують, що іноземні банки можуть принести такі необхідні країні капітал, а також технічні навички разом з інноваційною продукцією в країни, що розвиваються. Крім того, вони виділяють потенційні вигоди в плані підвищення конкуренції та покращення ефективності банківського сектору. З іншого боку, критики іноземних банків стверджують, що знаходження іноземних банків може дестабілізувати місцевий банківський сектор через низку причин. По-перше, іноземні банки можуть імпортувати економічні потрясіння зі своїх країн. По-друге, жорстка конкуренція з іноземними банками може загрожувати виживанню місцевих банків. Нарешті, іноземні банки можуть призвести до обмежування доступу до фінансування для більшості вітчизняних фірм і споживачів, якщо вони лише сконцентруватись на верхньому і обраному сегменті ринку.

Існує два шляхи протистояння процесу поглинання іноземними банками національних: по-перше, це створення сильної національної банківської групи через злиття великих банків країни, по-друге, це пошук національними банками зарубіжних ділових партнерів з числа фінансових установ, які мають достатньо міцні позиції на своїх внутрішніх ринках фінансових послуг. Важливий процес, який відбувається сьогодні у банківському секторі світової фінансової системи, - це злиття банків.

Під впливом останніх змін в світовій банківській системі, світова банківська спільнота розпочала реформування у формі прийняття зводу нових правил регулювання структури активів банків, який вже отримав назву «Базель-3». Найважливіше нововведення стоїть збільшення мінімального розміру ліквідного резерву власного капіталу банку або так званого коефіцієнта основного капіталу першого рівня. Він являє собою співвідношення суми, складеної з ціни акцій банку та нерозподіленого прибутку, до сукупних ризикованих активів банку. На сьогоднішній день цей коефіцієнт встановлений на рівні 2%. Зараз на затвердження Базельського комітету винесені декілька пропозицій, включаючи підвищення даного коефіцієнта від 4 до 7%. Це покликане збільшити стійкість банків та їх здатність протистояти новим фінансовим потрясінням.

Зміни коефіцієнта основного капіталу першого рівня має прямі і значні наслідки для всіх банків світу. У разі його очікуваного підвищення, банки будуть змушені залучити в найближчі кілька років додаткові і великі ліквідні кошти для поповнення свого капіталу, в першу чергу, за рахунок нових емісій акцій.

Однак все більш очевидно, що відновлення світової економіки буде повільним, так званим циклічним відновленням. Якщо проаналізувати графік змін світового ВВП, то спочатку нинішня криза характеризується його вельми різким і швидким спадом, а потім повільним і дуже плавним відновленням.

На жаль, є цілий ряд факторів, що впливають на зниження темпів відновлення світової економіки. Короткостроковий фактор - безробіття. У Світовому банку вважають, що в 2010 році вона буде як і раніше високою у всіх розвинених країнах світу. Високий рівень безробіття буде надавати негативний вплив на можливе зростання реальних доходів населення, на купівельну спроможність населення і споживання. До кінця 2010 року ми очікуємо певного зниження рівня безробіття, однак на сьогодні це все ще велика проблема.

Середньострокова проблема пов'язана з рівнем споживання у світі. У споживача, і особливо американського, за час кризи значно зросли заборгованості. Крім того, в США та інших розвинених країнах домогосподарства понесли великі втрати в результаті кризи: знизився рівень їхнього добробуту і заощаджень. Як відомо, в цих країнах домогосподарства через інвестиційні фонди є одними з основних інвесторів на ринку капіталу. Але

якщо добробут домогосподарств підірвано, то вони перестають інвестувати у фонди, а фонди, у свою чергу, припиняють інвестувати в економіку.

Всі ці чинники - безробіття, зниження доходів населення, звуження ринку капіталу і заборгованість споживачів - будуть обмежувати відновлення як американської, так і світової економіки в цілому.

До цього слід додати необхідність проведення посткризової перебудови багатьох провідних галузей економіки, включаючи, наприклад, автомобільну промисловість. Початок кожного такого процесу крім значних витрат передбачає зниження обсягів випуску продукції і рентабельності в кожній з модернізованих галузей. У сукупності це також обмежить темпи зростання глобальної економіки.

За словами російського економіста А. Єгорова, в найближчі роки можна очікувати істотних змін у функціонуванні світової банківської системи. По-перше, існує значний потенціал зростання пасивів світової банківської системи за рахунок скорочення ринкової ніші «тіньової банківської системи». По-друге, посилення банківського регулювання (включаючи можливе повернення до тієї або іншої форми закону Гласа-Стігала в США) і розвиток ризик-менеджменту в банках створюють передумови для підвищення спеціалізації окремих банків і, відповідно, поглиблення сегментації світової банківської системи. Нарешті, відмінності у фінансовому стані окремих банків, які ускладнюються неоднорідністю розподілу фінансової підтримки банків, створюють передумови для нової хвилі злиттів і поглинань (у тому числі міжнародних) в банківському секторі.

Висновки. Якщо наведені оцінки виправдаються, світова банківська система в цілому вийде з кризи оновленою, більш ефективною і менш вразливою до зовнішніх шоків. Яке місце в цій новій банківській системі займуть банки тієї чи іншої країни, багато в чому залежить від вираженості та обґрунтованості рішень національних регулюючих влади та керівництва окремих банків, від послідовності та системності реалізації цих рішень.

Література

1. The Day After Tomorrow: A Handbook on the Future of Economic Policy in the Developing World // Edited by Otaviano Canuto, Marcelo M. Giugale, Paperback; 464 pages; 6x9Published September 27, 2010 by World Bank.
2. Циганов С.А. Генезис банківських систем у трансформаційних економіках: структурно-функціональний аналіз: Монографія. – К.: Академпрес, 2006. – 412 с.
3. «Товарний монітор. Торговельний баланс. Україна»/ДП «Держзовнішінформ», 2009-[www.ukrdzi.com] Perspectives 2009-2010 pour l'économie mondiale // Lettre de l'OFCE. – P., 2009. – 20 avr. – N 309 – Mode of access: <http://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/lettres/309.pdf>
4. Науменкова С. Ринок фінансових послуг: основні тенденції розвитку // Вісник НБУ. – 2000. №1. – С. 36-43

УДК 339.5; 504.03

Гнатишин М.А.*

НАСЛІДКИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

У статті представлено систематизацію основних типів впливу міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля, розглянуто характеристики країн, що розвиваються, які зумовлюють відмінності впливу лібералізації торгівлі на довкілля цієї групи країн порівняно з ситуацією в розвинутих країнах, висвітлено особливості еколого-економічних наслідків лібералізації торгівлі для країн, що розвиваються.

Ключові слова. Лібералізація торгівлі, еколого-економічні наслідки, країни, що розвиваються.

In the article the main types of international trade liberalization impact on the environment are shown, important characteristic of developing countries, which cause differences in the impact of trade liberalization on the environment of this country group compared to the situation in developed countries are considered, the features of ecological and economic effects of trade liberalization for developing countries are highlighted.

Key words. Trade liberalization, ecological economic consequences, developing countries.

Актуальність проблеми. Лібералізація торгівлі сама по собі не є явищем обов'язково добрим чи поганим для довкілля. Її вплив на довкілля по суті залежить від того, наскільки екологічні та торгові цілі можна взаємовигідно поєднати. Для позитивного впливу необхідна відповідна економічна і екологічна політика на національному та міжнародному рівнях. За ефективної політики, яка повністю інтерналізує екстерналії, торгівля призведе до зростання еколого-економічного добробуту. В іншому випадку ситуація визначатиметься різними чинниками – рівнем економічного розвитку країни, її порівняльними перевагами, інструментами екологічної політики, державним устроєм тощо. Здебільшого в торгівлю вступають країни з недосконалою екологічною політикою і зі значними відмінностями національних еколого-економічних систем.

Еколого-економічна ситуація в країнах, що розвиваються, має ряд особливостей порівняно з розвинутими країнами. Насамперед цікавлять ті відмінності, що впливають на наслідки лібералізації торгівлі. Однією з характеристик країн, що розвиваються, є те, що майже всі вони ще не досягнули того порогу економічного зростання, за яким розпочинається зниження забруднення згідно ЕКК. Отож саме економічне зростання внаслідок лібералізації торгівлі не може гарантувати їм зниження забруднення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженням еколого-економічних зв'язків між торгівлею та довкіллям присвячено роботи вітчизняних вчених І. Грабинського, Л.

* аспірант кафедри міжнародних економічних відносин факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Мельника, Ю. Туниці, В. Будкіна, О. Веклич, О. Балацького та інших. Серед іноземних вчених – Г. Чихлінської, Б. Коупленда, С. Тейлора, М. Лавлі, Д. Поппа, Дж. Франкеля, К. Мак-Осленд, Р. Петіґа, С. Чарновіца та інших. Зокрема питаннями впливу лібералізації торгівлі на довкілля країн, що розвиваються, займаються Е. Барб'єр, М. Ферідан, Дж. Бегін. Однак це питання ще не достатньо вивчене через його комплексність та брак емпіричних даних.

Мета роботи. Систематизувати на основі існуючих напрацювань та економічної теорії основні еколого-економічні наслідки лібералізації торгівлі та з'ясувати їх особливості для країн, що розвиваються.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Торговельна лібералізація зазвичай веде до більших обсягів експортно-імпортних операцій між країнами, сприяє економічному зростанню. Відповідно, як виробництво, так і споживання зростають, що майже завжди призводить до збільшення забруднення при виробництві та споживанні. Хоча вигода від економічного зростання може бути більшою, ніж шкода для довкілля, неконтрольовані викиди шкідливих речовин у екосистеми та виснаження невідновлюваних ресурсів можуть спричинити екологічні проблеми у вигляді забруднення повітря, вод, ґрунтів, знеліснення, парникового ефекту внаслідок глобального забруднення повітря, браку енергоресурсів тощо. Щодо взаємозв'язку торгівлі та змін клімату цікавою є доповідь ЮНЕП (програма ООН з довкілля) та СОТ (2009 р.) [9]. Попри згадані негативні наслідки, зростання доходів і технологічний прогрес певною мірою дозволяють компенсувати нанесену екологічну шкоду за допомогою впровадження більш екологічних технологій, збільшення можливостей утилізації, формування попиту на екологічну якість. «Для еколого-економічних суперечностей їх конструктивне подолання – це віднаходження конкретних форм, що опосередковують протилежності» [1]. Важлива вимога – щоб потенціал від зростання економічного добробуту справді спрямовувався на розв'язання екологічних проблем. Не є аксіомою, що економічне зростання обов'язково веде до оптимістичних наслідків для довкілля.

В таблиці 1 представлено систематизацію основних типів впливу міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля (на основі методології Організації з економічного співробітництва та розвитку [8]).

Лібералізацію торгівлі можна вважати необхідною, але не достатньою умовою сталого розвитку економіки. Щоб існувала стала торгівля і, відповідно, сталий розвиток, необхідно вживати додаткові заходи, окрім простої торговельної лібералізації. З цією метою можна використовувати як ринкові механізми, так і, за потреби, відповідне інституційне втручання. Політико-правовими аспектами взаємодії торгівлі та екології займається зокрема американський вчений С. Чарновіц [2]. Саме розумне поєднання ринкових механізмів та інституційного втручання може дозволити досягти поставленої цілі – забезпечення економічного розвитку країн світу без завдання надмірної шкоди довкіл्लю. Схожі судження висловлюють ЮНЕП та Міжнародний інститут сталого розвитку [4].

Лібералізація торгівлі може мати різні наслідки для екології залежно від рівня розвитку країни. Також залежно від рівня розвитку країни торговельна лібералізація може мати різний вплив на економічні та соціальні показники, які в свою чергу теж впливають на екологічні показники. Від рівня економічного, політичного та соціального розвитку країни часто залежить рівень встановлених нею екологічних стандартів. Такі розбіжності можуть спричинити, наприклад, появу гаваней забруднення.

Таблиця 1
Вплив міжнародної лібералізації торгівлі на довкілля

Типи впливу	Негативні наслідки для довкілля	Позитивні наслідки для довкілля
Ефект продукту	Торгівля екологічно-вразливими товарами	Поширення менш шкідливих для довкілля товарів, екологічних товарів, більш екологічних технологій
	Торгівля товарами, транспортування яких небезпечне	
	Поширення шкідливих технологій та товарів	
	Поширення інвазивних видів тварин і рослин	
Технологічний ефект	Занепад більш екологічних традиційних методів виробництва	Поширення більш екологічних технологій внаслідок сприятливішого торгового та інвестиційного режимів
	Виникнення та поширення шкідливих технологій	Поширення більш екологічних технологій внаслідок збільшення попиту на якість довкілля зі збільшенням доходів громадян
Ефект масштабу	Збільшення експлуатації природних ресурсів	Ефективніше використання ресурсів
	Збільшення обсягів викидів і відходів	Збільшення прибутків, які можуть бути використані на захист довкілля
		Зменшення бідності сприяє зниженню залежності від експлуатації природних ресурсів
Структурний ефект	Спеціалізація на більш екологічно-шкідливому виробництві чи споживанні без відповідної інтерналізації екстерналій	Спеціалізація на більш екологічному виробництві чи споживанні
		Більш ефективне використання ресурсів
Регуляторний ефект	Підривається можливість уряду впроваджувати екологічні норми	Торговельні заходи та угоди дозволяють урядам проводити ефективну екологічну політику
Транспортний ефект	Збільшення обсягів транспортування призводить до збільшення викидів	

Виокремимо особливості, які зумовлюють відмінності впливу лібералізації торгівлі на довкілля країн, що розвиваються, порівняно з ситуацією в розвинутих країнах:

1. Поточний екологічний стан і географічні чинники.
2. Стан екологічного законодавства. Навіть за умови існування адекватного екологічного законодавства часто відсутні механізми його впровадження.
3. Умови конкурентоспроможності країн, що розвиваються, які часто сприяють спеціалізації на екологічно-шкідливому виробництві.
4. Згідно з кривою Кузнеця країни, що розвиваються, ще перебувають на етапі зростання забруднення. Розвинуті країни досягнули свого теперішнього рівня розвитку за ра-

хунок надмірної експлуатації природних ресурсів, а тепер у стані загрози глобальної екологічної кризи країни, що розвиваються, змушені приймати екологічні обмеження за нижчого рівня економічного розвитку, ніж це робили розвинуті країни.

6. Загальносвітова тенденція до впровадження більш екологічних технологій внаслідок лібералізації може поширитися й на країни, що розвиваються. Окрім того, країни, що розвиваються, приймають екологічні обмеження на попередньому етапі розвитку, оскільки мають перевагу доступу до готових технологій зниження забруднення.

5. Країни, що розвиваються, часто служать місцем збуту застарілих технологій.

6. Відкритість країни попри те, що полегшує доступ до технологій, обмежує можливість для фірм накладати витрати, пов'язані з екологічним регулюванням, на споживачів. Особливо складно це зробити малим відкритим країнам, тому за інших рівних умов вони менш схильні приймати екологічні обмеження.

7. Від рівня економічного, політичного та соціального розвитку країни часто залежить рівень встановлених нею екологічних стандартів, що може спричинити появу гаваней забруднення.

8. Внутрішні стандарти на продукцію країн, що розвиваються, зазвичай низькі, тому й імпорт, відповідно, також буде низької якості. Після того, як країна вступає до СОТ, вона зобов'язана дотримуватись принципів СОТ. Серед них – дотримання національного режиму. Тобто стандарти, застосовувані до імпоротної продукції, не можуть бути вищими за застосовувані до продукції вітчизняних виробників. Оскільки інші європейські країни обмежують неякісний імпорт за рахунок високих внутрішніх стандартів, то неякісну продукцію вигідно збувати у країни, що розвиваються. Тому єдиний вихід – підняти внутрішні стандарти, щоб таким чином захиститися від неякісного імпорту.

9. Багато з країн, що розвиваються, залежні від сировинного експорту. Щоб вийти з такої ситуації, сировинно-залежним країнам, що розвиваються, необхідно прийняти відповідну стратегію довгострокового розвитку.

Зважаючи на значні відмінності в екологічних наслідках лібералізації світової торгівлі для країн, що розвиваються, порівняно з розвинутими країнами, низка вчених зосередили свою увагу саме на проблемах цієї групи країн. Проблеми сталого використання природних ресурсів країнами з малим і середнім рівнем доходів в контексті лібералізації торгівлі розглядає Е. Барб'єр [6]. Багато з цих країн малорозвинуті та часто залежні від сировинного експорту, чому було знайдено різні пояснення – нерівного розвитку, ресурсного прокляття. Е. Барб'єр приходять до висновків, що залежність цих країн від природних ресурсів може бути викликана хронічною недорозвиненістю, а не навпаки. Для виходу з такої замкненої ситуації сировинно-залежні країни з низьким і середнім рівнем доходів повинні прийняти стратегію розвитку, поставивши собі такі чотири довгострокові цілі: реінвестувати ренту від експлуатації природних ресурсів у більш динамічні галузі економіки, які в свою чергу пов'язані з сировинно-залежними галузями; сформулювати такі політично-правові інституції, які б не дозволяли багатим інвесторам користатися з високої ренти експлуатації природних ресурсів; стимулювати широкомасштабні реформи політики уряду, який надає перевагу багатим інвесторам на ринку цінних природних ресурсів, зокрема, орної землі; спрямовувати свою політику та інвестиції на покращення економічних можливостей та засобів існування сільської бідності, а не покладатися на розширення площ і переселення в міста як основний засіб ліквідації бідності в сільських регіонах.

М. Ферідан, Ф. Аяді і Дж. Балоба [5] розглянули вплив лібералізації торгівлі на довілля країн, що розвиваються, на прикладі Нігерії. Згідно з результатами дослідження, за-

бруднення прямо залежне від інтенсивності торгівлі та реального ВВП на км², але обернено залежне від відношення капіталу до праці та ВВП. Також є вагомі докази того, що між інтенсивністю торгівлі, реальним ВВП на км² та ВВП та екологічною деградацією існує пряма залежність. Це свідчить про шкідливі наслідки для довкілля технологічного ефекту, ефекту масштабу та сумарного ефекту від лібералізації. Однак композиційний ефект має позитивний вплив на використання природних ресурсів. Отож для Нігерії та інших малорозвинутих країн важливо проводити торгову лібералізацію селективно, згідно зі стратегічними цілями, вибравши час і послідовність відкриття ринку. І навіть проводячи політику лібералізації, країна повинна мати можливість періодично переглядати її вплив на суспільство і довкілля.

Країни, що розвиваються, часто вводять екологічне регулювання раніше, за нижчого рівня доходів на душу населення, ніж це робили розвинуті країни [7]. У розвинутих країнах введення екологічного регулювання стимулювало інновації, в той час як країни, що розвиваються, можуть скористатися вже готовими технологіями, імпортувавши їх із закордону.

Частка торгівлі країн, що розвиваються, між собою значно нижча, ніж з розвинутими країнами. Натомість основні товаропотоки розвинутих країн спрямовані у ті ж таки розвинуті країни. Наслідки лібералізації торгівлі між країнами зі схожим рівнем розвитку відрізняються від наслідків лібералізації торгівлі між країнами з різним рівнем розвитку.

Багато з країн, що розвиваються, мають високу залежність від експлуатації природних ресурсів. Швидка лібералізація торгівлі сприяє зростанню доходів на ресурси, що призводить до спеціалізації на сировинному секторі, країни узалежнюються від експорту сировинних товарів, звикають до вищих відсоткових ставок і нижчих рівнів капіталу та випуску в неторговому секторі, що, зрештою, спричиняє значне і постійне зниження добробуту [6]. Така спеціалізація не забезпечує довгострокового розвитку економіки країни. Якщо бідні країни зі статичною порівняльною перевагою в первинних товарах (окрім нафти) чи низькотехнологічному виробництві не створять більш динамічної порівняльної переваги в сфері високотехнологічного високоспеціалізованого виробництва чи послуг, то можуть зіткнутися з проблемою подальшого погіршення умов торгівлі. Експлуатація рідкісних природних ресурсів може сприяти сталому розвитку та добробуту населення тільки у випадку, коли прибутки від ресурсів інвестуватимуться в освіту та покращення інституційної інфраструктури для ефективного функціонування ринкового механізму.

Існують такі усталені твердження щодо використання природних ресурсів країнами, що розвиваються (як їх виділяє Е. Барб'єр) [6]: більшість цих країн сильно залежні від експорту сировинних товарів; ресурсна залежність в країнах, що розвиваються, пов'язана з низькою економічною ефективністю; розвиток в цих країнах пов'язаний з освоєнням нових територій; значна частина населення країн, що розвиваються, сконцентрована у екологічно вразливих районах.

Перші два твердження пояснюються гіпотезою «ресурсного прокляття». Яке, по-перше, проявляється у низьких рівнях економічного зростання в країнах зі значною часткою використання природних ресурсів порівняно з обробною промисловістю та сферою послуг. У такому випадку лібералізація торгівлі може навіть сповільнити економічне зростання, стимулюючи подальшу спеціалізацію економіки на експлуатації ресурсів за рахунок скорочення інших більш прогресивних галузей. По-друге, завдяки зростанню цін на ресурси доходи в такій економіці можуть спершу зрости, однак тільки тимчасово. В довгостроковому плані спеціалізація на сировинному виробництві не призведе до економічного зростання.

Екологічне законодавство в країнах, що розвиваються, часто не інтерналізує відповідним чином вартість забруднення. У такому випадку перехід на світові ціни може бути корисним. Це, зокрема, добре видно на прикладі енергетики. Ця галузь в країнах, що розвиваються, часто субсидується державою, що робить її неефективною в еколого-економічному плані. Зокрема, така проблема існує в Україні, щодо переходу на світові ціни на газ.

В країнах, що розвиваються, часто відсутнє або недостатньо розвинуте право приватної власності. Лібералізація і перехід до ринкових відносин може в такому випадку загострити екологічні проблеми, зокрема в сфері водо- і землекористування. Розвинуті країни надмірно споживатимуть товари, що потребують використання значних обсягів природних ресурсів, з країн, що розвиваються, за заниженими цінами. Г. Чихлінська [3] вважає, що податок на використання ресурсів в такому випадку неефективний, однак належним чином встановлені права приватної власності сприяють встановленню більш адекватної ціни на ресурси, ближчої до їх суспільної вартості.

Висновки. Сучасне розвинуте світове суспільство, що стало на шлях торговельної лібералізації, переконане, що збільшення торгівлі не обов'язково повинне завдавати шкоди довкіллю, а заходи з захисту довкілля не повинні обмежувати торгівлю. Хоча торгівля часто не є прямою причиною забруднення довкілля, проте впливає на забруднення опосередковано, через зміну структури та інтенсивності виробництва і споживання.

Лібералізація торгівлі необхідна, коли економіка досягає певного рівня зрілості та за умови, що впроваджується вона вибірково і поступово. Однак якщо країни, що розвиваються, дотримуватимуться рекомендацій Вашингтонського консенсусу, то така лібералізація радше призведе до занепаду існуючого виробництва, яке перебуває на стадії зародження, і не обов'язково сприятиме виникненню нового. Отож країнам, що розвиваються, слід ретельно зважувати подальші кроки з лібералізації торгівлі таким чином, щоб не змарнувати свою порівняльну перевагу, слідкувати за тим, щоб умови лібералізації торгівлі не підривали можливості з захисту довкілля, інвестувати виграш від лібералізації в екологічну освіту, чіткіше окреслити права приватної власності, проводити ефективний менеджмент природних ресурсів задля забезпечення сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Веклич О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – Київ: УІНЦіР, 2003. – 89 с.
2. Charnovitz S. The Wto's Environmental Progress / Steve Charnovitz // Journal of International Economic Law. – Oxford University Press, 2007. – Vol. 10, No. 3. – P. 685–706.
3. Chihlinsky G. North-South Trade and the Global Environment / Graciela Chichilnisky // The American Economic Review. – 1994. – Vol. 84, No. 4. – P. 851–874.
4. Environment and Trade: A Handbook – Second Edition. – UNEP, IISD, 2005. – 142 p.
5. Feridun M. Impact of Trade Liberalization on the Environment in Developing Countries: The Case of Nigeria / Mete Feridun, Folorunso Sunday Ayadi and Jean Balouga. – London, Thousand Oaks, and New Delhi: SAGE Publications, 2006. – Vol 22(1). – P. 39–56.
6. Handbook on Trade and the Environment / [Edited by Kevin P. Gallagher]. – Edward Elgar Publishing Limited, 2008. – 346 p.
7. Lovely M. Trade, Technology, and the Environment: Why have poor countries regulated sooner? / Mary Lovely, David Popp. – Cambridge, MA: NBER, 2008. – Working Paper 14286. – 46 p.

8. Methodologies for environmental and trade reviews. OECD. – Paris, 1994. – 33 p.
9. Trade and Climate Change, WTO-UNEP Report / [Ludivine Tamiotti, Robert Teh, Vesile Kulazoglu et al]. – Geneva, 2009. – 166 p.

Журавльов О.В.*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З БІЛОРУССІЮ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗОВАНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена актуальній темі зовнішньоекономічних відносин України з Республікою Білорусь, їх місцю в системі світового господарства, що складається в останні роки.

В статті йдеться про подальший розвиток двосторонніх відносин, які зазнали значних потрясінь в світі світової фінансової кризи. Білорусь розглядається, як потенціал для розширення зовнішньоекономічних ринків для українських товарів і припускається, що це може сприяти подальшій інтеграції української економіки у світове господарство. Особливу увагу надано співпраці в енергетичній сфері

Ключові слова. Диверсифікація, коефіцієнт симетричності, торговельний баланс, сальдо, оптимізований розвиток.

Статья посвящена актуальной теме внешнеэкономических отношений Украины с Республикой Беларусь, их месту в системе мирового хозяйства, которая складывается в последние годы. В статье говорится о дальнейшем развитии двусторонних отношений, которые претерпели значительные потрясения в мире мирового финансового кризиса. Беларусь рассматривается как потенциал для расширения внешнеэкономических рынков для украинских товаров и предполагается, что это может способствовать дальнейшей интеграции украинской экономики в мировое хозяйство. Особое внимание уделено сотрудничеству в энергетической сфере

Ключевые слова. Диверсифікація, коефіцієнт симетричності, торговельний баланс, сальдо, оптимізоване розвиток.

Article is devoted to the topic of foreign economic relations between Ukraine and Belarus, their place in the world economy that has in recent years. The article deals with the further development of bilateral relations, which suffered significant shocks in the world financial crisis. Belarus is considered as the potential for expanding foreign markets for Ukrainian goods and it is suggested that this may contribute to further integrate the Ukrainian economy into the world economy. Particular attention is given to cooperation in energy sphere

Key words. Diversification, the coefficient of symmetry, the trade balance, balance, optimized development.

* аспірант кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Науковий керівник: проф. Сідоров В.І.

Постановка проблеми. Відліком якісно нового відокремленого етапу розвитку двосторонніх українсько-білоруських відносин на рівні економічних та політичних контактів можна вважати осінь 2008 року, після проведення парламентських виборів у Білорусі та початком світової фінансово-економічної кризи, яка в значній мірі вплинула на об'єми двосторонньої торгівлі між країнами. Крім того, відбулась певна лібералізація відносин між Білоруссю та ЄС і, таким чином, тільки посилило зближення Мінська та Києва.

Традиційність економічних зв'язків поміж двома країнами з транзитивними економіками, гостра необхідність диверсифікації енергетичних постачань, розширення ринків збуту для української продукції, а також подальше співробітництво України з країнами Митного союзу роблять тему статті актуальною.

Динамізм двосторонньої співпраці потребує подальшого наукового обґрунтування та глибинного аналізу.

Ступінь розробленості проблеми. Проблемам тенденцій і перспектив розвитку українсько-білоруських відносин присвячені роботи українських та зарубіжних вчених, серед яких треба окремо відзначити наступних науковців: В.Будкін, І. Бураковський, А. Голіков, В. Карбалевич, Г. Максак, Ю.Пахомов, С. Слишова, В. Сідоров, О. Соскін, А. Філіпенко та інші. Наукові праці цих вчених є суттєвим внеском до теоретичного обґрунтування основ сучасних зовнішньоекономічних відносин України з Республікою Білорусь. Разом з тим, проблема оптимізованого розвитку українсько-білоруських економічних відносин вимагають подальшого глибинного науково-методичного обґрунтування та конструктивного вирішення питань розвитку ефективних форм співробітництва.

Ціль статті. Ціллю даної статті є розробка та аналіз організаційно-методичної бази механізмів мобілізації економічного потенціалу двох країн в інтересах подальшого розвитку українсько-білоруських економічних відносин.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день роль так званої «дорожньої карти» розвитку українсько-білоруських економічних та політичних відносин виконує «План спільних дій щодо реалізації пріоритетних напрямів співробітництва», який був підписаний в травні 2010 р та розпочав ще один етап двосторонньої економічної та політичної інтеграції.

Наріжним питанням, яке на протязі багатьох років стримувало розвиток двосторонніх відносин було питання демаркації та делімітації спільного українсько-білоруського кордону. Сам документ був підписаний ще в 1997 р. та до 2009 р. не був ратифікований білоруським парламентом. Сам процес демаркації займе щонайменше 7-8 років та буде вимагати значного фінансування. Однак це дозволить Україні подальшу імплементацію Угоди про рeadмісію з ЄС.

Разом з тим, можна припустити, що найбільш перспективним форматом міжнародного співробітництва України та Білорусі на даний момент залишається програма ЄС «Східне партнерство». При цьому, три чинники будуть впливати на ефективність цієї співпраці.

По-перше, це готовність Мінська приступити до конкретних проектів співробітництва у більшості з запропонованих програмою тематичних платформ. Відомо, що на даний момент часу європейський вектор розвитку Білорусі ще не сформований і в більшій мірі нагадує маніпулятивний інструмент комунікації з Росією. Якщо в майбутньому не буде відчутних показників у процесі реформування держави і виконання вимог європейських інститутів, то ймовірно, що можливість євроінтеграції для Білорусі буде значним чином лімітовано.

По-друге, це позиція Росії щодо реалізації «Східного партнерства», оскільки спочатку проект був сприйнятий з недовірою російською стороною. Якщо позиція підозрілого від-

ношення до програми, як інструменту впливу ЄС в «зоні пріоритетних інтересів» Росії, збережеться, цілком імовірним може бути протидія розвитку проектів.

По-третє, це рішучість самих країн ЄС в реальному наповненні «Східного партнерства» конкретними можливостями і матеріальною підтримкою ініціатив і проектів. На даний момент існує ймовірність, що програма може повторити долю європейської програми сусідства, яка засвідчила свою низьку ефективність.

Якщо говорити про тематичні платформи співпраці, то в контексті взаємодії України та Білорусі найбільший інтерес можуть представляти в міру пріоритетності:

- Енергетична безпека;
- Економічна інтеграція і узгодженість зі стандартами ЄС;
- Контакти між громадянами.

Піднімаючи питання про перспективи подальшого розвитку міжнародного аспекту відносин між Україною і Білоруссю слід підкреслити, що сучасна геополітична ситуація сприяє активізації як економічного, так і політичного співробітництва обох країн. У сформованих умовах і Київ, і Мінськ мають добрі шанси оптимізувати соціально-економічну і внутрішньополітичну обстановку на території своїх держав шляхом реалізації різних спільних проектів. При цьому, як і раніше, значним буде залишатися вплив таких великих міжнародних гравців як ЄС і Росія.

Однак перший крок до подальшого оптимізованого розвитку відносин вже зроблений. Постачання венесуельської нафти до Мозирського НПЗ може стати головною статтею двостороннього співробітництва України та Білорусі. Перша партія нафти з Венесуели прибула до порту Одеси ще в квітні 2009 р. Перші партії сировини постачалися до Мозиря залізничним транспортом. Однак вже 17 листопада 2010 р. розпочата пробне помпуння нафти через нафтопроводи «Одеса – Броди» та «Дружба» до НПЗ в аверсному режимі. Постачання нафти в Білорусь будуть здійснюватися на умовах своп з використанням вуглеводневої сировини з різних джерел надходження. Економічна складова енергетичної співпраці досі залишається комерційною таємницею та перебуває у закритому доступі, що не дає можливість глибинного аналізу та вивчення цього аспекту відносин [3].

Однак, все ще двостороння торгівля товарами та послугами залишається основною складовою зовнішньоекономічного співробітництва України та Білорусі.

Для розуміння всього спектру економічного співробітництва звернемось до інструменту платіжного балансу, який є повним відображенням сучасного стану економічного співробітництва, а також дає можливість більш повно проаналізувати, дати оцінку та спрогнозувати відносини між Україною і Білоруссю. Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснені між національною економікою та економіками інших країн світу [6, с.18].

Сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу України і Республіки Білорусь за січень-червень 2010 р. склалося від'ємним для України у розмірі 201,8 млн. доларів США (за січень-червень 2009 р. - 59,2 млн. доларів) [4].

Товарообіг України з Республікою Білорусь склав 1 841 млн. доларів (7,1% товарообігу Республіки Білорусь[5]) і збільшився на 47,8%. Сальдо зовнішньої торгівлі склалося негативним для України у розмірі 254,4 млн. доларів. Негативне сальдо зареєстровано по мінеральних продуктах (525,2 млн. доларів), пластмасах і виробках з них (56 млн. доларів) і транспортних засобів (39,2 млн. доларів). Позитивне сальдо спостерігалось по товарних розділах: недорогоцінні метали (180,9 млн. доларів) і сільськогосподарська продукція та продукти харчування (130,3 млн. доларів) [1].

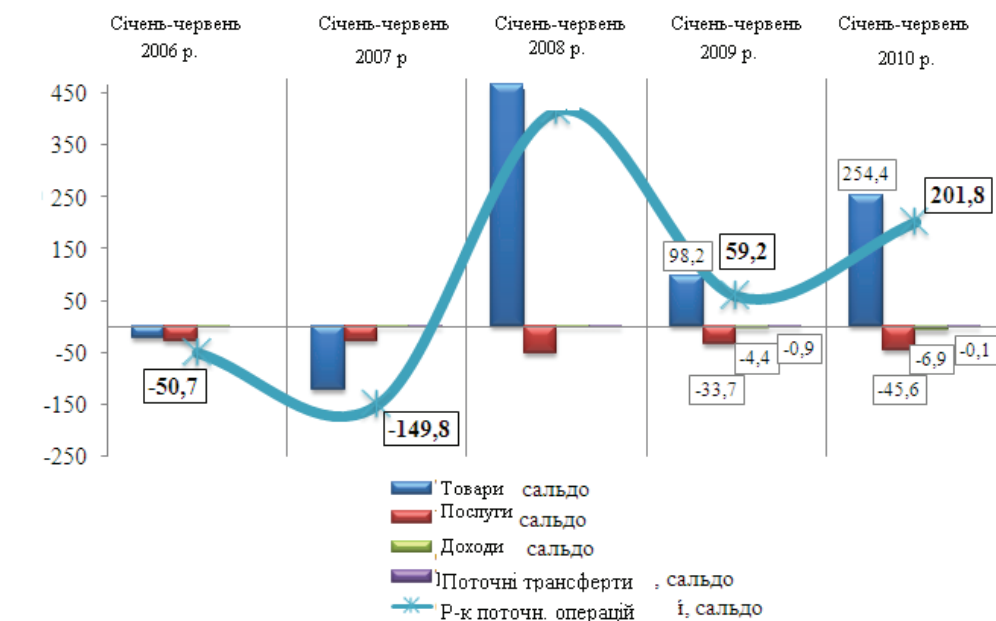

Рис. 1. Динаміка рахунку поточних операцій українсько-білоруського платіжного балансу (за методом «дзеркальної статистики»)

Для характеристики структури українсько-білоруського торговельного балансу використаємо коефіцієнт симетрії структури зовнішньоторговельного обороту, чи «коефіцієнт благородності» [2 с.382].

Якщо коефіцієнт дорівнює одиниці, то структуру зовнішньоторговельного обігу можна вважати симетричною. В разі якщо даний показник буде перевищувати одиницю, то структура обігу буде свідчити про «благородність» товарних позицій, тобто про значну долю товарів з високою доданою вартістю [2, с.382].

$$K \text{ сім.} = a/b, (2)$$

Де a – доля товарів з високою доданою вартістю;

b – доля товарів з низькою доданою вартістю.

Для українсько-білоруського торговельного балансу нами було розраховано коефіцієнт симетрії з основних статей в двосторонньому товарообігу, а саме: мінеральні продукти, сільськогосподарська продукція, метали та вироби з них – загальна доля цих видів товарів з низькою доданою вартістю складає 65,5%. Транспортні засоби, машини та устаткування – 9.6%. Таким чином, $K \text{ сім.} = 0,14$, що свідчить про те, що обидві країни в міжнародному поділі праці зміщені до категорії країн з ресурсоздобуваючими технологіями.

Виходячи зі значення коефіцієнта симетрії, пасивне сальдо торговельного балансу України з Республікою Білорусь пояснюється недостатчею товарів в країні, тобто слабкому розвитку економіки та промисловості. В свою чергу Білорусь, яка має активне сальдо торговельного балансу з Україною накопичує кошти закордоном і є нетто – інвестором та має попит на національну продукцію.

Слід окремо підкреслити, що за зазначений період відображення платіжного балансу (січень – червень 2010 р.) між Україною та Білоруссю ще не зрозумілим застається вплив нового вектору співробітництва між країнами – постачання венесуельської нафти до Мо-

зирського НПЗ. Крім того, рамками статті ми лімітовані у відображенні аналізу торгівлі послугами, яка також має зростати у зв'язку з постачанням нафти різними видами транспорту (залізничним та нафтопровідним).

Побудова Росією обвідних шляхів транспортування природного газу («Північний потік» і «Південний потік»), з оптимальною пропускною здатністю рівної можливостям ГТС України і Білорусі, в майбутньому може призвести до виключення цих держав з ланцюжка транзитних маршрутів. У той же час, Росія зможе повністю контролювати газовий сектор України та Білорусі. Тому актуальним є питання диверсифікації енергетичних поставок в Україну та Білорусь. У майбутньому, цілком можливо частковий перехід держав на скраплений природний газ (СПГ). Однак, це питання далекострочної перспективи, оскільки пов'язаний з необхідністю побудови спеціальних терміналів регазифікації СПГ в одному з чорноморських портів України або побудову необхідної трубопровідної інфраструктури для отримання газу з регазифікаційного терміналу на балтійському узбережжі в Польщі, який Варшава планує побудувати до 2015 року [3].

На даний момент питання співпраці в енергетичній площині в контексті поставок газу може бути актуалізований у вигляді допомоги Україні Білорусі в зберіганні запасів газу в українських газових сховищах, враховуючи, що білоруські потужності не дозволяють сформувати стратегічний запас газу. Європейські стандарти передбачають наявність стратегічного резерву газу в обсязі 20% від щорічного балансу споживання, в той час як Білорусь може зберігати на своїй території менше 10%.

При дослідженні подальших перспектив необхідно, перш за все, порівняти зовнішньополітичні пріоритети України та Білорусі. На даний момент зовнішньополітичні пріоритети України вибудовані таким чином:

- Європейська інтеграція України;
- Відмова від тісної співпраці з Північноатлантичним Альянсом;
- Стратегічне партнерство з США, Росією, Польщею;
- Двосторонні відносини з сусідніми державами;
- Співпраця в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій.

У той же час, Білорусь будує свою зовнішню політику, спираючись на такі пріоритети:

- Співпраця з країнами-сусідами, направлена на диверсифікацію відносин з Росією;
- Співпраця з партнерами по Митному союзу;
- Участь у ЄврАзЕС і ОДКБ;
- Розвиток відносин з Євросоюзом;
- Розвиток відносин із США;
- Розвиток азіатсько-африканського вектора;
- Відносини з Китаєм;
- Відносини з країнами Латинської Америки, зокрема з Венесуелою.

Наявність невирішених двосторонніх проблем політичного характеру та існування принципових відмінностей у питаннях побудови зовнішньої і внутрішньої політики держав не дозволяють розкрити повний потенціал співпраці України та Білорусі. Найбільш складним питанням у двосторонньому співробітництві поки що залишається організаційне, управлінське, фінансове забезпечення реалізації домовленостей. Багато залежить від управлінської діяльності створених організаційних структур - державних, регіональних комісій, комітетів і депутатських груп всіх рівнів рад; від удосконалення практики взаємодії міністерств і відомств, інших державних структур щодо координації діяльності у міждержавному секторі, забезпечення послідовності та наступності співробітництва.

Висновки. Таким чином, ми бачимо кардинально новий етап розвитку українсько-білоруських відносин. Вперше, за всю історію незалежного існування Білорусі та України країни змогли почати будувати власний вектор розвитку двосторонніх відносин, не зважаючи на позиції третіх сторін. Явне підтвердження – співробітництво в енергетичній сфері.

Однак торговельний характер відносин носить поки що обмін товарами з низькою долею доданої вартості. Створення спільних підприємств з випуску наукоємних товарів один з шляхів диверсифікації структури двосторонньої торгівлі.

Наявність невирішених двосторонніх проблем політичного характеру та існування принципових відмінностей у питаннях побудови зовнішньої і внутрішньої політики держав не дозволяють розкрити повний потенціал співпраці України та Білорусі.

Література:

1. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами [Електронний ресурс]: Статистична інформація // Державний комітет статистики України. – 2010. – Режим доступу до статистичних даних: <http://ukrstat.gov.ua/>
2. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Г.Е. Алпатов, Ю.В. Базулин и др.; Пол ред. В.В. Иванова, Б.И. Соколова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 624 с. – ISBN 5-98032-237-X
3. Заяц А. Экономический ликбез. БТС-2 и Nord Stream - головная боль для Беларуси [Електронний ресурс]// А. Заяц// TUT.BY: Белорусский портал. – Режим доступу: <http://news.tut.by/140764.html>. Дата звернення: 23.10.2009.
4. Платежный баланс Республики Беларусь за 2010 год. Предварительные данные. Минск, 2010, С. 6.
5. Щорічник основних макроекономічних показників Республіки Беларусь. [Електронний ресурс]: Статистична інформація // Національний статистичний комітет Республіки Білорусь. – Режим доступу до статистики: <http://belstat.gov.by>
6. Balance of payments and international investment position manual.—Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009. 6th ed. Previously published as: Balance of payments manual. – 371 p. - ISBN 978-1-58906-812-4

*Лебедь І.Г.**

**МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
(НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ)**

Статтю присвячено вивченню засобів та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств легкої промисловості. Показано, що на даний момент для України актуальним є продуктова диверсифікація експорту за рахунок продукції галузі легкої промисловості. Досліджено основні складові компоненти системи управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств легкої промисловості – базова стратегія ЗЕД, стратегія вибору цільових ринків, стратегія проникнення на міжнародні ринки, стратегія формування конкурентних переваг, продуктова стратегія, стратегія просування.

Статья посвящена изучению инструментов и механизмов управления внешнеэкономической деятельностью предприятий легкой промышленности. Показано, что на данный момент для Украины актуальной является продуктовая диверсификация экспорта за счет продукции отрасли легкой промышленности. Исследованы основные составляющие компоненты системы управления внешнеэкономической деятельностью предприятий легкой промышленности - базовая стратегия ВЭД, стратегия выбора целевых рынков, стратегия проникновения на международные рынки, стратегия формирования конкурентных преимуществ, продуктовая стратегия и стратегия продвижения.

The article is aimed to research instruments and mechanisms of management foreign economic activity enterprises of light industry. Showed, that now for Ukraine actual food diversification of export to the products of light industry. Resarched basic komponents system of management foreign economic activity enterprises of light industry – basic strategy, strategy of choice foreign markets, strategy of penetration to the international markets, strategy of forming competitive edges, food strategy and strategy of advancement.

Актуальність дослідження. Починаючи з другої половини ХХ століття спостерігаються процеси поглиблення міжнародних економічних відносин між країнами, групами країн та наддержавними утвореннями, посилюється міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація господарського життя, збільшується відкритість національних економік, розвиваються та набувають більшої ваги саме міжнародні зв'язки. Однією з основних тенденцій сучасного розвитку міжнародних економічних відносин стало значне зростання

* економіст II категорії НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

масштабів, напрямків та форм здійснення міжнародних торговельних операцій. Аналіз структури зовнішньоторговельних операцій українських підприємств засвідчує суттєві перекоси у зовнішній торгівлі у бік домінування низько технологічних та сировинних галузей, ринки збуту яких характеризуються відносно низькою нормою прибутку, суттєвим впливом цінової конкуренції та значним рівнем чутливості до коливань ділової ринкової кон'юнктури, що знову ж таки посилює цінову конкуренцію і робить вирішальним вплив цінового фактору на успішність та результативність діяльності підприємств. Дана ситуація обумовлює вкрай високу вразливість української економіки до стану кон'юнктури світового ринку, а подолання даної залежності вимагає впровадження політики широкої галузевої диверсифікації експорту, реалізації стратегій розвитку нових експортних напрямків, передусім як альтернативи базовим експортним галузям – хімічної та металургійної промисловості, які є вкрай вразливими до цінових кон'юнктурних коливань на світових ринках, що протягом останніх періодів мали негативний для українських експортерів характер.

У якості потенційної альтернативи базовим експортним галузям в Україні ми вбачаємо усі галузі легкої промисловості, де Україна володіє достатнім експортним потенціалом, який здатен бути реалізований не лише на традиційних ринках експортного збуту у межах РФ та країн СНД, а також і на нині недостатньо освоєних ринках країн Східної Європи, країн Балтії, Країн Сходу та Середньої Азії. Можемо відзначити, що для успішного просування продукції підприємств легкої промисловості України на міжнародні ринки, та реалізації у такий спосіб задач продуктової диверсифікації українського експорту, вкрай актуальною є розробка механізмів та інструментів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств легкої промисловості.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю українських підприємств присвячено роботи вітчизняних дослідників галузі міжнародного менеджменту та маркетингу, світової економіки і міжнародних економічних відносин, зокрема таких вчених як Багієв Г.Л., Кириченко О.А., Кредсіов А.І., Руденко-Сударєва Л.В., Українська Л.О., Циганкова Г.М. та ін. В роботах вказаної групи дослідників розглядаються загальні питання формування зовнішньоекономічної стратегії компаній на міжнародних ринках (у т.ч. і стратегії міжнародного маркетингу), досліджуються проблеми забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національних виробників, аналізуються підходи до вибору стратегії проникнення українських компаній на зовнішні ринки, розглядаються інструменти та механізми просування вітчизняної продукції на міжнародних ринках.

Виявлення невирішених проблем. Вивчення економічної літератури, присвяченої проблемам формування механізмів управління міжнародною діяльністю українських підприємств виявило наявність малодосліджених та дискусійних питань, зокрема – недостатня увага дослідників присвячена проблемам вибору оптимального управлінського інструментарію в діяльності на міжнародних ринках.

Основна мета та завдання статті. Основна мета статті полягає в проведенні дослідження та здійсненні систематизації механізмів та інструментів управління зовнішньоекономічною діяльністю українських підприємств легкої промисловості на міжнародних ринках.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що питання формування ефективних механізмів стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю українських підприємств легкої промисловості вимагає проведення дослідження нині діючих механізмів менеджменту ЗЕД, вивчення методів, моделей та механізмів стратегічного менеджменту

зовнішньоекономічної діяльності даних підприємств. Реалізацію поставленої задачі здійснено на прикладі групи підприємств галузей легкої промисловості, що активно займаються експортом своєї продукції на міжнародні ринки і приділяють достатню увагу саме даному напрямку діяльності.

Встановлено, що діяльність досліджуваної групи підприємств легкої промисловості на зовнішньому ринку в останні роки набуває все більшого значення. Можемо дійти висновку, що обмежені потенційні можливості внутрішнього ринку, досить сильна конкуренція на ринку змушували керівництво підприємств шукати нові ринки збуту своєї продукції для максимально повного завантаження виробничих потужностей, зниження на цій основі собівартості продукції (за рахунок скорочення постійних витрат на одиницю продукції), досягнення за рахунок цього більшої конкурентоспроможності в ціновій сфері та в кінцевому рахунку забезпечення стійкого прибуткового існування даних підприємств на ринку в довгостроковій перспективі.

Основними причинами, які змушують менеджмент досліджуваних підприємств здійснювати подальше освоєння зовнішніх ринків, є такі:

1. По-перше, міжнародні ринки відкривають значні можливості для нарощування збуту, збільшення доходів, отримання додаткових конкурентних переваг за рахунок ефекту масштабу.

2. По-друге – вихід на зовнішні ринки дозволяє вказаним підприємствам диверсифікувати ризики ринкової кон'юнктури в окремій країні.

3. По-третє – вийти на рівень беззбитковості, працюючи тільки на українському ринку, досить складно в умовах недостатнього платоспроможного попиту споживачів на внутрішньому ринку України.

4. По-четверте, ціни на продукцію підприємства на зовнішньому ринку зазвичай вищі за ціни вітчизняного ринку, а тому експорт продукції економічно вигідний підприємствам, адже дозволяє їм отримувати більш високу норму прибутку, активно працюючи на експорт.

Таким чином, зростаюча експортна активність досліджуваної групи підприємств легкої промисловості вимагає посиленої уваги до стратегічного менеджменту ЗЕД, що у свою чергу передусім потребує ретельного дослідження діючих методів та інструментів стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю. Послідовність реалізації процедури дослідження методів та механізмів стратегічного менеджменту ЗЕД досліджуваних підприємств представлена на рис 1.

Результати опитування менеджменту досліджуваних підприємств легкої промисловості із приводу наявності на їх підприємствах чіткої стратегії та цілей зовнішньоекономічної діяльності засвідчують, що загалом у менеджменту вказаних підприємств спостерігається досить високий рівень розуміння необхідності чіткої стратегії зовнішньоекономічної діяльності, свідченням чого є той факт що на 85% від загальної кількості досліджуваних підприємств існують чітко сформульовані стратегія та цілі зовнішньоекономічної діяльності та відповідно лише на 15% досліджуваних підприємств стратегічний менеджмент зовнішньоекономічної діяльності як такий відсутній і дані підприємства не мають чіткої стратегії, цілей і завдань у їх зовнішньоекономічній діяльності.

Досліджуючи ступінь розвитку системи стратегічного управління у зовнішньоекономічній діяльності досліджуваних підприємств легкої промисловості відзначимо, що менеджмент вказаних підприємств тільки опановує процедурами та технологіями стратегічного управління, при цьому більшість підприємств не здійснює сегментацію зовнішніх ринків збуту своєї продукції та не розробляє по відношенню до окремих груп рин-

ків індивідуальні експортні стратегії, а розглядає експорт продукції як єдиний цільний напрям своєї діяльності, а тому і встановлює стратегічні цілі і завдання по відношенню до експорту як такого.

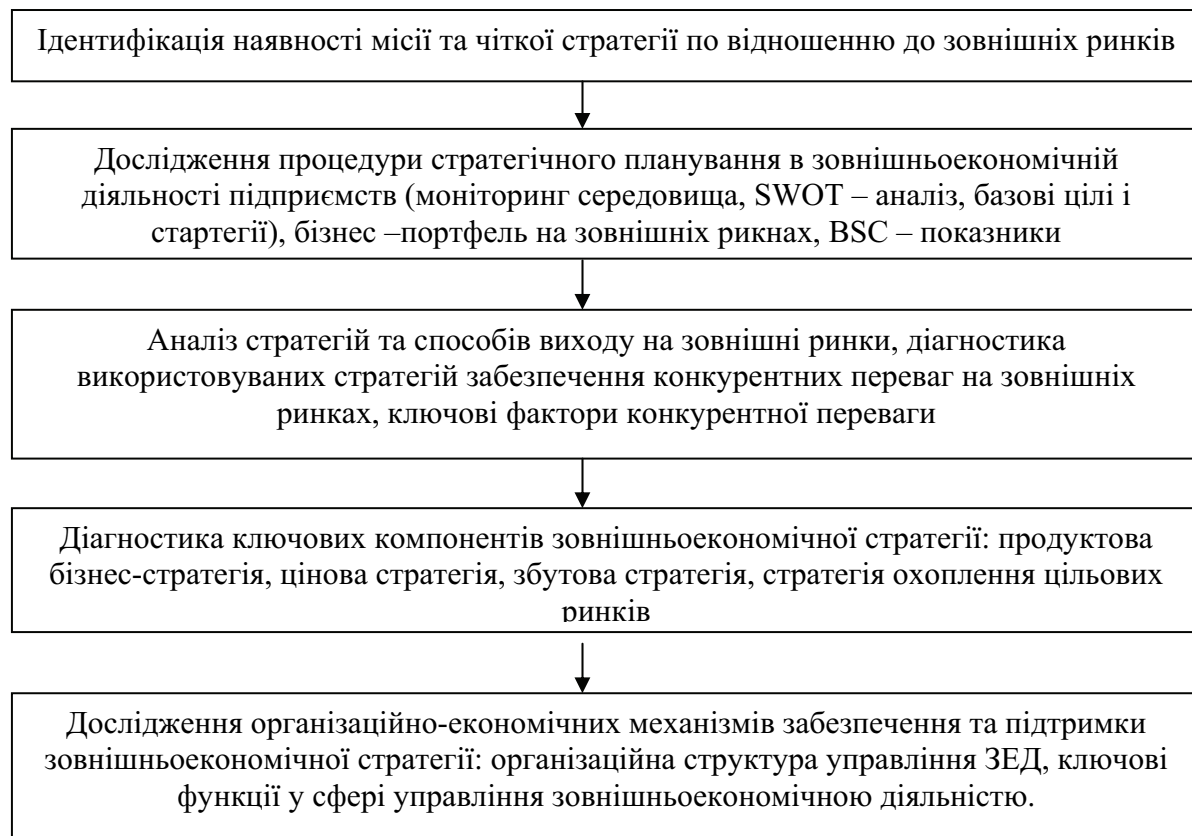

Рис. 1. Схема процесу дослідження механізму стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств (розроблено автором)

Що стосується формування найбільш частих цілей та задач у зовнішньоекономічній діяльності для групи досліджуваних підприємств (із числа тих що не проводять сегментації ринків і встановлюють єдині цілі по відношенню до усього експорту своєї продукції), то їх розподіл за частотою встановлення представлено на рис 2.

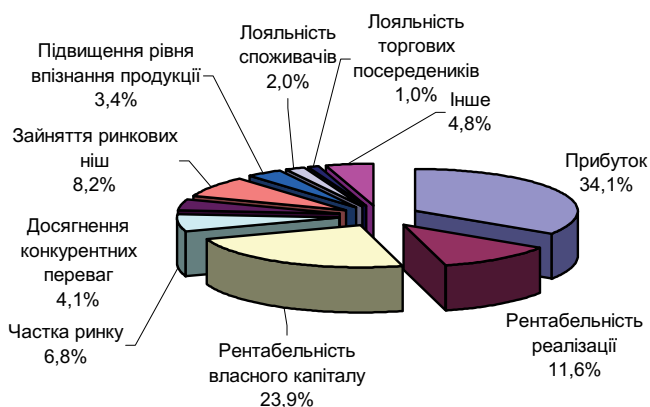

Рис 2. Цілі, які найчастіше використовуються у зовнішньоекономічній діяльності підприємств (побудовано автором за результатами опитування)

Як випливає із представленого рис 2, в системі цілеполягання у зовнішньоекономічній діяльності більшості досліджуваних підприємств легкої промисловості домінує фінансовий аспект, при цьому основними стратегічними цілями у експортній діяльності вказаної групи підприємств є цілі у сфері прибутку, рентабельності реалізації та рентабельності власного капіталу.

У свою чергу ігноруються такі цілі та завдання як обсяги продаж та частка ринку, досягнення конкурентних переваг, завоювання ринкових ніш, підвищення впізнання торгової

марки компанії зарубіжними споживачами, забезпечення лояльності споживачів та торгових посередників до продукції підприємств та ін.

Таким чином, в більшості обстежених підприємств легкої промисловості домінує фінансове розуміння сутності стратегій зовнішньоекономічної діяльності та власне ігнорується роль міжнародного маркетингу як основи стратегічного управління у ЗЕД, що не сприяє забезпеченню стійких позицій українських підприємств на експортних ринках.

Актуальним напрямком дослідження системи стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю досліджуваної групи українських підприємств легкої промисловості є діагностика стратегій їх впровадження на зовнішні ринки, результати якого схематично подано на рис 3. Дослідження стратегій входження українських підприємств легкої промисловості на зовнішні ринки засвідчує домінування пасивних експортних стратегій – 45% опитуваних підприємств експортують свою продукцію на зовнішні ринки через незалежних іноземних посередників; 20% використовують для цього закордонних офіційних дистриб'юторів (що гарантує зосередження більшої уваги дистриб'ютора на просуванні продукції саме даного експортера), 15% здійснюють експорт продукції через власні представництва за кордоном (що характеризується ще більш підвищеною увагою до просування української продукції на зовнішніх ринках). Що стосується застосування відносно активних зовнішньоекономічних стратегій, то тільки 15% від загального числа досліджуваних підприємств легкої промисловості мають за кордоном власні виробничі потужності спільно із закордонним партнером і лише 5% від загальної чисельності досліджуваних підприємств мають на 100% власні виробничі потужності за кордоном.

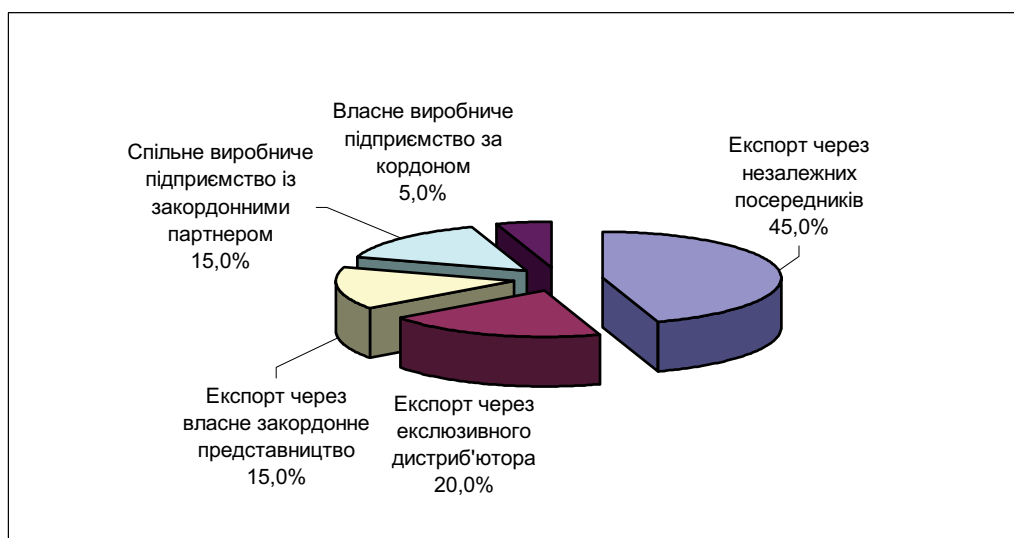

Рис 3. Стратегії входження українських підприємств легкої промисловості на зовнішні ринки (побудовано автором за результатами опитування)

Таким чином, дослідження стратегій входження українських підприємств легкої промисловості до системи міжнародного бізнесу дозволило ідентифікувати вагому проблему системи стратегічного менеджменту – переважну пасивність використовуваних стратегій, орієнтацію головним чином на систему експорту через незалежних посередників, що суттєво ускладнює перспективи успішного просування української продукції на міжнародні ринки.

Вагомий компонент механізму стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства – засоби та методи формування конкурентних переваг та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності українських виробників галузі легкої промисловості на світових ринках. Результати експертизи досліджуваної групи підпри-

ємств легкої промисловості (рис. 4) дозволили дійти висновку, що на даний момент основними конкурентними перевагами української продукції є цінові переваги, обумовлені факторними умовами у країні, а саме – більш дешевою вартістю робочої сили (33,3% респондентів) та більш низькою ціною використовуваних для виробництва матеріалів та комплектуючих (20,8%). Також досить значимою конкурентною перевагою української продукції, за оцінками експортерів, виступає оптимальне співвідношення ціни та якості продукції (16,7% респондентів), що фактично свідчить про наявність прийнятної за рівнем якості продукту, який успішно просувається на міжнародні ринки завдяки гнучкій ціновій політиці.

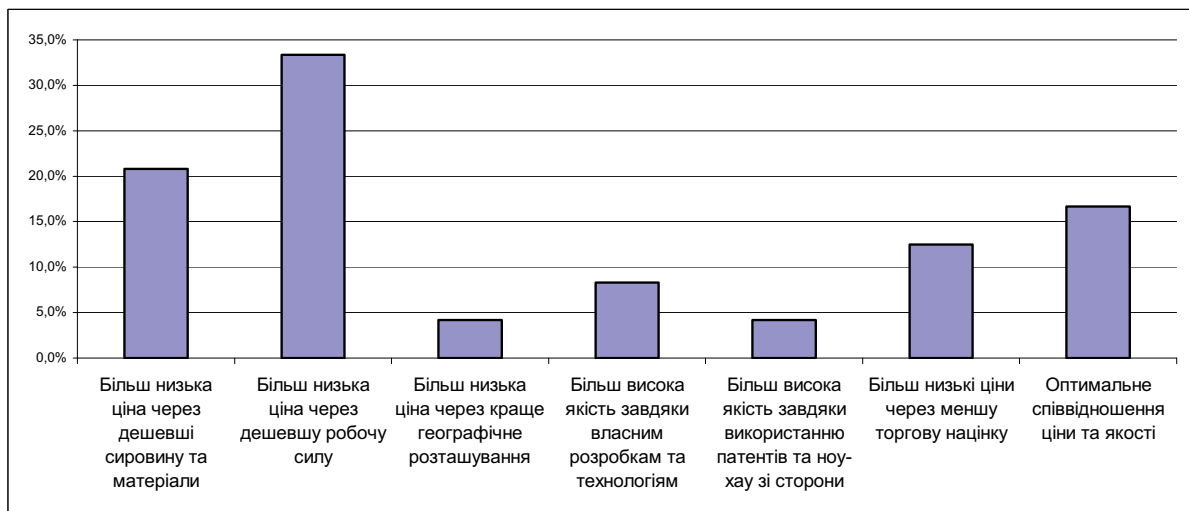

Рис 4. Основні компоненти конкурентних переваг продукції українських підприємств легкої промисловості на міжнародних ринках (складено автором за результатами опитування)

Що стосується якісних факторів забезпечення конкурентоспроможності продукції українських підприємств, то 8,3% експортерів вважають власними конкурентними перевагами більш високу якість продукції, забезпечену власними унікальними розробками та технологіями; 4,2% відзначили якісну перевагу власної продукції, забезпечену використанням технологій, патентів та ноу-хау зі сторони, у т.ч. і в рамках передачі між партнерами по спільному підприємству.

Наступним етапом дослідження системи стратегічного менеджменту зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств легкої промисловості є ідентифікація ключових компонентів зовнішньоекономічної стратегії, передусім - продуктової бізнес-стратегії. Особливості продуктової бізнес-стратегії досліджуваної групи підприємств залежать передусім від масштабів та напрямків зовнішньоекономічної діяльності, частки експорту в загальному обсязі виробництва та продажу продукції, кількості зовнішніх ринків, куди постачається продукція.

Аналізуючи продуктову політику крупних експортерів продукції легкої промисловості можемо дійти висновку, що переважна більшість з цих компаній дотримуються стратегії широкої диверсифікації продуктового портфелю, намагаючись, по-перше – розширювати обсяги та масштаби своєї діяльності за рахунок присутності в окремих продуктових сегментах ринку; по-друге – намагаючись мінімізувати залежність успішності свого функціонування від доходів в одному конкретному напрямку діяльності. На відміну від групи підприємств – крупних експортерів, для середніх експортерів продукції легкої промисловості більш розповсюдженою є продуктово-ринкова стратегія спеціалізації на основному напрямку бізнесу, що пов'язано з двома обставинами:

- по-перше, підприємства середнього масштабу не володіють настільки потужною ресурсною базою, як крупні виробники, а тому вони не мають можливостей розвивати на однаково високому рівні кілька напрямків бізнесу;

- по-друге – через менші фінансові та виробничі можливості середнім виробникам не під силу конкурувати з потужними міжнародними корпораціями на всіх напрямках діяльності, а тому вони з метою забезпечення своєї ринкової конкурентоспроможності віддають пріоритет стратегії спеціалізації, що дозволяє сконцентрувати більшу частину ресурсів виробників на основному напрямку бізнесу та одержати за рахунок цього конкурентні переваги на міжнародних ринках.

Таким чином, здійснене системне дослідження ключових компонентів стратегічного менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств дозволяє ідентифікувати наступну структуру, ключові елементи та методи стратегічного управління в ЗЕД українських підприємств легкої промисловості (рис 5).

Наявність стратегії та цілей зовнішньоекономічної діяльності: під час дослідження автором встановлено, що формування системи стратегічного менеджменту ЗЕД тільки формується – 15% підприємств взагалі не мають чітко визначеної зовнішньоекономічної стратегії та цілей, 60% підприємств розробляють лише загальні положення своєї стратегії зовнішньоекономічної діяльності і лише 25% мають чітку стратегію та індивідуальні цілі у відношенні окремих зовнішніх ринків. В системі ціле полягання досліджених суб'єктів ЗЕД домінують переважно фінансові цілі, при цьому багато важливих аспектів міжнародного маркетингу ігноруються

Стратегія виходу на зовнішні ринки підприємств: дослідження стратегій входження українських підприємств на зовнішні ринки засвідчує домінування пасивних експортних стратегій – 45% опитуваних підприємств експортують свою продукцію на зовнішні ринки через незалежних іноземних посередників; 20% використовують для цього закордонних офіційних дистриб'юторів, 15% здійснюють експорт продукції через власні представництва за кордоном. Застосування відносно активних зовнішньоекономічних стратегій спостерігається лише на 20% підприємств, серед яких 15% - це виробничі СП за кордоном, 5% - 100% ПП за кордоном.

Стратегії формування конкурентних переваг на зовнішніх ринках: на даний момент основними конкурентними перевагами української продукції є цінові переваги, обумовлені факторними умовами у країні, а саме – більш дешевою вартістю робочої сили (33,3% респондентів) та більш низькою ціною використовуваних для виробництва матеріалів та комплектуючих (20,8%). Також досить значимою конкурентною перевагою української продукції, за оцінками експортерів, виступає оптимальне співвідношення ціни та якості продукції (16,7% респондентів), що фактично свідчить про наявність прийнятної за рівнем якості продукту, який успішно просувається на міжнародні ринки завдяки гнучкій ціновій політиці.

Ключові компоненти зовнішньоекономічних стратегій

А) продуктово-ринкові стратегії ЗЕД: особливості продуктової бізнес-стратегії досліджуваної групи підприємств залежать передусім від масштабів та напрямків зовнішньоекономічної діяльності, частки експорту в загальному обсязі виробництва та продажу продукції, кількості зовнішніх ринків, куди постачається продукція. Потужна ресурсна база крупних експортерів дозволяє їм розвивати кілька напрямків діяльності, що забезпечує зростання доходів та посилює позиції цих компаній на основних експортних ринках; підприємства середнього масштабу не володіють настільки потужною ресурсною базою, як крупні виробники, а тому вони не мають можливостей розвивати на однаково високому рівні кілька напрямків бізнесу;

Б) цінові стратегії ЗЕД: завдяки виявленій гнучкості цінових стратегій підприємствам вдається забезпечити собі оптимальне позиціонування на міжнародних ринках за критеріями ціни та якості продукції, тим самим створюючи необхідні конкурентні переваги.

В) стратегії збуту та розподілу продукції на зовнішніх ринках: На найбільш пріоритетних ринках експортного збуту продукції підприємства легкої промисловості (головним чином це ринок РФ та окремих країн Східної Європи) зазвичай використовують офіційних дистриб'юторів; на менш важливих ринках експортного збуту вони здійснюють продаж своєї продукції на через мережу оптових посередників

Рис 5. Структура, елементи та методи механізму стратегічного управління в ЗЕД українських підприємств (складено автором)

Висновки за результатами дослідження. Результати здійснених досліджень дозволяють дійти висновку, що створення системи стратегічного менеджменту ЗЕД тільки формується і значна частина підприємств не мають чітко визначеної зовнішньоекономічної стратегії та цілей, більшість підприємств розробляють лише загальні положення своєї стратегії зовнішньоекономічної діяльності і лише 25% мають чітку стратегію та індивідуальні цілі у відношенні окремих зовнішніх ринків. Показано, що у більшості підприємств легкої промисловості домінує фінансове розуміння сутності стратегій зовнішньоекономічної діяльності та власне ігнорується роль міжнародного маркетингу як основи стратегічного управління у ЗЕД, що не сприяє забезпеченню стійких позицій українських підприємств на експортних ринках. Дослідження стратегій входження українських підприємств на зовнішні ринки засвідчує домінування пасивних експортних стратегій через незалежних іноземних посередників; лише 20% використовують для цього закордонних офіційних дистриб'юторів, 15% здійснюють експорт продукції через власні представництва за кордоном. Застосування відносно активних зовнішньоекономічних стратегій спостерігається лише на 20% підприємств, серед яких 15% - це виробничі СП за кордоном, 5% - 100% ПП за кордоном. На даний момент основними конкурентними перевагами української продукції є цінові переваги, обумовлені факторними умовами у країні, а саме – більш дешевою вартістю робочої сили та більш низькою ціною використовуваних для виробництва матеріалів та комплектуючих.

Список використаних джерел

1. Багиров Г.Л. и др. Международный маркетинг. — СПб. и др.: Питер, 2003. — 509 с.
2. Зовнішня торгівля України в 2009 році: [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
3. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб.. — 3. вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2002. — 384 с.
4. Кредісов А.І., Березовенко С.М., Волошин В.В., Биков Г. М., Мазуренко В. П. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч. посіб. для студ. екон. вузів і ф-тів. К. : ВІРА-Р, 2002. — 544 с.
5. Руденко-Сударєва Л.В. Переваги і ризики транснаціоналізації економічного розвитку України : [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nac_bez/texts/2008/rudenko.pdf
6. Українська Л.О. Стратегії завоювання конкурентних позицій промислових підприємств : [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eprints.ksame.kharkov.ua/2525/1/УКРАЇНСЬКА_Л.О.pdf

7. Українські корпорації на міжнародних ринках : [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.kontrakty.com.ua
8. Циганкова Т. М. Міжнародний маркетинг: теоретичні моделі та бізнес-технології / Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2004. — 396 с.

Омельченко В.Ю.*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – НЕОБХІДНА УМОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Стаття присвячена обґрунтуванню необхідності формування системи інтеграційних пріоритетів науково-технічного розвитку космічної галузі, як невід'ємної складової механізму реалізації стратегії інноваційного розвитку. Розглядається програмно-цільовий метод як інструмент реалізації інноваційного потенціалу в механізмі науково-технічного розвитку космічної галузі.

Ключові слова: виробничий потенціал підприємства, інноваційна стратегія, інновація, інтеграція, конкурентна перевага, конкурентоспроможність, собівартість продукції, космічна галузь, функціонально-вартісний аналіз

Статья посвящена обоснованию необходимости формирования системы интеграционных приоритетов научно-технического развития космической отрасли, как неотъемлемой составляющей механизма реализации стратегии инновационного развития. Рассматривается программно-целевой метод как инструмент реализации инновационного потенциала в механизме научно-технического развития космической отрасли.

Ключевые слова: производственный потенциал предприятия, инновационная стратегия, интеграция, конкурентное преимущество, конкурентоспособность, себестоимость продукции, космическая отрасль, функционально-стоимостный анализ.

The article is devoted to justification of forming integration priorities system in scientific and technical development of space industry as an integral part of the mechanism of realization of innovation development strategy. A Special-purpose program method is considering as a tool of realization of innovation potential in scientific and technical development mechanism of space industry.

Keywords: production potential of companies, innovative strategy, integration, competitive edge, competitiveness, unit cost, space industry, functional-cost analysis.

Для досягнення космічної галузі України економічної самодостатності та високого конкурентного статусу у світовій економіці безальтернативним, на наш погляд, постає завдання зміни самої парадигми діяльності підприємств, переходу їх до інноваційної форми як домінантного феномену розвитку на основі ефективної інноваційної системи, інтегрованої у глобальний науково-технічний простір.

Нарощування економічного та технологічного потенціалу галузі має відбуватися завдяки послідовному курсу спрямованому на постійне створення конкурентних переваг

* аспірантка кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: проф. Мазаракі А.А.

українських товаровиробників космічної техніки проти зарубіжних конкурентів. І саме динамічний інноваційний процес гарантує здобуття конкурентних переваг вищого порядку, а також забезпечить космічній галузі стійкість, конкурентність позицій на міжнародних ринках.

Питання характеру і тенденцій інтернаціоналізації у сфері науки і техніки, а також проблеми використання переваг міжнародної співпраці, ефективної реалізації науково-технічного потенціалу знаходять відображення у дослідженнях В. П. Александрової, О. Г. Білоруса, Ю. М. Бажана, В. М. Гесця, Д. Г. Лук'яненко, О. О. Лапка, Ю. М. Макогона, А. М. Поручника, С. П. Пузанова, С. І. Соколенка, А. С. Філіпенко, Г. І. Щедріної, Я. С. Яцківа та інших.

Необхідність формування системи інтеграційних пріоритетів науково-технічного розвитку космічної галузі, як невід'ємної складової механізму реалізації стратегії інноваційного розвитку видається на сьогодні недостатньо науково-розробленою проблемою і обумовлює актуальність дослідження її в науковій роботі. Метою статті є висвітлення реалізації інноваційного потенціалу в механізмі науково-технічного розвитку космічної галузі.

Сукупність галузевих інтелектуальних, науково-технічних, технологічних і виробничих ресурсів з відповідним інфраструктурним забезпеченням, які здатні продукувати нові знання та здійснювати їх швидку комерціалізацію характеризують інноваційний потенціал всієї галузі та її підприємств.

Вважаємо за доцільне інноваційний потенціал розглядати, як комплекс переваг які вирізняють їх серед конкурентів на ринку, і необхідними для підвищення конкурентоспроможності галузі та її суб'єктів у оптимальні терміни.

Виходячи із визначення поняття інноваційного потенціалу, можна стверджувати, що саме радикальні інновації є домінантними факторами підвищення міжнародної конкурентоспроможності космічної галузі України та її стійкого зростання. На користь цього тлумачення є твердження експертів ЄС, що лише розвиток науки й досліджень можуть перетворити економіку Європи в найдинамічнішу і найбільш конкурентоспроможну економіку світу. Протягом наступних років одним із ключових пріоритетів ЄС стане так званий трикутник знань, тобто створення, передання й використання знань через дослідження, освіту, професійне навчання та інновації [1, с.69].

Вирішальним фактором економічного зростання виробництв виступають радикальні технологічні нововведення, володіти якими прагнуть всі суб'єкти космічної сфери країн світу, що спонукає їх не тільки до жорсткої та неослабної конкурентної боротьби, а й до кооперації. Стрімка комерціалізація інновацій та поглиблення міжнародної інтеграції в космічній галузі стали для країн-інноваторів основою їх глобальної конкурентоспроможності.

У комерціалізації інновацій дуже важливу роль відіграє технологічна готовність. Основним показником, який характеризує інноваційні конкурентні переваги космічної галузі, є питома вага високотехнологічного експорту в його загальній величині, яка визначає передусім результативність інноваційної системи та рівень конкурентоспроможності галузі. Проаналізувати глобальну конкурентоспроможність країн та частки високотехнологічного експорту [1, с.82] вчений Поручник А. М. дійшов висновку, що хоча і не існує тісного кореляційного зв'язку між цими показниками, однак взаємозв'язок є очевидним.

Космічна галузь України реалізувала на експорт в 2008 р. – 47,3% (від суми реалізованої продукції на суму 2,329 млрд., що на 10% більше ніж у 2007 р.); 55,7% продукції галузі реалізовано на експорт у 2009 р. (від суми 2044,7 млрд. грн. загальної реалізації). Уся

експортна продукція галузі є високотехнологічною. Основною продукцією експорту є ракети-носії для міжнародних космічних проєктів «Морський старт», «Наземний старт», «Дніпро», системи керування для ракет-носіїв «Союз», «Протон», системи стикування «Курс».

Сучасні парадигми економічного зростання галузей економіки здебільшого ґрунтуються на використанні нових наукових знань та інновацій як найважливіших ресурсів сталого економічного розвитку. Не виключенням є і космічна галузь. У ній наукові досягнення органічно впливають на економічні процеси, результати залежать від ефективності їх взаємодії, в першу чергу від того, наскільки успішно функціонує в ній механізм створення, збереження і поширення нових знань це залежить від розвитку й ефективного функціонування національної інноваційної системи, яка дотепер не сформувала ефективних механізмів інвестування, що гальмує поширення та комерціалізацію радикальних інновацій.

Реалізації інноваційного потенціалу в механізмі науково-технічного розвитку космічної галузі важлива роль відводиться програмно-цільовому методу.

Використання програмно-цільового методу передбачає:

- визначення проблеми та формування цілей;
- розробку й реалізацію програми, спрямованої на досягнення цілей;
- систематичний контроль за якістю та результатами робіт, передбачених програмою;
- користування заходів спрямованих на реалізацію цілей.

Вжиття практичних заходів у контексті програмно-цільової політики щодо оптимізації стану та підвищення конкурентоспроможності космічної галузі України має виходити із сучасних загальносвітових тенденцій інноваційного розвитку. Перед усім має значення локомотивна роль тих секторів, які є сферою розвитку високих технологій, які вирізняє особливо значна інформаційна місткість.

Формування ефективної та висококонкурентної моделі космічної галузі в Україні потребує не тільки чіткого визначення основних напрямків програмно-цільової політики, а й розробки та використання моделі міжнародних зв'язків при розробці, виготовленні та експлуатації наукоємної космічної продукції у вигляді «технологічного ланцюга» її розвитку. Космічна техніка загального призначення (громадянська) має характер складної системи і окремих комплексів, проте внаслідок багатьох власників підсистем стикається зі складностями. Координації всього циклу виготовлення техніки та її експлуатації. Технологічний ланцюг космічної галузі представляє собою відображення ще більш складної системи, яка включає крім функціонального комплексу попередні технологічні переділи.

Для прикладу ми взяли технологічний ланцюг супутникової системи зв'язку згідно рівнів, починаючи з кінцевих споживачів: абонентів телефонного зв'язку, передачі даних, супутникового телемовлення. Абоненти являються споживачами послуг не лише провайдерів, але і всієї супутникової системи, включаючи її наземний сегмент (наземні станції і центри управління) та космічний у вигляді орбітального групування в космосі з метою приведення в дію всіх функціональних систем компанія-оператор зв'язку замовляє пускові послуги (рис. 1.)

Наявність великої кількості елементів, які складають систему на одному рівні, надає технологічним ланцюгам, крім наведеної його основи у вигляді вертикальної структури, горизонтальну гілку, специфічну для складної наукоємної продукції, яка відображає комплексний характер попиту на продукцію в вигляді «тріади» послуги-товар-інфраструктура [2, с.45].

Практична цінність моделі технологічних ланцюгів полягає в тому, що вона дозволяє урахувати вертикальні та горизонтальні зв'язки у ланцюзі відносин наукоємних виробництв.

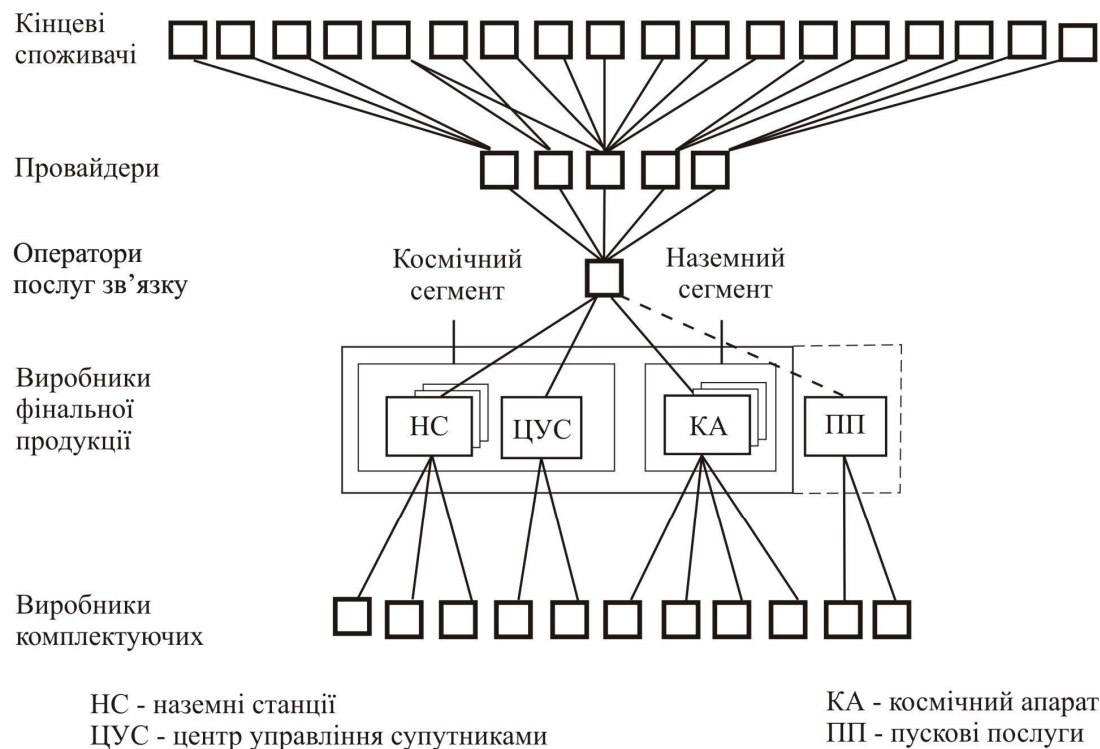

Рис. 1. Технологічний ланцюг супутникової системи зв'язку

Технологічні ланцюги космічних систем можуть бути використані при формуванні цільових комплексних програм розвитку космічної техніки та окремих проектів для вирішення наступних задач:

- формування технічних вимог до продукції з урахуванням проблем ринку та обмежень пропускної можливості інфраструктури;
- інтегральної та поелементної оцінки термінів і вартості освоєння програм і проектів всіх елементів комплексів;
- розробці та реалізації логістичних операцій з урахуванням можливостей кооперації і стратегічного партнерства в рамках віртуальних підприємств, а також оцінці об'ємів і напрямків матеріальних і фінансових проектів;
- розрахунку початкової ціни та її змін з урахуванням динаміки цін на комплектуючі вироби та платоспроможність кінцевих споживачів і безпосередніх замовників.

Особливо важливе значення має технологічний ланцюг у міжнародній кооперації, так як більшість великих проектів реалізується за участі 710 країн.

Програмно-цільовий метод реалізується через державні комплексні програми, які регулюються законом України «Про державні цільові комплексні програми» [3] і містять визначення ресурсів, виконавців та строки здійснення комплексних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Цільові комплексні наукові та науково-технічні програми розробляються для масштабної реалізації значних науково-технічних досягнень. Космічна діяльність в Україні здійснюється на основі космічних програм, які розробляються на 5 років і затверджуються Верховною Радою України. Цілі, на які спрямована програма, зумовлюють стратегію розвитку космічної діяльності держави і враховують довгострокові інтереси держави, сучасні тенденції розвитку космонавтики, наявний науково-технічний та інноваційний потенціал.

Державні цільові науково-технічні програми передбачають: створення нових видів конкурентоспроможної космічної техніки, принципово-нових технологічних процесів і

нововведень та доведення їх до практичної реалізації, а також розробку наукових досліджень і технологічних розробок за найбільш перспективними напрямками розвитку космонавтики. Реалізація науково-технічних програм характеризується обсягом і термінами їх виконання в цілому та виконання окремих їх етапів; вартістю робіт, очікуваним економічним ефектом завершення робіт і фактичним ефектом від упроваджених результатів.

Завдяки реалізації цільової програми розвитку космічної галузі, та проектів, які входять до її складу, буде не тільки запроваджено в космічній галузі нові варіанти технологічних процесів, а й нові методи їх економічного обґрунтування, що дозволить значно знизити повну собівартість цих процесів і дасть змогу знизити ціни на нові види космічної техніки і зробить космічну галузь більш конкурентоспроможною на світовому ринку.

В основу розробки загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України закладені такі принципи: цілеспрямованість, комплексність, системність, забезпеченість, пріоритетність, економічна безпека, погодженість, своєчасність.

Метою Програми є забезпечення розвитку й ефективне використання потенціалу України для розв'язання нагальних проблем у сфері безпеки держави, впровадження високотехнологій, а також підвищення рівня освіти і науки.

При виборі науково-технічних цільових програм має обов'язково враховуватися:

- стан, рівень та можливості розвитку науки і техніки в суспільстві на певний період часу;
- попит на науково-технічну продукцію та її експортний потенціал;
- узгодженість з пріоритетними та реальними можливостями соціально-економічного розвитку;
- комплексність та взаємопов'язаність елементів науково-технічної діяльності, ранжування завдань та узгодженість дій на стадії «наука-виробництво»;
- економічні, соціальні та екологічні наслідки впровадження результатів науково-технічної діяльності у виробництво [4, с.219].

Державні цільові науково-технічні програми передбачають: створення нових видів конкурентоспроможної космічної техніки, принципово нових технологічних процесів і нововведень та доведення їх до практичної реалізації, а також проведення наукових досліджень і технологічних розробок за найбільш перспективними напрямками розвитку космонавтики. Реалізація науково-технічних програм характеризується обсягом і термінами їх виконання в цілому та виконання окремих їх етапів; вартістю робіт, очікуваним економічним ефектом завершення робіт і фактичним ефектом від впроваджених результатів.

Виконання програм потребує створення організаційно-економічного механізму управління формуванням і реалізацією Програми, що включає економічні засади: виділення фінансових та матеріальних ресурсів і розпорядження ними, оцінку й стимулювання діяльності виконавців.

Завдяки реалізації цільової програми розвитку космічної галузі та проектів, які входять до її складу, в космічній галузі буде не тільки запроваджено нові варіанти технологічних процесів, а й нові методи їх економічного обґрунтування, що дозволить значно знизити повну собівартість цих процесів і надасть змогу знизити ціни на нові види космічної техніки і зробить космічну галузь більш конкурентоспроможною на світовому ринку.

З цією метою у дисертаційній роботі ми пропонуємо розглядати та обґрунтовувати вибір варіанта технологічного процесу нових виробів космічної техніки на стадії її проектування.

При виборі варіанту технологічного процесу при проектуванні нових виробів розв'язуються проблеми визначення складу і засобу забезпечення сукупності властивос-

тей елементів виробу, необхідних для виконання їх функцій з урахуванням масштабу випуску і заданих вимог до якості виконання при мінімумі витрат.

Для вибору найекономічнішого варіанту технологічного процесу, тобто для їх порівняльної оцінки необхідно обчислити і проаналізувати суму витрат, змінну при зміні технологічного процесу, тобто визначити технологічну або порівняльну собівартість.

Враховуючи складність прийнятих рішень при виборі технологічного процесу, неможливо обійтися без знання розвитку і функціонування систем, тим більше, що останні стають все більш складними і багаторівневими. Комплексна взаємодія процесів різної природи (фізичних, хімічних, біологічних) сучасних технічних системах (ТС) сприяє появі різних побічних дій, які пов'язані з додатковим результатом енергетичних і матеріальних ресурсів. Тому особливий акцент нами зроблений на вибір технології у сфері розробки і виготовлення виробу, що зумовлює якість і витрати на виробництво і експлуатацію космічної техніки.

Для оцінки вартісних характеристик виробу, визначення допустимих витрат на функції з урахуванням їх ролі і складності виконання у виробі, паралельно і достатньо глибоко розглядати ці характеристики у взаємозв'язку з технічними. Доцільно при виборі технології використовувати функціонально-вартісний аналіз (ФВА).

ФВА – метод, призначений для системного дослідження функцій об'єкту і його елементів, що дозволяє пов'язати в єдиний комплекс питання щодо забезпечення функціональності, корисності, якості виробу і мінімізації витрат на виготовлення і експлуатацію космічної техніки.

ФВА технологічного процесу виготовлення виробів (складальних одиниць, деталей) здійснюється з урахуванням наступної схеми взаємозв'язків; потреби суспільства > мета створення виробу > функції виробу > функції конструктивних складових > матеріальні носії функцій > необхідні властивості носіїв > функції процесу виготовлення > функції структурних становить ТП > матеріальні системні компоненти становить ТП (предмети, засоби і знаряддя праці, кадри) > функції організації і управління системи компонентами ТП.

На відміну від ФВА існуючих технологічних систем і процесів, при проектуванні нових процесів з використанням методології ФВА переслідують мету: знайти склад і засоби забезпечення сукупності властивостей елементів виробу, необхідних для виконання їх функцій з урахуванням масштабу випуску і заданих вимог до якості виконання при мінімумі витрат.

ФВА ТП включає дві групи процедур: функціонально-вартісну діагностику процесу та пошук і вибір найкращого створення властивостей, виходячи з мети аналізу.

Мета ФВА встановлюється, виходячи з обліку тенденцій розвитку виробів, технології і організації виробництва, перспектив попиту і масштабу випуску, відомостей про рівень якості і витрати на виготовлення і використання продукції.

Для визначення конкретного напрямку аналізу проводиться попередня діагностика рівня витрат і рівня якості виготовлення для кожного процесу (або операції). При цьому доцільно застосовувати діаграми, що надають можливість порівняння декількох процесів (або операцій) по будь-яких чинниках і визначити першочерговість аналізу того або іншого процесу по стадії важливості (наприклад, діаграми Гарето). При їх побудові (наприклад, по витратах) всі структурні складові, що вивчаються, процес (операції) розташовують в порядку зменшення витрат (наприклад, трудових) і наносять відповідні крапки (наростаючим підсумком) на графік.

Збір і вивчення інформації про об'єкт ФВА ТП здійснюються з метою отримання необхідних техніко-економічних відомостей відносно: складу структурних компонентів (що

входять в ТП операцій, переходів); устаткування і оснащення; вимог до показників якості ТП; рівня показників якості ТП; різних методів технології; нормативних (матеріальних і трудових) витрат на виготовлення; матеріалів, що використовуються; пропозицій по раціоналізації.

Наступним етапом проведення ФВА є побудова функціональної моделі ФМ ТП і визначення значущості функцій. Розробка ФМ ТП є найвідповідальнішим і найскладнішим етапом ФВА. Основний акцент слід робити на ті фізичні, хімічні і інші перетворення, які відбуваються у вихідних матеріалах у результаті зміни внутрішньої їх структури, концентрації, складових зовнішньої форми, розмірів і т. д. Побудова функціональної моделі здійснюється таким чином: на верхньому рівні розташовуються головна і другорядні функції, виконувані ТП у цілому; на другому рівні – основні функції; на подальших нижчих рівнях – допоміжні функції ТП і його структурних компонентів. Кожній функції приписується і проставляється на схемі відповідний індекс залежно від рівня ФМ.

Визначення значущості функцій виконується для здійснення переходу від витрат на структурні компоненти до витрат на функції; зіставлення витрат на функції з їх значущістю при побудові функціонально-вартісних діаграм (ФВД); визначення допустимих витрат на функції з урахуванням складності їх реалізації. Для цього розраховуються коефіцієнти вагомості властивостей і ступеня участі кожної функції у формуванні властивостей (за допомогою експертних методів). Чим більше властивостей з більшою вагомістю залежить від даної функції, тим більш високою буде її значущість, оскільки значущість кожної функції визначається підсумовуванням значущості по всіх властивостях.

Враховуючи, що багатоваріантне опрацювання рішень потребує прискорення їх економічної оцінки, для визначення витрат на функцію ТП (аналогічно функціям виробу) може бути використаний метод коефіцієнтів витрат, розроблений Л. І. Гамрат-Кураком і що отримав подальший розвиток стосовно функцій ТП у роботах А. Магіденко [5, с.109].

Впровадження функціонального моделювання технологічних процесів та виробів при проведенні функціонально вартісного аналізу полегшує наше завдання виробити державну інноваційну стратегію діяльності і розвитку космічної галузі України в сучасному напруженому конкуренцією світогосподарському середовищі.

Ми вже знаємо, що принципи підвищення продуктивності та якості результатів праці в режимі економії ресурсів та зниження собівартості за напрямками збігаються із вектором дії ефекту інформаційно-інноваційно-технологічного прискорення. Адже, чим менше речовинно-енергетичних ресурсів витрачається в трудових процесах, тим менший опір середовища і тим більша швидкість процесів виробництва, тобто продуктивність праці. Пошук і впровадження у виробництво галузей національної економіки ресурсозберігаючих, у тому числі безвідходних технологій, – це і є глобальна функціональна сутність інноватизації соціально-економічного життя на рівні національної і міжнародної конкурентоспроможності.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що застосування функціонально вартісного аналізу в поєднанні з формуванням науково-технічних програм розвитку космічної галузі України, враховуючи ресурсні, виробничі, науково-технічні і фінансові обмеження, забезпечує реальну трансформацію її економіки до потреб кон'юнктури ринку та конкретних конкурентних задач. З цією метою запроваджується система прогнозування технологічного розвитку й структурної перебудови виробництва космічної техніки, забезпечується постійний моніторинг пріоритетних напрямів технологічного переоснащення галузі і виробництв, підвищується наукоємкість конкурентоздатної продукції. Це

пов'язане з тим, що у сучасних умовах саме наукові знання і створені на їхній основі інформаційні цінності, товари та послуги, нові техніка і технології у всіх видах діяльності галузевих підприємств, стали не тільки провідною рушійною силою їх економіки, але й вирішальним фактором забезпечення конкурентоспроможності космічної галузі.

У зв'язку з цими пріоритетними напрямками підвищення конкурентоспроможності в найближчому майбутньому можуть бути:

- активізація науково-дослідної роботи на пріоритетних напрямках розвитку космічної сфери;
- забезпечення всього циклу НДДКР сучасними лабораторіями і контрольно-дослідним обладнанням, приладами, інформаційно-обчислювальними системами;
- збереження науково-технічного потенціалу галузі та державної підтримки розвитку новітніх, високих технологій, відповідаючи світовому рівню і перевищуючих його.
- розвиток виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможності космічної продукції з метою розширення експортного потенціалу галузі;
- технологічне переоснащення промислового виробництва, в тому числі на базі конверсії оборонного потенціалу космічної галузі та використання технологій подвійного використання;
- підвищення конкурентоспроможності космічної продукції шляхом розвитку національної системи якості на основі міжнародних стандартів;
- збільшення практиків, які можуть бути включені до цільової комплексної програми розвитку галузі;
- реалізація цілісного підходу в дослідженні космічного ринку та його специфіки, що створить базу для розробки на цій основі прикладного маркетингу галузі, що враховуватиме особливості ринку, обмеження та нестійкість ринкового середовища.

Література

1. Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі. Монографія.- К.: КНЕУ, 2008.-352 с.
2. Бакланов А. Г. Рынок и маркетинг авиакосмической продукции в условиях нестабильности: [монография] М.: КДУ. 2007/ 400 с.: ил., табл.. (С. 45)
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державні цільові програми» № 3421-15, від 09.02.2006 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, №22, ст. 199
4. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: Підручник – К.: Знання, 2008. – 462. – С. 219
5. Магіденко А. С. Методика определения себестоимости и качества реализации функций изделий / Функционально-стоимостный анализ в повышении эффективности производства. – М.: ВСНТО. 2000. – С. 109–117.

УДК 336.221(4:061.1ЄС+477)

Паславська Р.Ю.*

ОЦІНКА РІВНЯ ОПОДАТКУВАННЯ В КРАЇНАХ–УЧАСНИЦЯХ ЄС ТА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті зроблено спробу здійснити оцінку рівня податкового навантаження в Україні та в країнах-учасницях ЄС. Проаналізовано основні тенденції, характерні для податкових систем країн ЄС-27 та України, виведено закономірності встановлення рівня оподаткування й співвідношення різних податкових платежів у структурі податкових систем.

Ключові слова: оподаткування, податкове навантаження, податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість.

Annotation. The author attempts to evaluate the level of tax burden in Ukraine and the EU Member States in this article. The main trends, specific to the tax systems of the EU-27 and Ukraine, are investigated. Regularities of establishing the level of taxation and the ratio of different tax payments in the structure of tax systems are defined.

Key words: taxation, tax burden, personal income tax, corporate income tax, value added tax.

Аннотация. В статье сделана попытка осуществить оценку уровня налоговой нагрузки в Украине и в странах-участницах ЕС. Проанализированы основные тенденции, характерные для налоговых систем стран ЕС-27 и Украины, выведены закономерности установления уровня налогообложения и соотношение различных налоговых платежей в структуре налоговых систем.

Ключевые слова: налогообложение, налоговая нагрузка, налог из доходов физических лиц, налог на прибыль предприятий, налог на добавленную стоимость.

Вступ. Розвиток світової економіки спрямований на поглиблення взаємозв'язків на основі інтеграції національних економічних систем з метою досягнення високого рівня суспільного добробуту. Особливої уваги заслуговують інтеграційні процеси в оподаткуванні, оскільки вони суттєво впливають на соціально-економічний розвиток держави. Національні податкові системи стають активними учасниками міжнародних відносин, перетворюючись на один із важливих чинників перерозподілу факторів виробництва у рамках глобальної економічної системи.

В Україні, що обрала євроінтеграційний курс, є необхідність постійного глибокого аналізу усіх явищ і процесів, які займають важливе місце у розвитку податкових систем,

* аспірантка кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: доц. Кміть В.М.

а також використанні податків як інструмента державного регулювання. Для нашої держави доволі важливо враховувати і детально досліджувати всі ті тенденції, які характерні для країн Європейського Союзу, з метою застосування величезного досвіду в оподаткуванні, що дозволить забезпечити стабільність соціально-економічного розвитку.

Вітчизняна податкова система проходить серйозну перевірку часом у тій економічній ситуації, яка склалася сьогодні як у державі, так і за її межами. Її функціонування характеризується значними недоліками, серед яких головними є нерівномірність розподілу податкового навантаження між суб'єктами оподаткування, необґрунтовані ставки податків, постійні зміни в податковому законодавстві, а в кінцевому підсумку, відсутності науково-обґрунтованої концепції доходів держави. Саме тому, сьогоднішня податкова система, на нашу думку, є фактором, який знижує міжнародну конкурентоспроможність України, сприяє зростанню тіньового сектору економіки, поширенню корупції та закріпленню соціальної несправедливості в суспільстві.

Дослідженням певних особливостей податкових систем країн-учасниць ЄС та України присвятили свої праці такі автори: Білінський Д.О., Василик О.Д., Грицяк І.А, Демиденко Л.М., Дмитренко Г.В., Єфименко Т.І., Крисоватий А.І., Мельник П.В., Шевчук В.О. та ін.

Метою даної роботи є оцінка діючих податкових систем України й країн-учасниць Європейського Союзу з тим, аби виявити основні тенденції, які їм притаманні та здійснити їх порівняння.

Результати. Із поглибленням інтеграційних процесів дедалі більше проявляються особливості сучасного європейського оподаткування. В загальному, Європейський Союз характеризується як сфера дії високих податків [1, с.3].

У міжнародній практиці для вимірювання загального рівня оподаткування використовується податковий коефіцієнт (tax ratio), що розраховується як відношення суми сплачених податків (включаючи соціальні платежі) до ВВП у ринкових цінах. У 2008 році середнє значення цього коефіцієнта у ЄС-27 становило 39,3%, що приблизно на 1/3 більше ніж у таких країнах, як США та Японія. Високий рівень оподаткування явище не нове для ЄС, оскільки така тенденція спостерігається ще з останньої третини 20 століття [1, с.4].

Треба зазначити, що країни-учасниці ЄС різні за рівнем соціально-економічного розвитку, інституційними механізмами ринкового саморегулювання та державного впливу на макроекономічні процеси, а також традиціями фіскального регулювання, що унеможливує цілковиту уніфікацію європейського оподаткування. Так, не зважаючи на високий середній рівень податкового навантаження, 11 країн-учасниць показують значні відмінності в рівнях оподаткування: від 28% у Румунії до 48,2% у Данії (див. табл. 1). Іншими словами, податковий тягар в державах із високим рівнем оподаткування на 70% більший, ніж у державах із низьким рівнем податкового навантаження. Звичайно, такі значні відмінності головним чином залежать від низки соціальних та політичних чинників.

Рівень податкового навантаження на економіку України у 2008 році становив 35,88% [2]. Як бачимо, цей показник є меншим за середнє значення у країнах ЄС. Однак, такий спосіб обчислення податкового коефіцієнта не враховує витрат, пов'язаних з адмініструванням податків, тобто витрат на утримання органів податкової служби, формування податкового законодавства, ведення особистого обліку платниками податків та подання ними відповідної звітності. Тому, на нашу думку, такий показник не відповідає дійсності, а, отже, рівень оподаткування є дещо заниженим.

Таблиця 1
Рівень оподаткування у країнах ЄС-27

Країна	Рівень оподаткування у 2008 році, %	Зміна рівня оподаткування у порівнянні з 1998 роком, %	Країна	Рівень оподаткування у 2008 році, %	Зміна рівня оподаткування у порівнянні з 1998 роком, %
Австрія	42,8	-1,6	Мальта	34,5	8,9
Бельгія	44,3	-1,1	Нідерланди	39,1	-0,3
Болгарія	33,3	2,1	Німеччина	39,3	-1,6
Великобританія	37,3	1,4	Польща	34,3	-1,1
Греція	32,6	0,1	Португалія	36,7	3,5
Данія	48,2	-1,1	Румунія	28	-0,7
Естонія	29,3	-2,4	Словаччина	29,1	-7,7
Ірландія	32,2	-1,8	Словенія	37,3	-0,5
Іспанія	33,1	0,1	Угорщина	40,4	2,8
Італія	42,8	0,3	Фінляндія	43,1	-3
Кіпр	39,2	11,5	Франція	42,8	-1,2
Латвія	28,9	-4,8	Чехія	36,1	2,8
Литва	30,3	-1,4	Швеція	47,1	-4,4
Люксембург	35,6	-3,8	ЄС-27	39,3	-1

Примітка: таблицю сформовано на основі джерела [1, с. 28]

Крім того, для України характерною є проблема нерівномірного перерозподілу податкових надходжень, що зумовлює зростання обсягів «тіньової» економіки. Так, для сумлінних платників податків, які не мають пільг і повністю виконують свої зобов'язання, податкове навантаження є удвічі більшим. Тобто, податкові зобов'язання нерівномірно розподіляються між підприємствами та галузями економіки. Таким чином, основні принципи оподаткування (справедливості, ефективності, стабільності, адміністративної простоти й економічності) не реалізуються на практиці.

Доцільно зазначити, що у 2011 році уряд України планує зменшити податковий тягар на економіку до рівня 28, 7% [3].

Аналізуючи рівень оподаткування, необхідно звернути уваги на тенденції в адмініструванні податків. Для порівняння, виберемо три основні податки, які забезпечують левову частку податкових надходжень до бюджету у більшості країн: податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств та податок на додану вартість.

Отже, одним із фундаментів, який формує податкові надходження до бюджетів різних рівнів, є податок з доходів фізичних осіб (далі – ПДФО).

В Україні з 1993 року застосовувалась прогресивна система оподаткування: чим вищий дохід, тим більший стягувався податок. Ставка податку з громадян коливалась в межах 10-40%.

З 2004 року у нашій державі відбулись зміни в системі оподаткування, наслідком яких стало запровадження пропорційної системи. Спочатку ставка податку складала 13%, а з 2007 року виросла до 15%. Його платниками є фізичні особи – резиденти, які отримують

доходи в Україні та закордоном, а також нерезиденти щодо доходів, джерелом походження яких є Україна.

Треба наголосити, що ставка податку з доходів фізичних осіб в країнах світу є суттєво вища, ніж в Україні. Середня ставка особистого податку з доходу у ЄС-27 становить 37,5% (див. рис. 1).

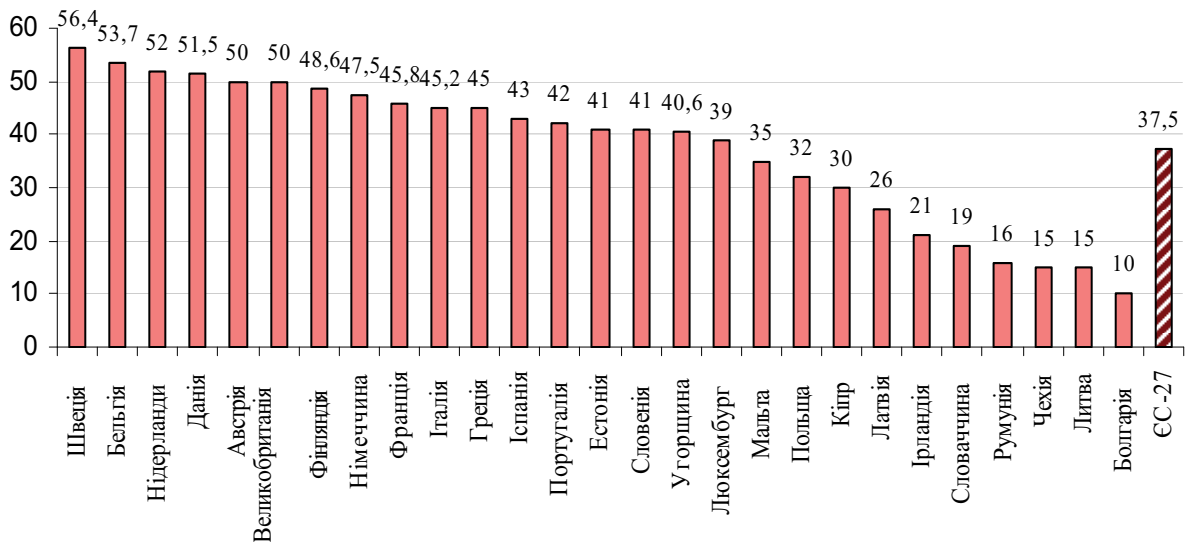

Рис.1. Ставки податку з доходів фізичних осіб у країнах-учасниках ЄС, станом на грудень 2010 року
Примітка: рисунок сформовано автором на основі джерела [1, с. 30].

Цей показник відчутно варіюється від 10% у Болгарії до 56,4% у Швеції. До 2010 року найвища ставка була у Данії (59%), зараз її скоротили до 51,5%. У нових країнах-учасниках, за винятком Словенії та Угорщини, ставка ПДФО є нижчою середньою, в той час як високі ставки характерні для тих країн, де високий рівень податкового навантаження, зокрема, це країни Північної Європи. Найнижчі ставки податку у Болгарії, Чехії та Литві. У двох останніх рівень податкового навантаження є одним з найнижчих у Союзі [1, с.9].

Вперше за останні роки верхня межа ставки ПДФО зросла у 2010 році, не зважаючи на її значне зниження у Данії. У Великобританії запровадили нову ставку 50% – це на 10% більше попередньої. У Греції та Литві ставки податку також зросли. Отже, цілком імовірно, що такі зміни пов'язані з фінансово-економічною кризою.

З 1995 по 2009 роки ставка ПДФО скоротилась майже у всіх країнах-учасниках ЄС, у трьох (Мальта, Австрія та Великобританія) – залишилась незмінною, і лише у Португалії спостерігалось незначне її підвищення (40% – у 1995 році та 42% – у 2009 та 2010 роках).

Навіть беручи до уваги зростання середньої ставки ПДФО на 0,4% у 2010 році, у порівнянні з 1995 роком вона знизилась на 9,9%. Найбільше скорочення мало місце у чотирьох країнах: Болгарії – на 40%, Чехії – на 17%, Румунії – на 24% та Словаччині – на 23% [1, с.11].

Треба зазначити, що скорочення ставки ПДФО відбувається не ізольовано, а є частиною збалансованих дій, які можуть передбачати зниження рівня оподаткування для малозабезпечених платників або ж заходи компенсації втрати доходів.

Отже, думка про те, що в Україні одні з найвищих податків у світі є, м'яко кажучи, далекою від реалій. Принаймні, це стосується рівня оподаткування доходів фізичних осіб, який в Україні є нижчим, ніж у Європі фактично у 2,5 рази.

Інша річ, що платники високих податків у ЄС знають, що сплачені ними кошти спрямовуються на суспільні потреби (пенсійні виплати, страхування здоров'я, розвиток освіти тощо), забезпечуючи високий рівень життя, а не розкрадаються владою. Також треба наголосити, що доходи українських громадян не такі високі, аби сплачувати до третини, а то й половини своїх доходів у державну казну.

Дещо іншою є ситуація з оподаткуванням юридичних осіб, оскільки між Україною та Європою розрив є меншим.

Так, базова ставка податку на прибуток підприємств (корпорацій) в Україні складає 25% об'єкта оподаткування. Цю ставку також ввели з 1 січня 2004 року, а раніше вона становила 30%. Відповідно до прийнятого Податкового кодексу [4], податок на прибуток підприємств буде знижено до 20% з 1 квітня 2011 року і передбачається його подальше поступове щорічне зниження до 17% у 2014 році. Очевидно, що таке зниження податку стимулюватиме інвестиційну діяльність в Україні.

В Європі, подібно до тенденцій, характерних для ПДФО, починаючи з другої половини 1990-х років середня ставка корпоративного прибуткового податку була скорочена з 35,3% в 1995 році до 23,2% у 2010 році (див. рис. 2). На відміну від ПДФО, ця тенденція не була перервана фінансовою кризою, і деякі країни продовжували скорочення податків у 2010 році (Чехія, Греція, Литва, Угорщина, Словенія).

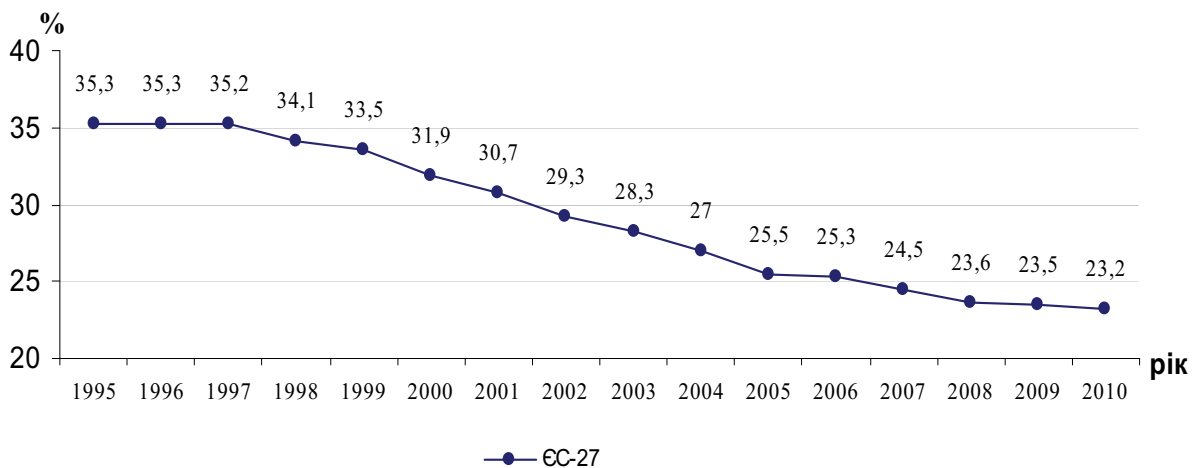

Рис. 2. Динаміка середньої ставки корпоративного податку у країнах-учасниках ЄС

Примітка: рисунок сформовано автором на основі джерела [1, с. 13].

Хоча тенденція до зниження рівня оподаткування є доволі загальною, ставки корпоративного податку істотно змінюються в межах Союзу. Податок на прибуток корпорацій варіюється від 10% (Болгарія та Кіпр) до 35% (Мальта). Як і у випадку з ПДФО, низькі ставки характерні для країн з низьким рівнем податкового навантаження, хоча у Данії та Швеції, які характеризуються високим податковим тиском, ставки податку не набагато вищі середньозваженої величини [1, с.14].

Далі порівняємо тенденції справляння податку на додану вартість (далі – ПДВ) в Україні та в країнах Європи.

В Україні ПДВ почав застосовуватись з 1992 року. Цей податок є частиною новоствореної вартості і підлягає сплаті на кожному етапі реалізації (виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг тощо).

Для обчислення ПДВ в Україні використовують дві ставки: базова – 20% та 0% – при звільненні від оподаткування та у разі експорту товарів (робіт, послуг). Відповідно до прийнятого Податкового кодексу, відбуватиметься поетапне зниження ставки ПДВ у період з

2012 до 2014 року з 20% до 17%. Так, з 1 січня 2012 року – з 20% до 19%, з 1 січня 2013 року – з 19% до 18%, а з 1 січня 2014 року – з 18% до 17% [4].

Якщо проаналізувати фіскальну віддачу податку на додану вартість, то спостерігається падіння його ефективності.

У 1998 році питома вага ПДВ у ВВП складала 7,3%, у 2007 році позитивне сальдо між надходженням і відшкодуванням ПДВ впало до 2,4% ВВП, а у 2009 році воно становило лише 1,2% [5].

Звісно, причину усіх негараздів можна шукати в надмірній експортній орієнтації української економіки і пов'язаними з цим проблемами з відшкодуванням ПДВ, проте частка ПДВ у ВВП країн-учасниць ЄС в середньому коливається в межах 6-8%.

Так, у Нідерландах експорт товарів і послуг складає близько 60% ВВП, позитивне сальдо торгового балансу – 5% ВВП, а ставка ПДВ – 19%. Однак надходження цього податку перевищують 7% ВВП (див. табл. 2). В Ірландії експорт товарів і послуг становить близько 90% ВВП, позитивне сальдо торгового балансу – 14%, проте надходження від даного податку коливаються у межах 7,5-8% ВВП [5].

Таблиця 2
Ставки ПДВ у державах-членах ЄС

Країна	Ставка ПДВ станом на 1 січня 2011 року		Частка ПДВ у ВВП (дані за 2008 рік), %
	Базова, %	Пільгова, %	
Австрія	20	10	7,8
Бельгія	21	6; 12	7
Болгарія	20	7	11,5
Великобританія	20	5	6,3
Греція	18	4; 8	7,1
Данія	25	–	10,1
Естонія	23	6,5; 13	7,1
Ірландія	20	9	8
Іспанія	19,6	2,1; 5,5	5,3
Італія	20	4; 10	5,9
Кіпр	15	5; 8	11,3
Латвія	22	12	6,6
Литва	21	5; 9	8,1
Люксембург	15	3; 6; 12	6
Мальта	18	5	8
Нідерланди	19	6	7,3
Німеччина	19	7	7
Польща	23	5; 8	8
Португалія	23	6; 13	8,7
Румунія	24	5; 9	7,9
Словаччина	20	10	6,9
Словенія	20	8,5	8,4
Угорщина	25	5; 18	7,8
Фінляндія	23	9; 13	8,4
Франція	21	4,8; 13,5	7
Чехія	20	10	7,1
Швеція	25	6; 12	9,4

Не зважаючи на цілу низку недоліків, ПДВ забезпечує левову частку надходжень до державного бюджету України. Він створює умови для рівномірного розподілу податкового навантаження на всі, без винятку, етапи виробництва і розподілу товарів та послуг.

Крім того, в структурі та динаміці справляння ПДВ помітні певні диспропорції регіонального та галузевого плану. Зокрема, найбільшими платниками ПДВ в Україні є промислово розвинуті регіони.

Європа пішла дещо іншим шляхом. З метою зменшення негативного впливу ПДВ на населення, яке й виступає його кінцевим платником, в ЄС застосовують диференційовані ставки податку залежно від соціальної ваги товарів та послуг.

Зокрема, якщо на товари широкого вжитку ставка ПДВ складає 10-15%, то на предмети розкоші вона значно вища. І, навпаки, соціально важливі товари мають ставку ПДВ значно нижчу за середню. Наприклад, в Австрії діє основна ставка 20%, а пільгова – 10%, в Ірландії – 20% та 9%, Італії – 20% та 4%, 10%, Польщі – 23% та 5% і 8%, Німеччині – 19% та 7%, Чехії – 20% та 10%, Швеції – 25% та 6% і 12% (див. табл. 2).

Таким чином, податковий тягар при сплаті ПДВ несуть саме на заможні верстви населення. Це свідчить про соціальну спрямованість економічної політики цих держав [6].

Отже, досвід країн ЄС показує, що ПДВ може служити на благо бюджету, забезпечуючи вагому частку у структурі загальнодержавних доходів. Однак, в Україні його роль дещо суперечлива, а ефективність значно нівельована через численні зловживання.

Наголосимо, що важливою проблемою вітчизняної системи оподаткування є те, що платники податків намагаються всілякими законними та незаконними шляхами уникнути сплати податків. На відміну від України, у державах Європейського Союзу сплата податків є не лише обов'язковою, а й престижною справою.

Висновки. Здійснюючи оцінку загальних тенденцій поглиблення європейської інтеграції, можемо зробити висновок, що в силу економічних і політичних чинників система оподаткування не лише виконую функцію головного джерела наповнення бюджетів, а й посилює свій вплив на міжнародне розміщення виробництв, міграцію трудових ресурсів та потоки капіталу.

Проведення фіскальної політики країнами-учасниками ЄС, які активно використовують податки як інструмент державного регулювання соціально-економічних процесів, характеризується певними розбіжностями у рівні та структурі податкового навантаження. Сучасне оподаткування в цих країнах є доволі високим, порівняно з іншими країнами світу, однак, забезпечує успішне виконання двох основних завдань:

- створення сприятливого податкового клімату для господарської діяльності, визначаючи верхню межу оподаткування;
- ефективне розв'язання соціальних проблем, що визначає нижню межу оподаткування.

Проголошений Україною євроінтеграційний курс супроводжуються тривалою перебудовою вітчизняної податкової системи та гармонізацією податкового законодавства з європейським. Сьогодні доцільно продовжити пошук оптимальної моделі оподаткування, яка була б близькою за своїм складом і структурою до європейських зразків та враховувала б вітчизняні реалії та здобутий досвід.

Список використаних джерел:

1. Taxation trends in the European Union. Main results 2010: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/index_en.htm

2. Т. Ткаченко. Порівняльний аналіз податкового навантаження в економіці України та країнах з розвинутою ринковою економікою: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.lnu.edu.ua/faculty/ ekonom/Form_Rynk_Econ/2009_19/](http://www.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Form_Rynk_Econ/2009_19/)
3. Микола Азаров. Податкове навантаження у бюджеті 2011 року суттєво знижене: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.ligazakon.ua/news/2010/12/8/34656.htm>
4. Податковий кодекс України від 02.12.10 № 2755-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article? art_id=300762&cat_id=300760](http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=300762&cat_id=300760)
5. Герасименко Петро. Проблеми ПДВ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbiznes.com/analytic/economy/9164.html>
6. VAT Rates applied in the Member States of the European Union: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/vat/how_vat_works/rates/index_en.html

УДК 339.137.2:[330.341.1:338.1](477)

Ратникова А.С.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРИОРИТЕТЫ КАК ОСНОВА КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Рассматриваются приоритетные высокотехнологические отрасли для Украины в рамках прорывной стратегии и стратегии лидирующих технологий, конкурентоспособных на мировом рынке в условиях глобализации, а также определение направлений инновационной государственной поддержки этих отраслей.

Ключевые слова: приоритеты, инновации, технологии, наукоемкие технологии, научно-производственный потенциал, высокотехнологические отрасли, глобализация.

Розглядаються пріоритетні високотехнологічні галузі для України в рамках проривної стратегії і стратегії лідируючих технологій, конкурентоспроможних на світовому ринку в умовах глобалізації, а також визначення напрямів інноваційної державної підтримки цих галузей.

Ключові слова: пріоритети, інновації, технології, наукомісткі технології, науково-виробничий потенціал, високотехнологічні галузі, глобалізація.

In the article priority highly technological industries for Ukraine, within the framework of breakthrough strategy and strategy of leading technologies, competitive in the global market in the conditions of globalization, and also determination of directions of innovative state support of these industries are considered.

Key words: priorities, innovation, technology, high technologies, scientific and production potential, high-tech industry, globalization.

Постановка проблемы. Для адекватного восприятия Украины в процессах глобализации, евроинтеграции, интернационализации, которые характеризуют начало XXI в., необходимо в корне изменить мышление, принципы и подходы к решению экономических проблем. Важно осознавать, что ведущая роль технологических факторов в процессе экономического роста большинства стран мира реализуется на современном этапе в первую очередь с помощью системы государственных научно-технологических приоритетов, поскольку именно они выступают движущей силой прогрессивных технологических структурных сдвигов в экономике.

Определяемые приоритеты должны соответствовать нескольким требованиям. С научно-технической точки зрения они должны способствовать развитию перспективных направлений формирования технологического уклада и своевременного создания заделов. С экономической точки зрения государственная поддержка приоритетных направлений

* аспирантка кафедри міжнародних економічних відносин факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Науковий керівник: проф. Макуха С.М.

должна характеризоваться двумя качествами: обладать значительным внешним эффектом, улучшая общую экономическую среду, а также повышать деловую активность в комплексе отраслей, сопряженных с приоритетными. С производственной точки зрения ожидается рост конкурентоспособности соответствующих производств, способных выполнять роль «локомотивов» роста всей экономики.

Степень разработанности проблемы. Проблемы определения инновационных приоритетов долгосрочного социально- и технико- экономического развития и формирования на этой основе промышленной и научно-технической политики исследуют ученые Гальчинский [1], С.А. Ерохин [2], Л.А. Кривцун [3], И.В. Крючкова [4], И.И. Лукинов [5], А.А. Чухно [6] и др.

Однако анализ научных источников и практика хозяйствования свидетельствуют о недостаточности разработки ряда теоретических и практических аспектов определения приоритетов по основным направлениям научно-технического прогресса, не всегда учитываются экономические возможности государства и другие обстоятельства.

Целью статьи является анализ приоритетных высокотехнологических отраслей Украины, конкурентоспособных на мировом рынке в условиях глобализации, а также теоретических подходов и практика выбора государственных приоритетов в области инновационного развития.

Изложение основного материала. По нашему мнению, научный выбор приоритетов из множества возможных направлений должен соответствовать определённым критериям:

- по технологическому уровню они должны быть отнесены к современному пятому или перспективному шестому укладу;
- удовлетворять перспективные технологические потребности экономики государства;
- базироваться на отечественных фундаментальных научных, изобретательских или конверсионных разработках;
- иметь высокий уровень социально-экономической эффективности;
- основываться на конкретных экономических расчётах;
- быть в состоянии формирования на их основе альтернативных прогнозов, то есть возможных сценариев развития соответствующих отраслей и их влияния на экономику страны в течение ближайших лет или на отдаленную перспективу.

Следует отметить, что в Украине за годы независимого развития наработана определенная нормативно-правовая база относительно формирования приоритетов научно-инновационной деятельности и их реализации. Имеются в виду Законы Украины «О научной и научно-технической деятельности» [7], «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины» [8], «Об инновационной деятельности» [9], «О научной и научно-технической экспертизе» [10], «О приоритетных направлениях развития науки и техники» [11], «О приоритетных направлениях инновационной деятельности» [12], «О специальном режиме инвестиционной и инновационной деятельности технологических парков» [13] и другие нормативные акты.

Определение стратегических приоритетов осуществляется центральным органом исполнительной власти в сфере инновационной деятельности с привлечением Национальной и отраслевых академий наук на основе фундаментальных прогнозно-аналитических исследований тенденций мирового научно-технического развития, мониторинга инновационной деятельности в стране и оценки научно-инновационного потенциала.

Более чем актуальным для инновационной сферы Украины становится традиционный вопрос об оптимуме ограниченных ресурсов в условиях повышенного риска [14, с.80].

Инновационная организация экономики становится все сложнее, появляются разные организационные формы взаимосвязи, проявляются тенденции к приоритетному развитию финансово-промышленных групп, а также холдинговых компаний, научно-технических центров, технополисов и технопарков, лизинговых фирм и других объектов инфраструктуры. В перспективе они должны стать стержнем инновационного процесса национальной экономики в условиях глобализации.

Инновационная экономика, которая базируется на знаниях, имеет определенные специфические признаки, обеспечивающие ее конкурентоспособность на мировом рынке в условиях глобализации. В процессе формирования конкурентоспособности национальной экономики необходимо сориентировать внимание на тех приоритетных технологических отраслях, где можно реализовать национальные конкурентные преимущества. Так, например, США принадлежат такие доли глобального рынка продукции высокотехнологичных отраслей: авиакосмической – 54,7 %, компьютеров и офисного оборудования – 34,1 %, коммуникационного оборудования – 34,4 %, фармацевтики – 30 %. Вместе с Японией и странами ЕС США контролируют сегодня свыше 75 % мирового парка компьютеров, 84 % всех выданных в мире патентов и почти 92 % рынка программного обеспечения [15, с.78].

На современном этапе развития различают следующие типы стратегии наукоемких технологий:

- стратегия использования природных ресурсов – применяется в связи с наличием богатых залежей полезных ископаемых;
- стратегия преследования (копирование), которая заключается в освоении промышленностью конкурентоспособной продукции, уже производимой в развитых странах;
- стратегия лидирующих технологий, которая предусматривает использование собственных достижений для создания новых видов продукции и технологий, формирование спроса на них и выход на новые рынки;
- стратегия прорыва, которая заключается в создании принципиально новых видов продукции, опережающих существующие образцы на один или два поколения. Стратегия базируется на принципе «обгонять не догонять».

Украина для достижения конкурентных преимуществ на мировом рынке в условиях глобализации должна использовать стратегии лидирующих технологий и прорыва. Ввиду реальной ситуации, когда в большинстве отраслей экономики отечественная инновационная система не способна догнать развитые страны по уровню технологий, в Украине необходимо стимулировать развитие высокотехнологичных отраслей. Среди таких приоритетов можно выделить несколько отраслей, соответствующих самым высоким критериям.

Одной из них является освоение современных информационных технологий. Приоритетами здесь является разработка и внедрение интегрированных автоматизированных систем управления и проектирования; создание систем поддержки принятия решений, искусственного интеллекта и сетевых технологий.

Большие надежды возлагают на высокотехнологичное машиностроение (авиакосмическая подотрасль), судостроение (развитие коммерческого флота на основе освоения достижений военного судостроения), космические услуги. Украина входит в пятерку стран, которые имеют современные технологии в сфере проектирования и изготовления авиационной и космической техники и может рассчитывать на мировой спрос (Ан-124, Руслан, Ан-70) [16, с.21]. В стране накоплен большой опыт по созданию системы управления

ракетными комплексами и космическими аппаратами разного назначения, который может стать решающим фактором в процессе создания высокотехнологичной продукции, конкурентоспособной как на внутреннем, так и мировом рынках.

В международном космическом сотрудничестве Украины особенное место занимает Россия.

Благодаря единой исходной материально-технологической базе, большой интегрированности космических потенциалов обеих стран, значительному опыту совместной работы и, наконец, личным контрактам между руководителями и специалистами Украины и России, в подавляющем большинстве российских космических проектов активно участвуют украинские организации, а при реализации проектов Украины соответственно – российские партнеры. Причем, обе страны в отрасли космических исследований остаются взаимозависимыми, потому эта сфера еще на протяжении длительного времени будет оставаться стратегическим партнером ракетно - космического комплекса Украины [17, с.50].

Правовая база сотрудничества обеих стран в отрасли космических исследований в достаточной степени отработана. Согласно программе сотрудничества обеих стран к основным заданиям совместной космической деятельности отнесено:

- разработку и введение в эксплуатацию эффективных космических систем и комплексов нового поколения;
- укрепление материально-технической базы основных предприятий – разработчиков и изготовителей ракетно-космической техники и обеспечения этих предприятий государственной поддержкой за счет частичного финансирования в совместную космическую деятельность;
- сохранение серийного производства ракетно-космической техники на уровне, необходимом для поддержания существующей орбитальной группировки космических аппаратов;
- модернизацию средств выведения космических аппаратов на орбиту с целью уменьшения их вредного влияния на окружающую среду;
- общие фундаментальные космические исследования в астрофизике, изучении Солнца и солнечно-земных связей, Земли и планет Солнечной системы из космоса, в космической биологии и других отраслях науки [18, с.43].

Свидетельством успешного продвижения отечественной наукоемкой и высокотехнологичной продукции на мировой рынок является сотрудничество в космической отрасли Украины с Бразилией. С 2003 г. после подписания между странами соглашения о долгосрочном сотрудничестве в использовании ракеты-носителя «Циклон-4» на пусковом центре в Бразилии началась реализация проекта «Морской старт» предоставления пусковых услуг по запуску космических аппаратов в интересах национальных космических программ Украины и Бразилии, а также обслуживание третьих сторон на коммерческой основе. Реализация проекта «Морской старт» с участием украинских предприятий – КБ «Южное» и ПО «Южмашзавод», является первым в истории сугубо коммерческим международным проектом создания и эксплуатации ракетно-космического комплекса морского базирования [19, с.7].

Заинтересованность в сотрудничестве с Украиной по созданию спутников дистанционного зондирования Земли, предоставленные украинскими ракетными-носителями услуг для ввода – вывода этих спутников на орбиту, созданию космической инфраструктуры, формированию правовой базы развития космической отрасли, подготовке специалистов в аэрокосмической сфере высказали Китай, Турция, Израиль, Аргентина, Вьетнам, Малайзия и другие страны.

Благодаря функционированию стратегического альянса существенно укрепились прямые и обратные связи между основными субъектами инновационной деятельности в аэрокосмической сфере, расширился доступ к интеллектуальным ресурсам, ранее недоступным в условиях секретного развития космонавтики. У национальной космической отрасли есть все основания стать одним из основных источников высоких технологий для базовых отраслей отечественной промышленности.

Выгодное географическое положение Украины на границе двух интеграционных зон – европейской и евразийской – потенциально позволит обеспечить по международным стандартам большие объемы транзитных услуг, что предопределяет экономическую целесообразность создания национальной сети международных транспортных коридоров и интеграции Украины в транспортные системы Европы, Азии и Балтийско-Черноморского региона, участие в формировании системы снабжения каспийских энергоносителей на отечественные и международные рынки.

Большим научно-инновационным потенциалом обладает военно-промышленный комплекс.

Сегодня существует реальная возможность расширить экспорт новой высокоточной и высокотехнологичной военной техники (учитывая то, что Украина входит в первую десятку стран по экспорту вооружения и военной техники). Принимая во внимание значительный удельный вес в экономике Украины предприятий военно-промышленного комплекса, на которых в целом ряде случаев сосредоточены наукоемкие производства и передовые технологии, необходимо особое внимание уделить разработке механизма использования технологических достижений ВПК в гражданской сфере на основе интеграции этих секторов экономики.

По экспертным оценкам, передача технологий из ВПК в гражданский сектор экономики позволит достичь экономии средств только за счет того, что отпадает необходимость проведения многих НДДКР, за счет расширения выпуска технологического оборудования, создания новых материалов до 55 % всех целевых расходов в этой сфере; только потери на научные разработки представляется возможным сократить на 15–25 % [20, с.41].

Анализ научно-инновационной политики государства свидетельствует, что даже утвержденные на законодательном уровне в Украине приоритеты не оказали ожидаемого влияния на реальную политику государства в научно-технологической сфере и не стали решающим фактором ее целеустремленного влияния на инновационное развитие экономики. Принципиальные просчеты в формировании самих приоритетов привели к тому, что они оказались слишком расплывчатыми и обобщенными и при недостаточных ресурсах на их реализацию не позволили сформировать на их основе результативные целевые программы [21, с.28].

Необходимым элементом политики опережающего развития научно-производственного потенциала страны должно стать проверенное мировой практикой в рыночных условиях индикативное планирование с разработкой соответствующего методического и правового обеспечения. Его существенным преимуществом является согласование действий субъектов хозяйствования и государства путем обоснования конкретных целей, приоритетов, структур и пропорций экономического развития.

Для достижения Украиной конкурентных преимуществ на мировом рынке в условиях глобализации необходима государственная поддержка стимулирования развития высокотехнологичных отраслей, создание условий для налаживания эффективного взаимодействия крупного, среднего и малого бизнеса, в первую очередь в наукоемких секторах, привлечение к инновационным проектам и содействие усилению партнерского взаимо-

действия предприятий, создание многочисленных инновационных кластеров с целью налаживания производства высокотехнологичных конкурентоспособных продуктов на внутреннем и внешнем рынках.

Задачей исключительной важности государственной инновационной и научно-технической политики на долгосрочную перспективу является определение приоритетов развития научно-технической и инновационной сфер, оказывающих значительное влияние на повышение эффективности производства и конкурентоспособности продукции, а также разработка конкурентных организационно-экономических механизмов обеспечения благоприятных правовых, экономических и финансовых условий для активизации научной и инновационной деятельности.

Выводы. Важность развития наукоемких и высокотехнологичных отраслей для национальной экономики определяется их взаимосвязью с инновациями, что способствует повышению конкурентоспособности продукции и завоеванию соответствующих ниш на глобальных рынках.

Следовательно, перспективное развитие инновационной деятельности в стране будет зависеть от позитивных изменений в тенденциях темпов роста уровня инновационности продукции в соответствии с объемами реализации научно технологических приоритетов, особенно тех, которые отвечают концепциям прогрессивных направлений научно-технического развития развитых стран мира. Такой характер инновационного развития является важной предпосылкой наращивания темпов экономического роста страны в условиях глобализации, если учитывать, что в странах с высоким технологическим развитием экономическая динамика и конкурентоспособность обуславливается, главным образом, научно-техническими сдвигами в производстве.

Необходимо четко выделить приоритетные отрасли, которые продуцируют конкурентные преимущества украинской экономической системы на международном уровне. Это даст возможность сконцентрировать необходимые ресурсы на создание соответствующих условий для привлечения прямых инвестиций, в том числе и предоставления контролируемой государственной поддержки в форме бюджетного финансирования и создания системы мероприятий содействия деятельности всех звеньев экономической политики.

Научная новизна статьи заключается в том, что, на наш взгляд, в Украине нужно сосредоточить внимание на крайне ограниченном количестве отраслей, конкурентных на международном уровне, а именно: информационных технологиях, высокотехнологичном машиностроении, транзитных услугах, военно-промышленном комплексе, которые имеют потенциал для последующего повышения конкурентоспособности. Весь имеющийся потенциал нужно, прежде всего, сконцентрировать на определенных отраслях стратегического экспорта, конкурентоспособных на уровне мировой хозяйственной системы. Это необходимо для опережения других стран-конкурентов и завоевания лидерских позиций.

В дальнейшем именно рассмотренные высокотехнологичные отрасли могут стать базовыми отраслями сложных производственно-территориальных технологических комплексов, которые реально претендуют на стойкий выход на мировой рынок.

Литература:

1. Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наукове видання / Інститут стратегічних оцінок. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
2. Єрохін С.А. Структурні трансформації постіндустріальної економіки як історичний виклик відчуженій праці/ С.А. Єрохін// Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №8. – С. 24.

3. Кривцун Л.А. Формирование институциональной структуры экономики и природа структурных сдвигов/ Л.А. Кривцун// НауКОВі пращ ДонНТУ. Серія: економічна. – вип. 89-1. – 2005. – С. 34.
4. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України/ І.В. Крючкова. –К., Наукова думка, 2004.
5. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем/ И.И. Лукинов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002.
6. Чухно А. Зміна характеру та структури зайнятості в умовах постіндустріального суспільства/ А. Чухно // Економічний часопис. – ХХІ. – 2003. – №1. – С. 35-39.
7. Про науку і науково-технічну діяльність: Закон України від 1 грудня 1998 року № 285 – XIV // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 1999. - №2 – 3
8. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України // Урядовий Кур'єр . – 2000. – 26 квітня.
9. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40 IV від 4 липня 2002 року. // Урядовий Кур'єр . – 2002. – 7 серпня.
10. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України №52/95 від 10 лютого 1995 р. зі змінами, внесеними згідно із законом 1999 р. // Голос України. – Від 22.03.1995.
11. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України № 2623 – III від 11 липня 2001 року. // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 2001 – № 48.
12. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України № 433 – IV від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради (ВРР). – 2003. – № 13, ст. 93
13. Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України № 991 – XIV від 15 липня 1999 р. // Голос України. – 1999. – 21 вересня.
14. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики/ В.Л. Иноземцев // Финансист. – 2000. – № 4(Апрель). –С. 80.
15. Кириченко О. Деякі аспекти входження України у світову господарську систему/ О. Кириченко // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 75-82.
16. Капарулін І. С. Проблеми управління організаціями в постіндустріальній економіці: необхідність інноваційного підходу/ І. С. Капарулін // Економічний часопис. – 2005. – №3. – С. 21.
17. Дергачев В. Особенности мирохозяйственной интеграции Украины на основе свободных экономических зон/ В. Дергачев // Экономика Украины. – 2003. – № 7. – С. 43-51.
18. Бачурин А. Интеграция экономик и создание общего рынка – веление времени/ А. Бачурин // Экономист. –2004. – № 7. – С. 43-51.
19. Білорус О. Глобалізація і нова парадигма глобального постіндустріального розвитку/ О. Білорус // Економічний часопис ХХІ. – № 10. – 2002. – С. 3-7.
20. Бубенко П. Регіональні аспекти інноваційного розвитку/ П. Бубенко // Регіональна економіка. – 2002. – №3 . – С. 41.
21. Гамак М. Основні тенденції розвитку інноваційної діяльності в умовах становлення постіндустріальної економіки/ М. Гамак // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С. 28.
22. Куриляк В. Нова економіка у світовому та українському вимірах/ В. Куриляк // Вісник АЕН. – 2003. – № 1. – С. 97.
23. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі/ Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський – К.: Україна, 1997. – 235 с.

24. Плотніков О. Україна: місце в світі і шляхи виходу з кризи/ О. Плотніков // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 6. – С. 31-36.
25. Скеленко О. Проблеми входження України до ЄС/ О. Скеленко , В. Дрозденко // Розбудова держави. –2005. – № 2. – С. 31.
26. Соскін О. Глобалізація та економічні проблеми, які вона породжує. Український вимір/ О. Соскін // Економічний часопис ХХІ. – № 10.– 2004. – С. 8-10.

Серажим Ю.В.*

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ КРИЗИ

У статті за допомогою періодизації розвитку міжнародних фінансових ринків показані ті якісні зміни, які відбулися в ньому протягом минулого століття, а саме – формування нового механізму регулювання світового ринку цінних паперів. Провідна роль у здійсненні міжнародного руху капіталу перейшла від банківських кредитів до його нових інструментів міжнародного руху капіталів – цінні папери приватного сектора, що включають як «традиційні» інструменти – акції й облигації, так і широке коло похідних фінансових інструментів, що де-факто є контрактами.

Ключові слова: ринок цінних паперів, механізм міжнародного руху капіталів, світова фінансова криза, фінансові інструменти.

В статье с помощью периодизации развития международных финансовых рынков показаны те качественные изменения, которые состоялись в нем в течение прошлого века, а именно – формирование нового механизма регулирования мирового рынка ценных бумаг. На смену банковским кредитам пришли новые инструменты международного движения капиталов – ценные бумаги частного сектора, которые включают как «традиционные» инструменты – акции и облигации, так и широкий круг производных финансовых инструментов, которые де-факто являются контрактами.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, механизм международного движения капиталов, мировой финансовый кризис, финансовые инструменты.

In article by means of a periodization of the international financial markets' development those qualitative changes which have taken place in it within the last century, namely – formation of regulation' the new mechanism of securities' the world market are shown. On change to bank credits new tools of capitals' the international movement – securities of a private sector which include as «traditional» tools – actions and bonds, and a wide range of derivative financial tools which de facto are contracts have come.

Keywords: a securities market, the mechanism of the international movement of capitals, world financial crisis, financial tools.

Вступ. Міжнародний фінансовий ринок, будучи віддзеркаленням реального відтворювального процесу у світовому масштабі, має своє самостійне життя, що підпорядко-

* старший викладач кафедри банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету

ване своїм особливим закономірностям. Він здійснює величезний зворотній вплив на процеси виробництва як на національному, так і на світовому рівнях.

Постановка задачі. Версія, що пов'язує світову економічну кризу з наслідками радикальної лібералізації фінансових ринків, узяла старт ще в 1990-х роках. Відповідно до цієї гіпотези, ослаблення національних механізмів контролю за процесами міжнародного інвестування у поєднанні з відмовою від створення подібних механізмів на глобальному рівні зумовило безконтрольне нарощування спекулятивних операцій, що обвалили світовий фінансовий ринок в 2008 році. У подібному поясненні кризи абсолютно виправдано поставлений акцент на відсутності ефективної системи регулювання міжнародного руху капіталів. Проте повз увагу проходять причини подібної ситуації, які ґрунтуються в специфіці сучасного етапу розвитку міжнародних фінансових відносин.

Результати дослідження. Починаючи з середини XIX століття в історії міжнародних фінансових ринків можна виділити три значні періоди, що характеризуються домінуванням того чи іншого механізму міжнародного руху фінансового капіталу (таблиця 1) [7].

Таблиця 1.
Періодизація розвитку міжнародних фінансових ринків

Період	Позичальники	Кредитори	Ключові ризики	Загрози міжнародній фінансовій системі
Епоха облігаційних запозичень (середина XIX ст. – 1914р.; 1918–1929)	Суверенні держави; крупні компанії	Фізичні особи	Ризик суверенного дефолта	Низькі (збитки приватних інвесторів)
Епоха банківського кредитування (1950–1980-і роки)	Суверенні держави	Провідні міжнародні банки	Ризик суверенного дефолта	Високі (банкрутство найбільших банків)
Епоха інвестування у фінансові інструменти приватного сектора (середина 1990-х років – по наш час)	Економічні суб'єкти приватного сектора	Економічні суб'єкти приватного сектора	Дефіцит міжнародної ліквідності; девальвація валют в умовах масованого відтоку капіталів	Високі (банкрутство найбільших фінансових інститутів, дестабілізація валютних відносин)

У період панування облігаційних запозичень основними фінансовими інструментами, що обслуговували міжнародний рух капіталів, були державні облігації й гарантовані державою облігації крупних компаній (наприклад облігації залізничних компаній). У ролі покупців відповідних облігацій найчастіше виступали приватні інвестори, що обумовлювало низький рівень загроз для міжнародної фінансової системи і, відповідно, низьку готов-

ність до мобілізації міжнародних зусиль на боротьбу із наслідками суверенних дефолтів (тобто відмови національних держав від своїх боргових зобов'язань). Уряди країн-кредиторів також були більше схильні використовувати суверенні дефолти для реалізації своїх політичних цілей (прикладом цьому може служити окупація Єгипту Британією в 1882 році або риторичне обґрунтування іноземної інтервенції до Радянської Росії в 1918–1922 роках), ніж реально захищати інтереси своїх інвесторів (показовою тут є угода 1997 року між Росією і Францією про врегулювання взаємних боргових вимог, що передбачало виплату Росією майже символічної суми в 400 млн. дол., що викликало бурхливе обурення утримувачів облігацій дорадянського періоду).

Інша ситуація складалася в рамках епохи банківського кредитування, коли в ролі ключових позичальників як і раніше виступали суверенні держави (насамперед, що розвиваються), а в ролі кредиторів – уже найбільші міжнародні банки. Масове захоплення країн, що розвиваються, проектами імпортозамінюючої індустріалізації, які вимагали значних позикових ресурсів для будівництва промислових об'єктів, притоку на міжнародні фінансові ринки нафтодоларів після «нафтового шоку» 1973–1974 років, високі темпи інфляції в США, завдяки яким реальні процентні ставки по кредитах частенько виявлялися негативними. Усі перераховані вище чинники сприяли тому, що до кінця 1970-х років країни, які розвиваються, накопичили гігантський обсяг зовнішньої заборгованості. Результатом стала боргова криза 1980-х років, що обернулася «втраченим десятиліттям» для багатьох країн, що розвиваються, насамперед латиноамериканських. У той же час, поставивши під удар найбільші міжнародні банки, криза створила загрозу для міжнародної фінансової системи як такої. На її нейтралізацію були кинуті значні міжнародні зусилля.

Для боротьби з кризою були запропоновані дві міжнародні стратегії. Перша передбачала формування консорціумів банків-кредиторів (часто – за активної участі урядів економічно розвинених країн) для реструктуризації заборгованості країн-боржників і надання їм антикризового кредитування. Друга стратегія будувалася на активному залученні міжнародних фінансових організацій до вирішення проблем країн-боржників, що спрямоване на створення у них як можливостей, так і стимулів до обслуговування зовнішньої заборгованості.

Перехід до другої стратегії традиційно пов'язується з так званим «планом Бейкера» (за іменем тодішнього секретаря казначейства і майбутнього держсекретаря США Дж. Бейкера), що була запропонована в 1985 році. За цим планом, міжнародні фінансові інститути (насамперед – МВФ і Світовий банк) розпочали реалізацію програм «Обумовленого кредитування» (conditional lending), суть яких полягала в наданні урядам країн-боржників кредитних ресурсів за умови здійснення ними економічних перетворень, спрямованих на структурну перебудову економіки і підвищення темпів економічного зростання з метою забезпечення здатності обслуговувати зовнішній борг. Не дивлячись на серйозні питання у зв'язку з обґрунтованістю і ефективністю тих чи інших умов, що виставляються до країн-боржників, до кінця 1980-х років наслідки боргової кризи для міжнародної фінансової системи були в цілому здолані.

Починаючи з 1990-х років, модель функціонування міжнародних фінансових ринків знову змінилася. На зміну банківським кредитам прийшли нові інструменти міжнародного руху капіталів – цінні папери приватного сектора, що включають «традиційні» інструменти – акції й облігації і широке коло похідних фінансових інструментів, котрі де-факто є контрактами, за якими одна сторона отримує зобов'язання (або право) передати іншій певний актив (або обумовлену суму грошей) при передбачених контрактом події. У сфері операцій з похідними фінансовими інструментами і виникла нинішня криза:

ризикована політика видачі кредитів американськими іпотечними компаніями привела до обвалення курсів їх цінних паперів, і як наслідок – курсів похідних фінансових інструментів, у основі піраміди яких лежали ці папери. В умовах глобального фінансового ринку розрив однієї ланки ланцюга потоку фінансових інструментів в одній країні привів до наслідків, що торкнулися інвесторів на всіх континентах [1].

Саме «безконтрольний» розвиток ринку похідних цінних паперів знаходиться у фокусі найбільш гострої критики. Проте відповідь на питання, що стало причиною подібної «безконтрольності», може здаватися парадоксальною. Розвиток ринку фінансових інструментів приватного сектора продемонстрував настільки високу ефективність вони мали у справі мобілізації капіталів для цілей господарської діяльності, що будь-які обмеження в даній сфері сприймалися як гальмо прогресу. Фактично вже на початок 2000-х років серед експертів сформувалося переконання, що розвиток ринку фінансових інструментів приватного сектора поставив фінальну крапку в неформальному змаганні двох моделей мобілізації капіталів – банківської (асоційованої з країнами континентальної Європи) і фондової, що спирається на механізми фінансових ринків (асоційованою з англосакською фінансовою системою). Отримавши глобальний вимір, фондова модель дала новий імпульс розвитку компаній і країн, що скористалися її перевагами у сфері залучення інвестицій та підвищення ефективності корпоративного менеджменту.

Динаміка американської економіки, де ринок фінансових інструментів (цінних паперів) приватного сектора отримав найбільший розвиток, продемонструвала високий відтворювальний потенціал цієї моделі. Навпаки, країни, що опинилися нездатними прийняти відповідну модель, отримали істотне уповільнення темпів зростання. У цьому контексті є показовою думка Д. Рубінстайна: «Коли я був у Білому домі, загальнопоширеною була ідея, що Японія зможе обійти США і стати найбільш потужною економікою світу. Це було в кінці 1970-х – початку 1980-х років. Проте цього не сталося. Розвиток ринків цінних паперів приватного сектора не був єдиною тому причиною, але методи, що характерні для цих ринків, допомогли [американським] компаніям стати ефективнішими» [8]. Навіть Німеччина, бастион банківської моделі, щоб не відстати в міжнародній конкуренції, вимушена була здійснювати радикальні кроки з реформування своєї фінансової системи відповідно до англосакського зразка, не дивлячись на всі проблеми й труднощі, що були пов'язані з накопиченою інерцією національних фінансових інститутів [6]. Поки не стали очевидними кризові тенденції, пов'язані з функціонуванням нової моделі, про її регулювання ніхто не замислювався.

Коли ж криза вибухнула, з'ясувалася ще одна парадоксальніша річ: виявилось, що ніхто в принципі не зміг запропонувати механізми, які були б ефективними для регулювання ринку фінансових інструментів приватного сектора – як на національному, так і на глобальному рівні. Нова модель функціонування міжнародних фінансових ринків схожа з новим біологічним організмом, для якого характерні раніше невідомі хвороби, котрим потрібні нові ліки. Які будуть ці «ліки», наскільки швидко їх зможуть знайти і кому вони принесуть більшу користь – ось питання, що мають принципове значення для визначення сценаріїв розвитку міжнародної фінансової системи в найближчі 3–5 років.

Висновки. На якому рівні буде знайдена адекватна відповідь на проблему регулювання світового ринку цінних паперів, що лежить в основі нинішньої кризи, залежить від правильного застосування історичного підходу. Найбільш спірними є перспективи створення відповідних механізмів регулювання на національному рівні. З одного боку, саме на національному рівні була продемонстрована безпорадність регулюючих органів. Події вересня жовтня 2008 року, кульмінацією яких став відхід з ринку двох системоутворюючих

інвестиційних банків США (поглинання «Merrill Lynch», банкрутство «Lehman Brothers»), фактично є найбільшим провалом американського фінансового регулювання з часів Великої депресії. З іншого боку, в умовах, коли об'єктом регулювання виступає міжнародний рух капіталів, розвиток національних систем регулювання повинен доповнюватися створенням міжнародних режимних правил, які задають спільні межі поведінки для всіх учасників міжнародної системи. Регулятивні правила, що розробляються на національному рівні, можуть служити зразком для подібних режимних норм, проте, на нашу думку, механізми ухвалення рішень учасників ринку цінних паперів та їх імплементації з неминучістю повинен носити наднаціональний характер.

Ринок – складне багатофункціональне комплексне поняття, що включає з одного боку, ринок товарів і послуг, з іншого – ринок ресурсів. Взаємодію цих ринків визначає національний економічний механізм. Цей механізм має кредитний характер. Переважне число ринкових суб'єктів, що діють на основі ділових контрактів, переймають на себе зобов'язання, що мають форму цінних паперів. Саме взаємні зобов'язання підприємців гарантують стійкість економічної системи суспільства.

Економічна практика 90-х років підтвердила, що головним засобом відновлення і розвитку ринкових методів господарювання є цінні папери, що фіксують право власності на капітал. За допомогою цінних паперів власність держави може бути перетворена на власність акціонерних товариств, тобто широких верств населення – приватних власників. Ринок цінних паперів з супутньою йому системою фінансових інститутів є сферою, в якій формуються фінансові джерела економічного зростання, концентруються і розподіляються інвестиційні ресурси.

Література

1. Булатов А. Шансы и перспективы финансового оздоровления // Международные процессы. – 2006. – Том.6. – №2(17). – С. 27–29.
2. Международный финансовый рынок / Под ред. В.А. Слепова – М.: Магистр, 2007. – 543 с.
3. Моисеев С.Р. Международные финансовые рынки и международные финансовые институты / С.Р.Моисеев. – М. : МФПА, 2003. – 245 с.
4. Пивоваров И.С. Организация международного бизнеса // Экономика XXI век. –2006. – № 2. – С. 39-73.
5. Суэтин А.А. Международный финансовый рынок / А.А. Суэтин. – М. : КНОРУС, 2009. – 264 с.
6. Deeg R. Institutional Change and the Uses and Limits of Path Dependency: The Case of German Finance // Max-Planck-Institut fur Gesellschaftsforschung Discussion Paper no.01/6 October.
7. Eichengreen D., Fishlow A. Contending with Capital Flows. What is Different about the 1990s. – New York : Concil on Foreing Relation Press, 1996.
8. Rubenstein D. The Greatest Period for Private Equity is Probably Ahead of Us Knowledge@Wharton, May 6, 2008 Режим доступу: <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article.cfm?articleid=1957>.

УДК 339.923

Трофимчук А.*

ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН СХІДНОЇ ТА ПІВДЕНО-СХІДНОЇ АЗІЇ

У статті розглянуто основні інтеграційні тенденції в регіоні Східної та Південно-Східної Азії. Проаналізовано вплив цих тенденцій на світову економіку. Зроблено висновок про те що в результаті пришвидшення темпів економічної інтеграції регіону суттєво посилилися колективні та індивідуальні позиції країн у світовій економіці, підвищилася здатність протистояти кризам.

Ключові слова: економічна інтеграція, регіоналізм, регіональне економічне співробітництво, економічне зростання, преференційні тарифи.

In the article are analysed the basic integration tendencies in region East and South East Asia. Was made a conclusion about the impact of these trends on global economy. It was concluded that as a result of accelerating the rate of economic integration in the region collective and individual countries position in the global economy have increased significantly, rised ability to resist crises.

Key words: economic integration, регіоналізму, regional economic cooperation, economic growth, preferential tariffs.

В статье проанализированы основные интеграционные тенденции в регионе Восточной и Юго-Восточной Азии. Рассмотрено влияние этих тенденций на мировую экономику. Сделан вывод о том что в результате ускорения темпов экономической интеграции региона существенно усилились коллективные и индивидуальные позиции стран в мировой экономике, повысилась способность противостоять кризисам.

Ключевые слова: экономическая интеграция, регионализм, региональное экономическое сотрудничество, экономический рост, преференциальные тарифы.

Східна та Південно-Східна Азія – один з стратегічних регіонів світу. У цьому великому та динамічному просторі взаємодіють понад тридцять країн із різними економічними, політичними та соціокультурними особливостями. Лідер постіндустріального розвитку – Японія, новий промисловий велетень Азії – Китай і ряд нових індустріальних країн (НІК). В регіоні зосереджені велика кількість природних багатств, представлені різні цивілізації та релігії сучасного світу [6]. Про місце регіону у світовій економіці свідчить той факт, що на нього припадає близько 49% обсягу світової торгівлі та 48% прямих іноземних інвестицій, проживає 41% населення планети.

* аспірант кафедри міжнародних економічних відносин факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

У 2010 році на Східну та Південно-Східну економічну зону, до якої, крім Китаю, Японії та Південної Кореї й країн-членів АСЕАН входять, як окремі економічні суб'єкти, Тайвань і Гонконг, припадало 34% світового ВВП і приблизно такий самий обсяг світової торгівлі [6].

Регіон є третім за величиною центром світової економічної інтеграції. Однак поки він поступається двом іншим: Європі на чолі з Європейським Союзом, та Америці, де на основі діючих інтеграційних структур – НАФТА та МЕРКОСУР поступово формується Американська зона вільної торгівлі (ФТАА).

На сьогодні тема економічної інтеграції та регіонального економічного співробітництва в країнах Східної та Південно-Східної Азії є широко досліджувана в наукових колах, як власне країн регіону так і у всьому світі загалом. Цей регіон привертає увагу фахівців, як зона найбільш динамічного економічного зростання. Зокрема можна згадати праці таких вчених як Потапов М. А., Саліцький А. І., Шахматов А. В. та інших.

У минулому, політичні розбіжності, різні економічні інтереси, кратність культури і розбіжність ідеологічних поглядів поставили перешкоду до економічної інтеграції країн Східної та Південно-Східної Азії. Крім того, відсутність єдиної економічної політики, відмова від співпраці в галузі торгівлі, комерції, інвестицій та розбіжності у фінансовій та правовій основах ще більше стримували інтеграційний процес. Однак, незважаючи на все вище перелічене регіон має великі запаси природних ресурсів, багато спільних завдань та викликів до взаємовигідної співпраці і обміну не тільки в економічній сфері, але і в політичній, соціальній, культурній та освітній, сфері навколишнього середовища. Фінансова криза 1997-1998 років стала сильним поштовхом до розуміння країнами Східної та Південно-Східної Азії потреби в поглибленні інституціоналізації їхньої співпраці для подолання в майбутньому подібних криз. Як результат країни регіону почали проводити політику лібералізації торгівлі, зміцнювати економічне співробітництво намагаючись досягти економічного процвітання через економічну інтеграцію.

Посилення інтеграційних тенденцій в Східній та Південно-Східній Азії є зумовлене таким важливими факторами, як по-перше зростання економічної взаємозалежності в рамках регіону, передусім в трикутнику НІК – АСЕАН – Китай. У цих країнах у першу половину 1990-х років і на початку ХХІ століття суттєво зросла питома вага взаємних торговельних і інвестиційних зв'язків, ослабла залежність від торгівлі з провідними індустріально розвинутими країнами, відбулася швидке розширення промислового експорту. Така тенденція стала прямим наслідком зростання виробничого та інвестиційного потенціалів, сприяла розширенню внутрішніх ринків, поглибленню регіонального поділу праці [3, с.202].

Другим фактором стало, те що в результаті Уругвайського раунду рівень тарифного захисту внутрішніх ринків знизився. Орієнтація на експорт отримала додаткові стимули і тому в умовах жорсткої міжнародної конкуренції дуже важливою стала можливість преференційного доступу на ринки сусідніх країн [3, с.202].

Третій фактор це розширення та оформлення регіонального співробітництва, яке значно посилило індивідуальні і колективні позиції азійських країн, що сприяло підписанню вигідних домовленостей з партнерами з інших країн [3, с.203].

Четвертим і дуже важливим фактором зростання інтеграційних тенденцій є те що за темпами і глибиною інтеграції Східна та Південно-Східна Азія суттєво відстають від двох інших центрів, і це може негативно позначитись на економічних перспективах [3, с.203].

Найбільшим регіональним інтеграційним об'єднанням в Азії є Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) утворена 8 серпня 1967 р. у Бангкоку. Країнами засновни-

цями є Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд та Філіппіни, які прийняли Бангкокську декларацію. Пізніше до них приєдналися Бруней-Дарусалам (у 1984 р.), В'єтнам (у 1995 р.), Лаос і М'янма (у 1997 р.), Камбоджа (у 1999 р.). Статус спеціального спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. Офіційними цілями АСЕАН проголошено такі, як сприяння регіональному співробітництву в економічній, соціальній та культурній сферах з метою зміцнення миру в регіоні; прискорення економічного зростання, соціального прогресу та культурного розвитку в регіоні на основі спільних дій у дусі партнерства і рівності; заохочення активного співробітництва та взаємної підтримки в економічній, соціальній, культурній, технічній та науковій сферах; взаємодія у сфері науки й освіти, сільського господарства, промисловості; сприяння тісному співробітництву з міжнародними регіональними організаціями [4].

Важливу роль в підтримці регіонального та субрегіонального співробітництва відіграє Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), створена в 1947 році. Головними завдання ЕСКАТО є вивчення проблем економічного і соціального розвитку країн Азії і Тихого океану, зміцнення економічних зв'язків між ними та розширення економічного співробітництва з іншими країнами світу [1, с.250].

У 1989 році дванадцятьма країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону в Канберрі, Австралія був організований форум «Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва» (АТЕС). Країнами засновницями стали: Австралія, Бруней-Дарусалам, Канада, Індонезія, Японія, Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Таїланд і Сполучені Штати Америки. Китай і Гонконг приєдналися в 1991 році, Мексика і Папуа-Нова Гвінея у 1993 році, Чилі у 1994 і у 1998 Перу, Росія та В'єтнам.

Частка країн-учасниць АТЕС в світовому ВВП і світовому експорті складає близько 50 %. За своїм характером, цілями, концепцією, навіть за складом учасників АТЕС виглядає як нетипове для сучасності регіональне угруповання. Вперше економічне об'єднання створили держави, що дуже відрізняються за умовами та рівнями економічного розвитку, за структурою економіки, культури, релігії, національного менталітету, історичними та політичними традиціями.

Спочатку АТЕС було надано консультативний статус. Розглядалися питання економічного співробітництва, які становили спільний інтерес для її учасників. Але з часом вони перетворилися на провідну структуру сприяння вільній торгівлі, інвестиціям, економічному співробітництву в цьому регіоні, піднявся і статус з рівня зустрічей міністрів до зустрічей на вищому рівні.

Для азійських країн-учасниць форум є вдалим доповненням та протилежністю СОТ. Однією з переваг форуму є більш справедливий торгово-економічний режим, який характеризується більш ліберальним відношенням до промислової політики і рівня допустимого протекціонізму в окремих стратегічно важливих галузях країн, що розвиваються. АТЕС поступово перетворюється з аморфної структури в багаторівневий міждержавний консультативний механізм регіонального співробітництва, який має глибоку інституційну форму [3, с.211].

В 1990-ті роки ХХ століття економічне співробітництво в Азії значно активізувалося. 28 січня 1992 року на саміті АСЕАН в Сінгапурі році було підписано угоду про формування зони вільної торгівлі АФТА, яка затвердила схему єдиних преференційних тарифів – СЕРТ (Common Effective Preferential Tariff). На відміну від ЄС в межах АФТА не застосовується загальний зовнішній тариф на імпортовані товари. Кожен член АСЕАН може вводити тарифи на товари, що ввозяться з-за меж АСЕАН на основі своїх національних графіків. Окрім зменшення тарифів АФТА передбачає також зменшення кількісних об-

межень, гармонізацію національних стандартів, можливість повного скасування інших видів нетарифних бар'єрів протягом п'яти років після виконання перших домовленостей [3, с.205].

На початку XXI століття бажання прискорити хід поглиблення співробітництва між країнами регіону зросло ще більше. В 2003 році лідерами Асоціації погоджена концепція Співробітництва АСЕАН, в рамках якої до 2020 року передбачається утворення співтовариства в сфері безпеки та економіки. В 2006 році термін створення співтовариства був перенесений на 2015 рік [5].

Приклад країн АСЕАН, які скорочують терміни реалізації планів тісної кооперації, активізували діяльність інші об'єднання: Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії, в яку входять Індія, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Непал, Мальдіви і Бутан, а також Рада співробітництва арабських держав Персидської затоки.

Одним з об'єднань регіону є Східно-Азійська Спільнота (САС), об'єднання, яке згідно задуму має стати азійським «Євросоюзом». Коло його учасників ще не визначене остаточно. Ідея створення такого об'єднання має довгу історію. В 40-вих роках XX століття, в часи японської окупації в країнах Східної Азії виникла ідея створити «Велику східно-азійську сферу взаємного процвітання», що складалася б з країн регіону. Однак ця ідея була невдалою так як вона значною мірою існувала як ідеологія, яка дозволить Японії використовувати решту Азії в своїх цілях. У 1990 році Малайзія запропонувала створення Східно-Азійського економічного форуму, що включав би в себе країни-члени АСЕАН а також Японію, Китай і Південну Корею. Це стало б реакцією на інтеграцію АСЕАН до АТЕС. Загалом Східно-Азійський економічний форум це АТЕС без Північної Америки та Австралії [7].

В грудні 2005 року в Куала-Лумпурі відбувся перший східно-азійський саміт з цього питання в форматі «АСЕАН+3» (під трійкою розуміється КНР, Японія та Республіка Корея) з можливістю підключення до нього в майбутньому Індії, Австралії, Нової Зеландії, Росії [3, с.208].

Головною перепоною до створення східно-азійської САС є серйозні розбіжності в рівнях економічного розвитку, загострення взаємної конкуренції, нестійкий стан ряду держав, недостатній рівень узгодженості валютно-фінансової політики. Також існують і негативні політичні фактори: конкуренція між Японією та Китаєм, негативне ставлення до такого об'єднання зі сторони США, Австралії та Нової Зеландії.

В Азії кількість зон вільної торгівлі складає близько вісімдесяти. Однією з найбільших є зона вільної торгівлі Китай – АСЕАН (іноді це утворення називають КАФТА) [3, с.215]. Урочиста церемонія з нагоди завершення створення якої відбулась 7 січня 2005 року в місті Наньнін, Південний Китай. Слідом, як очікується, у 2011 році планується бути запущена зона вільної торгівлі між Республікою Корея та АСЕАН, а ще через рік – зона вільної торгівлі Японія-Асеан.

Зона КАФТА виглядає найбільш міцним утворенням серед регіональних проектів співробітництва за участю АСЕАН. Сила цього проекту полягає в його базуванні виробничо-промисловій платформі Китаю, яка в значній мірі об'єднує промисловість Східної Азії [3, с.215].

З погляду авторів ідеї шлях до східно-азійського економічного співтовариства пролягає саме через інтеграцію зон вільної торгівлі Китай-АСЕАН, Японія-АСЕАН і Республіка Корея-АСЕАН. До деякої міри між ними буде існувати конкуренція, однак очевидно, що її наявність піде на користь економічному зростанню у просторі Східної та Південно-Східної Азії.

Отже, проаналізувавши всі вище наведені факти щодо розвитку процесу економічної інтеграції країн Східної та Південно-Східної Азії можна зробити висновок, що економічне співробітництво в Азії довгий час відставало за темпами від співробітництва в інших регіонах світу. Однак на початку XX століття з'явилася тенденція до пришвидшення та посилення цього процесу [3, с. 221]. Від суцільної лібералізації зовнішньоекономічної політики в рамках СОТ азійські країни переходять до вибіркової, звертаючи особливу увагу на посилення внутрішньо-регіональних зв'язків і двосторонніх домовленостей з торгівлі товарами та послугами. В результаті країни Східної та Південно-Східної Азії суттєво посилили колективні та індивідуальні позиції в світовій економіці, підвищили здатність протистояти кризам.

Список використаних джерел

1. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко. – К.: Знання-прес, 2003. – 406 с.
2. Масляк П.О. Країнознавство / П. О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 292 с.
3. Потапов М. А. Экономика современной Азии / М. А. Потапов, А. И. Салицкий, А. В. Шахматов. – М: Международные отношения, 2008. – 251 с.
4. Солонінко К. С. Міжнародна макроекономіка / К. С. Солонінко. – К.: Кондор, 2008. – 380 с.
5. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К.: НІСД, 1999. – 384 с.
6. Шергін С. Рушійні сили Азійсько-Тихоокеанського регіоналізму / С. Шергін // Зовнішні справи. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=336>
7. Shabir Mohsin Hashmi Towards East Asian Economic Integration / School of International Business Administration; Shanghai University of Finance and Economics China. – 2008. – Available from: www.eurojournals.com/ejefas_12_09.pdf

Тимків Я.І.*

СУТЬ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ «ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ»

Анотація. У статті розкрито теоретичні підходи до трактування сутності категорії «глобальне управління». Досліджено основні історичні етапи розвитку концепції. Систематизовано ключові закордонні дослідження цієї тематики та запропоновано авторське бачення розуміння суті концепції «глобального управління» в контексті політичних і безпекових студій.

Ключові слова. Глобалізація, безпека, глобальне управління, глобальний уряд.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические подходы к трактовке сущности категории «глобальное управление». Исследованы основные исторические этапы развития концепции. Систематизированы ключевые зарубежные исследования этой тематики и предложено авторское видение понимания сути концепции «глобального управления» в контексте изучения политики и безопасности.

Ключевые слова. Глобализация, безопасность, глобальное управление, глобальное правительство.

Annotation. The article deals with theoretical approaches to interpretation of essence of the category of “global governance”. Key historical stages of concepts’ development were studied. Main foreign researches of this subject were systematized and author approach to understanding of the «global governance» concept in the context of political and security studies.

Keywords. Globalization, security, global governance, global government, government.

Виникнення такої концепції як «глобальне управління» (global government) зумовлене широким розвитком глобалізації різних сфер життя, в тому числі в безпековому аспекті. Окрім того вона пов’язана з появою серйозних загроз для життєдіяльності всього людства таких, як небезпека неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї, перспективи екологічної катастрофи, міжнародного тероризму, обмеженість запасів життєво важливих природних ресурсів, пандемією з великою кількістю смертельних випадків.

Серед українських науковців дана категорія досліджувалася дуже мало, один з небагатьох детальних аналізів в контексті розвитку міжнародних економічних відносин висвітлили в публікації дослідники проф. Анатолій Поручник та Юлія Гайдай [3]. Дана стаття покликана поглибити і розширити та систематизувати розуміння концепції «глобальне управління», для української політологічної і безпекової науки.

* кандидат політичних наук, викладач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

Зміст поняття

Потрібно зазначити, що це поняття прийшло до нас із західного світу. Англійське слово «governance» не має чіткого перекладу на інші мови. Тому, в світовій політичній науці існує багато подібних понять, таких як «глобальний уряд», «світова еліта», «Тріада», «глобальне управління без глобального уряду», «міжнародне управління», «глобальне регулювання», «глобальне керування» та ін.

Термін «глобальне управління» опинився у фокусі широких наукових дискусій головним чином завдяки діяльності В. Брандта і його колег з Комісії ООН по глобальному управлінню, створеної з метою пошуку вирішення глобальних проблем людства.

Глосарій Мережі ООН з Державного Управління роз'яснює термін «глобальне управління» як «комплекс формальних і неформальних установ, механізмів та стосунків між державами, з допомогою яких, на глобальному рівні, виражаються колективні інтереси, встановлюються права та обов'язки, опосередковуються розбіжності світового співтовариства» [22].

Проте на даний час існує багато визначень поняття «глобальне управління», які в тій чи іншій мірі переплітаються між собою. До його появи існував інший термін - «глобальний уряд» (global government). Відмінності між цими поняттями детально проаналізував у своїх працях Дж. Розенау. Річ у тому, що в англійській мові терміни «government» (уряд) і «governance» (управління) означають системи правління, регуляторні механізми, за допомогою яких здійснюється влада, спрямована на збереження єдності певної політичної системи і реалізацію поставлених перед собою цілей. Відмінність між ними полягає в тому, що під «урядом» зазвичай розуміються певні структури, тоді як під «управлінням» маються на увазі деякі соціальні функції і процеси. Управляти, таким чином, означає здійснювати владу. А мати владу - означає мати визнання з боку тих, на кого поширюється ця влада. Звідси слідує ще одна відмінність. Влада «уряду» ґрунтується на певних конституційних положеннях, указах, розпорядженнях та інших офіційних документах. Що ж до «управління», то тут влада асоціюється з процесами, що виникли в результаті практик, які повторюються, мають владну природу, але в той же час не є конституційно оформленими. В цьому полягає головна перевага систем правління, основою яких є уряд який виступає гарантом забезпечення процесу регулювання. В разі «управління» гарантій виконання зобов'язань, як правило, немає. Через це, в процесі реалізації глобального управління може виникати певна складність [18].

Американський політолог, прихильник теорії режимів в міжнародних відносинах, Р. Кеохейн відзначає, що «глобальне управління – це не світовий уряд, і не аналогія внутрішньодержавного управління. Система світового устрою 21-го сторіччя – це не просто порядок унітарних держав, які взаємодіють одна з одною через дипломатію, міжнародне право та міжнародні організації, утворюючи таким чином систему міжнародних відносин. Ця модель застаріла і не надає важливого значення двом істотно важливим елементам сучасності: своєрідної мережі між державами-акторами та нормам – стандартам взаємної поведінки, що широко застосовуються між ними. Ми можемо розглядати таку модель як життєво необхідний елемент сучасної системи світоустрою, але не як цілу систему. Цілісною вона стає тільки з використанням глобального управління» [14, р.208]. Тобто, автор має на увазі що глобальне управління – це новітня форма ведення державами міжнародних відносин, яка приходить на зміну Вестфальській системі.

Професор Бостонського університету та Аділ Найям визначає глобальне управління як «управління глобальними процесами при відсутності глобального уряду» [17].

«Глобальне управління» - це не нормативний термін, що визначає якісну оцінку його прояву. Його, швидше, слід відносити до конкретних домовленостей кооперативного характеру, спрямованих на рішення конкретних завдань. Такі домовленості можуть бути формально закріпленими у вигляді законів або офіційно визнаних інститутів, які здатні вирішувати загальні проблеми за допомогою різноманітних акторів (держав, міжурядових і неурядових організацій, транснаціональних корпорацій, приватних структур або представників громадянського суспільства, окремих приватних осіб), але можуть бути і неформальними (у разі здійснення певних практик, що склалися) або з обмеженим терміном дії (у разі створення коаліцій) [13, р.14-21].

В доповіді Комісії ООН з Глобального управління «Наше глобальне сусідство» під «глобальним управлінням» розуміють «безперервний процес, за допомогою якого інтереси суб'єктів можуть бути підсумовані і реалізовані на основі погоджених дій, в рамках формальних, або неформальних інститутів та режимів, створених індивідами або державами на добровільній основі в цілях, що відповідають їх інтересам» [16, р.2].

Виконавчий директор Програми Розвитку ООН Джеймс Густав Спес на Конференції ООН із Сталого Розвитку в Ріо де Жанейро в березні 1997 року у своїй промові спробував наголосити, що «глобальне управління - це не глобальний уряд, а взаємодія керівництва та його механізмів контролю, що включають в себе як державних так і недержавних акторів, як приватних осіб так і громадськість. Глобальне управління, саме по собі, є потужною і виростаючою реальністю. Воно впроваджується та розширюється за допомогою економічної і екологічної глобалізації. Глобальні виклики і глобальні потреби – чи то в сфері економіки, чи екології, чи інших – вимагають глобальних рішень та глобальних дій. Економічна і екологічна інтеграція призводять до політичної інтеграції. Це і є глобальним управлінням» [19]. Цими словами він дає чітко зрозуміти, що глобальне управління є неминучою дійсністю. Воно є невід'ємною складовою глобалізації та глобалізаційних процесів.

На думку Томаса Вайса, директора Інституту Міжнародних Досліджень Ральфа Банші та головного редактора журналу «Глобальне управління: Багатовекторність та Міжнародні Організації», глобальним управлінням можуть бути колективні зусилля з метою виявлення, подальшого вивчення або вирішення світових проблем, що виходять за рамки можливостей їх вирішення на державному рівні. У своїй роботі «ООН і глобальне управління: ідея і перспективи її втілення» він зазначив, що глобальне управління - це комплекс формальних і неформальних інститутів, механізмів, стосунків і процесів, які існують між та поширюються на держави, ринки, на громадян, міжурядові та неурядові організації, з допомогою яких на глобальному рівні визначаються колективні інтереси, встановлюються права і обов'язки, вирішуються суперечки [23].

За словами англійських науковців в сфері політекономії Родена Уілкінсона і Стіва Х'юза, про глобальне управління говорять як про щось тимчасове, або про щось таке, на чому не варто зосереджувати увагу. Глобальне управління можна тлумачити як функцію міжнародного розподілу влади або як результат звичаєвих практик, норм, правил і процесів прийняття рішень, що склалися на протязі визначеного періоду часу [24, р.1-2].

За свідченням А. Грума і Д. Пауелла, глобальне управління це перш за все, визначення тих вузлових проблем, які впливають на цілий світ і керування ними [12].

В 2005 році Міністр Держслужби та Адміністрацій Південної Африки Джеральдін Фрейсер-Молекеті окреслила глобальне управління як діяльність уряду та процеси урядування, що розміщені на різних урядових рівнях – локальному, національному, регіональному і глобальному [8].

Історики Міжнародного Валютного фонду Джеймс Боутон і Колін Бредфорд наголошують, що глобальне управління - це процес спільного керівництва, що об'єднує національні уряди, багатосторонні державні установи і громадянське суспільство для досягнення спільних цілей. Воно забезпечує стратегічний напрям і керує колективними зусиллями за рішенням глобальних завдань. Для того, щоб бути ефективним, глобальне управління має бути комплексним, динамічним і здатним охопити національні і секторні межі та інтереси. Воно повинне діяти шляхом застосування «м'якої сили», а не «жорсткої сили». Воно має бути демократичним, а не авторитарним, діяти у рамках відкритого політичного, а не бюрократичного, процесу і носити швидше інтегрований, чим спеціалізований характер [6].

В аналітичній доповіді Національної розвідувальної ради США та Інституту ЄС з досліджень безпеки відзначається, що глобальне управління – колективне розв'язування спільних проблем на міжнародному рівні. Воно охоплює всі інституції, режими, процеси, партнерства і мережі, які долучаються до колективних дій і вирішення проблем на міжнародному рівні. Це визначення включає офіційні та неофіційні домовленості, а також дії недержавних акторів у транснаціональних умовах. Регіональна співпраця також може належати до глобального управління, якщо вона є складником більш масштабних заходів. Управління тут відрізняється від урядування, яке надає перевагу суверенітету та передбачає ієрархічні повноваження. Глобальне управління – це не світовий уряд, який малоімовірний не тільки у прогнозованому майбутньому, а й узагалі [9, р.13].

А. Вебер, говорячи про глобальне управління, підкреслює, що це, передусім, управління процесами, а не територіями. Управління не «замість» національних держав, а разом з ними. Зміцнення інституту держави - найважливіша умова створення стабільнішого і керованого світового порядку. Глобальне управління має на увазі і механізми саморегулювання на основі використання міжнародно-визнаних індикаторів - вимірюваних і таких, що піддаються перевірці параметрів, дотримання яких необхідне, щоб забезпечити бажаний вектор змін [1, с.16].

В українській політичній думці можемо зустріти наступні визначення терміну глобально управління:

- Глобальне управління – науково-практичний напрямок формування багаторівневої системи наднаціональних і глобальних центрів влади, що здійснюють свої функції по відношенню до суб'єктів світової політик [2].

- Під глобальним керуванням слід розуміти керування політичними, економічними та іншими процесами в тих сферах міжнародних відносин, за які не відповідає самостійно жодна країна, організація або інші актори. Таким чином, глобальне керування в міжнародних відносинах - це колективний процес, в якому беруть участь уряди, міжурядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації й інші елементи сучасної міжнародної системи [5, с.120].

- Глобальне керування, безперечно, являє собою особливий тип політичного керування, виступаючи інтегрованим поняттям, що відбиває специфіку діяльності, яка пов'язана з регулюванням міжнародних відносин, обліком, узгодженням і координацією реалізації різноманітних і часто різновекторних інтересів учасників міжнародних відносин. Безумовно, пріоритет за даних обставин віддається національно-державним інтересам. Але це не означає, що інтереси інших міжнародних акторів можуть залишатися без уваги, тому що саме інтереси цього порядку відбивають тенденцію формування нової глобальної соціальної мережі [5, с.126].

Глобальне управління - процес спільного керування світоустроєм на основі створення загальноприйнятої ієрархічно впорядкованої глобальної інституційної системи, що базується на принципах відкритості та комплексності, і залежно від організаційно-функціональних компетенцій її ключових суб'єктів (держав, міжнародних урядових і неурядових організацій, глобальних сітьових мереж, регіональних союзів тощо) всебічно враховує відображення й реалізацію їх стратегічних інтересів, репрезентацію права на ухвалення міжнародних рішень та гарантує безпеку їх взаємного співіснування у глобальному просторі [3, с.52].

Проаналізувавши вищезазначені терміни можна зробити наступний висновок, що глобальне управління не означає наявність світового уряду. Глобальне управління припускає наявність інституціональної сфери, в якій громадяни та держави взаємодіють між собою та органами управління. Не існує єдиної структури, моделі, форми глобального управління. Глобальне управління припускає різноманіття суб'єктів, які виконують функції управління. При будь-якій системі керівництва повинні формуватися і визначатися спільні політичні цілі і засоби їх досягнення. Проте немає необхідності, щоб система глобального керівництва спрямовувалася єдиним органом.

Історія розвитку концепції «глобального управління»

Ідея глобального регулювання була запропонована в 1977 році в роботі Яна Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку Третя доповідь Римському клубу» [21]. Політичні зміни глобального масштабу він бачив у створенні глобальних структур. Дослідник пропонував створити такі інститути як «Світове казначейство», «Всесвітню адміністрацію з продовольства», «Всесвітнє агентство по мінеральних ресурсах», «Всесвітню організацію по технологічному розвитку». В його концепції явно вимальовувались контури світового уряду. Також питання глобального центру влади було розглянуте французьким глобалістом М. Герньє в доповіді Римському Клубу «Третій світ: три чверті світу» (1980).

Поява даного терміна зумовлена реалістичним та інституційним теоретичними підходами до його формування, які активно обговорювалися в західних наукових колах протягом останніх двох десятиліть. Реалісти, до яких можна віднести Р. Арона, Р. Гілпіна, К. Ікенбері, К. Уотса, Д. Сінгера, розуміють управління як силовий механізм організації міжнародного порядку через формальні і неформальні норми, що визначаються співвідношенням потенціалів ключових її учасників-держав [4].

Кінець XX століття приніс суттєві зміни в існуючу на той час систему міжнародних відносин. Розпад СРСР поставив крапку на епосі, сформований в поствоєнний період, яка представляла собою біполярне протистояння, що в основному базувалось на політиці балансу сил. Падіння берлінської стіни, розширення військово-політичного блоку НАТО — наслідки цих та інших подій новітньої історії сигналізували про початок нової ери глобальної співпраці і спровокували активні дискусії на тему глобального управління. Обговорення проблем, пов'язаних з ерозією Вестфальської системи світоустрою, ролі ООН, (що все більше потребує нових реформ), і створення такої системи управління (яка б враховувала позицію більшості держав, а не тільки окремі їх групи), проходить паралельно з дослідженням глобалізації і її сучасної форми.

В цей час позиції реалістів активно почали критикуватися за нежиттєздатність, натомість більшої популярності набув інституційний підхід, який репрезентують Дж. Айкенбері, М. Леви, Р. Кохейн, Дж. Рагі, Е. Хаас, О. Янг. Він передбачає розгляд категорії глобального управління через призму режимів — правил та норм, що регулюють поведінку суб'єктів. Ефективність процесів управління пов'язувалася з позитивним сприй-

няттям учасниками міжнародних відносин тих або інших режимів, а також з гнучкими механізмами прийняття рішень, які вони пропонують. Відповідно до даного підходу, саме інститути здатні забезпечити баланс сил між державами, оскільки мають необхідні універсальні важелі, що дозволяють запобігати міжнародним конфліктам, їх виникненню, а також уникати концентрації владних повноважень лише в одному центрі прийняття рішень [4].

На початку та в середині 90-х років ХХ століття, в контексті політики інтернаціоналізації, яка проводилась США та основними західноєвропейськими державами, поняття «глобального управління» набирає особливої популярності. В 1992 році за підтримки генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі була створена Комісія з глобального управління на чолі з шведським прем'єр-міністром І. Карлсоном та генеральним секретарем Співдружності націй Ш. Рамфалем. Основною метою її створення був пошук вирішення глобальних проблем людства. В 1995 році комісія підготувала доповідь «Наше глобальне сусідство» (Our global neighborhood). В ній, в якості обґрунтування необхідності глобального управління, вказується на те, що його розвиток є частиною еволюції людських зусиль, спрямованих на розумну організацію життя на планеті, і цей процес буде продовжуватись завжди. Необхідність побудови глобального управління в світі основана на твердженні, що людству після епохи глобальних війн і глобального протистояння надається унікальний шанс прийняти «глобальну громадянську етику», яка повинна базуватись на сукупності основоположних цінностей, здатних об'єднати людей всіх культурних, політичних, релігійних і філософських бачень. Також в доповіді наголошується на тому, що управління повинне засновуватись на демократичних принципах та здійснюватись згідно з встановленими правовими нормами, обов'язковим для всіх без виключення [16]. Ця доповідь дала поштовх для багатьох дискусій і досліджень, які дотепер проводяться в наукових колах всього світу.

Ініціативи Комісії з глобального управління щодо ідентифікації методологічних та теоретичних засад функціонування розвитку майбутнього світового порядку не є поодинокими. Свої варіації щодо формування глобального порядку, запропонувала і Лісабонська група (The Group of Lisbon), яка була також створена у 1992 р. й отримала символічну назву до 500-ї річниці, так званого, відкриття Нового світу (нових географічних відкриттів). До складу даної міжнародної інституції належать двадцять представників різних сфер діяльності і країн світу, зокрема, Японії, Західної Європи і Північної Америки. Вона була заснована Рікардом Петрелла (Riccardo Petrella), головою програми FAST (Forecasting Assessment Science & Technology) при Комісії ЄС у Брюсселі, як форум для обговорення глобальних проблем, аналізу глобальних трансформацій, що впливають на розвиток національних економік та розробку нових інституційних засад формальної взаємодії для прийняття рішень і кооперування зусиль глобальних акторів.

Зрозуміло, що питання глобального управління не байдуже і державним органам США та ЄС, оскільки Національна розвідувальна рада США та Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки восени 2010 року опублікували аналітичну доповідь «Глобальне управління 2025: вирішальний момент» [9], в якій увага зосереджується на аналізі критичного моменту в колективному управлінні складними глобальними проблемами. Експерти доповіді роблять висновок, що глобальне управління може бути ефективним з огляду на три чинники швидкої глобалізації: економічну взаємозалежність, взаємопов'язаний характер сучасних світових викликів та переплетення внутрішніх та зовнішньополітичних проблем.

Також слід відзначити, що зацікавленість в коцепції «глобальне управління» серед вчених, політиків та громадськості відображена в появі спеціалізованих видань, таких як

«Global governance: A Review of Multilateralism and International Organizations», «Global Society» та інших наукових дослідженнях.

Непоодинокі випадки заснування спеціальних структур, центрів, організацій з дослідження концепції глобального управління:

- Center of Global Governance at London School of Economics & Political Science, заснований в 1992 році [15];
- Global Governance Watch – спільний проект American Enterprise Institute (AEI) та Federalist Society for Law and Public Policy Studies [11];
- The Global Governance Project – спільна дослідницька програма тринадцяти європейських дослідних інститутів, які обговорюють нове бачення та розуміння акторів, установ та механізмів глобального управління. Значна частина їхніх досліджень присвячена глобальним змінам в навколишньому середовищі та сталому розвитку [20];
- Forum for a new World Governance [7];
- Global Governance Institute – Неурядовий, неприбутковий аналітичний центр в ЄС, який займається дослідженнями в сфері безпеки та миру в світі, міжнародного права та прав людини, навколишнього середовища та сталого розвитку, економічної політики [10].

Сьогодні з кожним роком обговорення концепції глобального управління набирає все більших обертів в світі і Україні. Все частіше можна зустріти наукові статті, монографії на цю тему, почути про підняття цього питання на міжнародних конференціях, самітах, форумах. Формат даної статті не дозволяє повністю розкрити історичні етапи розвитку та дослідження концепції «глобального управління», а тільки аналізує не висвітлені аспекти в українській науковій думці.

Аналіз та пошук своєї унікальної ніші в рамках цієї (як і інших можливих концепцій міжнародних безпеки) є вкрай необхідним завданням для українських аналітичних центрів та науково-дослідницьких інститутів, оскільки дають можливість краще зрозуміти сутність окремих теоретико-практичних розробок, підготувати управлінський апарат і органи влади до можливих реалій життя (розвитку міжнародних відносин). Тим самим дати можливість Україні бути не тільки об'єктом міжнародних відносин, а й активно впливати розвиток світових реалій.

Література

1. Вебер А.Б. Современный мир и проблема глобального управления // «Век глобализации».- 2009.- № 1.- Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ.html?id=1517>
2. Власов В. І. Глобалістика і глобалізація: терміни і поняття (короткий словник) // Електронне наукове фахове видання Історія науки і біографістика.- 2010.- № 4.- Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/inb/2010-4/index.html>
3. Поручник А., Гайдай Ю. Формування інституційних передумов системи глобального управління // «Міжнародна економічна політика».-2008 (9).- № 8-9.- с. 42-78.- Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/3_Poruchnik_Gayday.pdf
4. Темников Д. Проблемы мирового регулирования в современной зарубежной политологии // Аналитические призмы.- Май-август 2004.- Том 2.- № 2 (5).- Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/2.htm>
5. Фесенко М.В. Трансформація сучасної системи міжнародних відносин: концептуальний і прогностичний вимір / М.В. Фесенко – К.: Центр вільної преси, 2008. – 236 с.

6. Boughton J. M., Bradford C.I. Global Governance: New Players, New Rules. // Finance & Development.- December 2007.- Volume 44.- Number 4.- Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/12/boughton.htm>
7. Forum on a New World Governance.- Режим доступу: <http://www.world-governance.org/>
8. Fraser-Moleketi G. (ed.). The World We Could Win: Administering Global Governance.- Amsterdam: OIS Press, 2005.- 212 pp.
9. Global Governance 2025: At a Critical Juncture. // – National Intelligence Council & European Union's Institute for Security Studies Report.- Washington DC: Office of Director of National Intelligence, 2010. 82 p.
10. Global Governance Institute.- Режим доступу: <http://www.globalgovernance.eu/>
11. Global Governance Watch.- Режим доступу: <http://www.globalgovernancewatch.org/about/>
12. Groom A., Powell D. From World Politics to Global Governance – A Theme in Need of a Focus. // Contemporary International Relations / Groom A., Light M. (eds.).- London: Pinter, 1994.- P. 81-90
13. Karns M. P., Mingst K. A. International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance.- 2nd edition.- Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2009.- 633 p.
14. Keohane R. Power and Governance in a Partially Globalized World.- London: Routledge, 2002.- 313 p.
15. London School of Economics and Political Science. – Режим доступу: <http://www2.lse.ac.uk/globalGovernance/HomePage.aspx>
16. Our Global Neighborhood // Commission on Global Governance.- New York: Oxford University Press, 1995.- Режим доступу: <http://www.libertymatters.org/globalgovernance.htm>
17. Riazati S. A Closer Look: Professor Seeks Stronger U.N // The Daily Bruin.- October 18.- 2006.- Режим доступу: <http://courses.wcupa.edu/rbove/eco338/060trade-debt/UnitedNations/061018stronger.txt>
18. Rosenau J. Toward an Ontology for Global Governance // Approaches to Global Governance Theory / Martin Hewson, Timothy J. Sinclair (eds.).- Albany, NY: State University of New York, 1999.- pp. 281-301
19. Speth J. G. Global Governance for Sustainable Development // A speech Delivered to the World Conference on Rio de Janeiro.- March.- 1999.- Режим доступу: <http://sovereignty.net/p/gov/ggspeth.htm>
20. The Global Governance Project.- Режим доступу: <http://www.glogov.org/>
21. Tinbergen J. Reshaping the International Order: A Report to the Club of Rome.- Dutton, 1976.- 325 c.
22. United Nations Public Administration Glossary.- Режим доступу: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/tabid/928/language/en-US/Default.aspx>
23. Weiss Th., Thakur R. The UN and Global Governance: An Idea and its Prospects.- University of Indiana Press, 2006.
24. Wilkinson R., Hughes S. Global Governance. Critical Perspectives.- London: Routledge, 2002.- 237 p.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Головченко В.І.

Дипломатична історія листопадової 1918 р. національно-демократичної революції на Буковині..... 3

Grzegorz Tokarz

Aktywność kulturalna Polski w Gruzji po 1989 r..... 11

Гнатюк М.М.

Становлення міжнародного виміру внутрішніх політик Європейського Союзу (на прикладі внутрішнього ринку)..... 17

Ігнат'єв П.М.

Індія та Японія: від байдужості до стратегічного партнерства..... 24

Кучик О.С.

Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій..... 34

Литвиненко Н.П.

Договірно-правова база українсько-російських відносин в гуманітарній сфері..... 40

Седляр Ю.О.

Держава на міжнародній арені на початку ХХІ ст. (до проблеми ерозії Вестфальської політичної структури світу)..... 45

Філіна А.П., Філіна Т.В.

Міжнародні та громадські організації, засоби масової інформації як суб'єкти розвитку національних культур у здійсненні державної культурної політики..... 55

Анджапарідзе А.

Економічний вимір українсько-грузинського партнерства..... 62

Полівода К.І.

Особливості європейської інтеграції Чеської республіки в галузі оборони і безпеки..... 66

Тельпіс О.В.

Дослідження концептуальних підходів феномену політичного лідерства..... 73

Тітаренко Т.В.

Об'єктивні характеристики та функції іміджування держави в міжнародних відносинах..... 83

Цебенко О.О.

Ідеологічні засади сепаратизму.....	90
-------------------------------------	----

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**Бірюков О.М.**

Етапи становлення законодавства про банкрутство в Україні: уроки і перспективи.....	95
---	----

Грінченко О.О.

Місії ad hoc в сучасному праві Європейського Союзу.....	102
---	-----

Криволапов Б.М.

Валютні застереження в міжнародному приватному праві.....	109
---	-----

Федюк Л.В.

Особисті немайнові права в приватному праві СНД.....	115
--	-----

Хонин В.Н.

Генетические основы антропогенеза и фундаментальные пространства бытия международных отношений. Часть первая.....	120
---	-----

Костюченко Я.М.

Етапи європейської економічної інтеграції.....	135
--	-----

Дика Д.О.

Організаційно-правові аспекти діяльності європейського суду з прав людини в контексті європейських стандартів.....	142
--	-----

Мажар Л.С.

Використання суднового ходу Дунай – Чорне море через гирло Бистре: міжнародний спір чи ситуація.....	149
--	-----

Святун О.В.

Історія становлення та перспективи розвитку україно-російських консульських відносин.....	155
---	-----

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА
ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН****Луцишин З.О., Дікарєв О.І.**

Стратегії економічної дипломатії у становленні інституційних функціональних зв'язків у «Великій Азії» (на прикладі концепту «Енергетичного клубу» Шанхайської організації співпраці).....	164
---	-----

Українська Л.О., Соболєв В.М. Розвиток інтеграційних процесів і специфіка міжнародної кооперації.....	177
Дикий О.В. Специфіка комунікацій у маркетингових стратегіях іноземних компаній на ринку України	183
Мазуренко В.П., Ткаченко Є.В. Вплив інформаційних сигналів на стан та динаміку світової фінансової системи в умовах кризи	192
Мальська М.П., Зінько Ю.В., Шевчук О.М., Городиський Ю.Я. Ринок туристичних послуг Австралійського Союзу.....	197
Присяжнюк Ю.І. Особливості розвитку та перспективи торгівельних оборотів України й Польщі...	208
Циганов С.С. Особливості кредитно-інвестиційної політики банків в умовах нестабільності фінансових ринків.....	213
Аль Равахнех Рами Потенциальные пути преобразования украинской сферы услуг.....	221
Волкова Ю.Г. Структурні зміни світової банківської системи.....	229
Гнатишин М.А. Наслідки лібералізації торгівлі для довілля країн, що розвиваються.....	234
Журавльов О.В. Зовнішньоекономічні зв'язки України з Білоруссю: тенденції та перспективи оптимізованого розвитку.....	241
Лебедь І.Г. Механізми та інструменти управління зовнішньоекономічною діяльністю українських підприємств (на прикладі підприємств легкої промисловості).....	247
Омельченко В.Ю. Науково-технічний потенціал – необхідна умова конкурентоспроможності космічної галузі.....	256
Паславська Р.Ю. Оцінка рівня оподаткування в країнах–учасниках ЄС та в Україні.....	264
Ратникова А.С. Инновационные приоритеты как основа конкурентных преимуществ экономики Украины в условиях глобализации.....	272

Серажим Ю.В.

Еволюція механізму функціонування міжнародних фінансових ринків у контексті сучасної світової кризи..... 280

Трофимчук А.

Економічна інтеграція країн Східної та Південно-Східної Азії..... 285

Тимків Я.І.

Суть поняття та основні етапи розвитку концепції «глобального управління»..... 290

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

ВИПУСК 99

(Частина II)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 11 від 1 липня 2011 року.**

Підписано до друку 05.07.2011.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25